

Mark
34

Acc. No. - 50232

Acc. No. : → 50232

१।
वे या नमः ॥ मित्रान् या नमः ॥

वैशाखरुपा सिद्धान्तचन्द्रिका

श्रीराममुद्राक्रमविरोचिता

तुमोप्रयुक्ते स्युः प्रि
मुनि २

॥ वर्णनामाद्योच्चारणं । इषा कार्यार्थे प्रवर्णार्थे चेति कार्यार्थे यथा डि-डि-तां यडि ति ॥ प्रवर्णार्थे यथा हका गदि घना इति । एति गघ
तीति इत् । आशु विनाशः ॥ प्रसक्तस्य प्रसंगप्राप्तस्य वर्णस्यार्थे नमः प्रवर्णमनुजागं लोपः । प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणे न जाति ॥ १॥
वर्णविनाशे इति वर्णविनाशः । स्वानुच्चारणप्रवृत्त्यनंतरं कार्यं तदर्थं । तिष्ठतः । ने प्रशक्तं लोपः शिपुः संज्ञितः ॥ १॥

लुगिहि
जाए
निमिः

तत्रैव ध्येयगुरिति श्रुतं त
 नाः संनिरताः अनंत
 रतः स्वराः ये प्राप्ते स्व
 राः तद्विज्ञाः संयुज्यते
 तस्मै समुदाये ह सा
 तिसंयोगः ॥१॥
 उदित्सवर्णं कृतिरु
 वर्णमात्रमिति ज्ञापका
 ॥१॥ अत्र च सच्चने
 श्रवणं सारस्येक
 कृत्वा द्विद्वंद्वं
 विदितं पुंसकत्वे पिद्व
 स्त्रीनभवं न संज्ञापूर्
 वकविधिरनित्य इत्यु
 क्तत्वात् ॥१॥
 हसेहसः इत्यत्र संयोगं
 तस्येति लोपोन सभिन्न
 स्येति निवेधात् ७
 इह हकारस्य द्वित्वे ज
 वत्वे चरुते पुनर्दस्य
 द्वित्वेन भवति शकृष्ण
 णवर्णते इत्युक्तत्वा
 संयोगं तस्येति
 ये प्राप्ते श्रुतं तस्या
 नाप्रतिषेधो वाच्यः
 यलोकाः प्रवः ३
 विवर्णः तस्या संज्ञाता
 ५ स्यात्स्तीति सवस्थिता
 क्वचिद्वति क्वचि
 त्रभवतीति व्यवस्थि
 तविज्ञाप्रतया १

॥ कदयो मावसानाः स्पर्शः नमः ३ णो अनुनासिकाः यरलः ३ प्रः स्याः राससह ३ क इति जिह्वा मूलीयः ४ य इत्युपधावीयः ५
 इत्यनुस्वारः ५ इति विसर्जनीयः ५ प्रकुह विसर्जनीयातां कंठः इत्युपधावीयः ५ उरूप ध्यानाधीना मोहो रुदुराणां मूर्च्छाः लतुलसानां देताः
 एदेतोः कंठतालुः उदौते कंठोष्ठे वकारस्य देतोष्ठे जिह्वा मूलीयः यजिह्वा मूलं त्रासिकानुस्वारस्य हकारं ये च मे मुक्तं मंत स्या भिन्नसंयुतं ग्यौ
 रस्यं तं विजानीया कंठमाहुरसंयुतं अष्टौ स्यान्नानिवर्त्तनामुरः कंठः शिरस्तथा जिह्वा मूलं च देताश्च नासिकोष्ठौ च तालुः च व्यजनाभिन्नयश्चिंश
रता हसाः संयोगः कुचुडतुपुवर्गः अरे दोनामिनो गुणः अर ए न गुण संज्ञकास्ते
च नामिनः स्थाने भवंति ॥ प्रारै अरुद्धिः ॥ आचारै अरुद्धि संज्ञाः स्युः ॥ अंत्यस्वरा
दिष्टः ॥ अंत्योयः स्वरस्तदादिवर्ण ए संज्ञो भवति ॥ अंत्यात् पूर्व उपधा ॥ अंत्याद्वर्त्तमा
त्रात्पूर्वोयोवर्त्तः स उपधा संज्ञो भवति ॥ ह्रस्वो लघः ॥ विसर्गानुस्वारसंयोगपरो गु
रुः दीर्घश्च ॥ मुखनासिकावचनोः नुनासिकः ॥ विभक्त्यंतं पदं ॥ तपरः स्वसमान
कालस्य सवर्त्तस्य ग्राहकः ॥ इति संज्ञाप्रकरणं ॥ इयं स्वरैः ॥ इवर्त्तं यत्नमापद्यते
स्वरे परे ॥ हसेहसः ॥ स्वरात्परोरेफहकारवर्जितो हसो हसे परे प्रवसाने च वा द्विर्भ
वति ॥ ऋवेजवाः ॥ ऋसानां ऋवे परे जवा भवंति ॥ वर्ज्यो वर्ज्येण सवर्त्तः ॥ स्वरहीनं परे
ण संयोज्यं ॥ दद्यानय ॥ नपाद्यवलावादिर्वाच्याः ॥ दध्यानय ॥ दध्यानय ॥ दध्यानय
॥ रहाद्यपौ द्विः ॥ स्वरपूर्वादेफाहकाराच्च परो यपो वा द्विर्भवति ॥ गौर्यत्र ॥ गौर्यत्र न
स्यत्र ॥ हर्ष्यनुभवः ॥ व्यवस्थितविभाषया शसस्याधिद्वित्वं ॥ पाञ्चर्ष्यं ॥ वर्ष्येत्यादौ ॥

तस्वरा च
 अनन्त
 जिह्वा मूलो
 जकुं माहुरातवर्त्तः पु
 तश्च परिकीर्तितः एवं
 वर्णी द्विर्वाचान्ता
 रुका वा मुदाहृतोः
 ४
 ॥ सप्तमी निर्देशेन विधी
 यमानं कार्यं वत्संतिरेणा
 ५ व्यवहितस्य पूर्वस्येव
 कृत्यं स्वरे इति भावे स
 प्तमी ॥६॥
 द्वित्वं धस्येव यस्येव
 नो भयो ह्यनयो रपि द
 द्या नयादिषु बुधैर्वी
 धं ह्यं चतुष्टयं ॥१॥
 जलतुलिका न्यायेन
 फस्योर्द्धगमनं २

सि० चं०

२ खो०

उ० व० च० रे० म० ड० व० स० त्रैष० द० ए० प० द० सू० त्रा० त० रा० द० नु० वर्त्त० नी० यं० रू० र० स्वरै० पि० त्र० य० त्रि० ल० ल० स्वरै०
ल० इ० त० य० स० स० लि० त० ल० नु० व० ध० ए० अ० य० स्वरै० न० य० नं० ओ० अ० व० स्वरै० भ० व० नं० गो० र० ग्वा०
प० दा० ते० प० दा० ते० उ० द० त० स्य० गो० र० ग्वा० स्या० त० टि० त्कि० ता० वा० द्यं० त० यो० र्व० क्त० यो० ग० वा० ग्रं० गो०
ग्रं० गो० अ० ग्रं० इ० द्रा० रु० यो० प० र० तो० गो० र० डि० त्यं० ग० वे० द्र० ग० वा० रु० ए० अ० य० स्वरै० ना० य०
कः० ओ० अ० व० स्वरै० पा० व० कः० क्व० चि० त्स्वर० व० द्य० कारः० ग० व्यू० तिः० क्रो० श० यु०
गं० अ० न्य० त्र० गो० यू० ति० रु० यं० ज० यं० श० क्य० अर्थे० अ० न्य० त्र० रु० यं० पा० पं० जे० यं० म० नः० क० य०
र्थे० प्र० सा० रि० तं० क० यं० के० य० म० न्य० त० अ० रु० दे० रु० हि० ण्या० दा० वं० ग० व० क्त० मः० अ० दौ० हि० र्णी०
प्रो० टः० प्रो० टिः० स्वे० रं० स्वे० री० स्वे० रि० णी० छो० लो० प० श० वा० प० दा० ते० प० दा० ते० स्थि० ता० ना० म० या० दी०
ना० य० कार० व० कार० यो० लो० प० श० वा० भ० व० ति० त० आ० ग० ताः० त० या० ग० ताः० प० ट० इ० ह० प० ट० वि० ह० त० स्मा० इ०
दं० त० स्मा० पि० दं० ता० इ० ह० ता० वि० ह० लो० प० शि० न० सं० धिः० स० मा० से० न० लो० शि० तु० भ० व० ति० श्वा० दे० रि० ति० नि०
ई० शा० त० दा० मो० द० रः० रा० जा० श्चः० ए० दो० तो० तः० प० दा० ते० स्थि० ता० दे० का० रा० दो० का० रा० च० पर० स्या०

इत्यत्राध्वनः परिमा
लो ५
कृष्णस्तदर्थे ६

विस्तारिलोपशित्वादि
न नमस्तुतेलिंशातपं
चधप्यादिः

॥ शासनाच्छास्त्रं लक्षणं सत्त्वमयं तस्मात् सह इति उभयत्र स्थाने समानं संज्ञात्मकं ननु विना सह त्वनेन सह शब्दयोगे तृतीया
किं न स्यादित्युच्यते उपपदविभक्तैः कारकविभक्तिर्वलीयसीत्युक्तत्वात् तृतीया सह शब्दयोगे विधीयमाना तृतीयोपपदविभ
क्तिः सवर्णे इति सप्तमीतुनावे सामीपिकाधारे वाच्यहिताकारकविभक्तिः ॥३॥

कारस्य लोपो भवति । तेत्र । पदोत्र । गोर्वा । पदांते उदंतात् गोशब्दात्परस्यातो लोपश्च
पदे प्रकृतिभावश्च । उदंतात्किं चित्रग्वत्र । पदांते किं गोः । प्रकृतिभावे गोऽप्रजिनं । अ
त्रोपे गोजिनं गोरगवेति । अगागमेगवाजिनं । सवर्णे दीर्घः सह । समानस्य सवर्णे सह
दीर्घो भवति । दैत्यारिः । अद्वात्र । दधीह । भानूदयः । श्रीशः । होतृकारः । होतृकारः । सा
मान्यशास्त्रतो रत्नं । विशेषो बलवान् भवेत् । परेण पूर्ववाधो वा । प्रायशो दृश्यतामिह ।
हलादेरीषादौ टोर्लोपो वक्तव्यः । हलीषा । लांगलीषा । मनीषा । अद्यो । शकंधः । क
र्कंधः । कुलटा । पटत् इति । पटिति । सारंगः । पशुपहिणोः । सारंगोन्यः । सीमंतः । केश
वेशो । सीमांतोन्यः । ओत्वोऽप्योः समासे वा । समासे अकारस्य लोपो वा स्यादो तु शब्दे उ
द्देश्ये च परे । विंवोऽष्टः । स्थूलो तुः । ओ । ओ । ओ । अवर्णो दोकारेऽप्रोकारे च सह । ओकारो भव
ति । विंवोऽष्टः । स्थूलो तुः । समासे किं । तवोऽष्टः । एदोर्दौ धातौ । अवर्णो तो पसर्गस्या
लोपः । प्रेजते । उपोषति । एदोर्दौ नाम धातौ वा । उपेडकीयति । उपैडकीयति । प्रोघीय

गोऽप्रजिनं गोजिनं
वाजिनं ३

प्रेजते इति एज्दीप्तौ
कंपनार्थे वादिः प
रस्मै परित्वात् १

एडमिब-आचरतीति
आत्मन एडकमिच्छ
तीति एडकीयतीत्या
दोरूपं संयं १ आत्म
नः उद्यमिच्छतीति १

शब्दः संधिनयाति । अमी आदित्याः । अदस इति किं । अम्यत्र । ऐदित्वे । ईकारांतकृकारां
 तएकारांतशब्दोदित्वेवर्तमानसंधिनयाति । अग्री अत्र । पट् अत्र । माले आनय । पचे
 ते इमौ । द्वित्वे किं । गौर्यत्र । औ निपातः । स्वरो निपातः संधिनयाति । अग्रपेहि । इइं प
 श्य । उउत्तिष्ठ । आएं वं मन्यसे । नो अत्र स्यातमम । ओदंतो निपातश्च । अहो ईशः । अहो
 आगताः । ओदंतो धौ वेतौ । विष्मो इति । विस्मविति । घृणामसवर्त्तस्वरेः समासे पदांते
 वाह । स्वः । चक्रि अत्र । चक्रयत्र । मध्क एतत् । महेतत् । कर्त्त इदं । कर्त्त्रिदं । पदांते किं ॥
 गोय्ये । इत्त्वविधिसामर्थ्यान्नसंधिः ॥ समासे तु हर्षर्थं । पदांतानां समानानाम् तिलु
 तिकाहस्वः । ब्रह्मरूपिः । ब्रह्मर्षिः । दंडिरूपिः । दंड्यपि । मध्करूपकारः । मद्कारः । हो
 तृरूपकारः । होतृकारः । होतृलकारः । होल्लकारः । पदांतानामिति किं । आच्छत् । न
 पादु नो वो वा स्वरे । नपात्परस्य नृन्निपातस्य वो वा स्यात्स्वरे परे । किमु उक्तं । किम
 बुक्तं । दूरादाहानैटेः कृतः । दूरात्सं बोधने यद्वाक्यं तस्य टेः कृतो वा । कृतः । कृतः

अइति निषेधादेव
 योः ३
 ईषदर्थे क्रियायोगे म
 र्थादाभि विधौ चयः ए
 तमातं डितं विंद्याद्वा
 क्यस्मरणयो रडितः
 इति भाष्ये उक्तं ५

ब्रह्मरूपिः ४ दंडी
 रूपिः ४ मध्करूपका
 रः ४

संभूयस्तु समवलु

सि० वं०

५

संधिनयाति। एहि देवदत्त। अत्राधीष्ठा। हे हे प्रयोगे हे हयोः कृतो वा। हे ३ अंब। हायं
व। हे ३ ईश। हपीश। सप्तम्यर्थे ईन् संधिं याति। वातप्रमी। आस्ते। ^{प्राजः} पपीइंद्र। पपीए। ^{सर्वे}
षः। इतो वा उज्ज। उइति विति। अकृतवदितौ। देवदत्तेति। गुरोरनृतोः नंतस्यापि
^{अनुक्तं मूलं} वापयोर्वैराकृतः। अपिशब्दाद्गुरोरगुरोश्चटेः कृतार्थः। दे ३ वदत्त देवदत्त देव
दत्त ३। अत्र एहि ^{अत्र} गुरोः किं। वकारादकारस्य माभूत्। अनृतः किं। कृष्णा। इति प्र
^{१३} कृतिप्रोक्तं चपाग्रवैजवाः। पदांते वर्तमाना अपाजवा भवन्त्यवेपरे। षडत्र वाग्य
था। जमेजमावाः ^{१३} पदांते वर्तमाना अपाजमेपरे जमावा भवन्ति। षण्मम। षड्मम। वाड्य
धरा। वागधरा। प्रत्यये जमे चपस्यापि नित्यं ^{तदुभयं} तन्मयं। चिन्मात्रं। चपाच्छः शः। च
पादुत्तरस्य शकारस्य छोवा भवत्यवेपरे। वाक्च्छरः। वाक्शूरः। अवेकिम्। वा
क्छ्योतति। होमभाः। चपादुत्तरस्य हकारस्य रुभावा भवन्ति। यद्गर्ग अपस्तद्गर्ग
अतुर्थो भवति। तद्द्विः। तद्द्विः। वाग्यरिः। वाहरिः। अत्रारः। अत्रारः। अकृतो

चपात्किं प्रणान्शोते।
शः किं वाक्साधः।

५

उद्दिश्यमाननिर्दिष्ट
मानयोर्थथाक्रम
तिवाच्य २ उद्दिश्य
तेरत्युद्दिश्यमानः
स्यानीस्यानीतिर्दि
श्यतेविधीयतेयः
सनिर्दिश्यमानेग्रा
देशस्तयोर्थथाक्रम
यथासंख्य २

षडलानि। स्तोः^{३३}शुभिः^{३३}शुः। सकारतवर्गयोः शकारचवर्गभ्यांयोगेशकारचवर्गोभव
तः। स्यान्पादेशयोर्थथाक्रममितिवाच्यनिमित्तिकार्यणोस्तुन। कशश्चरः। कश्च
रति। तच्चित्रं। तच्छादयति। तत्तशादयति। नशात्। शकारात्परस्यतवर्गस्यचुत्वंनभव
ति। प्रस्मः। विष्मः।^{३३}हृभिः^{३३}हृः। सकारतवर्गयोः षकारटवर्गभ्यांयोगेषकारटवर्गोभवतः
कषष्टः। तद्दीकते। नषि। षकारेपरेतवर्गस्यदुत्वंनस्यात्। भवान्षष्टः। टोरंत्यात्। पदा
तेवर्त्तमानाद्वर्गात्परस्यस्तोः^{३३}हृर्न। षण्णरः। षड्दृसीदति। नवतिनगर्गोर्न। षस्रवति
षस्रगर्गः।^{सस्यषः}सुपोनः। स्मिर्त्सु। लिर्त्सु। तौर्त्त्रिलः। तवर्गस्यलकारेपरेलकारः। तल्लुनाति
भवांस्त्रिवति। अनुनासिकाननुनासिकत्वेनद्विधापवत्ताः। तत्रनकारस्यानुना
सिकोलकारः। उदः। स्यात्तभोः। सलोपः। उत्थानं। उच्चंभनं। नः। सकंछते। नांतस्यपदस्य
वपरेछतेसगागमोभवति। राजंश्चित्रं। भवांस्तनोति। अवेपरेकिं। सन्त्सरुः। नप्रश
नः।^{सगागमः}प्रशान्तनोति। शौचकौ। नांतस्यपदस्यावपरेशोवाचगागमोभवति। भवाञ्चुक्

पदात्ताद्वर्गात्पर
नवतिनगर्गोःशव
योःदुत्वंनिषेधो
६

स्तनुनिरोधनेखसे
चपाजसानामिति

॥ आगमायैकुलीभूतास्तद्रुहो न गृह्यते ॥ २ ॥ यस्यगुणीभूतायकुलीभूतायकुलीयस्यविशेषणीकृतास्तद्रुहो न विशेष्यग्रहणेनकृत्वा
तेआगमाचार्यैर्गृह्यते यथासगागमः पदस्यविहितः पदंविशेष्यसगागमोभवति विशेषणं पदग्रहणेनसकृद्गृह्यते सकृदर्थ्यतंपदमि
त्यर्थः पदस्येति किं हंति। नांतस्येति किं तद्दीकते। छते किं भवन्कुस्त। अवपरे किं सन्त्सरुः भाष्य १

सिं० चं०

५

रः भवाभ्रूरः भवाभ्रूरः अवपरे किं भवान् औतति ह्रस्वादिः स्वरे इका
रणकारनकारा ह्रस्वादिभवंति स्वरेपरे पदांते च प्रत्यदिः दे सुगमिह रा
जनिह छः ह्रस्वात्परश्चकारो हि भवति त्वसे च पा म सानां तवच्छत्रं दीर्घाच्च
हीच्छति पदांता दीर्घाद्वा लक्ष्मीछाया लक्ष्मीच्छाया आद्या इमां नित्यं प्राच्छा
दपति माच्छिदत् पुंसोऽवपरे त्वपे संयोगां तस्य लोपो न पुंस्को किलः पुंस्पुत्रः अ
वपरे किं पुंक्षीरं त्वपे किं पुंदासः त्व्याजादेशेन त्व्याधातौ वा पुंस्त्वानं पुंत्व्या
नं मौनुस्वारः मकारस्यानुस्वारो भवति ह्रसे पदांते तं ह्रसति पदं वृथा ह्रसे किं
कि मत्र पदांते किम जंगम्यते नञ्चापदांते नसे नस्य मस्य चापदांते वर्तमानस्या
नुस्वारो भवति नसे हकारे च परे यशांसि पुंभ्यां त्वनुङ्गा हि अपदांते किं ब्रह्म्या
हि नसे किं तन्यते यमायपैस्य अपदांते वर्तमानस्यानुस्वारस्य यमा भवेति यपे
परे अस्पयपस्य सवर्णाः प्रशान्तः अदिः तः अञ्चितः कुण्ठितः गुम्फितः वा

॥ अञ्चेः पूजायामिडिती इ पूजार्थस्याचतेर्नतिनलोपो न कुठिप्रतिघाते क्तः नुमोनुस्वारे परं सर्वे नराः गुंफग्रंथे क्तः शमुत्पशमे
क्तः दांतादयो निपात्यन्ते इति निपातनादि उभात्रः नमां तलो मधाया दीर्घः काविति दीर्घः मस्यानुस्वारेण परसवर्णेन
नकारः

पदांतस्य। पदांतेवर्तमानस्यानुस्वारस्यमावाभवंति। यपेपरे। अस्ययपस्यसुवर्णः। त्वं
 करोषि। त्वङ्करोषि। तंतनोति। तन्तनोति। संयंता। संयंता। संवत्सरः। संवत्सरः। पंतो
 कं। यं। श्लोकं। किं वंते। राजतौ। परे। समो। मस्य। मएव। सम्राट्। यवल्मनपरे। हकारे। मस्य
 यवल्मनावा। किपूह्यः। किं ह्यः। किबूह्लयति। किं ह्लयति। किल्ल्लादयति।
 किं ल्लादयति। किं मूह्लयति। किं ह्लयति। किं नुते। किं नुते। शसेचपस्यद्वि
 तीयोवा। वर्गप्रथमानीद्वितीयावाभवंति। वत्सरः। वष्यसरः। अपसरसः। अपसरसः
 अचसरसः। अछसरसः। अटसरसः। अटसरसः। अक्सरसः। अक्ससरसः। नपदां
 ते। तत्साधः। कुकदुकवर्जितस्यचपस्यविभक्तौन। भवत्सु। टनात्सस्यवाध
 ट्। षट्संतः। षट्संतः। सन्त्सः। सन्त्सः। शसेह्योः। कुकदुकौवा। प्राङ्। षष्टः। प्राङ्। दृष्टः
 प्राङ्। दृष्टः। सुगणसाधः। सुगणद्याधः। सुगणट्साधः। पकारेपरेनृन्नकार
 स्यसवा। त्रौर्विसर्गः। सकाररेफयोर्विसर्गोभवत। अधातोः। रसेपदांतेच। कुघोः।

यवल्मनाः परेय
 स्यसंयवल्मनप
 रत्तस्मिन् यवल्
 मनपरे हकारे ३

टश्चनश्चतयोसमा
 हारः टनंतस्मात्
 ४

धातुसाधारणभि
 दंसुप्रत्ययेपरेय
 रस्यविसर्गेनचतु
 र्धितिनिर्देशात्

सिं चं०

६

कउपौवा। कवर्गेपवर्गेचपरेविसर्गस्यः कउपौवाभवतः नृः पाहि नृः पाहि नृन्या
हि॥ इतिहसंधिः॥ ४॥ विसर्जनीयस्यैसः खसेपरे कस्तनोति। शसेपरेखसेविस
र्जनीयस्यविसर्गएव। कःत्सरुः। रामःसाता। घनाघनःदोभणः॥ शषसेवा। कःश्रुः क
श्रुः। कःषंडः। कःषंडः। कःसाधः। कःसाधः। खपपरेशसेविसर्गलोपोवा। हरिः
स्फुरति। हरिस्फुरति। कुघोः॥ कःपौवा। कःकरोति। कपाभ्यां प्राकप्रद्वविसर्गता
दृश्योजिह्वामूलीयोपपदमानीयौ। कःकरोति। कःपचति। कःपचति। वाचस्यत्याद
योनिपातात्सिद्धति। वाचस्यतिः। रहस्यतिः। तत्करः। कौतकुतः। कान्कान्। कांका
न्। भास्करः। पयस्याशं। पशस्कल्यं। पशस्कं। पशस्काम्यति। सपिस्याशं। सपिष्कल्यं।
सपिष्कं। सपिष्काम्यति। नमस्करोति। पुरस्करोति। निष्प्रसूहं। आविष्कृतं। तिरस्कर्त्ता
दिः। करोति। द्विष्करोति। त्रिः। करोति। त्रिष्करोति। चतुष्कपालः। चतुः। कपालः। सपि
ष्करोति। सपिः। करोति। धनुष्करोति। धनुः। करोति। सपिष्कुडिका। सपिः। कुंडिका। अ

वाग्रहणापदेश
सेवेति हरिसंस्फु
रति इति रूपत्रयं

सिद्धरूपे श्रीरत्ने निपा

इषदसमाप्ताविति
कल्पः इषतनूनं
यश इति यशस्क
ल्यं। कुत्सिते य
कः कुत्सितं यश
इति यशस्कं ४-

इष-नूनं सपिः ४
पश्येति कामप्रत्य
या निपातनात्प
त्वं ३

६

अथ इव कर्त्तव्यः
सार आकृत्या स्व
प्रेण गणते यः स प्रा
कृतिगण इति २

रेफः प्रकृतिमूलकार
णं यस्य स रेफ प्रकृति
कस्तस्य १ = बाग्रह
णात् यद्दे विसर्गोप
ध्यानीयो ११२

यत्कारः। अयस्कामः। अयस्कुम्भः। अयस्यात्र। अयःसहिताः कुशाः। अयस्कुशाः। स
यैस्कसी। ^{पदमाधः इत्यधस्य}अधस्पद। ^{शिरसः पदं}शिरस्पदं। आकृतिगणोयं। अहोरोरात्रिषु। अहोविसर्ग
स्पदंतेरोभवति। नतुरात्रादिषु। अहर्गणः। अहरहः। रात्रादिषु किं। अहोरूपं। अ
होरथांतरं। अहोभ्यां। अतोत्सुः। अकारात्परस्य विसर्गस्य चकारोभवत्यतिपरतः। को
र्थः। हवै। अकारात्परस्य विसर्गस्य नुकारोभवति। हवे। देवोयाति। मनोरथः। आद
वैलोपशः। अवर्त्तात्परस्य विसर्गस्य लोपशभवत्यवेपरे। देवाग्रत्र। वातावान्ति।
देवाश्ह। ^{स्वरे यत्वं वा}देवायिह। भोसः। भोसभगोस। अघोस इत्येतस्य विसर्ज
नीयस्य लोपशभवत्यवेपरे। भोहरे। भगोनमस्ते। अघोयाहि। ^{स्वरे यत्वं वा}भोः ए
हि। भोयेहि। भगोः इह। भगोयिह। अघोः। अपगच्छ। अघोपपगच्छ। नामिनौरः। ना
मिनः परस्य विसर्गस्य रेफोभवत्यवेपरे। अग्निरत्र। पदुर्वक्ता। ^{स्वपै वा}रेफ प्रकृति
कस्य वपेवारेफः। गीः पतिः। गीः पतिः। गीर्पतिः। अहर्पतिः। अहः पतिः। अहः प

अहोरात्रः २

भोसभगोस अघो
स इति सकारांताः
निपाताः संतितत्रा
द्यं ताभ्यां प्रत्याहारे
भोस इति गृहीतः ५

सि० चं०
७

॥ प्रधानं तु विधेयं त्रप्रतिषेधेः प्रधानता पर्युदासविज्ञेयो यत्रोत्तरपदेन १ अप्रधानं विधेयं त्रप्रतिषेधेः प्रधानता प्रसज्यस्तु सविज्ञेयः क्रियया सह यत्र नञ् २ एवं हि विभक्तिभिन्नं विभक्त्यन्तं भिन्नमर्थवच्छब्दरूपं संज्ञिनामचसंज्ञा विभक्त्यन्तं भिन्नमितिकथनेन धातूनां व्यावृत्तिः कृताते प्रातिवा दिविभक्त्यन्तत्वात् तत्तदशब्दरूपं नाम प्रातिपादिकमुच्यते कीदृशं तत् अप्रविभक्तिपर्युदासोत्रमत्र गृह्यते विभक्तिसदृशं विभक्तिभिन्नमित्यर्थः विभक्ति सदृशमितिकथनेनार्थकमेवागतं पुनः कीदृशमर्थवत् अत्रार्थशब्दोऽभि

तिः। रः। रेफप्रकृतिकस्य विसर्गस्य रेफो भवत्यवेपरे। प्रातरत्र। अंतर्गतः। रिलोपो। दीर्घश्च। रेफस्य रेफे परे लोपो भवति। पूर्वस्य च दीर्घः। पुनारमते। हरीराजते। भानूरम्यः। सेषादुसै। सशब्दादेशशब्दाच्च परस्य विसर्गस्य लोपो भवति। हसेपरे। सचरति। एष। हसति। सशब्दाद्विसर्गस्य लोपः। स्वरे। लोप एव परपूरणं चेत्। सेषदाशरथीरामः। **॥ इति विसर्गसंधिः ॥ ५ ॥** अविभक्तिनाम। विभक्तिरहितं धातुवर्जितं चार्थवच्छब्दरूपं नामोच्यते। तस्मात्। सि। यौ। जस्। अस्। औ। शस्। टा। भ्यां। भिस्। डे। भ्यां। भ्यस्। उ। सि। भ्यां। भ्यस्। डस्। औस्। ग्राम्। डि। औस्। सुप्। २२। नाम्नः पराः। स्यादयः सप्त विभक्तयो भवन्ति। एकत्वद्वित्वबहुत्वेषु। एकवचनद्विवचनबहुवचनाभिस्युः। देवसि इति स्थिते। सेरि कारः सेरेति विशेषणार्थः। स्त्रोर्विसर्गः। देवः। सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ। देवौ। जकारो जसीति विशेषणार्थः। देवाः। अमशसौरस्य। समानात्परयोरमशसौरकारस्य लोपो भवत्यधातोः। देवं। देवौ। श

॥ एकविभक्तौ यानि स्वरूपाण्येव दृष्टान्तेषामेक एव शिष्यते २ रूप्यते बोध्यते इति रूपं अर्थः समानं रूपं ये वांते सरूपाः वा समानं रूपं स्वस्वसंयोगेन सरूपाः सरूपाश्च सरूपाश्च सरूपाः २

धेयवचनः ननु धन निरुत्तिप्रयोजनवचनः पथार्थवान् धनवानित्यर्थः सप्तकार्यः धूमः सप्तनिरुत्तयेत्यर्थः कार्यः किंप्रयोजनमित्यर्थः। तत्राभिधेयंचतुर्विधं जातिगुणक्रियाद्रव्यमेदात्तातिशयोक्त्यागोः प्रश्न इत्यादयः। गुणशब्दो यथाशुक्तः रूसः इति। क्रियाशब्दो यथा पाचकः गतेत्यादयः। द्रव्यशब्दो यथा डिप्यकपित्त इत्यादयः ॥ ५ ॥

॥ आदेशो कृते स्वरूपभेदात् स्थानि प्रयुक्तकार्याणामप्रवृत्तावतिदेशः प्रारभ्यते आदेशः स्थानिवद्भवति यथा लक्ष्मिस्तत्र देवराभा
देशो कृते तस्यामोडिः त्वात् डिः तामट् इत्यट् भवति वर्णमात्रविधौ स्थानिवद्भावो न भवति वर्णस्य न्यवयवत्वात् यथा व
र्णमात्रेण विधिः यश्च वर्णमात्रात् परस्य विधिः यश्च वर्णमात्रस्य विधिः यश्च वर्णमात्रेण विधिः तत्र माभूत् तत्र वर्णमात्रेण विधिः
यथा अट् अट् केनेत्यत्र सकारस्थानिवत्त्वेन विसर्गत्वमाश्रित्य वक्तुं चतरेपीति एत्वं प्राप्तमिति वर्णमात्रात् परस्य यथा द्यौरित्यत्र दिव
सः शकारः शसीति विशेषणार्थः सौ नः पुंसः पुल्लिङ्गात् समानात्परस्य शसः सकारस्य नका
रो भवति नत्वाम् शसीत्यात्वे शसि शसिपरे पूर्वस्य दीर्घो भवति यदादेशस्तद्वद्व
ति नतु वर्णमात्रविधौ देवान् टकारष्टेनेति विशेषणार्थः टे नः अकारात्परश
इनो भवति देवेन अडि अकारस्यात्वं भवति भकारादौ स्यादौ देवाभ्यां अः अ
कारात्परस्य भिसो भकारस्याकारादेशो भवति अइ ए ऐ ऐ देवेः डि रं कः अकारा
त्परस्य डे इत्येतस्यागागमो भवति देवाय देवाभ्यां ए स्त्रिं बहुत्वे अकारस्यैत्वं भव
ति सकारभकारादौ स्यादौ परे बहुत्वे सति देवेभ्यः उ सिरं अकारात्परो ड सि
रद्वति देवात् देवाभ्यां देवेभ्यः ड स्यः अकारात्परो ड सस्यो भवति देवस्य नुं
॥ ओसिपरे अकारस्यैत्वं स्यात् देवयोः नुडामः समानात्परस्यामो नुडागमः स्यात् पुं
सिह्रत्वादेव नामि पूर्वस्य दीर्घो भवति नामिपरे देवानां देवे देवयोः किलौ
स्यः सः कृतस्य कवर्गादित्वाच्च प्रत्याहारात्परस्य केनचित्सूत्रेण कृतस्य सकार

॥ क्रियते स विधीयते
स्मेतिकर्मणि कः कृ
ते विधानं तस्य कृत
स्य शास्त्रेण विहित
स्येत्यर्थः पदांते स्थि
तस्य प्रत्वं न किला
त्किं देवस्या कृत
स्येति किं सुपीः सुपि
सौ पदांते स्थितस्य
ति किं हरिस्तत्र ॥ १॥

॥ प्रामो नुडितिकर्तव्ये नुट्पूर्वोच्चारणं प्राथम्यार्थं यत्र नुडं यच्च प्रामोति तत्र प्रथमं नुडे व भवति तेन स्त्रीणां वारीणां भित्तादावुभयप्र
संगे पराव दीयनुमोवाधित्वानुडे व प्रायशो दृश्यतामित्युक्तेः ॥ ३॥

द्यौरित्यौकारस्य स्थानिवत्त्वेन यथा इत्यत्र सावित्याकारस्य स्थानिवत्त्वेन च हसत्त्वमाश्रित्य हसेपः सिलेपः इति सिलोपो भवतीति वर्णमात्रस्य विधौ यथा द्दकाम इत्यत्र दिव नुरसे इत्युकारस्य स्थानिवत्त्वेन यवयोर्वसे हकारे च लोप इति वलोपो न भवतीति वर्णमात्रेण विधौ यथा क इ इत्यत्र यज्धातोः कप्रत्यये परतः संप्रसारणस्य स्थानिवत्त्वेन यकारमाश्रित्य हवे इत्युकारो न भवतीति ॥ २॥ ३॥

पञ्चरचः प्राचरषांस
माहारः प्रुतस्मात्
पुः संज्ञापूर्वकत्वे
ना भित्तिवन्नामि

लि० च०
नः स्वरे इति नुमनः

७

प्रदसशष्टुभवहि
तवाचकः उक्तं च इ
दमस्तु सन्निकष्टं स्त्री
पतरवर्तिचेतदोरु
मं प्रदसस्तु विप्रक
ष्टं तदिति परोक्षे वि
जानीयाः द्विद्वित्व
शिष्टवाचकः किम्
शः प्रप्ते प्राप्ते पेच
लिंगः संबोधने क
विषयक प्रयुसाद
र्थः अलिंग उच्चार
थि त्रयोः स्मृष्टः ५
१६।

बृहणं नुरः केण नुरः
केण नुरः पेण नुरः पेण
तिरः

॥ ह्रस्वादिभ्यो मंडक कृत्वा इति पदं एदो तोत इत्यत एदो त इति चानुवर्तते इत्यसमानादिति किं हेहाहाः हेवातप्रमीः
अधा तोरि मुत्तरार्थं एदो ते इति ग्रहणं किं हेहरे हेविष्णो अत्र हि परत्वा न्नित्यत्वाच्चाधिविषयनेन एदो तोः कृतयोः इत्वात्परत्वे नास्ति र
भवतु शष्टु भवदर्थः उकारानुबन्धो म्युसादितः नेमशष्टोः द्विबीची ॥ एकोऽन्यार्थे प्रधाने च प्रथमे केवले तथा साधारणे समानेऽ
त्ये संख्यायां च प्रयुज्यते ५६ दक्षिणशष्टुदिदेशकालवाचकः सर्वादिनतु प्रवीणवाची ५ उत्तरापराधरशष्टादिदेशकालवाचकः

स्य षकारो भवत्यंते स्थितस्य न हरिस्तत्र इत्यादौ न देवेषु ॥ सिद्धिः ॥ ग्रामं त्रैलोक्यं सिद्धिं
संज्ञो भवति ॥ समानादेलोपोऽधातोः ॥ इत्वात्समानादेदो तश्चोत्तरस्य धेलोपो भव
त्यधातोः ॥ एवं घटपटस्तंभरामरुक्मादयः ॥ सर्वं विश्वं उभं उभयं अन्यं अन्यतरं
इतरं उत्तरं उत्तमं कतरं कतमं समं सिमं त्वत् त्वं भवतु नेमः एकं पूर्व परं प्र
वरं दक्षिणं उत्तरं अपरं अधरं च अंतरं त्यद् तद् पद् एतद् इदम् अदस हि
किं पुष्पाद् अस्मद् एते सर्वे दयस्त्रिंश्लिंगाः ॥ जसौ सर्वादेरकारांतात्परो जसर्
भवति सर्वे पुनो लोऽनंतौ ॥ षकाररेफरुवर्त्तेभ्यः परस्य नकारस्यैकपदस्य
स्यणकारादेशो भवति अंते स्थितस्य न सर्वा नित्यादौ ॥ अवघंतरे पि ॥ अवप्र
त्याहारेण कवर्गेण पवर्गेणानुस्वारेण विसर्गेण ५ कः पाभ्यां च मध्यं
वधानेपि भवति नान्येन सर्वेण सर्वादेः स्मर्त् सर्वादेरकारांतात्परस्य डे इत्ये
तस्य स्मडागमो भवति सर्वस्मै सर्वाभ्यां सर्वेभ्यः अतः सर्वादेरकारांतात्पर
आदिशष्टोऽवयववाची सर्व आदि रवयवोपेक्षांते सर्वा दयः तत्र सर्व विश्वशष्टुपर्यायो नुनशष्टो द्वित्वविशिष्टवाचकोऽतो नित्यं द्वि
चनोत नुनावयवोयससुभयः संख्याऽवयवे तयडयडावित्यट अन्यशष्टो भिन्नार्थः अन्यतरो अमुत्पन्नः स्वभावादि विषये नि
र्होऽस्ति इतरस्त्वमनीचयोऽउत्तर इतमप्रत्ययो कतरं कतमपतरं तमादयस्तदंताः इत्योर्वहनां चैकस्य निर्द्धारणे उत्तर उत्त
मममशष्टः सर्वपर्यायतयपर्यायसु नेमः सते सिमः इत्येवरा केच स्यात्सर्वादावतडयः नेमवराः तयपर्यायो आद्यस्ती
तः ५॥

ग्रामं अते प्रसन्नं क्रि
पतेऽनेनेति ग्रामं त्रणं
साधने युट १
आभिमुख्याभिमुख्ये
हेराहस्य प्रा ग्रयोगः ३
प्राचीनो नाम ते परः ३
ननु नुमशष्टस्य सर्वादि
पुपादोमर्थः सर्वादि का
र्षाणां स्मडा दीनां द्वि
चनेऽन्नावात् सर्वादिग
णे नुमशष्टस्य पाठस्तु न
भकावितिरूपसिद्ध
र्थः ३ पूर्वपरावरश
ष्टादिदेशकालवाच
काः सर्वादिसंज्ञकाः ४
अंतशष्टेन पदांतश्च
गृह्यते नतु वाक्यंतः ८

७

आदिशष्टोऽवयववा
वाची तदुक्तं संविज्ञानो
यं बहु व्रीहिः त्रीणि लि
गानि येषांते ६

॥ स्वो ज्ञातवात्मनि स्वेच्छिन्नात्मीये स्त्रियां धने इत्यमरः स्वस्यासुसात्मनि ज्ञातोऽस्मिन्नात्मीये स्त्रियां धने इति मेदेनी चत्वारोऽर्थः स्वश
 दस्य अंतरमवकाशावधिः परिधानांतद्विनेदतादर्थेऽस्मिन्नात्मीयविनावहिरवसरमध्येतरात्मनि चेत्यंतरशब्दस्यार्थः तदंतद
 शब्दो पूर्वोक्तपरासर्गकोऽप्रदृशदृष्टव्यसमर्पकः एतदुद्देश्यशब्दो प्रतिज्ञोऽपि स्थितिवाचकोऽप्रमपत्रे

स्यातः स्मडागमो भवति सर्वस्मात् सुडौ मः सर्वदेवर्षां तात्परस्यामः सुडागमो भव
 ति सर्वेषां डिः स्मिन् सर्वदेवकारांत्यरो डिः स्मिन् भवति सर्वस्मिन् शेषं देववत् ए
 वं विश्वाद्योऽप्यदंताः इतर इतमौ प्रत्ययौ ततस्तदंताग्राह्याः पूर्वादीनां नवनां ज
 सडु सिडी नामी स्मात् स्मिनो वा पूर्वपूर्वाः पूर्वस्मात् पूर्वात् पूर्वस्मिन् पूर्वं एवं
 परादयः सर्वदिः सर्वकार्यी स्यान्न चेद्गौ लोऽथ वाभिधा पूर्वदिश्च व्यवस्था
 यां समो तुल्ये तरोऽपु रि परिधाने वहिर्योगे स्त्रौऽर्थज्ञात्यन्यवाच्यं पि सर्वम
 ति कांतौ तिसर्वस्तस्मै प्रतिसर्वाय देहि प्रियं सर्वं यस्य तस्मै प्रियं सर्वं यः सर्वो
 नाम कश्चित्तस्मै सर्वाय प्रतिपूर्वाय समापतुल्याय अंतरायां पुरि वहिर्योगे
 किं अंतरे अंतरावाशाटकाः परिधानीयाः अंतरे अंतरावाचांडालस्य गृहा
 वाह्याः ग्रामयोरंतरे तापसः मध्ये इत्यर्थः स्वापधनाय ज्ञातये वा द्वंद्वे सर्वादीनां
 न सर्वकार्यं पूर्वापरावराणाम् वाजसी वर्षा अमेतरे वर्षा अमेतराः तृती

स्वार्थमुक्त्यपराधाव
 लेवनं जौलं ५
 सर्वदि तदा सर्वं कश्चिन्ना
 चेद्गौ लो न अथ वा अत्र
 धानाभना पूर्वादिश्च
 वस्यायां वाच्यायां सर्व
 कार्यीणादित्यर्थः चश
 द्वाद्गौ लानि च ययोः सर्व
 ज्ञान्वयः समस्तुल्ये तरो
 अपुरि परिधाने वहिर्यो
 गे चांतर एवास्वशब्दो
 र्थज्ञाति निन्नार्थवाची
 चेत्तदा सर्वकार्यीत्यर्थः

दिग्देशकालनियमो
 व्यवस्था ५
 स्वप्राप्ताप्राप्तीयर्थ
 ज्ञातिषु ६॥

सि० चं०
रु

यासमासेततीयासमासार्थवाक्येचन। मासपूर्वाय। मासेनपूर्वाय। प्रथमचरमतय। उयड
 ल्याईकतिप्रयनेमानांजसीवा। प्रथमे। प्रथमाः। तयडयडौप्रत्ययौततस्तदंताग्राह्याः
 द्वितये। द्वितयाः। द्वये। द्वयाः। शेषंदेवत। नेमे। नेमाः। शेषंसर्ववत। तीयस्यडित्सुवासर
 र्ववडपं। द्वितीयस्ये। द्वितीयाय। द्वितीयस्मात्। द्वितीयात्। द्वितीयस्मिन्। द्वितीये। एवंतती
 य॥ उभशब्दोनित्यंद्विवचनांतः। उभौ२। उभाम्यो ३। उभयोः २। उभयशब्दस्यद्विवचनं
 नास्तीत्येके। प्रस्तीत्यन्ये। उभयः। उभयौ। उभये॥ निर्जरः। जरायाः। त्वरादौजरस्वावाच्यः
 तदंतविधिरत्र। षष्ठीनिर्दिष्टस्यादेशस्तदंतस्यज्ञेयः। गुरुशिचसर्वस्य। निर्दिश्यमा
 नस्यादेशाभवंति। एकदेशविकृतमनन्यवत। निर्जरसौ। निर्जरौ। निर्जरसः। निर्ज
 राः। षडेहसादौचदेववत। संख्याविषायपूर्वस्याहस्याहनवाडौ॥ वेड्योः॥ ग्रन्थं
 तस्योपधायालोपोवास्यादीडीइत्येतयोः परतोवकारसकारांतसंयोगादुत्तरस्य
 न। द्वयोः। ग्रहोर्भवइति द्यरुः। द्यरि। द्यहनि। द्यहे॥ विगतमहः। व्यरुः। व्यहनिव्य

रु

यथाक्षिप्तकर्णोभिन्नलं
 गुलः आसेहिउच्यते
 नतुग देमः ४

क्रि॥ व्यक्रे॥ अरुः सायः सायाङ्कः॥ सायाक्रि॥ सायाहनि॥ सायाङ्क्रे॥ पाद॥ दंत॥ नासिका॥ मा
 सं॥ हृदय॥ निशा॥ अरु॥ पूष॥ दोष॥ यकृत्॥ सकृत्॥ उदक॥ आस्य॥ मांस॥ एतना॥ सान्ना
 म्॥ पद॥ दत्त॥ नस॥ मास॥ हृद्॥ निस॥ असन॥ पूषन॥ दोषन॥ यकन॥ शकन॥ उदन॥ आस
 न॥ मांस॥ एत॥ सु॥ शसादौ वा सर्वा सुपरतः॥ पदः॥ पदा॥ पङ्गा॥ पङ्गिः॥ दतः॥ दता॥ दङ्गा॥ द
 द्विः॥ मासः॥ मांसा॥ माभ्यां॥ अत्रोपः॥ स्वरेः॥ म्वयुक्ताच्चासादौ॥ अनंतस्योपधाया लोपो भ
 वति॥ शसादौ स्वरे परे ईपि ईकारे च॥ मकारवकारांत संयोगादुत्तरस्य न॥ पूषः॥ पूषा
 नाम्नौ नौ लोपशौ धौ॥ नांतस्य नाम्नो नकारस्य लोपश्च भवति रसे पदांते चाधौ॥ पूषभ्यां
 पूषभिः॥ नस्य लोपश्च न विभक्ति कार्य्य॥ पदे पंचसु देववत्॥ पदादयः॥ एथक्शब्दा
 इत्येके॥ सोमपाः॥ सोमपौ॥ सोमपाः॥ हे सोमपाः॥ सोमपां॥ सोमपौ॥ आतो धातोः औपः॥ धा
 तुसंबन्धिन आकारस्य लोपो भवति॥ शसादौ स्वरे परे॥ सोमपः॥ सोमपा॥ सोमपाभ्यां॥ सो
 मपाभिः॥ इत्यादि॥ एवं कीलालपाशं खध्यामधका विष्णुपाप्रभृतयः॥ धातोः किं॥

क्षीरेषु
 ये मेघे मेघे घंते सजि
 सप्तधर्षेषु कीलाल
 कथयति मनीषिणाः

सं० चं०

१०

हाहान॥हाहा॥हाहाम्हा॥हाहामिः॥हा॥है॥हाहाः॥हाहोः॥हाहे॥हाहासु॥हेहाहा॥शेषं॥
सोमपावतः॥हरिः॥प्रौ॥इकारांतादुकारांताच्चपरः॥प्रौ॥पद्यतेईकभवतः॥ह
री॥इ॥प्रौ॥जसि॥इकारांतस्यनुकारांतस्यचजसिपरेएकारः॥प्रौ॥कारश्चभवति॥हरयः॥
धौ॥इकारांतस्यनुकारांतस्यचधौपरेएकारः॥प्रौ॥कारश्चभवति॥हेहरो॥हरिं॥हरी॥
हरीन्॥टा॥ना॥स्त्रियां॥इकारांतादुकारांताच्चपरः॥ष्टानाभवति॥नतुस्त्रियां॥हरिणा
हरिम्हा॥हरिभिः॥डि॥ति॥इकारांतस्यनुकारांतस्यचडि॥तिपरेएकारः॥नु॥कारश्च
भवति॥हरये॥हरिम्हा॥हरिभ्यः॥ड॥स्य॥एदो॥ड्यांपरस्यडु॥सिउ॥सोरकारस्यलो॥
पोभवति॥हरेः॥हरिम्हा॥हरिभ्यः॥हरेः॥हर्ष्याः॥हरीणाम्॥डे॥रौ॥डित्॥इदु॥ड्यामुत्तरस्यडे
रौभवति॥सचडित्॥डिति॥टेः॥डितिपरेटेर्लोपोभवति॥हरो॥हर्ष्याः॥हरिषु॥एवमग्नि
गिरिरविकलिमुन्यादयः॥नुकारांताश्चविष्णुवायुमानुगुर्वाद्योप्येवंज्ञेयाः॥
मानुः॥मानू॥मानवः॥से॥र्डी॥धेः॥सखिशब्दात्तदंताच्चपरस्यसेरधेर्डीभवति॥सखा

१०

हे सखे ॥ ऐ सख्युः ॥ सखि शब्दस्य तदंतस्याप्येकारादेशो भवत्यधिषु पंचसु । पृथीनिर्दिष्ट
 ए स्यादेशस्तदंतस्य ज्ञेयः ॥ सखायौ । सखायः । सखायं । सखायौ । सखीनः ॥ सखि पत्योरी
 कः ॥ सखिपतिशब्दयोरीगागमो भवति टाडे. डि. षु परतः । दीर्घत्वान्नान् । सख्या । सख्ये । रु
 कुं ॥ सखिपतिशब्दयोर्ङगागमो भवति । ड. सिड. सोर्ड. कारे परे । सख्य. प्रसूति स्थिते
 रुतो ड. उः ॥ रुंकारांतात्परस्य ड. सिड. सोरकारस्य उकारो भवति । सच डित् ॥ सख्युः । डे.
 रौडित्यौकारे कृते सखिपत्योरीकः । सख्यौ । शोभनः । सखा । सुसखा । सुसखायौ । सुसखि
 ना । सुसखये । सुसखेः । सुसखौ ॥ अतिशयितः ॥ सखा । अतिसखा । परमः सखायस्य
 सः । परमसखा । सखीमतिक्रान्तोति सखिः ॥ इह डारेत्वेन । ल^{रुत्र} क^{स्व. तः. लिङ्गिः} णप्रतिपदोक्तयोः । प्रति
 पदोक्तस्येव ग्रहणमिति न्यायात् ॥ अतिसखी । अतिसखयः । पतिः । पती । पतयः । पत्या
 पत्ये । पत्युः ॥ पत्यौ ॥ पतिः समासे हरिवत् ॥ भूपतये । आगमजमनित्यं ॥ सखिना । पति
 ना । द्विशब्दनित्यं द्विवचनांतः ॥ त्यदादेष्टे रं स्यादौ । द्वौ ॥ द्वाभ्यां ३ । द्वयोः २ । संज्ञोपस

संज्ञते यस्य सतदंतः त
दंतस्य विधिस्तदंतवि
धिः ३

सि० चं०

११

ज्जनयोर्नात्वं। द्विर्नामकश्चित्। द्विः। द्वी। द्वयः। द्वावति क्रांतोति द्विः। प्राधान्ये तु परमद्वौ
त्रिशो नित्यं बहुवचनांतः। त्रयः। त्रीन्। त्रिभिः। त्रिभ्यः २। त्रैर्यप ३॥ त्रिशब्दस्याप
डादेशो भवति। नामिपरे। तदंतविधिरत्र॥ डिः दंतस्य वक्तव्यः। त्रयाणाम्। परमत्र
याणाम्। कतिशब्दो नित्यं बहुवचनांतः। उतेः। संख्यायां उतंता ज्ञस्रशसो
लुक्। प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणे नपाति। लुकि नतन्निमित्तं। कति २। कतीनां॥
कतिषु। ओडुलोमिः। ओडुलोमी। लोमोः। पत्येषु बहुषकारः। वद्धादीनोपवादः।
नुडुलोमाः। ओडुलोमिम्। ओडुलोमी। नुडुलोमान्। वातप्रमीः। वातप्रम्यौ। वातप्रमः।
वातप्रमी। वातप्रमीन्। वातप्रम्या। वातप्रमी। वातप्रमीषु। हे वातप्रमीः। एवं पपीयसा
दयः। क्विबंत वातप्रमीशब्दस्यामिशसिद्धौ च विशेषः। वातप्रम्यं। वातप्रम्यौ। वा
तप्रम्यः। वातप्रम्या। वातप्रम्यि॥ **द्वौवेतियः॥** वद्धः। श्रेयस्योपस्यसः॥ बहुश्रेयसी।
बहुव्रीहावीयसप्रत्ययांतस्य न रुच्यः। ईददंतस्य इयुवस्थानभिन्नस्य ल्याव्य

परमोचतौ द्वौचप
रम द्वौपरमोद्वौय
स्य स परमद्विरित्य
त्रनात्वं १

परमाश्रिते त्रयश्च परमत्र
यः तेषां ३

कचित्समासोतोवि
धिरनित्यः १

११

^{स्त्रीनाम्नः} स्योपसर्जनत्वेपि स्त्रीकार्यं वक्तव्यं **ह्रस्वः सेनापि** ॥ ह्रसांतादीबन्ताच्च परस्य सेने
 पो भवति बहुश्रेयस्यो बहुश्रेयस्यः ॥ **धौ** इत्थः ॥ इयुवस्थानवर्जितयोरीदृतोः स्त्री
 शब्दस्य च स्त्रियां धौ परे इत्थो भवति ॥ इत्थविधिसामर्थ्याद्वाविति न हे बहुश्रेय
 सि बहुश्रेयसी बहुश्रेयस्यो बहुश्रेयसीन् ॥ **डि** तां मर् ॥ स्त्रियामीकारांताद्कारांता
 च्छडितामडागमः स्यात् बहुश्रेयस्ये बहुश्रेयस्याः बहुश्रेयस्योः बहुश्रेयसीनां
 स्त्रियां योः ॥ इवर्त्तादुवर्त्ताताच्च स्त्रियां वर्त्तमानात् परस्य डे रा मादेशो भवति बहुश्रे
 यस्यां बहुश्रेयसीषु ॥ **अ** नीबन्तत्वात् न सिलोपः ॥ **अ** तिलक्ष्मीः ॥ हे **अ** तिलक्ष्मी शेषं
 बहुश्रेयसीवत् ॥ **सु** श्रीः ॥ **घौ** र्द्धातो रियुवौत्चरे ॥ धातो रिवर्त्सो वर्त्स्यो रियुवौत्तः ॥ स्या
 दोत्चरे परे ॥ **सु** श्रियो सुश्रियः ॥ एवं सुधीयवच्चादयः ॥ **से** नानी ॥ **घौ** वा ॥ अनेकस्वर
 स्य नाम्नो धातो रिवर्त्सो वर्त्स्योर्यकारवकारोत्तः ॥ स्यादोत्चरे परे ॥ धातो रवयवसंयो
 गः पूर्वो यस्मात्तस्य तु न ^{चोवा} सोपदस्यानेकस्वरस्य चेदुपसर्गकारकपूर्वस्येव नान्यपूर्व

संबोधने धातुत्वान्न
 घिलोपः किंतु स्त्री
 हे सुश्रीः ४

ननु एकास्वरः क
 थं अनेकस्वरत्वं भव
 ते ॥ कारकपूर्वकित्वं
 तग्रहणादनेकस्वर
 त्वं ३

सि० चं०

१२

स्य वर्षा कर हन पुनरपूर्वभ्रशब्दादन्यभ्रशब्दस्य सुधीशब्दस्य च न। सेनान्यो सेना-
न्यः। नियः। नीशब्दात्परस्य डे। रा मादेशो भवति। सेनान्यो। एवं सुनी प्रधी ग्रामण्या
दयः। धातुना संयोगविशेषणात् उन्नीयतीति उन्नीः। उन्मो। उपसर्गकारक पूर्वस्य
किं। परम नियो। शुद्धधियो। अनेकस्वरस्य किं। नी नियो। नियः। कुमारी मिछन कु-
मारी वाचरन् कुमारी ना। हसेपः सेर्त्तोपः। कुमारी। कुमाय्यो कुमार्यः २। कुमारी
णां। कुमाय्यो। शेषं बहुश्चेयसीवत्॥ एकदेशविहृतस्यानन्यत्वात् डो ऐत्वे। सखा
य मिछति सखी। ^{प्रथमं} सखीयतीति। सखा। सखायौ। सखायः। हे सखीः। सखायं। स
खायौ। सख्यः। सहखेन वर्त्तते सखत्त मिछति सखीः। सख्यौ। सुत मिछति। सुतीः सु-
त्यो। स्वीतीभ्यां कृतयादेशाभ्यां ३। सिडु। सोरकारस्य नः। सस्युः। सुस्युः। तकारस्थानजा
हृत्सीदपि। ^{लूनीयतीति} लून मिछति। लूनीः। लून्युः। हामं प्रस्तीमं वेदतीति हामीः। हामुः। प्र-
स्तीमीः। प्रस्तीम्युः। शुष्कीः। पक्कीः। कृतयादेशत्वाभावा न्नोत्वं। शुष्कियः। पक्कियः।

लक्षणप्रतिपदोक्तयोः
रितिन्यायान्नात्र डाल
मेत्वं ६

१२

स्यापि संप्रसारणं

हहः॥हहो॥हहः॥हहम॥हहन॥शेषं वातप्रमीवत॥एवंहं मः॥स्त्रीकार्यविशेषः अ
 तिचमः॥वहश्रेयसीवत॥खलपः॥खलघो॥खलघः॥एवंमुत्र सुल्वादयः॥स्वयं
 नः॥स्वयंभुवो॥स्वयंभुवः॥एवंलूस्वभूकटप्रदुभकाराभूपरमल्वादयः॥वर्षा
 नः॥वर्षाभ्वो॥वर्षाभ्वः॥वर्षाभ्वं॥वर्षाभ्वो॥वर्षाभ्वः॥एवंकारभूपुनर्भूदुभकरभू
 शब्दाः॥सैरा॥रुकारांतात्परस्यसैराभवति॥सचडित॥पिता॥पंचसु॥रुकारस्यां
 भवति॥पंचसु॥पितरौ॥पितरः॥धैरं॥रुकारांताद्वैरभवति॥सचडित॥हेपितः॥
 पितरं॥पितृन्॥रुतोडुः॥पितुः॥डो॥रुकारस्याभवति डो॥पितरि॥एवंजामातृ
 भ्रात्रादयः॥नुर्वीनामिदीर्घः॥नणां॥नृणां॥शेषं पितृवत॥स्तुरारं॥सकारटप्रत्यय
 संबंधिनरुकारस्याभवति पंचसु॥कर्त्ता॥कर्त्तारौ॥कर्त्तारः॥हेकर्त्तः॥कर्त्तारं॥कर्त्तृ
 न॥उद्गातनभूनेष्ट्वष्टरुत रूपत होतपोत प्रशास्तृणां च एवं॥उद्गाता॥उद्गाता
 रौ॥नष्टा॥नष्टारौ॥इति॥क्रोष्टुशब्दस्यपुंसिपंचसुअधिषुस्त्रियांचतवद्वपं॥क्रोष्टा॥

सि० च०

१३

कृतं च अकृतं च कृता
कृते कृताकृतयोः प्रसं
गोऽस्तीति कृताकृत
प्रसंगी ३

आ-आषः इत्याकारप्र
श्लेषादाकारांतादाबंता
नामः २=

कोष्टारौ॥ कोष्टारः॥ हे कोष्टो॥ कोष्टारं॥ कोष्टारौ॥ कोष्टन॥ टादौ॥ खरौ॥ कोष्टशब्दस्य त
वद्वा॥ कोष्टा॥ कोष्टना॥ कोष्टे॥ कोष्टवे॥ कोष्टुः॥ कोष्टोः॥ कोष्टुः॥ कोष्टोः॥ कोष्टोः॥ को
ष्टोः॥ कृताकृतप्रसंगी यो विधिः स नित्यः॥ नित्या नित्ययोर्मध्ये नित्यविधिर्वलना
न॥ कोष्टना॥ कोष्टार॥ कोष्टो॥ कोष्टुषु॥ सह इना कामेन वर्तते॥ सेः॥ सयौ॥ सयः॥ हे से स
यं॥ सयौ॥ सयः॥ सया॥ सेषु॥ स्म ताईः लक्ष्मीर्येन सः॥ स्म तेः॥ स्म तवौ॥ रै॥ स्त्रि॥ रै शब्दस्या
कारादेशो भवति॥ सकारभकारादौ विभक्तौ॥ सुराः॥ सुरायौ॥ सुरायः॥ सुराया॥ सुरा
भ्यां॥ सुरासु॥ प्रौ॥ रौ॥ प्रोकारस्योकारो भवति॥ पंचसु॥ गौः॥ गावौ॥ गावः॥ हे गौः॥ आम्
शसि॥ प्रोकारस्यात्वं भवति॥ अमिशसिच॥ गां॥ गावौ॥ गाः॥ इ॥ स्य॥ गोः॥ एवं सुद्यौः॥
स्म तः॥ नुः॥ शंभुर्येन सः॥ स्म तौः॥ स्म तावौ॥ स्त्रोः॥ स्त्रावौ॥ इति स्त्रिरांताः पुंस्त्रिंशः॥
१॥ प्रापः॥ प्रादंतादाबंतात्परस्य सेर्लोपो भवति॥ गंगा॥ प्रौ॥ री॥ प्रादंतादाबंतार
परं प्रौर्भवति॥ गंगे॥ गंगाः॥ धि॥ री॥ प्रादंतादाबंतात्परधेरी भवति॥ हे गंगे॥ गंगं

अस्यापसं ३ः अस्याकृ
तस्य स्त्री ईर्लक्ष्मीत्ते
न तथा वास हवर्तते
सः सेः सहदिशितिस
स्ततएवं ४=

१३

गंगः। दौसौ। आदंतस्यावंतस्य दौसौ। परत एत्वं स्यात्। गंगया। डि. तां यट्। आ
दंता दावंता त्परे षां डे. ड. सि ड. स डी नां षडांगमो भवति। गंगायै। गंगायाः २। आम्दे॥
आदंता दावंता त्परस्य डे. रा मा दे शो भवति। गंगयां। गंगयोः। एवं अद्वा मे धा दुर्गा द
यः। अंबा र्थानां द्विस्वराणां ध्वो रुचः। हे अंब। हे अंबक। हे अंबल। शेषं गंगा वत्। द्वि
स्वराणां मिति किं। हे अंबा डे। हे अंबा ले। हे अंबा के। यटो च॥ आवंता त्सर्वादिः प
रस्य यटः सुडांगमो भवति। पूर्वस्य चाँपोः कारः। सर्वस्यै। सर्वस्याः। सर्वस्याः। सर्वा
सां। सर्वस्यां। एवं विश्वा दयः आवंताः। जैरा। जरसौ जरे जरसः जराः। दिक्लमा
से वहु ब्रीहौ सर्वा देवा सर्वकार्यम्। दक्षिण पूर्वस्यै। दक्षिण पूर्व्यायै। उत्तर पूर्वस्याः
उत्तर पूर्व्यायाः। अंतरस्यै शौलायै नगरवास्यायै इत्यर्थः। अपुरीत्युक्तेर्न हे। अंतरा
यै। नगर्यै। द्वितीयस्यै। द्वितीयायै। तृतीयस्याः। तृतीयायाः। नासिकाया नस। नासि
का। नासिके। नासिकाः। नासिकां। नसः। नासिकाः। नसा। नासिकया। नोभ्यां। नासि

अद्वा प्रतीति मेधां बुद्धिः
दुर्गा पार्वती ३ =

द्वार

ऋष्व यो ह नो इत्य
स्मात् षिङ्गि मडे. त्यडि
सति रुचः। दशोपि
तिगुणे कृते सत्याप
जरा ७ =
दक्षिणस्याः पूर्वस्या
अंतरास्तेन ध्वेयादिक
सा दक्षिण पूर्वा एव
मुत्तर पूर्वा त ८
परिधाने बहिर्ध्वेजे
इत्युक्तत्वात्
अंतराष्टस्य बहिर
र्थे सर्वकार्यं स्यात् ३
तीत्यस्य वा सर्ववर्षं २

सि० चिं०

का० मां नः सु नस्तु ना सिकासु पदे पंचसु च गंगावत् एतनायाः एत एतः
एता एयां निशामा निश निशः निशा शराषराजादेः षः ॥ छकारांतस्य शकारां
तस्य षकारांतस्य च राज् यज् मज् सज् ब्रज् वज् भ्राजादेः षकारो भवति धा
तोर्जसेपरे नाम्नाश्च रसेपदांते च षोऽः निद्र्यां निद्रिः निद्रसु निद्रत्सु केचित्तु
धातोरेव षत्वमाहुः ॥ तन्मतेन जेजबा इति जकारः निज्यां निजिः श्रुत्वं चोः
कुरितिकुत्वं नजवस्यांसिद्धत्वात् त्वसेचपाः निचैशु निचु गोपाः सोमपा
वत् बुद्धिः बुद्धी बुद्धयः बुद्धिं बुद्धी बुद्धीः बुद्ध्या इदुद्र्यां ॥ स्त्रियां वर्तमाना
भ्यामिकारोकाराभ्यां परेषां डितां वचनानां वाऽङागमो भवति बुद्धौ बुद्धये
बुद्ध्याः बुद्धेः स्त्रियां योः बुद्ध्यां अङागमेभावेऽग्रा मोष्यभावः बुद्धौ एवं सति
भूति धृति रूपादयः ॥ धेनु रज्जु तनु चं चादयोऽप्येवं ॥ त्रिचतुरोः स्त्रियां तिस्र
चतस्रवत् ॥ स्त्रियां वर्तमानयोस्त्रिचतुश्शब्दयोस्त्रिचतस्र इत्येतावादे

श्चुयशानोतालुः

यदात्रिषब्दः स्त्रीलिंगवदतितदात्रिषब्दः स्त्रीलिंगे मुख्यशब्दमनुप्रत्ययत्रयप्रत्ययत्रयगोलादयः। प्रियाः त्रयः प्रियाणि त्रीणि वा यस्याः सा प्रत्रिषादेन स्त्रीलिं
गः नोक्तः किंतु पुल्लिङ्गनपुंस्कलिंगानुक्तः प्रतः त्रिषाब्दः स्त्रीलिंगे मुख्यो नास्ति प्रतः नादेशः। प्रियाः तिस्रः स्त्रियः यस्य सः इत्यत्र यद्यपि त्रिषादेन त्रि
स्र इति स्त्रीलिंगानुक्तः तथापि त्रिषाब्दे मुख्यो नास्ति किंतु गोलाः त्रिषु तिलिङ्गांतरे प्रतः प्रादेशायः पदार्थः प्रियोजनप्रतिफलमनुभवः प्रतः एव प्रिया
त्रयः पुरुषावा अथवा प्रियाणि फलादीनि यस्याः स्त्रियः सा प्रिया त्रिः स्त्री प्रत्रपुल्लिङ्गनपुंस्कयोर्हुत्वत्वमिति ३=

शोभनवतः॥ विभक्तौ रुकारश्च रुकारवत्॥ ततोऽरुकारानभवन्ति॥ सेराधेरइतुभ
वतः॥ तिस्रः॥ तिस्रः॥ तिस्रमिः॥ तिस्रम्यः॥ तिस्रम्यः॥ नतिस्रचतस्रोर्नामिदीर्घः॥ तिस्र
णां॥ स्त्रियामिति त्रितुरोर्विशेषणान्नैह॥ प्रियास्त्रयः॥ प्रियाणि त्रीणि वा यस्याः सा प्रिय
त्रिः॥ बुद्धिवत्॥ ग्रामिप्रियत्रयाणाम्॥ यदास्त्रियां मुख्यो लिंगांतरे गौणो तदेतौस्तः प्रि
यास्तिस्त्रो यस्य सः प्रियतिसा॥ प्रियतिस्रो॥ प्रियतिस्रः॥ हे प्रियतिसः॥ नामशसोरलोपः
प्रियतिस्रं॥ प्रियतिस्रः॥ प्रियास्तिस्त्रो यस्य तत्कुलं॥ प्रियत्रि॥ लुकि नतन्निमित्तस्यानि
त्यत्वात्पठे॥ प्रियतिस्र॥ प्रियतिस्रणी॥ प्रियतिस्रणि॥ टादौत्वरं॥ टादाविति पुंनवत्॥
प्रियतिस्रणी॥ प्रियतिस्रा॥ हे प्रियत्रिहे प्रियत्रे॥ हे प्रियतिस्र॥ हे प्रियतिसः॥ हे प्रियतिस्रणी
हे प्रियतिस्रणि॥ हे रत्ने सत्यां प्र॥ हे र॥ द्वाभ्यां ३॥ द्वयोः २॥ हसेपः सेलोपः॥ नदी॥ नद्यो॥ न
द्यः॥ हे नदि हे नद्यो॥ हे नद्यः॥ नदीः॥ डितामट्॥ नद्यो॥ नद्याः॥ नद्याः॥ नदीनां॥ नद्यां॥ एवं वा
ल्लणी सखी कुमारी गोप्यादयः॥ लक्ष्मीः॥ प्रनीवंतत्वा न्नसिलोपः॥ धौ ह्रस्वः॥ हे ल

॥ केचिदिह रुदिकारादिति पाठिकमीयमिह तितन्मते पठे सिलोपः स्यादेव वातप्रमी श्री लक्ष्मीति लक्ष्मी ह्रिप्रियेति द्विरूपकोयः १

भवदिति प्रवर्धयतां इतीति किं एतेः सूत्रैः पुंसि स्त्रीशब्दस्य इयवाधते च पुनः क्लीवे नुमास्त्रिशब्दस्य इयवाधते एतैः केः एओनाभावोत्पत्तिः कथं
 भूतैः एतैः पूर्वस्थैः ५

सि० चं०

१५

स्मि शेषं नदीवत् । एवं मवीतरीतं त्रीस्तरीप्रभृतयः । इव तत्वात्सिलोपः । स्त्री स्त्रीक
 वोः । स्त्रीशब्दस्य न्शब्दस्य च इयुवौ भवतः । स्यादौ स्वरौ । स्त्रियौ स्त्रियः हे स्त्रि वा
 म्नासि । अमिशसि च परे स्त्रीशब्दस्य वा इयं भवति । स्त्रियं स्त्री । स्त्रियौ स्त्रियः स्त्री
 । स्त्रिया । डितामर् । स्त्रियै स्त्रियाः २ स्त्रियोः स्त्रियां स्त्रीणां । स्त्रियमति क्रांतोयः
 सः अतिस्त्रिः अतिस्त्रियौ । एत्वं नाभावोत्पत्तिः पूर्वस्थैः पुंसि वाधते । क्लीवे नुमा
 च स्त्रीशब्दस्य इयित्यवधार्यतां ॥ १ ॥ अतिस्त्रियः हे अतिस्त्रे हे अतिस्त्रियौ अति
 स्त्रियं अतिस्त्रिं अतिस्त्रियौ अतिस्त्रियः अतिस्त्रीन् अतिस्त्रिणा अतिस्त्रिये अ
 तिस्त्रेः अतिस्त्रियोः अतिस्त्रीणां अतिस्त्रौ ओस्योकारे च नित्यं स्यादंशसो
 लुविभाषया । इयादेशस्तु नान्यत्र स्त्रियाः पुंस्युपसर्जने ॥ १ ॥ क्लीवे नुम् स्त्रियमति
 क्रांतं अतिस्त्रि अस्त्रिणी अतिस्त्रीणि २ अतिस्त्रिणा अतिस्त्रिणे अतिस्त्रिये ॥
 अतिस्त्रिणः अतिस्त्रेः अतिस्त्रिणः अतिस्त्रीणां अतिस्त्रौ अतिस्त्रिणोः अति

१५

त्रिषु। त्रियां तु प्रायेण पुं वत्। त्रियमति क्रांता। अति त्रिः। शति। अति त्रीः। अति
 त्रियः। अति त्रिया। इदुः। अति त्रियै। अति त्रिये। अति त्रियाः। अति त्रिः। अति
 त्रियोः। अति त्रीणां। अति त्रियां। अति त्रौ। त्री भवोः॥ अति त्रियोः। अति त्रिषु
 ॥ श्रीः। श्रियोः। हे श्रीः॥ वेयुवः॥ इयुवंता त्रिः। ताम्। त्री विना॥ श्रिये। श्रिये। श्रि
 याः। श्रियः॥ इयुवंता दामोनुद्वा। त्रियास्तु नित्यं। श्रियां। श्रीणां। श्रियि। श्रियां॥
 श्रियोः। एवं धीही प्रभृतयः॥ एवं भूभू प्रभृतयः। प्र धीश एष लक्ष्मीशब्दवद्वपं
 केषां चिन्मते तु पुं वत्। प्ररुष्टा धीरिति विग्रहे तु लक्ष्मीवत्। अमिश्रित च धौ वा॥
 प्रभ्यः। सुधु धीर्यस्याः सुधु ध्यायती वेति विग्रहे सुधीः श्रीवत्। केषां चिन्म
 ते तु पुं वत्। सुधु धीरिति विग्रहे तु श्रीवदेव। ग्रामणी पुं वत्। एवं खलवा दयः।
 नर्ण ईप्। नकारांता दृकारांता दणंता च त्रिया मीप्रत्ययो भवति। कोष्टी। को
 ष्ठी॥ कोष्टः॥ बधूजं बादपो नदीवत्। पुनर्भूः। धौ वा। पुनर्भूः। पुनर्भूः। हे पुनर्भूः।

सि० चं०

नकाशंत १६ संख्या
वाचिनः पंचत्सप्तनृग्र
नृनवंदशेनृत्वा
चनेवापो ३

पुनर्भ्वः पुनर्भ्वैः पुनर्भवः पुनर्भवी पुनर्भवैः पुनर्भवाः पुनर्भरणां पुनर्भवां भेकां
पुनर्नवायां स्त्री वर्षा भरद्दुरे पुमान् हेवर्षाभुः हेवर्षाभ्वौ स्वयंभूः पुंवत् नका
रांत संख्यायाः स्वस्तिसचतस्रनांदृढहितयात्मात् अश्वनेबापौ माता
पितृवत् स्वस्कर्त्तृवत् शशिमातुः स्वस्तु राः पुंवत् गौः पुंवत् नोः श्लोवत्
॥ इति स्वरान्ताः स्त्रीलिंगाः ॥ २ ॥ अतोम प्रकारान्तान्नपुंसकलिङ्गात्
रयोः स्पमोरम्भवति अधौ कुलं ईमौ नपुंसकलिङ्गात्परश्चोईकारमापद्य
ते कुले जस्शसोः शिः नपुंसकलिङ्गात्परयोः जस्शसोः शिर्भवति नुर्मयमः
नपुंसकस्यनुमागमोभवति शौपरेयमप्रत्याहारान्तस्यनः सिद्ध्यात्स्वरात्परोव
क्तव्यः नोपधायाः नांतस्योपधायादीर्घोभवति शौपरेपंचत्वधिषु नामिचइति
न कुलानि हेकुल शेषंदेववत् एवं मूलफलादयः स्त्वं न्यादेः अन्यादेः गणौ
त्यरयोः स्पमोः स्क्भवति अन्यत् वावसाने अवसानेवर्त्तमानानां रुसानांज

पंचालकोऽत्यादिः
सर्वोद्योगिणोः २

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

योयमाप्रियोत्यद्यतेस
 तंप्रतिसन्निपातकोनन
 वति सन्निपातलक्ष
 णो विधिरनिमित्तं तद्वि
 धातकोननवति ३
 सचप्रचमहचरण
 समाहारः सम्महतर
 स ४

वाभवंतिचपावा। अन्यद्। अन्ये। अन्यानि। अन्यादेर्हलोपोन। हेअन्यत्। अन्यतरत्
 इतरंत्। कतरत्। कतमत। एकतरस्यस्तुर्न। एकतरं। एकतरे। एकतराणि। शेषंसर्वव
 त्। सेरमादेशे सन्निपातपरिभाषयानजरस्। अजरं। अजरसी। अजरे। अजराणि। न
 म्महतौः। धौदीर्घः। शौचं। न्संतस्याप्शष्टस्यमहच्छष्टस्यचदीर्घोभवतिपंचस्वधिषु
 शौचं। अजरांसि। अमिलु कोपवादेऽप्रमभावं। वाधित्वाजरस्। ततः सन्निपातपरि
 भाषयानलुक। अजरसं। अजरं। अजरसी। अजरे। अजरांसि। अजराणि। शेषं निज्जरवं
 त्। हृदयो^३दका^३स्यमांसानां। हृदु^३नदन^३ग्रासन^३मांसं शसादौवा। हृदयं। हृदये। हृदया
 नि। हृदयं। हृदये। हृदि^३हृदयानि। हृदा। हृदयेन। हृद्गां। हृदयाम्नां। हृद्भिः। हृदयेः। नद
 कानि नद्गां। नदभ्यां। टादौ अनादेशे पक्षे देववत्। ग्रास्यं। ग्रास्ये। ग्रास्यानि। ग्रास्यं। ग्रा
 स्ये। ग्रास्यानि। ग्रासानि। ग्रास्ना। ग्रासभ्यां। मांसि। मांसा। मांसेन। मान्भ्यां। नपुंसकस्य^४
 रुत्वं। नपुंसकस्यरुत्वोभवति। श्रीपंकुलवत्। नपुंसका^३स्यमौलु^३कं। अस्थि^३। घृणां^३।

॥ अदिद्यमानाज १
 सतत् अजरमित्यत्रा
 जरशष्टमाप्रित्यपि
 स्थानेऽमुत्स्यन्तेऽन्ता
 जरशष्टस्यामविधिः
 सन्निपातः अतः सन्नि
 पातोऽमविधिर्जरसा
 देशविधानेन जरश
 ष्टस्यविधात कोनप्र
 जरमित्येकमेव रूपं
 प्रथमैकवचने ३

इकारनकाररुका
 राणां १ इअनअग्रा
 चधरस्तेषां १

नाम्यतस्य किमजगत्
नपुंसकस्य किमवात
प्रत्यास्यदो किं वारि
प्रो स्यादो किं दध्

सि० चे०

त्राननुस्वरग्रहणं किं
मर्थं वारि ७ प्रामि
स्यादो वारि ७ यमर

नपुंसकै धौ गुणो वा हे प्रस्ये हे प्रस्थि नामिनः स्वरौ नाम्यंतस्य नपुंसकस्य नुमांग
मो भवति स्यादौ स्वरै परे प्रस्थिनी प्रस्थिनि प्रचो स्यां शसादौ टादौ स्वरै परे
अस्यादीनां नुमागसङ्कारस्य चोकारः प्रत्तोपः स्वरैः स्वयुक्ता च्छसादौ प्रस्प्र
॥ अस्प्रो अस्प्रः अस्प्रोः अस्प्र्यां वेङ्गोः अस्थि अस्थिनि एवं दधिसक्चि अदि
शष्टाः तदंतस्यापीष्टः प्रियं अस्थि यस्य तत् प्रियास्थि प्रियास्थिनी प्रियास्थिनि
प्रियास्या प्रतिदधा वारि वारिणी वारीणि प्रामिनुट् वारीणां नपुंसकस्येति रु
स्वः ग्रामणि टादौ दुक्तपुंसकं पुंवद्वा प्रवृत्तिनिमित्तैक्येन उक्तपुंसकं नाम्यंतं नपुंसक
लिंगं टादौ स्वरै पुंवद्वा भवति ग्रामण्या ग्रामणिना ग्रामण्यां ग्रामणीनां ग्रामणि
नि ग्रामण्यां प्रधि प्रध्या प्रधिना सुधि सुधिया सुधिना मध् हे मधो हे मध् एव
मंवा दयः सानु सानुनी सानुनि स्त्रुनि सानुशब्दस्य शसादौ वास्तु आदेशः स्त्रुना
सानुना स्त्रुभ्यां स्त्रुप्रस्थः सानुरस्त्रियामित्युक्तत्वादुभयलिङ्गः स्त्रुने स्त्रुवेसा

विनासोक्तुर्विकार्यं द
ष्टातस्य युक्तं कार्यं न कुर्व
ति बुधाः ३

एक एव हि यः शब्द
स्त्रिषु लिंगेषु वर्तते
एकमेवार्थमाख्याति
उक्तपुंसकं तदुच्यते ७

१७

॥ प्रियः कोष्टाय स्य त
त प्रियकोष्ट प्रियको
ष्टनी प्रियकोष्टनि २
प्रियकोष्टा प्रियको
ष्टना

नुने। सानवे। प्रियकोष्टे। प्रियकोष्टवे। प्रियकोष्टने३। प्रियकोष्टः। प्रियकोष्टोः। प्रियको
ष्टनः। प्रियकोष्टोः। प्रियकोष्टवोः। प्रियकोष्टनोः३। प्रियकोष्टनां। प्रियकोष्टौ। प्रियको
ष्टारि। प्रियकोष्टनि। सुलु। सुलुनी। सुलुनि। सुल्वा। सुलुना। एवं खलवा दयः॥ धात॥
धातणी। धातुणि। हे धातु। हे धातः। धातुणा। धात्रा। एवं तात कर्त्री दयः॥ रुत्वादेशे
संध्यकराणामिकारोकारौ। अतिरि३। अतिराया। अतिरिणा। अतिराये। अतिरिणे
अतिराभ्यां। अतिराभ्यः। अतिरायः। अतिरिणः। अतिराभ्यां। अतिराभ्यः। अतिरायः। अ
तिरिणः। अतिरीणां। अतिरासु। पराभ्यां। पराभिः। प्ररीणां। परासु। प्रद्यु३। प्रद्यवा प्रद्य
ना। उपगु। उपगुना। अतिनु। अतिनुना। अतिनावा॥ इति स्वरान्तानपुंसकलिंगाः
॥ अननुहं॥ पुंसिपंचसुशौचं अननुहं॥ आमांगमः। ईषिवा। सावननुहं॥ अननुहः। सौनु
मागमः॥ संयोगांतस्य लोपः। स्यादौरसेपदांते च॥ सनिन्नस्य रान्न। अननुहान्। अननुह
हो। अननुहः। धौवंमं॥ चतुरननुहो धौवंमांगमोभवति। आमः। हे अननुहं॥ वसंतं

माधवमते तु संध्यकर
रान्तेषु क्लीबेषु पुंवडा
वो नास्ति इति व्योमं
४- असादयः का
ताद्यर्थे इति तत्पुरु
षः अतिरिणा इत्यन
पुंवतनुक्तपुंस्त्वत्वा
नावातपुंसलिंगे
एवमप्येति स्वरान्तानपु
ंसकलिंगा इत्यन्तं
इत्यात्वं अतिराभ्यां आ
मिनुरा अतिरीणां च
रात्यरस्य सस्यैव लो
पो भवति नान्यस्य २

चकारो अनुक्तस्य
च पार्थस्तेन ईष्या
म्वा। अत्र तदंतवि
धिः ईषि अनुनुही
अनुनुहा हि ददादि
त्वादीप ३

सि० चं०

१८

सै० वसुस्त्रिंशु० ध्वंशुंशु० अनडुहांदत्वं भवति॥ स्यादौ रसेपदांते च॥ अनडुआं॥ अनडुआः
अनडुत्सु॥ दादैर्घः॥ दादैर्घातोर्हकारस्य घत्वं भवति॥ धातोर्हसेपरे नाम्नश्च रसेप
दांते च॥ आदिजवानां फभांतस्य फभाः स्थोः॥ फभांतस्य धातोर्हवयवस्यादौ वर्त
मानानां जवानां फभा भवति शकारे ध्वशष्टे च परे नाम्नश्च रसेपदांते च॥ फक॥ फ
ग॥ दुहो॥ दुहः॥ फग्यां॥ फरु॥ प्रवयवस्य किं॥ गर्हभमां चष्टे॥ गर्हभयति॥ गर्हप॥
होदः॥ धातोर्हकारस्य टत्वं भवति॥ धातोर्हसेपरे नाम्नश्च रसेपदांते च॥ लिट्॥ लि
उ॥ लिहो॥ लिङ्यां॥ लिट्सु॥ लिट्सु॥ दुहादैर्घा॥ दुहमुहस्त्रिहस्त्रुहां घत्वं वा॥ फक
फेग॥ फरु॥ फरु॥ दुहो॥ दुहः॥ फग्यां॥ फङ्यां॥ फट्सु॥ फट्सु॥ फरु॥ एवं मुहस्त्रुह
स्त्रिहः॥ विश्ववाट्॥ विश्ववाड्॥ विश्ववाहौ॥ विश्वाहः॥ वाहौ वौ॥ शसादौ स्वरैः॥ वाहो
वाशब्दस्योकारो भवति॥ शसादौ स्वरैः परे॥ तद्धितयकारयोरीपीकारे च॥ विश्वोहः॥ विश्वो
हा॥ विश्ववाड्यां॥ विश्ववाद्यु॥ विश्ववाट्सु॥ सहेः पः॥ साटि॥ साटिरूपे सति सहेः सत्य

नाम्नो लिङि० दिति०
निप्रत्ययः तत्क्रिप
निनोयो गर्हप० प्र
वयवग्रहणाभावे
गकारस्यानेघः स्या
दित्यर्थः ५
आद्योच्चारणे किंदा
मलित्यतीतिदामलिट्
६

१८

॥ अथ पदार्थवृत्तित्वेन संख्यायाः विहितत्वाभावात् प्राधान्येन न त्वेव परमचतुर्त्वं कमलं जलविषयोरिति विषयः नाम्नोऽभिर्द्धि
दिति निप्रत्ययः क्विपिजेरिति जिलोपः एवं फलतो यमाचक्ष्ण इत्यादौ तु प्रवर्गे त्रैसे इति पलोचो नो इति स्यादतो योऽन्तानो
क्तौः ६२

बो भवति। तुराषाट्। तुराषाड्। तुरासाहौ। दिव्यो। दिवो नाम्नो कारादेशो भवति। सौप
रे। सुद्योः। सुदिवो। वौम्यो। दिवो वकारस्य वाः। त्वं भवति। अमिपरे। सुद्यो। सुदिवं। सुदि
वो। सुदिवः। सुदिवा। उरसे। दिवो नुदादेशो रसेपदांते च। सुद्युभ्यो। सुद्युषु। चतुरशब्दो
नित्यं बहुवचनान्तः। चैतुरांशौ च। चतुरशब्दस्यामागमो भवति पंचसु शौचन
त्वाति। चत्वारः। चतुरः। चतुर्भिः। चतुर्भ्यः। रैः। रेफांतसंख्यायाः परस्यामो नुडागमो
भवति। चैतुर्त्वं। चतुर्षु। यक्चतुर्धिति निर्देशादेकस्य विसर्गो न। प्रियाश्चत्वारः प्रि
याणि वाचत्वारि यस्याः सा प्रियचत्वाः। हे प्रियचत्वः। प्रियचत्वारो। प्रियचतुरः। गौणत्वे
नुट् नै। प्रियचतुरां। प्राधान्ये स्यादेव परमचतुर्त्वं इत्यादि पूर्ववत्। कमलं कमलो वा
ग्राचक्ष्णः। कमल्। कमलो। कमलः। कमलं। कमलि। कमलषु। फल्। फलो। फलः। फ
लं। फल्षु। मोमौ धातोः। मांतस्य धातोर्मकारस्य नो भवति रुसेपदांते। वमयोश्च नस्य लो
पो न। प्रशान्। प्रशामो। प्रशामः। प्रशान्भ्यो। प्रशान्सु। प्रशानत्सु। कः। कौ। के। इदमोः यं पुं

चतुरित्यविभक्तिको
निर्देशः चतेरुत्तरस्य
प्रत्ययः ७८

तदादेरेति पूर्व
द्व्यधितं तद्व्यधितमे
व १

सि० चे०

१७

द्वितीयाचराश्रजोश्रते
द्वितीयादौ सः तेषु ६

अपंचसु २

सि॥ इदमः पुंसि सोऽयं नवति॥ अयम्॥ दस्यैः॥ तदादेर्दकारस्य मत्वं स्यात्स्यादौ॥ इमौ॥ इ
मे॥ तदादेः संबोधनाभावः॥ इमं॥ इमौ॥ इमान्॥ अनेनैतो सोऽयं॥ इदमोऽनादेशो भवति॥
दौ सोऽपरतः॥ अनेन॥ स्यैः॥ सकारेभकारेच परे इदमोऽकारादेशो भवति कृत्स्न
स्य॥ आभ्यां॥ भिर्॥ भिर्॥ इदमदसो भिर्भित्तेव नवति॥ नभकारस्याकारः॥ एभिः॥ अ
सौ॥ आभ्यां॥ एभ्यः॥ अस्मात्॥ अस्य॥ अनयोः॥ एषां॥ अस्मिन्॥ अनयोः॥ एषु॥ इदमेतदोरं
न्यादेशो द्वितीयादौ स्वेन द्वावक्तव्यः॥ एनं॥ एनौ॥ एनान्॥ एनेन॥ एनयोः॥ किंचि
त्कार्यं विधातुं मुपात्तस्य कार्योत्तरं॥ विधातुं पुनरुपादानं न चादेशः॥ यथाऽनेन व्या
करणमधीतं एनं छंदो ध्यापय॥ नोपधायाः॥ नाम्नौ॥ नौ लोपशब्दौ॥ राजा॥ राजानौ॥ राजा
नः॥ हे राजन्॥ राजानं॥ राजानौ॥ जज्ञौ॥ जज्ञः॥ जज्ञा॥ राजभ्यां॥ नस्य लोपशितं विभक्तिका
र्यं पंचस्वितिज्ञापकात्॥ राजभिः॥ राजनि॥ राजि॥ राजसु॥ एवं रुपादयः॥ यज्वनः॥ यज्वना॥
आत्मनः॥ आत्मना॥ सुधर्मणः॥ सुधर्मणा॥ प्रतिदिवा॥ प्रतिदिवानौ॥ अत्रोपेकृते॥ घौ

१७

इत्युक्त्वा चोक्तं नोः १

स्ववृत्तः अनयोः समाह
रः वृत्तस्मिन्

॥ ननु रुधातोर्विप्रत्यये गुणे च अरिति रूपं तस्मान्ननु प्रत्यये अर्धता वित्यादि रिरुधातोरेव वनिप्रत्यये त्वेति रूढशब्दश्चायं वाङ्मि
वाहार्थं धर्तृहयसंधवसंशय इत्यमरोक्तत्वादर्थोपनिमित्तं किं मनेन सूत्रेणेति दुच्यते तं तत्तातयोः सर्वप्रयोगे प्राप्ते सौपर्येन
मुपपदेचनां तस्य प्रयोगो भवति इति व्यवस्थार्थं सूत्रम् ५

विहसे^१॥ धातो रदुतो दीर्घा भवति रेफवकारयोर्हसपरयोः परतः पदांते च प्रतिदीव्रः प्र
तिदीव्रा प्रतिदिवम्भा प्रतिदिवभिः॥ अचन युवन मघवन शब्दानां पंचसु राजन शब्दवत्
प्रक्रिया॥ स्वादेः॥ स्वादेर्वकार उत्वं प्राप्नोति शसादौ स्वरैर्द्विपीकारे च शुनः शुना॥
श्वम्भा॥ पूनः पूना युवम्भा॥ मघवा मघवानौ मघवानः मघवानं मघवानौ मघोनः
मघोना॥ अर्वाणः^२ सार्वजनः॥ नञारहितस्यार्धनंतस्य त इत्यंतादेशः स्यान्नतुसौ॥ अ
र्वा॥ वितो^३नुम॥ उकारानुबंधस्य रुकारानुबंधस्य च नुमागमो भवति पुंसि पंचसु हे अ
र्धेन॥ अर्धेतौ॥ अर्धेतः॥ अर्धेतं॥ अर्धेतौ॥ अर्धेतः॥ अर्धेता॥ अर्धेद्रां॥ अर्धेत्सु॥ अनजः किं
अनर्वा॥ अनर्वाणो॥ असौ किं॥ अर्वा॥ इतो^४त्यं च सु॥ पथिन् मथिन् रुनुदिन् शब्दानामि
कारस्याकारादेशो भवति पुंसि पंचसु शौ च॥ यौ^५नुट्॥ पथिमथोस्यस्य नुट् स्यात् पुंसि पं
चसु शौ च॥ आसौ॥ पथिमथि रुनुकांटे^६रात्वं भवति सौ॥ पंथाः पंथानौ पंथानः हे पं
थाः पंथानं पंथानौ पथांटे^७॥ पथिमथि रुनुकांटे^८र्लोपो भवति शसादौ स्वरैर्द्विपीकारे च

रुनुकः स्वर्गवज्रयोस्त
तोऽस्त्यर्थे इन्प्रत्यये रु
नुदिन् ४

नुश्च आचवरो वरो इतो
यस्य सः वित्तस्य ६

सि० चं०

२०

शशिः प्रलोपः स्वरे इल
कारस्य लोपे कृते वृत्तिः
वृत्तः लोपः प्राप्तिः सिद्धं व
हिरंगमंतरं गे इति प
रिज्ञावयानशसिनि
मित्तकत्वेन वहिरंग
स्याल्लोपस्याः सिद्धं
त्वात् पूर्वपूर्वमंतरं
गमिति स्वीकारात्

पथः पथा॥ पथिषु॥ एवं संथा रूनुद्धाः॥ (त्रियां नानात्वादी प्र॥ सुपथी॥ सुमथी॥ अरूनुद्धी
प्रः॥ क्रीवे सुपथिवनं॥ धौ॥ नपुंसकानां नस्य लोपो वा॥ हे सुपथिन॥ हे सुपथि॥ सुपथी॥ सु
पंथानि॥ इनां शौसौ॥ इनहनपूषन् प्रव्यमन् इत्येतेषां शौसौ चाधौ परे उपधायादीर्धो म
वतिनाम्यत्र॥ दंडी॥ हे दंडिन॥ दंडिनौ॥ दंडिनः॥ एवं मुशालिनं यशस्विनं वाग्मिनं प्रभृत
यः॥ वृत्रहा॥ वृत्रहणौ॥ हनौ घ्नौ॥ हन्ते हकारस्य घः स्यान्नकारे भित्तिणि तिवपरे॥ घसंयो
गेणत्वेन॥ वृत्रघ्नः॥ वृत्रघ्ना॥ वृत्रहभ्यां॥ वेड्यो॥ वृत्रहणि॥ वृत्रघ्नि॥ एवं पूषन् प्रव्यमन्
संख्याशब्दाः पंचन प्रभृतयो बहुवचनांतास्त्रिषु सरूपाः॥ जस्रशसौ लुक्॥ षकार
नकारांत संख्यायाः परयोर्जस्रशसौ लुग्भवति॥ पंचर॥ पंचभिः॥ पंचभ्यः॥ झः॥ षका
रनकारांत संख्यायाः परस्यां मोनुट्॥ पंचानां॥ परमपंचानां॥ गौणत्वेन लुक्नुटौ॥
प्रियपञ्चानौ॥ प्रियपञ्चानः॥ प्रियपञ्चः॥ प्रियपञ्चभ्यां॥ प्रियपञ्चौ॥ प्रियपञ्चि वे
उओ॥ प्रियपंचनि॥ एवं सप्तनवनदशान् प्रभृतयः॥ अष्टनौ डौ वा॥ अष्टनशष्टा

सुपंथाः सस्यां सा सुपथी
रथ्या ॥ न विद्यते रूनु
द्वा इन्द्रो यस्या सा अरूनु
ही प्रः (पथांटेः) ॥

शसादौ स्वरे परे जकार
द्वयमध्ये चकारः २

२०

त्परयोर्जसशसोर्वाडोभवति। अष्टौ२। अष्ट२॥ वा३सु३॥ अष्टनः सकारभकादिषु विभक्तिषु
 वाञ्छात्वं स्यात्। अष्टमिः। अष्टमिः। अष्टम्यः। अष्टम्यः। अष्टानां। अष्टसु। अष्टसु। प्रियाष्टा
 प्रियाष्टानो। प्रियाष्टानः। प्रियाष्टः। प्रियाष्टा॥ अत्रोपस्य बहिरंगत्वेनासिद्धत्वात् न पुंत्वं
 प्रियाष्टाभ्यां। प्रियाष्टोः। राजवत्सर्वे हाहावच्चापरेहसे। सुगण। सुगणो। सुगणभ्यां। सुग
 णसु। सुगणसु। सुगणसु। हे सुगणं। भुत्। भुद्। बुधौ। बुधः। भुङ्गां। भुत्सु। राग। राक्॥
 राघो। राघः। राभ्यां। राह्। सुककुप्। सुककुब्। सुककुभौ। सुककुप्सु। पुंजेः पंचसुसु
 म्नसमासे इति च। दिशो३॥ दिशदृशष्टशदधृष्टृत्विजकुनचपुनजत्विजअनच्
 उल्लिहादीनां कुत्वं भवति। स्यादौरसेपदांते च। पुङ्। पुञ्जौ। पुञ्जः। पुञ्जं। पुञ्जौ। पुजः
 पुजा। पुग्भ्यां। पुह्। चोः६॥ कुः६॥ चवर्गस्य कवर्गो भवति धातोर्नसेपरेनामन्श्चरसेपदां
 ते च। समासे तु सुयुक्। सुयुगं। सुयुग्भ्यां। समाध्यर्थस्य नुमनं। युक्। युगं। खन्। खञ्जौ। ख
 ञ्जः। खन्भ्यां। खन्सु॥ कुशप्रजादेः६॥ मः६॥ सम्राट्। सम्राड्। सम्राजौ। सम्राजः। देवेट्॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

विश्वं सृजतीति विश्वसृ क्वि वंतः दिशामिति कुत्वं न सृजिदिशोरिति सृजेरनुसृज्यामिति नाभ्यप्रयोगात् सृजियजो कुत्वा पवादः
 नत्वविधिरवस्यत्विक् शब्दोत्पत्तिदिशामित्यनेन कुत्वं नैव । विश्वं वसुधैव कुटुम्बकम् । विश्वं सृजतीति २

सि० चं०

२१

अन्यत्रेति संकारजका
 रसंयोगं विना न जव
 तितत्र संकारस्य जका
 रः ५

सृजो यजतीति सृतावुष
 ददे यजेः यजेः क्तिप् यजा
 दित्वात्सं प्रसारणं
 विभ्राड्ग्र्यां विभ्राट्
 सु विभ्राट्सु विभ्रा
 ड्सु ६

वावसाने स्थानस्य
 न्तुलसानां दंताः २

देवेड् देवेजौ परिसृट् परिसृड् परिसृजौ विश्वसृट् विश्वसृड् विश्वसृजौ विश्वसृ
 जः विश्वसृड्ग्र्यां विश्वस्य वसुधादौ दीर्घः विश्वावसुः भानुशब्दवत् विश्वाराड् विश्वा
 राड् विश्वराजो विश्वराजः विश्वाराड्ग्र्यां विश्वाराट्सु विश्वाट्सु त्कोराद्यौश्च
 संयोगयोः सकारककारयोर्लोपः स्यात् धातोर्न सेपरे नाम्नश्चरसेपदांते च अन्य
 त्रसौजः भट् भड् भैजौ भजः वट् वड् वट्टौ वृश्च वृश्चौ विभ्राट् वि
 भ्राड् विभ्राजौ रुत्विक् रुत्विग् रुत्विजौ रुत्विजः रुत्विह रुर्क रुर्क रुर्क रुर्क
 रुह रुत तदादेस्तस्य सत्वं स्यात् सौपरे स्पः त्यौ त्ये सः तौ ते परमसः परम
 तौ परमते संज्ञायां गौ लत्वे चांत्वसत्वेन त्यद् त्यदौ अतित्यद् अतित्यदौ यः यौ
 ये एषः एतौ एते एतं एतौ एतान् अन्वादेशे एनं एनौ एनान् एनेन एनयोः २ अ
 प्रिमत् अप्रिमद् अप्रिमथौ अप्रिमड्ग्र्यां अप्रिमत्सु प्रत्यंचतीति किपि कृते नो
 लोपः धातोर्हसांतस्योपधाभूतस्य नकारस्य लोपः क्तिपि परे पूनार्थं चतेर्न

सचकचस्कोतयोः ३

अत्र संयोगांतस्य लोपः
 कथं न सजिन्नस्य रात्रि
 ऊर्जवलप्राणने अस्मा
 सुपदेष्टिः किपि नि
 लोपः ऊर्जयतीति
 ऊर्क १६ चोः कुः
 गोलोत्पमति कांतोऽति
 त्यद् ४

२१

निर्गतः उपपदेभ्यः नि
रूपपदः तस्मात् उपप
दरहितस्य कृत्त्वरूपधा
तस्य न स्य लोपो न
किपि ६ =

निरूपपदात्। कुंचेः क्तिप्। कुंचकौटल्याः ल्यप्। नावयोः। अंचेः पंचसुपुंसिनुम्। दिशां।
प्रत्यङ्। प्रत्यञ्चौ। प्रत्यच्चः। प्रत्यच्चं। प्रत्यञ्चौ। अंचेर्दीर्घश्च। नलोपिनोचतेरकारस्य लोपः।
स्यात्पूर्वस्य च दीर्घः। शसादौत्त्वरेतद्धितयस्त्वरयोरीपीकारेच। प्रतीचः। प्रतीचा। प्रत्या
भ्यां। प्रत्यङ्। कुङ्। कुंचौ। कुंचः। कुङ्भ्यां। कुङ्ङ्। कुङ्पु। शसेहोः। शसेचपस्य कुङ्
खपु। सोपपदेत्। निकुण्। निकुक्। निकुचौ। निकुचः। तिर्यङ्। तिर्यञ्चौ। तिर्यचः। तिर्य
चं। तिर्यचौ। तिरश्चादयः। तिरश्चादयो निपात्यंते शसादौत्त्वरेतद्धितयस्त्वरयोरीपीक
ारेच। पूजायांतुन। तिश्चः। तिरश्चा। तिर्यभ्यां। तिर्यङ्। उदङ्। उदञ्चौ। उदीचः। उदी
चा। उदङ्। पितरमंचतीति। पित्रङ्। पित्रञ्चौ। रुतोदीर्घोवा। पितृचः। पितृचः। पितृचा। पि
तृचा। पित्रभ्यां। पित्रङ्। सध्रङ्। सध्रीचः। सम्पङ्। समीचः। समीचा। प्राङ्। प्राचः। प्राचा। पू
जांतु। प्रत्यङ्। प्रत्यच्चः। प्रत्यङ्भ्यां। प्रत्यङ्ङ्। प्रत्यङ्खपु। प्रत्यङ्पु। उदञ्चः। तिर्यङ्। सम्पञ्चः।
सम्पञ्चा। सध्रञ्चः। प्रञ्चः। अमुमंचतीति। अमुमुपङ्। अमुमुञ्चौ। अमुमुईचः। अमुमुईचा।

विष्णवे नमोऽष्टेरं च तौ व प्रत्यये च काराददसं शब्दस्य ग्रहणं अदिति अच इति स्थिते यत्वे कृत्वे अदसोऽते दीदुदोमः १ =
विष्णवे नमोऽस्त्वर्वा नाम अष्टेरं च तौ व प्रत्यये ॥ अतः पूर्वोत्तरादेशो भवति प्रत्ययांते अच तौ परे ॥ परतः केचिदिच्छं
ति केचिदिच्छंति पूर्ववत् उभयोः केचिदिच्छंति केचिदिच्छंति तौ नमोः १

मुत्वस्यासिद्धत्वात् न वत्वं
अंत्यवाचेऽप्रत्ययसदेश
स्येति परिभाषा वा वद
तां मते परस्य दकार

सि० च०
रकारस्यैव मुत्वं क
वे तोल इत्यनेन यथा
लत्वं त २२ येत्यर्थ
: ३ =

ब्रुतोनुमुपधायादी
र्घः इह दीर्घकर्तव्ये सं
योगीतस्य लोपस्यासि
द्धत्वं न कचिदन्यदे
वेत्युक्तत्वात् हविर्ज
स्ति तिनिः संकोम
स्येभुमघवानसाविति
भट्टिः ४
वसनिवासे ऽऽछादना
र्थः

अः प्रकारः सेः सकारस्य स्यानेयस्य सोऽसिद्धत्वात् तदा यत्वं विशिष्टत्वात् सो हि मुत्वं दृश्यते इति केचि ह दतितमते उभयोर्मुत्वं
न तदा यत्वाभावात् एवं चा मुयुः इति केचि चिदुदाहरणं तदापि नुक्तत्वात् येषामिति भावः ३ = असे इति इकार उच्चारणा
र्थः असकारांतस्यादसो दात्यस्य उदेतोत्तः उइति रुत्वदीर्घयोः समाहारः रुत्वमनयोः रुत्वो दीर्घस्य दीर्घः असांतस्येति किं अ
मुमात्मन इच्छतीति अदस्यति दात्यस्येति किं अ मुया इत्युक्तत्वात् स्य समाहारः ३ =
अमुमुपड्मां अदमुपड् अदमुईचः अदमुग्मां अदयुड् अदडीचः पूजायांतु अमु
मुपच्चः अमुमुपड्मां अदमुपंचः अदमुपंचा अदमुपड्मां अदयुच्चः अदयुड्मां
अदसौडेः एथमुत्वं केचिदिच्छंतिलत्ववर केचिदंत्यसंदेशस्य नेत्येके सैहि दृश्यते ॥
मरुत् मरुद् मरुतौ मरुतः मरुङ्गा मरुत्सु वितोनुम् न्समरुतौ धो दीर्घः शौच महान्
महांतौ महंतः महंतं महंतौ महतः महता महङ्गा महद्भिः हेमहन् द्विरुक्तानां जहा
दीनां च शतुर्नुमनशौवा ददत् ददद् ददतौ ददतः एवं जरुत्तजाप्रतदरिद्रचकास
तशासत्प्रभृतयः अत्वसौः सौ अत्वंतस्यां धात्वसंतस्य चोपधायादीर्घो भवति सा
वधौ परे भवान् भवंतौ भवंतः हे भवन् चंद्रमाः अधात्वसंतस्य किं पिंडं गृह्यते पिं
उग्रः चीवराणि वस्ते सो ची वरवः चीवरवसौ चीवरवोऽमां चीवरवः सु शत्रंतस्य
त्वत्वंतस्यां भावान् दीर्घः भवन् भवंतौ भवंतः हे भवन् पचन् पठन् दीवन् दीमं
तौ एवं धीमान् धीमंतौ धीमंतः हे धीमन् मघवान् मघवंतौ मघवङ्गा गुप् गुब्गु

अदसोऽहांतस्य दात
परस्य वसस्य इदौ
स्तोदस्य मश्च अदसो
ऽदेः एथ ३ मुत्वं केचि
दिच्छंतिलत्ववर के
चिदंत्यसंदेशस्य नेत्ये
केऽसैहि दृश्यते ३

महपूजायां मद्यते
पूज्यते इति महान्
कर्मणि शतप्रत्ययः
४

अनुप्रसव अत्वसौ
तयोः ६

अनुप्रदने न क लधि
वये ४

पौ॥ गुपः॥ गुप्तां॥ तादृक्॥ तादृग्॥ तादृशो॥ तादृशः॥ तादृह्॥ एवं यादृगादयः॥ नशोः॥ कीवा
 पदांते स्यादौ न सेच॥ नक्॥ नग्॥ नह्॥ नड्॥ नशौ॥ नशः॥ नभ्यां॥ नडभ्यां॥ नह्॥ नह्सु॥ नहत्सु॥
 विट्॥ विड्॥ विशो॥ विशः॥ विट्सु॥ विट्सु॥ स्यक्॥ स्यग्॥ स्यशो॥ स्यशः॥ घृतस्यक्॥ घृत
 स्यग्॥ घृतस्यशो॥ उदक्॥ उदक्॥ उदकस्य नकुत्वं॥ उदकस्यट्॥ उदकस्यड्॥ दधग्॥ दधक्॥ दधवौ
 दधवः॥ दधह्॥ रत्नसुट्॥ रत्नसुड्॥ रत्नसुवौ॥ रत्नसुडभ्यां॥ रत्नसुह्सु॥ रत्नसुहत्सु॥ षष्शब्दो नि
 त्यं बहुवचनांतस्त्रिषु स रूपः॥ जश्शसौ लुक्॥ षट्॥ षड्॥ षडिनः॥ षड्भ्यः॥ रः॥ हः॥ षो लोभ
 वंति नामिपरे॥ षसां॥ षह्सु॥ षहत्सु॥ तदंतस्यापीष्टः॥ परमषट्॥ परमषसां॥ गौणत्वे तु न
 लुक्नुटौ॥ प्रियषट्॥ प्रियषवौ॥ प्रियषवः॥ प्रियषसां॥ दोषां॥ दोषादीनां रोभवति रसे
 पदांते च॥ दोः॥ दोषौ॥ दोषः॥ शसादौ वा दोषन्॥ दोषः॥ दोसः॥ दोषा॥ दोसा॥ दोभ्यां॥ दोष
 भ्यां॥ शस्रवितर्गनुमस्यानिकानुस्वारव्यवधानेपि क्लृप्तात्परस्य सत्यवः॥ दोःषु॥ दोषु
 दोषसु॥ घोर्विहसे॥ पिपटीः॥ पिपटिषौ॥ पिपटिषः॥ पिपटीभ्यां॥ पिपटीःषु॥ पिपटीषु

घृतं घृतेन वा स्यशती
 तिङ्
 धस्योतीति दधक् नि
 धषा प्राग्लौ स्मात्
 किपि द्वित्वं निपातनात्
 ध

सि० चं०

२३

वसगत्तो सुपु वेसतीति
सुपीः ४

विविट् विविड् विवहौ विवहः तट् तड् तहौ तहः गोरट् गोरड् गोरहौ गोरहः
 तहिरह्योः संयोगां तस्य लोप इत्येके तक् तग् गोरक् गोरग् कलोपे कुत्वमासहं पि
 पक् पिपग् पिपहौ पिपहः पिपह् एवं विवक् विवग् विवहौ दिधक् दिधग्
 दिधहौ दिधहः सुपीः सुपिषौ सुपिषः सुपीः सुपिषु एवं सुतः विद्वान् विद्वांसौ
 विद्वांसः विद्वांसं विद्वांसौ हे विद्वन् वसोर्वजः वसोर्वकारस्य नृत्वं भवति शसादौ
 स्त्ररेपरे तद्धितयस्वरमतुष्ठीपीकारेच विदुषः विदुषा विद्वद्वा विद्वत्सु सेदिवान्
 सेदुषः सेदुषा वस्योत्वे इडभावः सेदिवद्वा कृषिवान् कृषुषः कृषिवद्वा शुश्रू
 वान् शुश्रूवोः शुश्रूवुषः शुश्रूवद्वा अप्रमहच्छब्दसाहचर्यादधातोरेव न्सगद्य
 ते तेननेह सहिन सहिंसौ सहिनभ्यां सहिनसु ध्वत् ध्वद् ध्वसौ ध्वद्वा ध्वत्सु एवं
 स्त्रत् पुंसोः पुंस् पुंसोः पुंसादेशः पंचसु पुंसि शौच पुमान् पुमांसौ पुमांसः हे पुम
 न् पुंसः पुंसा पुंभ्यां पुंसु वेधाः वेधसौ हे वेधः वेधोभ्यां उशनसां उशनसपु रं देश

कुत्वस्यासिद्धत्वात्संयो
गां तस्य लोप इत्येके २३

तुसत्वं डने सुपुतो सती
तिसुतः क्ति बंतः ४

२३

पुरुवहदशतीति पु
दशा इडः न जिह न ए
चेत्यहं इह अनेका

सप्रनेहसांसेरधेर्डीभवति। उशाना। उशनसौ। उशनसः। उशनसोऽधौनांततासांतताप्र
 दंततावावक्तव्याः॥ ^{संवाधने} हेउशनन। हेउशनः। हेउशन। उशनोभ्यां। उशनस्तु। उशनंसु॥ सौ।
 सः॥ अदसोदस्यसः सौ। सेरौ। अदसः सेरौभवति। असौ। दस्यमः। माहूः॥ अदसोमात्पर
 स्यउश्चकश्चभवति। रुत्वस्यरुत्वः दीर्घस्यदीर्घः॥ अमू। जसी। एरीवहुत्वे॥ अदससका
 रस्यईभवति। बहुत्वे। अमी। अमुं। अमू। अमून। अमुना। अमूभ्यां। अमीभिः। अमुष्ये। अ
 मूभ्यां। अमीभ्यः। अमुष्मात्। अमूभ्यां। अमीभ्यः। अमुष्य। अमुयोः। अमीधां। अमुष्मिन्
 अमुयोः। अमीषु॥ इतिहसांताः पुह्निंताः॥ ४॥ नहोद्यः॥ नहोहकारस्यधोभव
 ति। धातोर्नसेपरेनाम्नश्चरसेपदांतेच। उपांनत्। उपानद्। उपानहौ। उपानहः। उपान
 द्यां। उपानत्। ^{दिशां} उल्लिक। उल्लिग। उल्लिहौ। उल्लिभ्यां। द्यौः। दिवौ। दिवः। उरसे। द्युभ्यां। द्यु
 षु। गीः। गिरौ। गिरः। गीभ्यां। गीर्षु॥ एवंपुरधरादयः॥ ^{नित्यं बहु वचनं तः} चतस्रः। प्रियचत्वाः। प्रियचत्वारौ॥
 हेप्रियचत्वः॥ इयंस्त्रियां। इदमःस्त्रियामियंसौ। इयं। इमे। इमाः। इमांइमे। अनया। आ

उपपूर्वात् नहेः कियत्
 हिट् तीति पूर्वपदस्य
 दीर्घः उपनहतेतिट्
 दिवश्चौ दिवोनाम्नः औ
 कारादेशो भवति सौपरे
 ३

वास्या। द्यौर्दिवं दिवौ
 दिवः हेद्यौः मुषु३

वाग्भ्यां वाह् ककुह
ककुब् ककुभौ क
कुक्पां ककुप्सु इ
त्यादि त्वक् त्वग् त्व
चौ त्वग्पां त्वह् इ

स्यमोर्लुकरुतेनपुं
सकास्यदादीनांटेर
त्वंन
धौनपुंसकानांनस्य
लोकोन३

दिवि। किं के कानि २ इदं इमे इमानि। अन्वादेशे। एनत् एनद्। सदादीनां स्यमोर्लु
किरुतेटेरत्वंनभवति। स्यादौ इति निर्देशात्। द्विवचनादौ तु भवति। एने। एनानि। व्र
ह्म। ब्रह्मणी। ब्रह्माणि २ हे ब्रह्मन्। हे ब्रह्म॥ अरुः॥ अहनश्चाष्टस्य सो भवति। रसेपदां
तेच॥ अहः॥ अरुः। अरुनी। अरुहानि २॥ अरुः। अहोभ्यां। कर्म। कर्मणी। कर्माणि।
२। एवं चर्मन्वर्मन्धन्वनादयः॥ दंडि। दंडिनी। दंडीनि २। सखि। सखिणी। सखी
णि। २ वागि। वागिनी। वागीनि २। बहुवृत्तह। बहुवृत्तघ्नी। बहुवृत्तहणी। बहुवृत्तहा
णि २। बहुपूष। बहुपूष्णी। बहुपूषणी। बहुपूषाणि २। बहुर्क्यम। बहुर्क्यमणी। बहुर्क्यम
णी। बहुर्क्यमाणि २। असक। असग। असजी। असंजि २। शसादौवा। असन्। असा
नि। असजा। अस्त्रा। असज्यां। असभ्यां। असरु। ऊर्क। ऊर्ग। ऊर्जी। ऊंर्जि। बहुज्जोनुम्
प्रतिषेधः। अंत्यात्पूर्वावानुम्। बहुर्जि। बहुर्जि। त्यत्। त्यद्। त्ये। त्यानि। तत्। तद्। तेता
नि। यत्। यद्। ये। यानि। एतत्। एतद्। एते। एतानि। अन्वादेशे। एनत्। एनद्। एने। एनानि। वे

बहुवोचनलोपसि
नतत् बहुवोच्य
मणः पितरो यस्य तत्
कुलं ७

बहुवः पूषणः सूर्याय
स्मिन्तत्कुलं ७

सञ्ज यद् च स य
 ३. स य ३. तेयस्य स
 तस्य शो ज स्या नीये

सि० च०
 श स्या नीये च नुम्न १
 २५

विंशत्याद्याः तदैकत्वे
 संख्यासंख्येयसंख्येय
 तत्पुक्तत्वादेकत्वम्
 ३

असंख्येयसंख्येयसंख्येय
 असंख्येयसंख्येयसंख्येय
 गमाः त्रयोपास्तेः २

नित वेभिद वेभिदी वेभिदि सयइंतस्यशोनुम्न चेछित चेछिद चेछिदी चेछि
 दि गवाक् शदस्यरूपाणिक्कीवेऽर्चागतिनेदतः॥ असंख्यगगमात्रोपैर्नवाधिक
 शतंमैतं॥ स्यमसुप्सुनवपैडभादौषड्केसुस्त्रीणिजशसोः॥ चत्वारिंशेपैदशके
 रूपाणीतिविभावय २ गवाक् गवाग् गोअक् गोअग् गोक् गोग गवाड्
 गोअड् गोड् गोची गवाच्ची गोच्ची गवाञ्चि गोअञ्चि गोञ्चि तिर्यक् तिर्यग्
 तिरञ्ची तिर्यञ्चि तिर्यड् तिर्यञ्ची तिर्यञ्चि यकृत् यकृती यकृन्ति यकानि य
 क्रा यकृता यकभ्यां यकृभ्यां शकृत् शकृती शकृन्ति शकानि शक्रा शकृता
 शकृभ्यां शकभ्यां ददत् ददद् ददती ददन्ति ददति एवंजह जाग्रदादयः तुद
 त वादीपोशतुः॥ अवर्त्तातात्परस्यशतुर्नुम्नीकारेईपिचपरे तुदन्ती तुद
 ती तुदन्ति भात् भांती भाती भांति॥ अय्योरात्रित्यं अय्यप्रत्यययप्रत्ययसंबंधि
 नोऽवर्त्तात्परस्यशतुर्नुम्नित्यमीकारेईपिच पचत् पचंती पचन्ति दीव्यत् दीव्यंती

गतिपूजनयोस्त्रित्ये
 वसादृश्यात्
 यकृत्ः कालत्वेऽनंई

ददत् इतिपुस्त्रिंशेऽनुक्तः
 एवंदिरुक्तानां यका
 दीनां चेतिवानुम्न ४

२५

सुष्टुआपोयस्मिन्सप्तसि
तत्स्वप्

सप्त

अर्तिवृषि यजितनि
धनितपि अउसि तौदि
कधनेरुसुधनुः ३

नषके पूर्वको ३
सुष्टुमांसोयस्मिन्तत्स्व

दीमंती॥ दीमंति॥ स्वप्॥ स्वव॥ स्वपी॥ समह तो धाविति दीर्घः शोच॥ स्वां पि॥ दीर्घे निसे
के॥ स्वपि॥ स्वपा॥ मिदपां॥ स्वड्यां॥ स्वडिः॥ जगत्॥ जगद्॥ जगती॥ जगंति॥ महत्॥ महद्॥ म
हती॥ महंति॥ धनुः॥ धनुषी॥ न्वपूर्वस्य शो दीर्घः॥ धनं पि॥ हविः॥ हविषी॥ हवीं पि॥ प
यः॥ पयसी॥ पयांसि॥ तेजः॥ तेजसी॥ तेजांसि॥ वचः॥ वचसी॥ वचांसि॥ पिपरीः॥ पिपठि
षी॥ सयडं॥ तस्य शो तुमन॥ पिपठिषि॥ सुपुम॥ सुपुंसी॥ सुपुमांसि॥ अदः॥ अम्॥ अम् नि॥ इ
ति हसां॥ तान पुंस कलिंगाः॥ ध्वं॥ त्वमहं सिना॥ सिसहितयोर् युष्मदस्मदोस्त्वमहमि
तेतावादेशो भवतः॥ यथा संख्येन॥ त्वं॥ अहं॥ युवावौ द्विवचने॥ अर्थवाचिनोः यु
ष्मदस्मदोर् युव॥ प्रावादेशो भवतः॥ स्यादौ विभक्तौ॥ विभक्तौ किं॥ युष्मत्पुत्रः॥ ग्रामो॥
युष्मदस्मद्ग्रापरग्रौ॥ ग्राम भवति॥ युवां॥ प्रावां॥ पूयं वयं जसा॥ जसा सहितयोर् युष्म
दस्मदोर् पूयं वयं भवतः॥ पूयं॥ वयं॥ त्वन्मदेकत्वे॥ युष्मदस्मदोस्त्वन्मदौ भवतः॥ ए
कत्वे गम्यमाने॥ ग्रामस्त्रौ॥ युष्मदस्मदोष्टेरात्वं भवत्यमिसकारे नि सच परे॥ त्वाम्

अर्चिषु चिहुसर्पात्यादिना
जुहोतेरिस् ३
पिपठिष्यतेः किं प्रसोरिति
दीर्घः ४
किंच द्विवचने इति प्रत्यय
विशेषणं कृते पियुवावौ
सिद्धतः तथा पियुवाम्
मिति कौतान् अतिपुवानि
त्यत्र युवावयोरप्यसंगेवार
णामप्रकृत्यर्थः विशेषणं
कृतं
अत्र विपरीतनिर्देशात्सु
डाम इति सुट् न प्रवर्तते ४
द्वयोरर्थो अर्थः अर्थवक्तु
इति अर्थवाचिनौ तयोः ७

सि० चं०

२६

माम् पुवाम् प्रावाम् तदाद्यत्वे शसीति दीर्घः शसो नो वक्तव्यः पुष्मान् अस्मान्
त्वन्मदादेशो चरुते एटाड्योः पुष्पदस्मदोष्टेरेत्वं भवति टाड्योः त्वया मया पुवाभ्यां
प्रावाभ्यां पुष्पाभिः अस्माभिः तुभ्यं मह्यं इत्यादि सहितयोः पुष्पदस्मदोस्तुभ्यं मह्यं ए
तौ भवतः तुभ्यं मह्यं असृष्ट्यं पुष्पदस्मद्व्यापरो असृष्ट्यं भवति शकारो भकारादि
त्वव्यावृत्त्यर्थः पुष्पभ्यं अस्मभ्यं इति भ्यसोः शतुः इति साहचर्यात् च नम्या एव भ्यस
एह्यते त्वत् मत् पुवाभ्यां प्रावाभ्यां पुष्पत् अस्मत् तव मम इत्यादि इत्यादि सहितयो
पुष्पदस्मदोस्तव ममौ भवतः तैव मम पुत्रयोः प्रावयोः सुडामः सामाकं पुष्पद
स्मद्व्यापरो साम् प्राकं भवति पुष्पाकं अस्माकं त्वयि मयि पुत्रयोः प्रावयोः पु
ष्पासु अस्मासु समस्यमाने द्वौ कत्ववाचिनी पुष्पदस्मदी सामासार्थो न्यसं त्वश्चेत्यु
वावौ त्वन्मदावपि १ सजसडे इ सुपरतः प्रादेशाः स्युः सदैव ते त्वाहौ पू पवयौ
तुभ्यं मह्यौ तव ममावपि २ एते परत्वाद्वाधंते पुवावौ विषये त्विके त्वन्मदावपि

तदंते परममहं गौणत्वे
तु अतितुभ्यं अतिसह्यं
तदंते परमतव परममम
गौणत्वे अतितव अतिस
म ७
समस्येते इति समस्यमाने
समासविषयी क्रियमा
णे द्वौ च एकश्च द्वौ कौ
द्वौ कयोर्भावः द्वौ कत्वे
द्वौ कत्वे वक्तु इति द्वौ क
त्ववाचिनीस्तः १

समासस्यार्थो विग्रहः अन्त्य
संख्योऽन्यस्याऽन्यपदार्थ
स्य संख्यायसि नऽन्यसं
ख्यो पुष्पदस्मदर्थगत
संख्येतर संख्यायुक्तो
भव २६ तीत्यर्थः ३
स्विके विषये द्वे आत्मी
ये स्थाने १

॥ अत्रैव आमसावित्वा
 लेच अमशसोरित्य
 लोपः अतितां प्रति
 मां शशिः प्रलेकते अ
 मशसोरित्यलोपः श
 सोतिदीर्घः शसो न
 तिनत्वं अतित्वान् अ
 तित्वान् - अत्रैकते
 औविमक्तेरामिचक
 ते सवर्सेदीर्घः सह ३
 अतित्वं अतहं अतिपु
 षां अत्यस्मां अतिपूयं
 अतिवयं अतिपुष्पां अ
 त्यस्मां अतिपुष्पां अत्य
 स्मां अतिपुष्पां अत्य
 स्मान् अतिपुष्पां अत्य
 स्मया अतिपुष्पां
 आं अत्यस्मां अति
 पुष्पाभिः अत्यस्माभि
 रित्यादि २०

॥ पुनर्गोले रूपान्तरं युष्मान् स्मान् वा करोति युष्मयति अस्मयति ततः क्विपिजेरिति जितोपेकते युष्म अस्मेति जातं स्यादिषु युष्मः स्मोरपि
 त्वमहमादयः आदेशा भवन्ति एकदेशविकृतमनन्यवदित्युक्तत्वात् त्वं अहं औविमक्त्यादिषु गोलेषु सर्वत्रात्वेकते दाडिः औस
 विमक्ती न वज्जीयित्वा अत्रैव युष्मां असां ययं वयं १ युष्मां असां युष्मान् असान् २ एटादौ रित्यव्याख्यानां तरेणांतस्य यत्वं युष्मा
 अस्या युष्माभ्यां असाभ्यां युष्माभिः असाभिः तुभ्यं मयं युष्माभ्यां असाभ्यां युष्मभ्यं असभ्यं युषत् असत् युष्माभ्यां असाभ्यां युषत्

वाधते पूर्ववद्विषये स्वतः ॥ ३ ॥ ^{स्वतः अत्र सप्तम्यर्थे तत्} **एकसंख्यः समासार्थो बहुर्थे युष्मदस्मदी तयो रद्वेक**
तार्थत्वात् युवावौ त्वन्मदौ न च ॥ ४ ॥ त्वां मां वा अतिक्रांत इति विग्रहे अतित्वं अत्यहं
 गोलेष्वपि युष्मदस्मदोऽस्य दाद्यत्वं भवति अतित्वां अतिमां अतिपूयं अतिवयं
 अतित्वां अतिमां अतित्वान् अतिमान् अतित्वया अतिमया अतित्वाभ्यां अतिमा
 भ्यां अतित्वाभिः अतिमाभिः अतितुभ्यं अतिमह्यं अतित्वाभ्यां अतिमाभ्यां अति
 त्वभ्यं अतिमभ्यं अतित्वत् अतिमत् अतित्वाभ्यां अतिमाभ्यां अतित्वत् अतिमत्
 अतितव अतिमम अतित्वयोः अतिमयोः अतित्वाकं अतिमाकं अतित्वायि अति
 मयि अतित्वयोः अतिमयोः अतित्वासु अतिमासु युवां प्रावां वा अतिक्रांत इति वि
 ग्रहे सिजसु डेऽसु प्राग्वत् अन्यत्र युवावौ युष्मान् अस्मान्वाः तिक्रांत इति विग्रहे
 सिजसु डेऽसु प्राग्वत् अन्यत्र अतिपुष्पां अत्यस्मां अतिपुष्पां अत्यस्मान् अति
 पुष्मया अत्यस्मया अतिपुष्मयोः अत्यस्मयोः ॥ युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थी द्विती

असत् तव ॥ अ
 त्यस्य यत्वे युष्मोः
 अस्मोः युष्मा कं अ
 साकं यत्वे युष्मि अ
 स्मि युष्मोः अस्मोः
 युष्मासु असासु

षष्ठीस्य पूर्वनि
पातः २

22.

श्लोकस्य चतुर्थं शः
पाद
पादं प्रष्टुं कुरु मित्य
स्यादौ एते प्रादेशाः न
नवंति विनक्त्यंत ए
तस्यादौ नवंत्येव १०

पाणिनिमेवात्रौवसनसौ। युष्मदस्मदौः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयासहितयोर्घथासं-
 ख्येन प्रमी-प्रदेशाभवन्ति। तत्रैकवचनेन सहतेमे। द्विवचनेन सह वात्रौ। बहुव-
 चनेन सह वस्त्रसौ। त्वामामा। अमासहितयोर्घथासदौ त्वामा इत्येतावादेशौ।
 भवतः। श्रीशस्त्वावतुमापीह दत्तात्तेमोपिशर्मसः। त्वामातेमोपि सह रिः पातुवामपि।
 नौविभुः। १। सुखंवात्रौददात्वीशः पतिर्विमपिनोहरिः। सोऽमाहोनः शिवंवोनोदद्या-
 त्सेव्योत्रवःसनः। २। एकवाक्येयुष्मदस्मदादेशाः वक्तव्याः। एकात्मातंवाक्येतेन
 हन। ओदनंपचतवत्सिर्भविष्यति। इहतुस्यादेवशालीनांतं ओदनं दास्यामीति।
 अनन्वादेशोवा। एतेवान्नावादयः प्रादेशाः। अनन्वादेशोवावक्तव्याः। अनन्वादेशाश्च
 कथितानुकथितमात्रं। धातातेतववाभक्तोस्ति। अनन्वादेशेनित्यं। तस्मैतेनमः।
 नादौ। वाक्यादौपादादौचवर्तमानयोर्घथासदौर्नैते। त्वांपातुमांपातुवेदैर-
 शेषैः संवेद्योःस्मान्फलमःसर्वदावतु॥ विशेष्यपूर्वसंबोधनेतरपूर्वसंबोधनं।

किं कृत्वा विशेष्यं पूर्व्यस्मात्तत्तत्तादृशं विशेषणसकं संबो
धनेन च पुनः संबोधनेन तत्पूर्व्यस्मात्तत्तत्तादृशं संबोधनेन तत्पूर्व

तस्मै पूर्वोक्तयेतेतु
यं विष्णवे नमोस्तु
३

ति

॥ अनेपि अमया नि संति तया हि कामं प्रचंदप्रकाशे तय शये। सांप्रतमिति म्याहे। परमिति किं त्वर्थे। साक्षादिति प्रत्यहे। साचीतीति
र्यगर्थे। संवरिति त्वर्थे। अवस्यमिति निष्प्रये। उवेति रात्रौ। उमित्यंगीकारे ब्रह्मणि च। नूरिति भूमौ। तुवं इत्यंतरहे। कुरिति
कुस्ति तेषदर्थयोः। अंमसेतितं त्वशीघ्राथयोः। मिथु इति द्वावित्यर्थे। अस्तमिति विनाशे स्थाने इति धुक्ते। वरमिति ईषदुक्ते। वीसु
दीति शुक्लपदे। वदीति कृष्णपदे। तुमितितं कारे। प्राहेत्युवाचेत्यर्थे। आसेति वन्नेत्यर्थे। प्रायेति प्रतिबंधे। असीतित्वमित्यर्थे वाक्या

के। पूर्वस्मिन् इति पुरः। पुरस्तात्। अधः। अधस्तात्। उपरि। उपरिष्ठात्। परसि। निति प
रेण। परतः। दक्षिणेन। दक्षिणा। दक्षिणतः। उत्तरतः। दक्षिणस्यां दिशि दूरे इति दक्षि
णाहि। आहि प्रत्ययः। दक्षिणा। उत्तराहि। उत्तरा। तदधीनकात्स्य नयो वीसात्। राजसात्
। सर्वं भस्मेति भस्मसात्। उरी। कुरी। उररी। विस्तारंगीकारयोः। सद्यादिः काले निपा
त्यते। ^{तत्काले}समानेः ^{तत्काले}हि सद्यः। अद्यः। अधना। इदानीं। तस्मिन् काले तदा। यदा। कदा। सद
। सर्वदा। एकदा। अन्यदा। सपदि। सांप्रतं। संप्रति। नृटिति। तस्मिन्। आसु। शीघ्रं। पूर्व
स्मिन् नहि। पूर्वद्युः। परेद्यवि। परेद्युः। अपरेद्युः। ऐषमः। परतर। परारि। अन्येद्यः। अन्यत
रेद्यः। उभयेद्यः। उभेद्यः। तर्हि। कर्हि। पर्हि। एकर्हि। एतर्हि। प्रादिर्ह्यपसर्गः। प्र। परा।
अप्र। सम। अनु। अव। निस। निर। दुस्। दुर। अभि। वि। अधि। सु। उद्। नि। प्रति। अति। प
रि। अपि। उप। आङ्। अत्र। अंतर। आविर। प्रादुर। प्राधातोः। उपसर्गः। धातोः। प्राक् प्र
योक्तव्याः। तदव्ययं। चादि अव्ययसंज्ञं भवति। त्काद्यंतं च। त्का। क्यप्। तुम्। लाम्।
पूर्वकाले त्केति त्का। समासे क्यविति क्यप्। तुम् तदर्थ्यां भविष्यतीति तुम्। योनः पुण्ये लाम् पदं द्विश्चेति लाम्। संख्यायाः धे
ति धा। वहा न्यायीत्कारकाच्छस इति शस। अन्तर्ज्ञावेकं च स्ति यो गेनाम्भिरिति चिः। वरतुल्ये इति वत्। क्रियायाः प्रा
वृत्तौ कृत्वसि कृत्स्वसि। द्वित्रिचतुर्भ्यः। सुरितिसः। कचिरुदेति दाप्रत्ययः। किमो मया दात्माना न नर। मयो राम्वा इव प्र
कर्ष इत्याम् १=

लंकारयोः। इति हि
प्रेषाः। नुज्ञाः। वसरेषु
। वा मिति पुनार्थे। च
तुवाटु एतोपियेवा
क्ये एवमनेपि इत्य
मथार्थाः २=

राज्ञोऽधीनं ३

एते शौघार्थे ६

प्र आदि र्यस्य सः प्रा
दिः तद्गुणसंविज्ञाने
यं बहुव्रीहिः उपस
मीये स ज्यते उच्चार्य
ते क्रियावाचकस्ये
त्युपसर्गः कर्मणि
घञ् प्रत्ययसंज्ञा
वलात् क्रियासंब
ध इति लभ्यते यदुक्तं
यत् क्रियायुक्ताः प्रा
दयस्तान् प्रत्येकोप
सर्गं संज्ञेति ४=

त्कात्वादि र्यं तं त्का
त्वादयः त्कात्वादयः
अंते यस्य तत् १

सि० च०

२४ २७

धा॥ चि॥ शस्॥ वत्॥ कृत्वस्॥ सु॥ आस॥ इत्याद्यंतमव्ययसंतं भवति॥ अव्ययादिभक्तैर्लु
 क॥ सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वा सुचं विभक्तिषु॥ वचनेषु च सर्वेषु यन्मयेति तदव्ययं॥ १॥ व
 ष्टिभागु ररं लोपमं वाप्यो रूपसर्गयोः॥ अपां चैव ह सांता नो यथा वाचा निशादिशा॥ २॥
 अवगासः॥ वगासः॥ अवतंसः॥ व तंसः॥ अपिधानं॥ पिधानं॥ ^{सठ ता} ^{अविद्यामायावा} इत्यव्ययानि॥ ॥ अ० ब० तः
 त्रियां॥ अकारांता नामः॥ त्रियां वर्तमाना दाप्रत्ययो भवति॥ सर्वा॥ माया॥ अजादेश्च॥
 अजा॥ एउका॥ अश्वा॥ चटका॥ मूषिका॥ बाला॥ वत्सा॥ होडा॥ मंदा॥ चिलाता॥ संफला
 भस्त्रफला॥ अजिरफला॥ शणफला॥ पिंडफला॥ सत्पुष्पा॥ प्रत्यक्पुष्पा॥ कांडपुष्पा॥
 प्रांतपुष्पा॥ एकपुष्पा॥ मूडा॥ कोकिला॥ कुंचा॥ उस्मिहा॥ देवविशा॥ ज्येष्ठा॥ कनिष्ठा॥
 मध्यमेति॥ पुंयोगेपि॥ मूडा॥ जातावपि॥ अमूला॥ इत्यादि॥ पादोवाइप्॥ द्विपदी॥ द्वि
 पात॥ द्विपदा॥ कार्प्यंतः॥ कापिपरे पूर्वस्यां कारस्य इकारो भवति॥ कारिका॥ पाचि
 का॥ अतः किं॥ गोका॥ नौका॥ तपरः किं॥ राका॥ द्विपकादीनां न॥ द्विपका॥ ध्रुव

॥ कते र्त्तुल्यवितिवर्णनौ शब्दात् चार्थकः प्रत्ययः तपरः किं हाका॥ पूर्वस्य किं कटुकारसवती अरु
 तादौकः प्रामकनरकयोरादः ककारस्य प्रत्ययत्वाभावादप्राप्तौ वचनं ममेयं माभिका॥ अणी नयो रिति ममकादेशः शिवाद्धिः नरान्का
 यतीति कैशदे प्रस्तादातोड इति प्रत्ययः इत्वं च नरिका द्विपे नीपुपधात्कः॥ ध्रुवलोके इत्यस्मादधिकः॥ वा॥ इव गति ल्ये र्प्यो रस्मात्प्र
 चाद्य प्रत्ययः कु

विभजनं विभक्तिः वि
 भागः यद्वा विभज्यते
 बोध्यते कर्त्तृकस्मा
 दर्थोऽनयेति विभक्तिः
 : स्यादित्याद्योरेवेति
 योगरूढिः १

होडेति भिन्नस्त्रीमंदे
 ति प्रोडास्त्री॥ चिलाते
 तिनवयौवनास्त्री॥ सं
 फलात एकपुष्पांता
 औषधिविशेषाः ६

ने अस्मादुण् आप्
 च चटकाया एव य
 का २७ सस्वस
 का अ० आत्मा
 ताव्ययसर्वादे रित्य
 कः अग्रसत्रे प्रयो
 गाः १

॥ निश्चयेन पतं लनेकेष्वर्थेषु घोतकत्वादिति निपातः पत पतनेऽस्माज्जादेशः असत्त्ववाचिनामेव वादीनां निपातसंज्ञाऽव्ययसंज्ञा च
 नवतिस्वरादीनां तु सत्त्ववाचिनां चाव्ययसंज्ञे निपातसंज्ञा स्वस्तिवाचयति स्वः पश्यति स्वः पततीत्यादौ कर्मदिक्त्वं स्वरादीनां
 स्वस्तिव एकस्वराणां निपातानां संधिर्भवतीति निपातसंज्ञाफलं एकस्वराणां स्वरादीनां संधिर्भवत्येव तेषां निपातसंज्ञाभावात्
 चेति समुच्चयान्ताच्च येतरेतरयोगसमाहारेषु ७२ ०

कारकयोरोनसत्त्व
 वाच २

च हित्वाऽन्यस्मात्संबोधनात्परयोर्नैते देवास्मान्पाहिन हरे विस्मोस्मान् रुसर्व
 दा विशेषपूर्वात्तु हरेरुपालो नः पाहि सर्वदारु देवनः ॥ चोदिमिश्च चवाहस
 ह एव एतैर्योगेनैते ॥ प्रावयोर्पुवयोश्चो शोवेशो हेशस्तथैव च ॥ अहेशः पुवयोरे
 व हरिमीमेव ररुतु ॥ योगे इति किं ॥ हरो हरिश्च मे स्वामी ॥ अचरुषज्ञानार्थधातुनि
 र्योगे च न ॥ चेतसा त्वांसमीरुते ॥ भक्तस्तव रूपं ध्यायति ॥ चारुषज्ञानेतु ॥ भक्तस्त्वा
 पश्यति चरुषा ॥ विद्यमानपूर्वात्प्रथमांतात्परयोर्नवादेशोप्येतैवा ॥ भक्तस्त्वमप्यहं
 तेन हरिस्त्वां त्रायते समां त्वामेति वा ॥ चोदिनिपातः ॥ च वा ह ॥ अह ॥ एव ॥ एवं ॥ नूनं ॥
 एथ क ॥ शश्वत ॥ युगपत् ॥ नृपस ॥ नह ॥ हंत ॥ विना ॥ नाना ॥ स्वस्ति ॥ अस्ति ॥ दोषा ॥ वथा ॥
 मृषा ॥ नक्तं ॥ मिथ्या ॥ मिथस ॥ अथ ॥ अथो ॥ अहो ॥ ह्यस ॥ श्वस ॥ नृचैस ॥ नीचैस ॥ शनैस ॥ रु
 धक ॥ रुते ॥ आरात् ॥ दूरात् ॥ दिवा ॥ रात्रौ ॥ सायं ॥ चिरं ॥ मनाक् ॥ ईषत् ॥ जोषं ॥ तूष्णीं ॥ वहि
 स् ॥ अवस ॥ समया ॥ निकषा ॥ अद्वा ॥ वत ॥ उपधा ॥ सामि ॥ सना ॥ सनत् ॥ सनात् ॥ तिरस् ॥ अं

सि० चं०

२६

तरा॥ अंतरेण॥ सहसा॥ अलं॥ वषट्॥ रुमा॥ विहाय॥ सामुधा॥ पुरा॥ तुरा॥ मिथो॥ प्रायस्॥ मुहुस्॥ सा
हं॥ साकं॥ नमस्॥ हिरक्॥ धिक्॥ मा॥ माङ्॥ अस्॥ आस्॥ नेत॥ चेत॥ कश्चित्॥ चण॥ मुन्॥ य
दि॥ सत्यं॥ जातुकं॥ शं॥ जोक्॥ र॥ हसि॥ अभीक्ष्णं॥ हा॥ आः॥ आत्॥ त्वै॥ हे॥ रौ॥ किं॥ यत्॥ तत्॥ इ
ति॥ इच्च॥ हं॥ होः॥ त्वि॥ अंतर्॥ प्रातर॥ पुनर्॥ सनुतर्॥ स्यात्॥ यावत्॥ तावत्॥ स्वाहा॥ स्वधा
तथा॥ हि॥ त्वि॥ किल॥ नु॥ ननु॥ सुष्टु॥ दुष्टु॥ आदह॥ उपसर्ग॥ स्वरविभक्तिप्रतिरूपाश्च
॥ अवदत्तं॥ अहं॥ पुः॥ हेतौ॥ स्वयं॥ उत्॥ नज्॥ स्वधा॥ स्म॥ अस्मि॥ वै॥ शंवट्॥ नो॥ दिष्ट्या॥ अत्रा
इ॥ ई॥ ऊ॥ रु॥ रुट्॥ लृ॥ लृट्॥ ए॥ ऐ॥ ओ॥ औ॥ पशु॥ मुकं॥ यथा॥ कथा॥ च॥ पाट्॥ प्याट्॥ अंग॥ हा॥ हे॥
हे॥ भोः॥ अयि॥ द्य॥ विषुरे॥ अरे॥ एकपदे॥ डाक्॥ मं॥ कु॥ पुत्॥ आतः॥ ओषट्॥ वोषट्॥ श
ष्टट्॥ इत्यादि॥ तत्रादिर्विभक्त्यर्थे निपात्यते॥ तस्मिन्निमित्ततत्र॥ अस्मिन्निमित्तं॥ अत्रे॥
यत्र॥ कुत्र॥ क्व॥ कुह॥ तेन प्रकारेण॥ तथा॥ यथा॥ सर्वथा॥ कथं॥ इत्थं॥ अस्मादिति॥ इ
तः॥ एतस्मादिति॥ अतः॥ ततः॥ यतः॥ कुतः॥ सर्वतः॥ बहुतः॥ सार्वविभक्तिवस्तसित्वे

२६

पारवयका। साएवस
का १
अप्रतिवास्तवयसां
साऽष्टकाऽष्टऽशियां
तकः अष्टोपरिमाण
मस्याः संख्याया इत्य
ष्टका ३

नचआचअणचएषां
समाहारोन्नतस्मात्
त्रणः ८=

इविपरसतिअनोअका
रस्यलोपः २
षचइचनअआचेति
दुरः दुरः इतोयस्यसः
ध्रुततस्मात्ध्रुतः २

॥ उपाधिन्यामास नरुटयोरित्यकः उपत्यका अधित्यका उपत्यकादेरासना भूमि रूढमधित्यका इत्यमरः । तस्तेर्बुण अ कादे
शो वृद्धिश्च तारका नरुटवेनेत्रकनीनकायांतुतारिका तंतना विकारस्तांतवं तस्मिन् वर्णकायावारविशेषः वर्णवर्णक्रियावि
स्तारवचने धिति चौरादिकात् बुणग्रंथविशेषस्य व्याख्यास्तोत्रकत्री चवर्तिका वर्तयतीति वर्तिका बुणप्रत्ययः शकुनो
व वाच्यऽयं विकल्पः अन्यस्मिन्नर्थे नित्यमित्वं प्राचां पूर्वाचार्याणां मते इतोऽभावः उदीचा माधनिकानां इत्यमित्यर्थः । वंदार
का चटका यका सैका उपत्यका अधित्यका तारका ज्योतिषि अन्यत्र तार
का वर्त्मका तांतवे वर्णिकान्या वर्तका शकुनो प्राचा उदीचांतुवर्तिका ग्रह
का प्रादे अष्टिका न्या कचिद्वा सतका सूतिका पुत्रका पुत्रिका आर्यका
आर्यिका चटका एव चटकिका निर्भस्त्रिका निर्भस्त्रिका वंदारका वंदा
रिका एषका एषिका अजका अजिका सका सिका ठके द्विके निःस्व
का निःस्विका रुस्वोवा कापि परेत रादौ च पूर्वस्य रुस्वोवा भवति गंगका
गंगका गंगिका गंगिका नदिका नदीका श्रेयसितरा श्रेयसीतरा वाग्रहणा
देवसं अरुणानां नौका गोका नैर्ण ईप् दंडिनी मघोनी शुनी कर्त्री पर
स्य लोपः इवर्त्मा वर्त्मयोर्लोपो भवति तद्धित स्वरेयकारे ईपिच चोरी औ
पगवी ऐंडी ईष्य नौलोपः राज्ञी हिदाम्नी ध्रुतः षकारटकारनुकाररुका
तनुबंधास्त्रियामीप्रत्ययो भवति पवराकी टकुरुचरी उरुदयसी उरुद

क शब्दः देवतावाची
पुस्त्ये एवमन्यत्र त्रिं
गं वंदारकी रूपमु
ख्यावित्यमरः २=
दिवेकी वसुरतिपचः वा
तृशानोतिपूते वदीति श
तप्रत्ययः पचेतीति दिनेः
शतप्रत्यये दिवादेयः अ
प्रयोरा नित्यं इति नुम्
तुदेः शतप्रत्ययः । तुदादेः
र इत्यप्रत्ययः मन्नेतान्ना
मईपूनसीमादामाराजव
रसीमागंगावत्सीमसी
मेउत्रेस्त्रियामित्यमरः २
तरतमेस्त्रिष्टाः प्रकर्षेण
इतिरप्रत्ययः स्त्रियां विहि
तस्येति किंलक्ष्मीतराच
मूतरा ७=

अहो दीवतीति प्रा
हिकी इति कप्रत्ययः

सि० चे०

मनःप्रतेयस्य सः मन्तः
तस्मात् ३

३०

बहुवो राजानो यस्यां
सा बहुराज्ञी ५

नःप्रत्ययः प्रनस्यः प्रनस्यः
चनयप्रः प्रनस्यवयः
प्रनस्यवयः वक्तितः
च्छीलं प्रनस्यवसो वा
ची तस्मात् ३

ग्री॥ उरुमात्री॥ प्राहिकी॥ इत्वरि॥ उगोमती॥ विदुषी॥ रूपचंती॥ प्राची॥ प्रांची॥ प्रती॥
ची॥ प्रत्यंची॥ उदीची॥ उदंची॥ तिरश्ची॥ तिर्यची॥ रूपचंती॥ दीव्यंती॥ उदती॥ तुदं
ती॥ मन्तंता॥ नैप॥ सीमा॥ सीमानौ॥ दासा॥ दामानौ॥ अनंता॥ दहवी॥ हेन॥ वहय॥ ज्वा॥
बहुयज्जानौ॥ डापूर्वा॥ सीमा॥ सीमे॥ दासा॥ दामे॥ वहय॥ ज्वा॥ बहुयज्जे॥ उपधानोपि
नो॥ वहवी॥ हेन॥ वहराज्ञी॥ वहराज्ञा॥ वहराज्ञे॥ पदे॥ डावी॥ पोर्णा॥ वः॥ वहराज्ञा॥ वहरा
जानौ॥ वहराज्ञानः॥ नदादे॥ रंता॥ स्त्रिया॥ मीप॥ नदी॥ गोरी॥ सोपर्सेयी॥ प्राहिकी॥
स्त्रेणी॥ यौष्ठी॥ शक्तिकी॥ गंगिकी॥ अशिष्ची॥ अनडुही॥ अनडुही॥ गगी॥ गार्गी॥
पणी॥ लोहितायनी॥ कौरव्यायणी॥ मांडुकायनी॥ आसुरायणी॥ इत्यादि॥ अनं
स्यवयोवाचिनोः॥ दंता॥ स्त्रिया॥ मीप॥ कुमारी॥ किशोरी॥ वधूटी॥ चिरंटी॥ तरुणी॥
तलुनी॥ कलनी॥ अदंता॥ किं॥ शिशुः॥ अनंसे॥ ति॥ किं॥ वडा॥ स्यविरा॥ कन्यायाः॥ नक
न्या॥ ऊधो॥ तस्य॥ वहवी॥ हेन॥ इ॥ स्त्रिया॥ कुंडोधी॥ दधी॥ अत्यधी॥ वयोवाचिनोहाय

बहुवो यज्जानो यस्यां
सा बहुयज्जानगरीनां
तत्वादीप्राप्तः सनम
वतिधः
अनःप्रतेयस्य सः अनंतः
तस्मात् ३

कुंडव ३० तक्रधोय
स्याः सा द्वेकधसो
यस्याः सा च धीः उक्त
एकधः यस्यासा अत
धी १८

नत्वेपत्रिचतुर्भ्यां रत्वं। ^{त्रयः हायनाः यस्याः सा चत्वारः हायनाः यस्याः} त्रिहायणी। ^{चत्वारः हायनाः यस्याः सा} चतुर्हायणी। द्विहायनी। त्रिचतुर्भ्यां किं। अष्टहायनी।
 वयोवाचिनः किं। ^{चत्वारः हायनाः यस्याः सा} चतुर्हायनी। शाला। इन्द्रादेरांनीपस्त्रियां पुंयोगे। इन्द्राणी। ब्रह्माणी।
 बरुणानी। भवानी। सर्वाणी। रुद्राणी। मृदानी। आचार्यादेरत्वं। आचार्याणी। हिमा
 रणयोर्महत्वे। ^{नीप} महद्भिर्महिमानी। ^{महारत्वं} अरण्यानी। यवाद्दोषे। दुष्टो यवो यवानी। यवना।
 स्त्रियाम्। यवनानी। मातुलोपाध्यायान्यां वा। ^{नीप} मातुलानी। मातुली। उपाध्यायानी। उपा
 ध्यायी। पुंयोगे च प्रदंतास्त्रियामीप्। शूद्रा। गणकी। पालकांतान्न। गोपालिका। अश्व
 पालिका। सूर्यादेवतायामाप्। सूर्यस्त्रीदेवतासूर्या। अन्यासूरी। जातेरयोपधात्॥
 जावाचिनो यकारोपधादकारांतास्त्रियामीप्प्रत्ययो भवति। महिषी। हंसी। योपधात्तु
 रुत्रिया। वैश्या। क्वचिन्न। बलाका। गवयहयमुकयमनुष्यमत्सानामनिषेधः। गवयी।
 हयी। मुकयी। हसात्तद्धितमस्येपिलोपः। मनुषी। इपिमत्स्यस्यल्लोपः। मत्सी। सूर्यागत्स्य
 योरीये इपिच। सूरी। अगस्ती। तिष्यपुष्पयोर्नरुत्राण्यल्लोपः। तैषी। यौषी। जानप

इन्द्रसंस्त्री

जातिरिति किं
मृगुराडा ४

॥ पाणिनिस्त्रिं। जानपदकुंडु गोणस्यल्लोपः। नागकालनीलकुशकामुककवराहृत्यमत्राऽवपनाह्रिमाश्राणा।
 स्योत्पवर्त्तनाऽष्टादशाऽयोविकारमैयुनेष्टाकेशवे शेषु एभ्येकादशभ्येष्टथेष्टीपस्यात् जानपदीवृ-
 त्तो॥ १॥

सि० चं०

३१

पदे नीलो

दीवृत्तिश्चेत्तज्ज्ञानपदान्या। कुंडी। अमत्रे चेतकुंडाग्रन्या। गोणी अविपने। अन्यागोणा। स्थ
 ली। अस्तिमाया। अन्यास्थला। भाजीश्राणाचेत। नागीस्थलाचेत। अन्यानाग। का
 लीवर्षश्चेत्। अन्याकाला। नीली। औषधीप्राणिनोः संज्ञायां वा। कुशी
 अयोविकारे। कुशान्या। कामुकीमेषुनेहायां। अन्याकामुका। कवरीकेशविन्यासे
 अन्याकवरा। शोणाद्वा। शोणी। शोणा। बहुव्रीहेर्जातिपूर्वपदात्क्रांतादीप्। उरुभि
 न्नी। जातांतान्। दंतजाता। अष्वांगपूर्वपदाद्वा। पूर्वणनित्येप्राप्तेविकल्पार्थमेतत्। सु
 रापीती। सुरापीता। पाणिग्रहीतीभार्यायां॥ पाणिग्रहीतांन्या॥ क्रीतांतात्करणादेः। व
 त्रक्रीती। कचिन्नधनक्रीती। कादल्यत्वे। अभ्रलिप्तीद्यौः। अस्यत्वेसिक्किं। चंदनलि
 प्तान्या। त्वांगाद्वा। त्वांगवाचिनोऽदंतादसंयोगोपधादुपसर्जनाद्वास्त्रियामीप्। सुमु
 त्वा। सुमुत्वा। सुकेशी। सुकेशा। संयोगोपधात्तु। सुमुल्का। उपसर्जनात्किं शोभनाशित्वासु
 शित्वा। त्वांगंविधा। अ। इदंमूर्तिमत्त्वांगंप्राणिस्यमविकारजं॥ प्रतस्थंतत्रः। चतेन

उरुभिन्नेयस्यासा
 उरुभिन्नी ५

३१

चेत्तत्तथापुतं॥२॥ सुखेदाडवत्वात् सुत्ताना॥ अमूर्त्तित्वात् सुमुखाशाला॥ अप्राणिस्थत्वा
 त्सुसोफाविकारजत्वात्॥ अतत्स्यं दृष्टं च सुकेशी सुकेशावारण्या॥ अप्राणिस्थस्यापि
 प्राणिनिदृष्टत्वात् तेन चेत्तत्तथापुतं॥ सुस्तनी सुस्तनावा प्रतिमा प्राणि वत्प्राणि सदृशे स्थि
 तत्वात्॥ नासिकोदरोष्ठजंघादंतकर्णशृंगाद्वेप॥ तुंगनासिकी॥ तुंगनासिका॥ मंदोदरी॥
 मंदोदरा॥ बिंबोदी॥ बिंबोष्टा॥ सुनंघ्री॥ सुजंघा॥ सुदंती॥ सुकर्णी॥ चारुकर्णी॥ पुष्पंगी॥ अंग
 गात्रकंठपुष्पाद्वाङ्म॥ त्वंगी॥ सुगात्री॥ सुकंठी॥ सुपुष्ठी॥ पद्मे त्वंगे त्यादि॥ कवरमणि वि
 षंशरेभ्यः परात्पुष्पान्नित्यं॥ कवरपुष्ठी॥ मणिपुष्ठी॥ विषपुष्ठी॥ शरपुष्ठी॥ उपमानात्॥
 पद्मपुष्पाभ्यां॥ श्येनपद्मी॥ श्येनपुष्ठी॥ [redacted] नक्रोडादिवहुत्वात्॥
 कल्याणक्रोडा॥ सुजघना॥ सहनन् विद्यमानपूर्वान्न सकेशा॥ अकेशा॥ विद्यमा
 ननासिका॥ नखमुखात्संज्ञायां॥ सर्पणत्वा॥ गौरमुखा॥ संज्ञायां किं॥ ताम्रमुखी॥ क
 न्या॥ बौर्गुणात्॥ उदंताद्गुणवाचिनो वास्त्रियामीप्॥ पद्मी॥ पटुः॥ बद्धी॥ बहुः॥ मद्धी॥

सि० चं०

३२

दुःतन्वीतनुःगुर्हीगुरुः। त्वरुसंयोगोपधान। त्वरुःपांडुः। कृदिकारार्दक्षार्थार्त्तई
पूर्वा। रात्रिःरात्री। अंगुलिःअंगुली। आजिःआजी। धूलिःधूली। शकटिःशकटी।
अक्षार्थार्त्तिकं। कृतिः। भूतिः। मतिः। अजननिः। पडत्यादिभ्योवा। पडतिः। पडती। ऐ
चमन्वादेः॥ मनुपूतकतुवृषाकप्यप्रिकुसितकुसिदानामै। आदेशार्त्तपचस्त्रिपां
पुंयोगे। पूतकृतायी। कुसितायी। कुसिदायी। वृषाकपायी। अग्रायी॥ मनोरैभ्यो
वा। मनायी। मनावी। मनुः। पत्नादयोनिपात्याः। पतिशब्दस्यनकारादेशः। पत्नेन
संबंधेवशिष्टस्य। नित्यंसंपत्त्यादिषु। पत्नी। सपत्नी। एकपत्नी। वीरपत्नी। सखी
। अशिष्यी। अनडाही। अनडुही। प्राची। प्रांची। प्रतीची। प्रत्यंची। उदीची। अवाची
कचिद्वा। दृढपतिः। दृढपत्नी। वृषलपतिः। वृषलपत्नी। वर्सवाचिनोः। नुदात्तो
तान्नोपधादनुपसर्जनादीघातोऽन। एता। एनी। हरिता। हरिणी। रोहिता। रोहिणी।
श्वेता। श्वेनी। असिता। छंदसिक्रमेके। असिक्री। पलिता। पलिक्री। इत्यादि। इतोम

३२

नृष्य जातेरीप दाही प्रवंती कुंती उतऊः उदंता दयोपधानमनृष्य जातिवाचिनः स्त्रि
 यामपप्रत्ययः कुरुः प्रयोपधात्किं अध्वर्युः स्त्री पंगौश्च पंगः प्रचमुरस्योकारा
 कारलोपकश्च स्त्रियां पुंयोगे प्रश्चः उपमानवाचिपूर्वपदादूरुत्तरपदादूः करनो
 रूः संहितशफलक्षणवामसहितसहादेरनोपमेपि संहितोरूः शफोरूः लक्षणो
 रूः वामोरूः सहितोरूः सहोरूः ॥ इति स्त्रीप्रत्ययः ॥ ॥ लिंगार्थप्रथमा ॥
 नामार्थमात्रे लिंगाधिक्ये च प्रथमा विभक्तिर्भवति ॥ नियतोपस्थितिको नामार्थः ॥
 उच्चैः नीचैः कृष्णः श्रीः ज्ञानं त्वारी द्रोणः प्राटकं एकः द्वौ बहवः अलिंगा
 नियतलिंगाश्च नामार्थमात्रे इत्यस्योदाहरणम् ॥ अनियतलिंगास्तु लिंगमात्राधिक्य
 इत्यस्य च तटः तटी तटं ग्रामं त्रलेच ग्रामिमुखी करणे प्रथमा हे देव हे देवो हे
 देवा भोसः भोसन् गोसः प्रघोसः भवत् भगवत् प्रधवतां वानिपासाधौ भोहरे भ
 गो नमस्ते प्रघोयाहि शेषाः कार्यकर्तृसाधनयोर्दीनपात्रे विशेषावधौ संबंधाधा

पंगुशब्दो गुणवा
 ची ॥ २ ॥

लिंगं चार्थश्च लिंगा
 र्थसंलिंगार्थे लिंगे
 र्थे च प्रथमा इत्यर्थः ५

सहेते इति सहे सहा व
 रूयस्यासाध
 ननरयोरीप वृद्धि
 च नारी पुनस्तिः
 पुवनशब्दात् स्त्रियां
 तिः पुनस्तिः ॥ ५ ॥

ग्रामं त्रलेच ग्रामिमुखी कर
 णमनुकूलकरणाभिहित
 यावत् ग्रामं अत्र प्रस
 न्नः क्रियते नेनेति सा
 धनेयुर् ३

शेषं ते इति शेषाः

क्रियाकरोति सः
कर्त्ता धातुपात्तः
व्यापारोऽयमर्थः

सि० चं०

३३

श्रवणश्रोत्रः संयोगः
विगतः श्रोत्रो विशेषः
विभागः तस्य प्रवर्धनी
यते एक रूपतया ज्ञाय
ते सोऽवधिस्तस्मिन्

समीपे नवः सामीपिकः
तस्मिन् केनेति प्र
मितः सर्वतः व्याप्यते
निग्रापकः । विषयः
प्रकाशजसा मर्थत
दस्यास्तीति वैषयि
कः । निमित्तं हेतुः त
त्रभवः नैनिमित्ति
कः । उपचारस्तत्र
भवः औपचारिकः

भावयोः द्वितीयाद्याविभक्तयः एवार्थेषु भवन्ति । कार्ये कर्मकारके द्वितीया कटे
करोति कारुको रूपं पश्यति चाक्षुषः । राज्ञं प्राप्नोति धर्मिष्ठः सोमं सु नोति सोम
पाः ॥ १ ॥ कर्त्तरि करणे च तृतीया । भिन्नः शरेण रामेण रावणे लोक रावणः ॥ दाने पा
त्रे च तृथी । वेदविदेगां ददाति । क्रियया यमाप्नोति तत्रापि चतुर्थी पत्ये शोते । दानपा
त्रे किं । राज्ञः करं ददाति । विज्ञेयो विभागस्तस्यावधौ पंचमी । हिमवतोऽवतरति गं
गा । धावतोऽश्वात् पतति । संबंधेषु षष्ठी । राज्ञः पुरुषः ॥ आधारे सप्तमी ॥ औपश्लेषिकः
सामीपिकोऽभिव्यापको वैषयिको नैमित्तिक औपचारिकश्चेति षड्विधः । कटे
शोते कुमारो सोऽवटे गावः सुशेरते ॥ तिलेषु विद्यते तैलं हृदि ब्रह्माऽमृतं परं । युद्धे स
नश्यते धीरोंऽगुल्यग्रे करणं शतं ॥ १ ॥ क्रियालक्षणं भावस्तत्रापि सप्तमी । वर्धति
देवै चौरा प्रायातः । गोषु दुह्यमाना सुगतः । विना सह न मरुते निर्हारण स्वाम्यादिभिश्च
॥ एतैर्योगे द्वितीयाद्याविभक्तयः । विनादियोगे द्वितीया । विना पापं सर्वं पालति । अं

अनुक्ते सं प्रदा
ने किं दानीयो
विप्रः दीयतेऽस्मा
धिति दानीयः सं
प्रदानेऽनीप्रत्य
यः । ॥ अधियेते
कर्त्तृकर्मद्वारा क्रिया
ऽस्मिन्नित्याधारस्तस्मि
न् ६ उपरि न परिशेषः
संयोगः सोऽस्यास्तीति अ
दको शितो वेति ६

३३

तरेणाहिलीकिंजीवितेन। अंतरात्वांमांहरिः। जयमनुप्रावर्षत। उपहरिंसुराः। नदी
 मन्ववसितासेना। अतिदेवानकृष्णः। अभिसर्वतसोकार्याधिगुपयादिषुत्रिषु॥
 द्वितीयाग्नेदितांतेषुततोःन्यत्रापिदृश्यते॥ अभितोग्रामं। सर्वतो नगरम्। धिज्ञात्
 मं। उपर्युपरीपर्वतं। अध्याधिसुखं। अधो अधोग्रामं। उभयतो गोपाः। उभयतः
 कृष्णं। परि अनुवाहरिमभिसर्वपरितः। समयानिकषाहाप्रतियोगेपि। कालाध्व
 नो नैरंतर्य्ये। मासमधीते। क्रोत्रां पर्वतः। मासंगु उधानाः। मासंकल्याणी। क्रोशम
 धीते। क्रोशंकुटिलानदी। नैरंतर्य्ये किं। मासस्य द्विरधीते। क्रोशस्यैकदेशे पर्व
 तः। कृष्णं परि अनुवाहरिमभिः। अधिपूर्वाणां शीघ्रस्यासामाधारः कर्म। अभि
 निपूर्वस्य विशेषः। उपान्वध्याङ् पूर्वस्य वसः। अधिशेते। अधितिष्ठति। अध्यास्तेवा
 वैकुण्ठं हरिः। अभिनिविशते सन्मार्गं। क्वचिन्नपापेभिनिवेशः। उपवसति। अनुव
 सति। अधिवसति। आवसति। वावैकुण्ठं हरिः। नाभुक्त्यर्थस्य। वने उपवसति। इत्या

ग्रामस्य पार्श्वे द्वये
 इत्यर्थः ॥ ३॥

कालश्च अध्याचका
 लाध्वनो तयोर्निगत
 मत्तरं यस्मान्निरंतरं
 तस्य भावने रंतर्य्यं त
 स्मिन् क्रियागुणद्व
 यैः कालाध्वनोः ने
 रंतर्य्यं संवन्धे काला
 ध्वन्यां द्वितीया ५

सि० च०

३४

दिवः करणस्य क
संज्ञावासात् अ
क्षरान्वादीय
ति ५

अनुवाको देववि
भागः ४

दि। सहादियोगे तृतीया। सहशिष्येणाः गतो गुरुः। एवं साकं साहसं संयोगेऽपि। येनांगवि
कारः। येनांगेन विकृतेनांगिनो विकारो लक्ष्यते ततस्तृतीया। अस्तोकासः। अंगिवि
कारः किं। अहिकाणं। किंचित्सकारं प्राप्तस्य लक्षणे। जटाभिस्तापसः। प्रकृत्यादिभ्यः
अ। प्रकृत्याचारुः। प्रायेण याज्ञिकः। गोत्रेण गार्ग्यः। समेनैति। विषमेणैति। द्विद्वारेण
धाम्यं क्रीणाति। सुखेन दुःखेन याति। तुलोपमा वर्ज्जं। तुल्यार्थयोगे तृतीया पष्ठो॥
कृष्णस्य तुल्यः कृष्णेन तुल्यः। रामस्य सदृशः रामेण सदृशः। अनिरुद्धः। तुलोपमा
वर्ज्जंति किं। कृष्णस्य तुला उपमावानास्ति। फलप्राप्तौ कालाध्वनोरत्यंतयोगे तृती
या। अरुकोशेन वा नुवाकोः धीतः। फलप्राप्तौ किं। मासमधीतः किंचित् रनायातः।
निषिद्धाचारप्रतियाद्येदाणः प्रयोगे चतुर्थ्यर्थे तृतीयादास्यासंछते कामी धर्मे तुभा
र्याये संयच्छते। इत्यादि। नमः आदियोगे चतुर्थी। उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्वलीय
सी। नमस्करोति देवान्। प्रभवादियोगेष्वपि। अपिग्रहणाच्चतुर्थी। भोजनाय। भोजन

नमो नारायणाय ए
वं च तस्मात् हास्य
लं वषट् प्रयोगे चतुर्थी

३४

स्ववाप्रभुः समर्थः सक्तः । कृष्णाय कृष्णस्य वामद्वंभद्वंकुशलं सुखमायुष्यमर्थं प्रयोजनं
 वाभूयात् । रुच्यर्थधातुयोगे प्रीयमाणो हरये रोच्यते भक्तिः श्लाघनुस्यासपां प्रयोगे वो
 धयितुमिष्टे गोपिस्मरात् । कृष्णाय श्लाघतेति हृतेति हृते शयते वाधारे रुतमर्त्ते भक्ताय धार
 यति मोहं हरिः । स्पृहते रीप्सिते पुष्पेभ्यः स्पृहयति । ईप्सिते किं पुष्पेभ्यः वने स्पृहय
 ति वायुः । कुप्ये दुहेष्वा सपार्थनां प्रयोगे चतुर्थी । यंप्रतिकोपादयस्तत्र हरये कुप्यति
 दुह्यति ईर्ष्यति । प्रसूयति वायं प्रतिकोपे किं भार्यामिर्ष्यति इत्यादि । चतुर्थी तदर्था
 र्थबलिहितसुखरक्षितैः पूपायदारुः हिजायायं हिजार्थः सप इत्यर्थः कुवेराय व
 लिः गोभ्यो हितं सुखं ब्राह्मणाय रक्षितं रुते आदियोगे पंचमी रुते ज्ञानान्नमु
 क्तिः । अग्नौ गृहादिहारः आरात् वनात् इतरो रामात् भिन्नः कृष्णात् पूर्वोगामात् प्रा
 ग्गामात् दक्षिणाग्रामात् विना कृष्णात् एथ कनानावा उपाध्यायादधीते ब्राह्मणः
 प्रजाः प्रजायंते वनाद्गामो योजने कार्तिक्या प्राग्रहायणी मासे अपहरेः परिहरेः सं

सि० चे०

३५

सारः वर्जनार्थयोरपपर्योगे पंचमी आमुक्तेः संसारः प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः
 प्रद्युम्नः कृष्णात्प्रति तिलेभ्यः प्रतियच्छति माषान् नयहेतौ पंचमी नयभीतभीति
 निरपियोगे चौराद्विनेति त्रस्यति वारकेभ्यो नयभीत इत्यादि हेतौ तृतीया पंचम्यो
 जाड्या जाड्येन वा वद्धः स्तोका मुक्तः दूरंति कयोः पद्यपि ग्रामस्य दूरात् प्रत्येक
 त्रग्रामाद्वा इत्यादि क्रियागुणजाति संज्ञाभिः समुदायात् एवैकैरं यत्तत्ततः
 षष्ठीसप्तम्यो क्रियापराणां क्रियापरेषु वा भगवदाराधकः श्रेष्ठः गवांगेषु वा कृ
 ष्णागौ संपन्नहीरा नृणां नृषु वा ब्राह्मणः श्रेष्ठः छात्राणां छात्रेषु वा मैत्रः पटुः स्वा
 म्यादियोगेषु षष्ठीसप्तम्यो गवांगेषु वा स्वामी अधिपति ईश्वरः दायादः प्रसूतः प्र
 तिभूवा अनादराधिक्ये क्रिया लक्षणे षष्ठीसप्तम्यो रुदति रुदतो वा प्रावाजी
 त आमुक्तकुशलाभ्यां योगेषु षष्ठीसप्तम्यो तात्पर्ये आमुक्तः कुशलो वा हरिपू
 जने हरिपूजनस्य वा साधकनिपुणाभ्यां पूजायां सप्तमी सातारि साधकनिपुणो वा

३५

प्रसितो सुकाभ्यां योगे तृतीया सप्तम्यो । प्रसितं सुको वा हरिणा हरौ वा । साधु साधक प्र
 योगे सप्तमी । साधकः कृत्स्नो मातरि । असाधक मी तुले । निमित्तात्कर्मयोगे सप्तमी । चर्मणि
 द्वीपिनं हंति दंतयोर्हं कुंजरं । केशेषु च मरीहंति सीमिपुष्कलको हतः ॥ १ ॥ कस्य इत्तं तस्य
 कर्मणि । अधीती व्याकरणे । तादर्थ्यं चतुर्थी । संयमाय श्रुतं धत्ते नरो धर्माय संयमं
 धर्ममोक्षाय मेधावी धनं दानाय भुक्तये ॥ २ ॥ तुमोः प्रयुक्तस्य कर्मणि चतुर्थी । फलेभ्यो
 याति । क्यप्लोपे कर्मण्यधारे पंचमी । हर्म्येत्येकते । हर्म्यमाहृत्य प्रेकते । आसनात्प्रे
 कते । आसनं उपविश्य प्रेकते । इत्यर्थः । इत्याधारः । कर्त्तृकार्ययोरक्तादौ कृतिषष्टी ।
 कर्त्तरि कार्ये च षष्टी क्तादि वर्जिते कृतिप्रयुज्यमाने । कृत्स्नस्य कृतिः । जगतः कर्त्ता कृ
 त्स्नः । गुणकर्मणि वा । नेताश्च स्य ग्रामं ग्रामस्य वा । उभयप्राप्तौ । कृति कर्त्तरि षष्टी न । आ
 श्रय्यो गवां दोहो गोपेन । स्त्रीप्रत्यययो रक्ताकारयो र्योगे नोक्तं । नेदिका विनित्सा वा
 रुद्रस्य जगतः । शेषे कृतिवा । शब्दानामनुशासनमाचार्येणाचार्यस्य वा । वर्त्तमाना

सि० चं०

३६

धारार्थस्तस्य योगेषु षष्ठी । राज्ञां मतः बुद्धः पूजितो वा । इदमेषां शयितमासितं भुक्तं वा । का
दौ तु कुर्वन् । कुर्वाणः । चक्रवान् । चक्राणः । चक्रिर्वा सुखं हरिः । हरिं दिदृक्षुः । अलं
करि सुवीक्षितान् । घातुको हरिः । जगत्सु स्वासु खं कर्तुं । विस्तुना हता दैत्याः । दैत्यान्
हतवान् हरिः । ईषत्करः प्रपंचो हरिणा । सोमं पचमानः । आत्मानं मंडयमानः । वेदम
धीयन् । कर्त्ता लोकान् । द्विषः शत्रुर्वा । मुरस्य मुरं वा द्विषन् । न विष्यत्यकस्य भवष्य
दा धर्मण्यार्थस्येन श्रयो गोषष्ठी न । सतः पालकोः वतरति । वृजंगामी । शतं दायी
कृत्यानां कर्त्तारवा । मयाममवासेवो हरिः । उन्नय प्राप्नो हृत्येषष्ठी न । नेतव्या वृजंगावः
कृत्स्नेन । हरिः कटार्थयोगेषष्ठी पंचमो । हरिः निकटं वा ग्रामस्य ग्रामाद्वा । घृतार्थस्य क्र
पविक्रय रूपमवहारार्थस्य च दिवः कर्मणि षष्ठी । शतस्य दीप्ति । वीपसर्गो । शतस्य
शतं वा प्रति दीव्यति । षष्ठी हेतुप्रयोगे । अन्नस्य हेतोर्वसति । सर्वा देहे तु प्रयोगे हेतौ यो
ते । चतुर्था षष्ठी । केन हेतुना वसति कस्य हेतोर्वा । निमित्तपर्यायप्रयोगे सर्वा वि

३६

समासे प्र
हिं पूर्व प्र
नि
जं

॥ १ ॥ अथ पाणिनि सूत्रं । अथ यं विभक्ति समीप समुद्धि वृद्धार्थः । भावात्प्राप्तं प्रति शब्दं शब्दो नीव पश्चाद्यथो नुपूर्व्यौ गपयसा दृश्य सं
पा । साक ल्यात वचनेषु विभक्त्यादिष्वर्थेषु विद्यमान सम्ययं मन्वये सति नाम्ना सह समस्यते अनव्यय मव्ययं भवतीति अव्ययीभावः
अनन्त इति विज्ञेयः । ज्वलादौर्लः विभक्त्यर्थे अये यथा स्त्रिया मधिस्त्रि लौकिक विग्रह वाक्यमिदं सप्तम्यर्थस्य द्योतकोऽधिस्त्रिः । अधिस्त्रि लौकिकवा
क्यं । अत्र निपातेनोक्ते अधिकरणं । समासविधानसामर्थ्यात् सप्तमी अयेत्स्त्रियमधिकृत्य व्याख्यातं तदसत् अधिह रीत्यत्राधिकृत्येत्यर्थस्याप्रतीते क्रमा

योग्यता वीसाप
दार्थानतिवृत्तिसा
दृश्यानि । १२

दत्तुं नारद इत्यवोधि
सदृश्यादौ समासो न । इ
ति शब्दस्य प्रकृति पराम
रीकत्वेन कर्मत्वेमात्रा
नभिधायकत्वेति । १३

सधनाधारयोरुदर
पच्यते तेनेति । दीप
ते स्मेशता नुपसमीपं
गत्वा धीयते स्मादिति
। पच्यते स्यामिति । प्रा
प्तौ ज्ञानं दोषः सः ।
ऊटोरयो येन सः ।
उपहतः पशुयस्मै
सः । नुद्धतमनं पत्मा
त् । पीतमवरं यस्य
स्य जीतांतु रुमाय
स्मिन् सः । कुंकुमेन
रक्तं । मथुतथा प्रा
गतः । धनं विद्यते
यस्य सः । दृषद्विद्यते
यस्य सः । ६ ।

भक्तयो सर्वादेस्तृतीयादयः । को हेतुः । किं प्रयोजनं । कं हेतुं । केन हेतुना । ज्ञानेन निमित्ते
न हरिः सेमः । ज्ञानाय निमित्ताय । अन्योक्ते प्रथमा । आत्मात कृत समासतद्धित निपा
तोक्ते कारके संबंधे च प्रथमा स्यात् । घटः क्रियते । हरिः करोति । कृत्स्नः कं संहतवा
न । कृत्स्नेन कं सोहतः । पचनीं प्रि । दानीयो विप्रः । उपाध्यायः । पचनी स्यात् । प्राप्ता न
दः । ऊटारथः । उपहतपशुः । नुद्धतान्नः । पीतांबरः । वीरपुरुषः । कौकुमं । वाधरः ॥
मायुरः । धनवान् । दृषद्वती । विष । वृद्धोऽपि संबर्धस्त्वयं हेतुमसांप्रतं । क्रमादसुं ।
नारद इत्यवोधिसः ॥ इति कारकप्र० ॥ समासश्चान्वयैनाम्ना । नाम्ना मन्वये स
तिसमासो भवति । चकारात् कृतद्धित धातुसंज्ञा प्रयोजक प्रत्यया अपि । समासप्रत्यय
योः । समासे वर्तमानाया विभक्तेः प्रत्यये च परे लुक् । पूर्वैः अयै अयीभावः । अव्यये पूर्व
पदे सति योऽन्वयः सोऽव्ययीभाव संज्ञकः समासो भवति ॥ स नपुंसकं ॥ अव्ययीभावो न
पुंसकलिङ्गो भवति । नपुंसकस्येति रुचिः । नामत्वात् स्यादिः । अव्ययीभावो हि भक्तैर्लुक्

समीपार्थेयवेत्तु
यथा कुंभस्य समीप
मिति ॥२॥

सि० चं०

३१

रुद्धे आधिक्यं सम
द्धिः मद्राणां संवेदेश
विशेषाणां समद्धिः
सुमद्रं ॥४॥ संप्रति
त्यज्यमिदानीमित्य
र्थे युक्तिः क्रियते न च
ननु समासः सोऽत्रो
ध्यः असंप्रत्यर्थे यथा
साकल्ये यथा यौग्य
द्ये यथा चक्रेण युगं
पत्तमकालमिति स
हादेरित्यनेन सहस्य
सः ॥४॥ सुनः सादृश्यं
ग्रहणं गुणभूतेऽपि सा
दृश्ये यथा स्यादित्यर्थः
सदृशः सात्वा ॥४॥

अधिसि। अतो मनतः। अदंतादमयीभावात् विनक्तैर्न लुक्। अतं वर्जयित्वा मादेशः।
कुंभस्य समीपमुपकुंभं वा। अदंतादमयीभावात्। दाड्योरम्बा। उपकुंभं। उपकुं
भेन वा कृतं। उपकुंभं। उपकुंभे वा निधे हि। अनतः किं। उपकुंभात्। मद्राणां समद्धिः।
सुमद्रं। यवनानां वृद्धिदुर्यवनं। मद्राणां मभावो निर्मलिकम्। हिमस्याः त्ययोः ति।
हिमं। निद्रां संप्रति न युज्यते इत्यनिद्रं। हरिशब्दस्य प्रकाश इति हरि। विष्णोः पश्चाद
नुविष्णु। यथार्थे। रूपस्य यौग्यमनुरूपं। अर्थमर्थं प्रतिप्रत्यर्थं। शक्तिमनतिक्र
म्य यथा शक्ति। हरेः सादृश्यं सहारि। सहादेः सादिरिति सहस्य सः। ज्येष्ठस्यानुपूर्वेणेत्य
नुज्येष्टं। चक्रेण युगपत्सचक्रं। सदृशः। सख्या सखि रूत्राणां संपत्तिः। सहरं। तण
मर्थपरित्यज्य तणमिति सतणमिति। अग्निग्रंथपर्यंतमधीते साग्नि। यथा सादृश्ये। य
था शब्दः सादृश्येन समस्यते। यथा हरिस्तथा हरः। अवधारणे यावति च। अवधार
णार्थे यावच्छब्दे प्रयुज्यमाने योऽन्वयः सोऽमयीभावसंसर्कः समासो भवति। यावं

योग्यतावीप्सापदार्थानतिवृत्तिः
सादृश्यानि यथार्थः ॥३॥

आनुपूर्व्यस्य भावः आ
नुपूर्व्यः ॥१॥
अंतवचने यथा उच्य
ते तद्वचने अंतवच
ने अंतवचने तस्मिन्
अभिप्रतिपादकं ग्रंथे
वर्तते अथ पदविग्र
होयं नित्यसमासः ३

३१

उरुब्रीहये अम
यीभावो नित्यसमा
सो यं ॥१॥

अथ पदा
नंनामनदीना
तेसंज्ञायां ॥२॥

विष्णोः अथातः ॥ अथ
विष्णुः

मुपचनं

निष्ठुप्रवृत्तीनिचरता
निपात्यते ॥२॥
मातोऽप्यतिथिस्मि
न्काले ॥२॥

तः ॥
श्रीकास्तावंतोः अतः प्रणामायावश्लोकं । अवधारणे किं । यावद्वत्तं तावदभुक्तं । क्वचि
दनमये पूर्वपदे व्ययीभावः । उन्मत्ता गंगायस्मिन् देशे इत्युन्मत्ता गंगं । सप्रप्रतिनात्यत्वे
। शाकस्य लेशः । शाकप्रति । अरुशलाका संख्यापरिणाद्युतमवहारे पराजये स्वायं
समस्यते । अहेण विपरीतं वृत्तं । अरुपरि । शलाकापरि । एकपरि । क्वचिद्वा । अपप
एव हिरंचवः पंचम्यावा । ^{समीपे} अपविष्णोः । अपविष्णुपरिविष्णोः । परिविष्णुवहिर्वनाह
हिर्वनं । प्राग्वनात् । प्राग्वनं । आर्द्रमर्यादाभि विधोः पंचम्यं तेन वा । आवाले । आवाले
भ्यः । आमुक्तेः । आमुक्ति । अनिप्रती । आनिमुव्योवा । अन्यग्निं । अन्यग्नि । प्रत्यग्निं । प्रत्य
ग्नि । समीपेः । नुवी । वनस्य समीपे मनुवनं । दैर्घ्यः । नुवी गंगा अनु अनु गंगं वाराणसी गंगा दे
र्घ्यसदृश दैर्घ्योपलक्षिते तस्यार्थः । गंगाया अनु अनु गंगं । तिष्ठंति गावो यस्मिन्काले सति
ष्टुतु । आयती गवं । पारे मध्येष घ्रावा । पारे गंगायाः । पारे गंगं । मध्ये गंगायाः । मध्ये गंगं
त्वले यवायस्मिन्काले त्वले यवं । इत्यादयो निपात्याः । द्वौ मुनी वंश्यो द्विमुनि । त्रिमु

संख्यावंश्येन वंश्यो विद्यया जन्मता चतत्रभव
वंश्य एकविंशतिभारद्वाजं ॥२॥

॥प्रतिपरसमनुज्योः हि शब्दादव्ययीभावः = अद्वैतोपपत्तिरिति समकं अद्वैतोपपत्तिरिति नचकं अनन्तादव्ययीभावः राजः समीपमुपत
 जं अव्ययीभावेनांतनपुंसकात् गिराद्वात् रुभप्रत्याहारं तान् नदीवोर्लमास्याग्रहायणीत्यश्वबाहुः चर्मणः समीपमित्युपचर्म उपचर्मणि
 रेः समीपमुपगिरं उपगिरि वोर्लमास्याः समीपमुपवोर्लमा सं उपवोर्लमासि ॥७॥

संख्या नदीभिः समस्य
 ते समाहारोयं ॥१॥ नदी
 निः संख्या समस्यते सोऽ
 व्ययीभावः ॥१॥
 उन्नतगंगोदेशः नहि
 वाक्येन संज्ञायते
 शीघ्रगंगोदेशः ॥१३
 ८

द्वितीयाश्रितातीतप
 तितगतात्यस्तप्राप्त्या
 पन्नगमिबु मुहुर्लमा
 १५॥

सि० चे०

३६

निव्याकरणाव्याकरणं। सप्तगंगाः समहता इति सप्तगंगं। द्विपमुनें। **राडकाः**।
 समासे सतिट् अडक इत्येते प्रत्यया भवन्ति। शरदः समीपं उपशरदं प्रतिविपाशं ज
 रायाजरस उपजरसं अरुप्रतिप्रत्यहं अरुः परं परोहं परशब्दस्य परस परोहेड
 तिज्ञापकात् अन्वहं उपराजं अध्यात्मं उपसमिधं उपसमित उपनदं उपनदि ॥
 कचित्समासो विधिरनित्यः ॥ इत्यव्ययीभावः ॥ प्रमादौ तत्पुरुषः ॥ द्वितीया
 येते पूर्वपदे सति योः न्वयः सतत्पुरुष संज्ञकः समासो भवति। ग्रामं प्राप्तो ग्रामप्राप्तः।
 कृष्णाश्रितः कृष्णपतितः ग्रामगतः। खड्गारूढः निंदायामसमासः। अन्यत्र खड्गमा
 रूढः मुहूर्त्तसुखं दुःखातीतः ग्रामगमी अन्नबुभुक्षुः तृतीयातत्कृतेन पुणेन प्र
 येन च समस्यते धान्यार्थः दात्रेण छिन्नं दात्रछिन्नं मासेन पूर्वः मासपूर्वः मास
 दशः पितृसमः माषो नं वाक्कलहः आचारनिपुणः गुडमिश्रः मासावरः हरि
 त्रातः नखभिन्नः दध्मोदनः गुडधानाः चतुर्थीतदर्थार्थवत्तिहितसुखरक्षि

३६

मुहूर्त्तसुखमिति काला
 ध्वनोरिति द्वितीया ८

॥ जकादिभिः सहषष्ट्यंतं समस्यते पूरणगुणतः सार्थैः सहषष्ट्यंतं न समस्यते याजक पूजक परिचारक परिवेषक स्नातक अध्यापक
 उपादक होतृ नर्तन सज्जन कायाजकादयः ॥ ६ ॥ अधिकरणं वाचिना क्ते न घटी न समस्यते इदमेवामिति स्थेयं गतिमंरुणा
 र्थे अइत्यधिकरणे क्तः एवामितिकर्तृरिषहीतमः करणे षहीतमः करणे षहीत तीया समासस्तु स्यादेव आचारि वृण भवत इति क
 र्तरि षही कर्तृ षष्ट्यंतमके न सह न समस्यते भवतः शायिका वर्तमानार्थकै न सह षही न समस्यते ततो मतो बुद्धेः पूजितो वा रात्रो मि

तिकर्तृरिषही ॥ ७ ॥

सह३

तैः **पूपायदारू** **पूपायदारू** **अर्थस्य विशेषलिंगता** **दिनार्थायें दिनार्थः** **सूयः**
दिनार्थाशारी **दिनार्थपयः** **भूतवलिः** **गोहितं** **गोसुखं** **गोरक्षितं** **पंचमीभय**
नीतिनीतभीभिरपेताः **पोटमुक्तपतिताः** **पत्रैश्च समस्यते** **चौराद्रयं** **चौरभयं** **सुख**
दपेत इति एवं कल्पनापोटः **चक्रमुक्तः** **स्वर्गपतितः** **तरंगापत्रस्तः** **सुखापेतः**
दुःखापोटः **वाग्भीतिः** **एवं वृकभीतः** **सिंहभीति** **राजः** **पुरुषः** **राजपुरुषः** **दि**
नयाजकः **देवपूजकः** **क्वचित् षही न समस्यते** **नृणां दिनः** **सताषष्टः** **काकस्य**
कांस्यफलानां सुहितः **इदमेवांसयितं** **अपांसष्टा** **ओदनस्य पाचकः** **भवतः**
शायिकाः **क्वचिदमाद्यंतस्य परत्वं** **रायमतिक्रान्तो** **तिराः** **नवमतिक्रान्तो** **तिनौ**
पूर्वभूतः **भूतपूर्वः** **कायस्य पूर्वः** **पूर्वकायः** **अपरकायः** **अधरकायः**
उत्तरकायः **अहोमध्यं** **मध्याह्नः** **अहः** **सायः** **सायान्नः** **मध्यरात्रः** **पश्चिमरात्रः**
अर्द्धपिप्पली **क्वचिद्वा** **द्वितीयं निद्रायाः** **द्वितीयनिद्रा** **निद्रा द्वितीयं** **तृती**

वर्तमाना धारार्थस्य
 कल्पेत्यनेन कर्तृर्थ
 त्रका म्यो सह षही
 न समस्यते ॥ ७ ॥

द्वितीयतृतीयचतु
 र्थतुर्याण्येकदेशिना
 सह समस्यते माद्यं
 तस्य पूर्वनिपातश्च वा
 द्वितीयं निद्रायाः इ
 त्यादौ ॥ १॥

अर्द्धपिप्पली इति
 अर्द्धपिप्पली द्वे द्वे
 तुरूपयोरिति पर
 वल्लिंगलात् स्त्रीत्वं
 ज्ञाप्येतु अर्द्धपिप्प
 लीति कर्मधारयेन
 क्तं स मुदा वेदष्टाः
 शष्टः अथ यवेष्वपि
 वर्तते इति न्यायात्
 ॥ १॥

हिगुप्राप्तायनेतिव
रुमातेनपरवर्ति
गोन॥२॥ सा२

सि० चं०

३०

प्रवीणसंकीर्ताधिपू
र्वकांतरपटुपंडित
कुशलचपलनिपुण
सिद्धशुक्लपक्ववैद्यैः
सहस्रसम्यंतसमस्यते
॥६॥ नोजनसमये एवसे
गताभवतिनतुकार्ये
तेपात्रेसमितासंपू
र्वीदिणोः कप्रत्ययः
एतेनिंदार्थेनिपात्यं
ते॥६॥ निंदायामसमा
स ६

॥ नभ्रातृ नवभ्रातृ नवेदा नासत्या नमुचि नकुल नख नपुंसक नरुत्र नक्र नाक नैक धाशब्देभुं नशब्देन समासः । नभ्राजते इति नभ्राद् नवेतीति
नवेदाः प्रसुप्रत्ययान्तः नवातीति नवात् शत्रे तः तस्य धवः सत्याण्यप्रत्ययः नसत्याः प्रसत्याः नप्रसत्याः नासत्याः नमुचतीति नमुचिः न
कुलमस्येति नकुलः नखच्छिद्रमस्येति नखः नस्त्रीपुमांसौ इति नपुंसकः नरुतीति नरुत्रम् नक्रामतीति नक्रः नप्रकमस्मिन्
इति नाकः नएकधा नैकधा स्त्रीपुंसयोः नपुंसकभावो निपातनात् ॥१०॥

पभिरा भिराततीयं चतुर्थभिरा भिराचतुर्थं तुरीयभिरा भिरातुरीयं जीविकां
प्राप्तः प्राप्तजीविकः आपन्नजीविकः जीविकापन्नः जातस्य मासो यस्य स मासजा
तः इत्यादि समासे कचिदैकपद्यं एत्वहेतुः शराणां वनं शरवणं ग्रामाणां व
नं ^{ग्रामाणां वने} आम्रवणं ^{प्रकाणां वने} प्ररुवणं सर्पणखा कचिद्वा माषवापिणो माषवापिनो ब्रीहिवा
पाणि ब्रीहिवापानि ब्रीहिवापेण ब्रीहिवायेन सुरायाः पानं सुरापानं सुरायाणं
अहेषु शौंडः अरुशौंडः पात्रे समिता गेहे शूरः गेहे नदी नजि नजिपूर्वपदे स
तियोऽन्वयः रातसु रूपसंज्ञकः समासः ना समासे सति नजोऽदादेशः धर्मविरु
द्धो अधर्मः ज्ञानविरुद्धमज्ञानं प्रन्त्यरे समासे सति नजोऽन्त्यात्त्वरे अश्वादन्यो
ऽनश्वः संशयस्याभावोऽसंशयः निरनुबंधकस्य तु नानौ नाकः नरुत्रं नक्रः ना
सत्यौ नैकधा इति तत्पुरुषः ॥ चार्थद्वंद्वः ॥ समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगस
माहाराश्वार्थाः तत्रैश्वरं गुरुं च भजस्वेति प्रत्येकमेकक्रियाभिः संबंधः समुच्च

॥ अनेका एकस्मिन् समुच्चयं ते इति समुच्चयः एकस्य
प्राधान्यात्तदनुरोधेन त्वितरे दन्वाचीयते तदन्वा
चयः यथा भिरातरे तत्र भिरातरे न स्य प्राधान्यता

तित्तादृश्यमभाव
श्चतदन्वत्वं तदस्य
ताप्रप्राशस्त्यविरो
धश्च ननः र्थीषट्
प्रकीर्तिताः १ इति
केचित्पथा अत्रा
त्मणः प्रसंशयः
अनश्वः अनुदास
कन्या अप्रप्राशः अ
धर्मः ॥६॥ अप्रप्रा
वो न्ये गोप्तेभ्यः २
द्वौ द्वौ अर्थौ अभिद
धात्येकोस्मिन्निति द्वं
द्वः बहुनाभिरुपल
रुणं द्वंद्वसंज्ञायां द्वि
प्रयोजनं न च्यते द्वंद्वं
तत्पुरुषो ह्येषाः
परस्य एवलिङ्गा
नि ॥२॥

॥१॥ ति तर्क सेनां गानां द्वंद्व एकवद्भावः प्रात्यगेदंतोष्टं तर्कजिमादंगिक पाणविकं सेनांजे रथिकाश्चरोहं विभाषा वरुमा
त ॥ धान्यं जनपशुशकुन्यः श्ववडवपूर्वीपराधरोत्तराणां एषां द्वंद्वोवा एकवद्भावः च ताशोकं च ताशोकाः रुरु एषतं रुरु एष
ताः कुशकाशं कुशकाशाः व्रीहियवं व्रीहियवाः दधिघृतं दधिघृते गोमहिषं गोमहिषाः शुक्रवकं शुक्रवकाः अश्ववडवं अश्व
वडवो द्विवचनमतंत्र पूर्ववदश्ववडवो इत्यत्र अश्ववडवान् इत्यपि नवति पूर्वपरं पूर्वपराः अधोत्तरं अधोत्तराः पदं दधिघृते
यः वदो भिरुमटगां चानयेति क्रमेण क्रियाद्वयसंबंधो न्वाचयः मिततयोर्वा मिलिता
नामेक क्रियान्वय इतरेतरयोगः संहतिः समाहारः तत्राद्ययोर्न समासोत्पन्नं न च यौतं
द्वंद्वः त्वस्वरप्रधानेकारोकारांतानां पूर्वनिपातः पदश्वगुप्तश्च पदगुप्तौ अग्निश्चमा
रुतश्च अग्निमारुतौ भोक्तृ भोग्यौ धवत्वदिशौ इन्द्राश्चरथाः तापसपर्वतौ द्वयोर्द्व
दे त्वराद्यदंतरा च ईशहस्तौ देवता द्वंद्वे पूर्वपदस्याकारः इन्द्रावृहस्पती अग्नाविष्णु
अग्रामारुतौ कचिन्न अग्निवायू ईदमेः सोमवरुणयोः अग्नादेः सोमादीनां सस्य
षः अग्नीषोमौ अग्नीवैरुतौ समाहारे एकवद्भावः ए
कत्वे द्विगुद्वंद्वो नपुंसकलिंगो भवतः पाणिपादं मार्दंगिक पाणविकं रथिका
श्चरोहं पदकक्रमकं वदरामलकं शशकुशपलाशं च वर्गीता तद्वहंता चतः स
माहारे वाकत्वचं त्वकृश्रजं शमीदृषदं वाकृत्विवं छत्रोपानहं समाहारे किं प्रार
ट्शरदौ अहः पूर्वाडात्रेः समाहारे अहश्चरात्रिश्चतयोः समाहारः अहोरात्रः रात्रा

इत्यादि फलसेना
वनस्पतिमगशकु
निरुद्रजंतुधान्यत
णानां बहुप्रकृतिर्द्व
द्व एकवद्भावः वद
राणि चामलका
निच वदरामलकं
द्विप्रकृतौ तु वदराम
लके तदादीनि निशि
ष्यंते सर्वे सहोक्तौ स
च देवदत्तश्चतौ ॥१॥
बहुवचनां ता प्रकृति
कारां यस्य स बहुप्र
कृतिर्द्वंद्व एकवद्
वतीति नियमते वद
राणि चामलकानि
चेति विनावेत्यनेन वै
कल्पिके प्राप्ते नियमः
रथिकाश्च अश्वरो
हाश्चेति रथिकाश्चा
रोहं सेनां गत्वान्नि
एकवद्भावे प्राप्ते नि
यमः ॥१॥ =

यत्र लोके प्रसिद्ध साह
चर्यमेक हविर्जीय
त्वेन वा श्रुतं तत्रैव
नेह ब्रह्म प्रजापती अ
ग्निहोमानो न स्यात्
अग्नासमीरो भवत्ये
व ॥६॥ आनङ्क
तो द्वंद्वो होतापोता
रो मातापितरौ पित
पुत्रौ मातापितरौ मा
तरपितरौ निपात्यौ
तदादीनि निशिष्यंते स
र्वे सहोक्तौ सच दे
वदत्तश्चतौ ॥५॥

॥ तद्धितार्थे द्विगोतु नैकवद्भावः किंतु विशेष्यनिघ्नताऽणप्रत्ययः पंचसुकपालेषु संस्कृतः पुरोडाशः पंचकपालः संख्यापूर्
वकिं पूर्वशाखायां भवः पौर्वशालः पंचगवोधनं पंचगवधनं ॥

सि० चं०

४०

कांताशतिपुंस्त्वम् ॥ इति द्वे द्वे ॥ संख्यापूर्वो द्विगुः ॥ तद्धितार्थे उत्तरपदे च परे समा
हारे च ॥ पंचकपालः ॥ समाहारैः तर्ह्यष्टिगुः ॥ समाहारे ये द्विगु समासो भवति ॥ ततो
ऽकारांतादीषु ॥ दशानां ग्रामाणां समाहारो ॥ दशग्रामी ॥ पंचाग्निः ॥ कचिन्न ॥ पंचपा
त्रं ॥ चतुर्युगं ॥ त्रिभुवनं ॥ इति द्विगुः ॥ बहुव्रीहिरन्यार्थे ॥ अन्यपदार्थे प्रधानो यो न्व
पः स बहुव्रीहिसंज्ञकः समासः ॥ बहुव्रीहौ विशेषणसमस्य तत्कांतसर्वादि संख्यानां
पूर्वनिपातः ॥ बहुधनं यस्य सः बहुधनः ॥ अस्ति धनः ॥ लंबकर्सिः ॥ कंठे कालः ॥ वहे
गडुः ॥ कृतकदः ॥ सर्वप्रियः ॥ द्विपुत्रः ॥ कचिन्न ॥ संख्या सर्वनाम्नोः समासे संख्यापूर्व
वाच्यः ॥ गडुदेः पराससमी गडुकंठः ॥ चंद्रशेखरः ॥ पद्मनाभः ॥ जातिकालसुखादि
भ्यः परः कांतः ॥ दंतजातः ॥ नरुभिन्नः ॥ कचिद्वा ॥ प्रियगुडः ॥ गुडप्रियः ॥ अहिताग्निः
अग्राहितः ॥ असुद्यतः ॥ नद्यतासिः ॥ नजोत्सर्गानां चोत्तरपदलोपः ॥ अविद्यमान
ः पुत्रः ॥ अपुत्रः ॥ नज्जडुः सुभ्यः प्रजामेधयोरसुक ॥ अप्रजाः ॥ दुर्मेधाः ॥ सुप्रजाः ॥ धर्माद

अन्यस्य समस्यमा
नपदाद्भिन्नस्यपद
स्यार्थः ॥ अन्यार्थस्त
स्मिन् बहुव्रीहित्य
स्य पूर्वोच्चारणसाम
र्थ्यादन्यपदार्थो भवे
पि बहुव्रीहिः कचि
इवति यथा द्वौ वा
त्रयो वा द्वित्राः पंच
षट्वा पंचषाः द्वौ
च दश च वा द्विद
शाः त्रयश्च दशा वा
त्रिदशः उपप्रत्ययांते
नाग्रे वक्ष्यामि ॥ ४१ ॥

४०

तीयमपिनपु तपू
 र्वपदत्वाभावात्
 पूर्वपदशब्दोहिसमा
 सप्रथमावयवेरु
 ढः उत्तरस्तुचरमाव
 यवेरुः चित्राज
 रतीगुः एवंदीर्घा
 तन्वीजंघः इतिप्रां
 चः नव्यास्तुनेहपूर्व
 पदमारुप्यतेचित्रा
 जरद्वितीयादिः॥६॥
 या लतिलयेषु
 बहुत्रवहुतः ७=
 बहुथाप्रशस्तावकी
 वृकती प्रजाभोहि
 ता प्रजयाः ॥८॥

कुकुआदीनां शब्दानां
 अंटादिषु परेषु पुंवत्

॥ एवं विभक्त्यंतानामेकार्थमिष्टत्वं समानाधिकरणत्वं तस्मिन् गौणत्वे वर्तमानस्य। गौणत्वे किं। राजकुमारी इत्यविद्या स्त्रीप्रत्यये किं। अ
 तितो ह्यः॥२॥ पुंवद्भावनिवेधोऽप्रत्ययप्रधानपूरणमेव तत्रिः पूरणीवाच्या चेत्पुक्तो हारणे मुल्याकल्याणी पंचमीधस्य सकल्याण पंचमी
 कः पदः अत्रतिरोहिता वयवनेदस्य पदस्य न्यपदार्थनयारात्रिप्राधानं कल्याणीप्रियः। प्रियामनुज्ञाकल्याणी सुभगा दुर्भगा भक्तिः
 सविवा स्वसाकांता हांता समाचपला अवला दुहिता तनया वामा चित्रा जरती गौर्यस्येति विग्रहे पूर्वतपुवत् मध्यमत्वेनय वधानात् हि

केवलात्। सुधर्मा। केवलाल्किं। परमः सुधर्मो यस्येति त्रिपदे बहुव्रीहौ मा भूत्। रूप
 वती भार्या यस्य सः पुंवद्भा॥ समासे सति समानाधिकरणे स्त्रीलिंगे परे पूर्वस्य उक्तपुंस्क
 स्य स्त्रीलिंगस्य पुल्लिंगस्यैव रूपं भवति॥ अन्वार्थे॥ स्त्रीप्रत्ययांतस्यान्वार्थे वर्तमानस्यो
 त्तरस्य हत्वः। रूपवद्भावः॥ उक्तपुंस्कस्य किं। छाया द्वितीयः। गंगा भार्यः। ऊ प्रत्ययांत
 स्य न। वामो रूभार्यः। पूर्वार्थप्रत्ययांते प्रियादौ च न। कल्याणी पंचमीया सांरात्रीणां।
 ताः। कल्याणी पंचमाः रात्रयः। कल्याणी प्रियः। तरतमचरटकल्पदेशीयरूपपा
 शादौ पुंवत्। दर्शनीयतरा। दर्शनीयतमा। दर्शनीयचरी। दर्शनीयकल्या। दर्शनीय
 देशीया। दर्शनीयरूपा। दर्शनीयपाशा॥ शसिवहृत्यार्थस्य पुंवत्। वहीभ्यो देहि
 बहुशः। अत्यभ्यो देहि। अत्यशः। त्वतयोर्गुणवचनस्य पुंवत्। शुक्लायाम्भवः। शुक्लत्वं
 शुक्लता। कुकुआदीनामंटादिषु। कुकुआ अंटे। कुकुटांटे। मगपदं। मगदीरं। का
 कशावः। सर्वादेः समासादौ पुंवत्। दक्षिणस्याः पूर्वस्या अंतराले मध्ये यादिकसा दक्षि

बहुल्यार्थस्य शब्दस्य
 शसिपरे पुंवत्

सि० चं०

५१

मथुराया राजतल्लज्जाते
वा मायुरः स्त्री चेत मायुरी
मायुरी भाष्ये यस्य सः ५
न संधिघोर्युद्धचयनेन
युटिसति इदं नुटिरुते
सतीत्यर्थः ७ लोभमपुष्पः
लभ्यवेदः लोभमः स्त्री चेत
सौवर्णी भाष्ये यस्य
सः ॥ ८ ॥

णपूर्वी। सर्वाप्रधानमस्येति सर्वमयः। सर्वो करोति सर्वकरः। सर्वा मिच्छति सर्वकाम्यति
यड्मानिनोः पुंवत्। एनीवांचरतीति एतायते। दर्शनीयां मन्यते दर्शनीयमानी चैत्रः।
अकतद्विताभ्यां कोपधस्य न। पाचिकाभार्यः। रसिकाभार्यः। अकतद्विताभ्यां
किं। पाकभार्यः। संज्ञापूर्णार्थप्रत्ययोर्न। दत्ताभार्यः। पंचमीभार्यः। इत्यादि। वृद्धिहेतो
स्तद्धितस्यो रक्ते विकारार्थस्य न। मायुरीभार्यः। रक्ते तु कषायेण रक्ताकाषायी का
षायी कंथायस्य सः काषायकंथः। विकारे तु हेमः विकारो हेमी। हेमी मुडिकाय
स्य सः। हेममुडिकः। युटिसति पुंवत्। वैयाकरणीभार्या यस्य सः वैयाकरणभार्यः
सौवर्ण्यभार्यः। स्वांगादीपोः मानिनि सुकेशीभार्या यस्य। सुकेशीभार्यः। स्वांगात् किं
पट्टीभार्या यस्य सः पट्टभार्यः। ईप्सु इति किं। न विद्यंते केशा यस्याः सा। अकेशाः स
हननितीप्रतिषेधः। मानिनि तु सुकेशीमन्यते इति। शमानिनी। जातिवाचिनः। स्त्रीप्रत्ययांतस्य न
पूडाभार्यः। ब्राह्मणीभार्यः। इत्यादि॥ गोः॥ गोशब्दस्यान्यार्थवर्तमानस्य हस्यो भव

॥ आदित्तरस्येति स्तने
रा विहितोपावृद्धिस्त
स्या हेतुर्गो रक्तविका
रार्थस्तद्धितप्रत्ययस्त
दंताद्विहितस्य स्त्रीप्र
त्ययस्य पुंवद्भावो न न
वति ॥ ४ ॥

व्याकरणमधीते वेदवाच्ये
याकरणः स्त्री चेत वेदा
करणी ७

५१

बहुव्रीहिरः अत्र पू
र्वपदस्य दीर्घश्च प्रत्यय
स्य व्ययसंज्ञाचके
शेषु २ गृहीत्वा इदं
पुंल्लिङ्गप्रत्ययमिति के
शा के शिदं डे अत्र
प्रत्यये दं पुंल्लिङ्गप्रत्यय
डिमुष्टिभिः २ प्रत्यये
दं पुंल्लिङ्गमुष्टिवाहु
षु २ गृहीत्वा नोऽवस्य
रे वाहवाहवीत्यादि
॥४॥

विशेषणं विशेषणवा
समस्यते = २

॥ अथ यपदार्थभावे समानाधिकरणाभावे कचिद्बहुव्रीहिर्भवति यथा पुत्रेण सह वर्तते सः सपुत्रः इत्यस्य तृतीयांतेन समासस्तुत्ययोगे संख्ये
या प्रियार्थेया संख्यया सहाऽव्ययाऽसन्नदूराधिकसंख्याः समस्यते स बहुव्रीहिर्भवति दशानां समीपे ये संतिते उपदशानव एकादशवैत्यर्थः
उपशब्दे हि समीपि निवर्तते समीपेऽव्ययीभावः समीपि नितु बहुव्रीहिः ॥ आसन्नविंशतिर्ये संतिते आसन्नविंशतिः उपत्ययः विंशते स्तिडीतिलो
प अदूरस्त्रिंशत इत्यदूरस्त्रिंशतिः अधिकाश्चत्वारिंशत इत्यधिकः चत्वारिंशतिः द्वौ वा त्रयो वा द्वित्राः नार्थेयं बहुव्रीहिः क्रियावति हारे

ति **पंचगावो यस्य पंचगुः संख्या सुव्याघ्रादि पूर्वस्य पादशब्दस्यांतलोपः सहस्रपादा**
यस्य सः सहस्रपातः सहस्रपादः शसादौ त्वरेतद्वितयस्त्वरयोरीपीकारे च पदादेशः
सहस्रपदः द्विपातः द्विपादौ द्विपदः द्विपदा सुपदः व्याघ्रपातः व्याघ्रपदी कुले
वैयाघ्र पयः वैयाघ्रपदः टाडकाः मध्याह्नः पूर्वाह्नः नोवा नान्तस्य टेर्लोपः त्वरे
यकारे च परे वा ग्रहणात् कचिन्नकचिदुपधा लोपः कविराजः रुक्मसखः देवगवी
परमगवी राजपुरं स्कधरं सर्वधरः वाङ्मनसं दक्षिणापथः ग्रहोरात्रः द्वित्राः पंच
षाः बहुकर्तृकः बहुलक्ष्मीकः स्त्रीपुंसौ रुक्मामे महोरुः जातो रुः बहोरुः पुरुषा
पुषं व्यापुषं आपुषं ग्रामतरुः फलशक्यः उत्तरमग पूर्वोपमात् सैक्यः उत्तरश
क्यं मगशक्यं पूर्वशक्यः अर्द्धवारं अर्द्धनावं इत्यादि ॥ इति बहुव्रीहिः ॥ कर्म
धारयस्तुत्यर्थः पदद्वये एकार्थनिष्ठत्वे सति कर्मधारयः समासः कर्मधारये पूर्वस्य
पुंवत् नीलमुत्पलं नीलोत्पलं रक्तलता पुंस्कोकिलः ब्राह्मणभार्या दत्तभार्या सु

॥ जंभोजं ह्येव दंते च सुहृदितरणसोमेभ्यः जंभा दन् बहुव्रीहौ शोभनो जंभो यस्य सुजंभा तरणं जंभो जंभ्यं यस्य तरणमिव जंभा दंता यस्येति वा
तरणं जंभा सोमजंभा व्याधयो जे दक्षिणे मेत्यन्तं निपात्यते च दक्षिणे ईमंत्रणं यस्य दक्षिणे मीमगाः ॥३॥

मोतात् द्विगुतयुक्त
प्रकर्मधारयादः ५

पूर्वकालैकसर्वज
रत्नुराणनवकेवलाः
समानाधिकरणेन
समस्यते ॥१॥

उक्तपुंस्त्वैकं गंगा
नार्थः

सि० चं०

४२

क्रमादित्वात्कः कः
प्रत्ययेकस्त्वनव
शष्टः संख्यावाच्य
त्रदिकसंख्येति
नियमात् नवाश्च
तेपाठकाश्च ॥३॥
अनंताः सहादयः
सादयश्च प्रयोगानु
सारेण बोध्याः ॥६॥
जायाया नि३ डिदंत
स्त्ववक्तव्यः ॥३॥
उल्लेकुशस्त्वका क
व कदादेशाः पु
रुषेकावा ॥३॥
मात्रासहोक्तौ पिता
वाशिष्यते माता च
पिता च भ्राता पितरौ
पितरौ मातर पितरौ
वा ॥१॥ मातृशब्दस्य मा
तादेशः ॥१॥

केशभार्ग्यः पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलाः समानाधिकरणेन समस्यन्ते
^{पूर्वस्त्रातः पश्चादनुलिप्तः}
 त्नातानुलिप्तः ^{आकरणात् धीयन्ते विदन्ति} एकनाथः सर्वयाज्ञिकाः जरन्नेयायिकाः पुराणमीमांसकाः ॥
 नवपाठकाः केवलवैयाकरणाः ॥ इत्यादि ॥ नाम्नश्च कृता समासः प्रादे रूप
 सर्गस्य नाम्नश्च कृदन्तेन सह तत्पुरुषः समासो भवति व्याघ्रः कैष्टपः कुंभका
^{देवानां पूजकः}
 रः शाकपार्थिवादीनां मध्यमपदलोपः शाकप्रियः पार्थिवः शाकपार्थिवः
 देवपूजको ब्राह्मणः देवब्राह्मणः सहादेः सादिः समासे सति सहादेः सादिरादे
 शः सहपुत्रेण सपुत्रः सहांचतीति सभ्यः समंचतीति सम्भ्यः तिरोंचतीति ति
 र्यः विषग्यः देवानंचतीति देवयः एते तत्पुरुषाः लक्ष्मीर्जाया यस्य लक्ष्मी
 जानिः कुत्सितमन्त्रं कदन्तं इषतु सं को सं कवो सं कदु सं द्यौश्च भूमिश्च
 द्यावा भूमी जायाया जंदं वा दंडे दारापुंसिव हत्वे च दं कलत्रे नपुंसकं इत्यमरः
 जाया च पतिश्च जंपती दंपती मातर पितरौ कुपुरुषः कापुरुषः षट्च दशच

जीघितेरत इति भूते
 वः तजीर्णनेयायि
 का इत्यत्र ॥२॥

व्याजिघ्रतीति उपस
 र्गप्रादन्तादितिकः
 कछेन पिबतीति क
 छपः कछेनेति ना
 म्नः कृदन्तेन समा
 सः कुंभं करोतीति
 कुंभकारः ॥४॥
 पुरस्पाद्यंतस्य नाम्नः
 पृथिव्याः ईश्वरः पा
 र्थिवः ईश्वरार्थे ऽण
 ॥५॥
 दिवौ द्यावा देवता
 दंडे द्यावा भूमी ३
 षषुत्वं पुनिः पुः १
 दस्युः १

४२

महतद्वेराकारः समा
नाधिकरणो॥१॥
नासिकायानसवह
व्रीहावप्रत्ययेप्र
त्ययश्चपा॥२॥
वेःपुपुत्रातिशोक
रायनसत्रात्वेनी
शिकायाग्रामोविषु
विग्रहतिरूपत्रयं
गुणोवात्यवाचिनो
गंधस्यकारांतादेशो
वह्वीहोउपमानात्
गंधस्यकारांतादेशः
पद्मगंधस्येवगंधो
यस्यसमगंधिः५
॥उत्तरपदकस्योदः
उदकस्योदःसंज्ञायां
उदमेघः॥२॥एषोद
रादीभियथोयदिहं
एषोदरप्रकारणिशि
हैर्यथोच्चापितानित
येवसाधैःएषोदरं॥
भवेद्वर्णागमाहंसः
संहोवर्णविपर्यया
त्गूटोत्मावर्णवि
कृतेवर्णनाशात्ए
षोदरं॥१॥२॥

वांज्ञायांशतधन्वाशतधनुःगंधस्येपुतप्रतिसुसुरभिः॥
उरुभिःप्रतिगंधिःसुरभिगंधिःअत्येवस्यस्यगंधोलेसोय॥
स्मिन्ततसपगंधिभोजनंउपमानाच्चपद्मस्येवगंधोयस्यसः॥
पद्मगंधिः॥५॥
यस्यउत्तमंदंतस्यदंतदस्यः॥१॥उत्तमं॥

॥अडःसंप्रसारणंपुत्रपत्योस्तत्पुरुषेकौमुदंआयाःपुत्रःकौमुदंभीषु
॥त्रः॥कौमुदंभीषातः॥बंघनिबहुव्रीहो कारी ॥ ५ ॥ गंधीवंधःमातामात
॥कमातपुत्राकारिषं गंध्यामातः कारीषगंधीमातः कारीषगंध्यामातकः
॥कारिषगंधीमातकः कारीषगंध्यामात कारीषगंधीमाता॥७॥

षोडशः। पटदंतायस्यषोडन। सुदन। महानीश्वरो। महेश्वरः। महादेवः। खरानासिकाय
स्यसः। खरणाः। खरणसः। खरणाः। खरणसः। उन्नतानासिकायस्य उन्नतः। प्रणसः।
विगतानासिकायस्य। विग्रः। विषुः। विषुः। विष्यः। चतस्रोः। अयोयस्य चतुरश्रः। प्रो
ष्टोगोस्तस्येवपादायस्यप्रोष्टपदः। प्रसंभंजो नूनोर्दुः। प्रगतेजानुनीयस्य। प्रतः। संतः। ऊ
र्दीदा। ऊर्दुः। ऊर्दनानुः। शार्धधनुर्धस्य। शार्धधन्वा। उरुंधिः। सुगंधिः। प्रतिगंधिः।
सुरभिगंधिः। हिदन। चतुर्दन। प्रमुमंचति। अदस्य उः। प्रमुमुय उः। अदमुय उः। कौमुद
गंध्यायाः पुत्रः। कौमुदगंधीपुत्रः। कौमुदगंधीपतिः। ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिना
मगोत्ररूपस्यानवयोवचनबंधतीर्थव्रह्मचारिषु समानस्यसः। समानं ज्योतिर
स्य सज्योतिः। सनाभिः। सनामा सवयाः। सव्रह्मचारी सतीर्थः। दीरोदः। सुरोदः। ल
वैलणोदः। मुहोदः। एषोदरं। एकोदरं। वारिवाहको वैलनाहकः। गूटोत्मादहिणतीरं
इत्यादि॥ अ। लुकं चित। कचित्समासेतद्वितेचविभक्तेरलुकं। कंश्चानुक्तः। त्तो

॥रुष्टलोकदूरार्थनिकटार्थेभ्यः पंचम्याः अलुगुत्तरपदे उत्तरपदेकिं निःक्रांतल्लोकादिति निःस्तोकः द्विवचनबहुवचनांतानांतुस
मासोनेष्यतेऽनधानात्तेनस्तोभ्यामुक्तः इत्यादौवाक्यमेव १ दीरंउदकंयस्मिन्सः सुरउदकं लवणंउदकं शुद्धंउदकं ३
॥संख्यासुर्वस्यदंतस्यदंतवयसिदिदंतवयसिदिदंतः करी ५

सुप्रानसुःश्वसुदिवशा
रिकुर्कश्चतुरश्रेणीप
दाजपदप्रोष्टपदाए
तेबहुव्रीहयोःप्रप्र
त्ययांतानिपात्यतेशो
जनं प्रातरस्य सुप्रातः
शोभनं श्वांस्यसुश्वः
शोभनं दिवांस्यसुदि
वः शारेखिकुर्कः चतु
रश्रः एण्पाइवपादौ
यस्य एणीपदः अजप
दः प्रोष्टपदः॥३॥
अदस्योऽसेदीदुदोमः
इत्यनेनदाभ्यां परपोर
कारकारयोस्तकार
दकारयोश्चमकारो
अमुमुय उः अत्यवाचं
त्यसंदेशस्योदेशादिति
वदतांमतेपरदकार
कारस्येवमुत्तं अदमु
य उः त्यदास्येवमुत्तं
नामेवेतिपदेअद
य उः॥६॥
पूर्वपदस्यचः उत्तरप
दादेश्यलत्व॥२॥

वाचदिशपश्याः
षष्ठाः अलुक्पुक्ति
दंडहरेषु ॥२॥

सि० चे०
उजस्रं प्रंभस्रसहस्र
पुमस्रजं पुन्यः
तृतीयाः लुक्
॥३॥ यस्याग्रतः पुमा
नस्रं पुमानुजः ॥३॥
जनुषाग्रं धः जीत
धः इत्यर्थः ॥३॥ मयं
तायां सप्तम्याः लु
गगुरौ परे ५२

पितुः अंतं वसितं शीलं
यस्य सः ५

॥ कोनि ज चैर मतेषु सप्तम्यां लुक् रुसं ताददं ता च सप्तम्या ॥
अलुक् संज्ञायां ॥१॥
वनेचरः अस्मदुपमान् ॥२॥

कान्मुक्तः ॥ दूरान्मुक्तः ॥ निकटान्मुक्तः ॥ अस्मदयोनिः ॥ सरसिजं ॥ नरशिलोमा ॥ हृदिस्थक्
कंठेकालः ॥ वाचोयुक्तिः ॥ दिशोदंडः ॥ पश्यतोहरः ॥ वैशयः ॥ ग्रामेवासः ॥ ग्रामेवासी
चौरस्यकुलं ॥ ओजसाकृतं ॥ अंभसाकृतं ॥ सहसाकृतं ॥ पुंसानुजः ॥ जनुषाग्रं धः ॥ आत्मना
पंचमः ॥ तच्चित्तारः ॥ गविष्ठिरः ॥ पुष्टिष्ठिरः ॥ आत्मनेपदं ॥ आत्मनेभाषा ॥ परस्मैपदं ॥ पर
स्मैभाषा ॥ मध्येगुरुः ॥ स्तंभेरमः ॥ कर्सेजपः ॥ पूर्वाहेतरे ॥ पूर्वान्हेतमे ॥ आमुष्यायणः ॥ आ
मुष्यकुलिका ॥ आमुष्यपुत्रिका ॥ मातृपितृभ्यां स्वसुः सप्तमः ॥ मातृघ्नसा ॥ पितृघ्नसा
मातृपितृभ्यां वा ॥ मातुः स्वसा ॥ मातुः घ्नसा ॥ पितुः स्वसा ॥ पितुः घ्नसा ॥ होतुरंतैवासी ॥ होतुः
पुत्रः ॥ पितुरंतैवासी ॥ पितुः पुत्रः ॥ देवानां प्रियः इति मूर्खेर्धेदिवश्च दासे ॥ मुनः शेषः ॥
अत्र षष्ठाः लुक् ॥ मुनः षष्ठाः लुक् ॥ शेषपुच्छलांगलेषु शेषः सांतः ॥ स्याल्लिंगं चिरु
शेषसौरित्यमरः ॥ प्रकारांतोः पिमुनश्च शेषमस्य मुनः शेषः ॥ मुनोलांगलः ॥ बहु
व्रीहौ त्रयोप्यमीरुषिविशेषाः ॥ तरतमरूपकल्पचेतनद्वुवगोत्रमतहतेषु ईवंतस्या

हृदिस्थक् कर्म
लोधिकरणे विव
क्षायां सप्तमी स्त्राण
तसप्तम्या अलुक्
अकालवाचकास
प्तम्या अलुक् त्रिग्रा
मायां षष्ठ्या वासवा
सीषु २२ आत्मन
स्तृतीयाया अलुक्
पूर्णायां प्रत्ययांतेषु
रे पूर्णायां इति किं आ
त्मकते ॥३॥ तादर्थ्ये
चतुर्थ्या अलुगत्रा ॥
तत्पुरुषे सप्तम्या अलु
क् कृतप्रत्ययांतेषु
कुलं ॥५॥ कालवा
चकात् सप्तम्या अलु
ग्वा तरतमकालत
नेषु ॥५॥ रूतो वि
द्यायोनि संवधेऽप्यः
॥७॥ होतुर्धेदिवश्च
अंते वसितं शीलं यस्य
५३

नेकस्वरस्य ह्रस्वोभाषितपुंस्कस्य ^{अतिशयेन वासनी} वासनीतरा वासनीतमा वासनीरूपा वासनी
 कल्या ^{समासा} चेलडादीनिवृत्तिविषयेकुत्सावाचीनि वासनीचेली वासनीबुवा वासनी
 गोत्रा वासनीमता वासनीहता भाषितपुंस्कस्य किं छायातरा नृकपुंस्कादेवनेह
 आमलकीतरा कुवलीतरा आमलकीकुवलीशब्दौ वृद्धेनित्यस्त्रीलिंगौ अनीवंत
 स्त्रीप्रत्ययांतस्य ईवंतस्यैकस्वरस्य बाह्वस्तरादौ ^{उत्तमः इत्युत्तरः} व्रतबंधूतरा व्रतबंधुतरा स्त्री
 तरा स्त्रितरा एकस्वरस्य किं नदीतरा वितः परस्य वा विदुषितरा विदुतरा पचति
 तरा पचतरा मघवतीतरा मघवतितरा मघवत्तरा इष्टकैषीकामालानां चिततल
 भारिपुह्रस्वः ^{इष्टकाभिः चितं} इष्टकचितं ^{इष्टीकानां तल} पक्केष्टकचितं इष्टीकतलं मुंजेषीकतलं मालभारी
 नृत्तलमालभारी ^{समर्थः करतानि स्युः अगदं करोति} कारे सत्यागदस्य मुम् सत्यंकारः अगदंकारः अस्तोअ अस्तुंकारः धे
 नोर्नव्यायां धेनुंनव्या लोकस्पष्टणे लोकंष्टणः ^{निमित्तं लसति} इत्येनव्यासस्य अनव्यासमित्यः आ
 द्योर्निधे ^{आद्ये रंघः} आद्युमिंधः ^{अग्रे रंघः} अग्निमिंधः गिलेः गिलस्य ^{निमित्तं लसति} तिमिगिलः अगिलस्य किं गिल

कुत्सितावासनी

इष्टकादीनां तदंता
 नां च क्रुत्वो भवति
 चितादिषु इष्टका
 निश्चितमितीष्टक
 चितं ॥ ७ ॥ मालावि
 न्नीतिकर्तरिणिनि
 ॥ ४ ॥ अस्तु इत्यात्वा
 तप्रतिरूपकमव्ययं
 ॥ ३ ॥

गिरतेर्मूलविभुजा
 दित्वात्कः गिरतेरे
 कस्य बालत्वमि
 त्वं गिलं गिलती
 ति गिलगिलः ॥ १ ॥

॥ अग्यासं समीपं अग्यासभिन्नमनव्या
 ॥ सं एतिस्तुशासिनि इणः क्यप् अग्या
 ॥ समित्यः दूरतः परिहृतव्य इत्यर्थः ॥ २ ॥

नञ्प्रचतयोः स
 माहारः वृद्धेनित्य
 स्य सवितरस्यार्थः ॥

पक्काश्रताः इष्टकाश्र
 पक्केष्टकाः पक्केष्टका
 मिः चितं ४

धेनुश्चासौ भव्या चेत्त
 विग्रहेन विव्येती धे
 नुरित्यर्थः ॥ २ ॥
 एण धातुः प्रीणना
 र्थः ॥ २ ॥

॥ प्रविदर्थमिदं सत्रं विवृतिप्रत्यये । उपसमीयेन ह्यते इति कर्मणि क्तिप् । निवर्तते इति नीरुत् । प्रवर्षतीति प्रावृड् । अत्रानं विध्यती
 तु नित्यमेवमुम् अटविटिप्रत्ययः । तिष्ठावित् । मर्माणि विध्यतीति मर्मावित् । निरोचते इति नीरुक् ॥ अत्र निरोचते इति अनीरुक् ।
 विवृतिपदस्येति ॥ २ ॥
 कृत्तिसहते इति कृत्तीषट् । परितनोतीति परीतत् । क्विंतेषु इति किं परिणहणं उपसर्गकारकं
 स्येति किं पदु रक्त्तिमरुक् ॥ ३ ॥ ४ ॥

सि० चं०
 ४४

गिलः । गिल गिले च ति मिं गिल गिलः । उल्लभद्वयोः करणे । उल्लंकरणं । भङ्गं करणं । रा
 त्रे कृत्तिवा । रात्रिचरः । रात्रिचरः । रात्रिमटः । रात्र्यटः । नहिवृतिवृषिष्यधिरुचिसहितनि
 पुक्किवंतेषु पूर्वस्य दीर्घः । उपानत् । नीरुत् । प्रावृट् । अवावित् । मर्मावित् । नीरुक् । अनी
 रुक् । कृत्तीषट् । परीतत् । मत्वर्थे बहुस्वरस्य । अमरावती । शरादेश्च । शरावती । अजि
 रादेर्न । अजिरवती । उपसर्गस्य घञ्मनुष्येवादीर्घः । परिपाकः । परीपाकः । अमनु
 ष्ये किं । निषादः । आदेश्च ङङ् । ङङ् सति क्विदादेर्लोपः । माता च पिता च पितरौ
 अश्वश्च अश्वसुरश्च अश्वसुरौ । दुहिता च पुत्रश्च । पुत्रौ । असा च भ्राता च । भ्रातरौ । रुतां
 ङङ् । पूर्वपदस्योत्वं । माता पितरौ । होता पोतारौ । नेष्टो ज्ञातारौ । पुत्रे च । पिता पुत्रौ ।
 गावश्च गावश्च । गावश्च । शुक्लश्च शुक्लाश्च । शुक्लं च । शुक्लं । शुक्लाणि । सश्वयश्च
 तौ यौ वा । दिक् सत्त्वे संज्ञायां । दिग्वाचिनः । संख्यावाचिनः । शब्दाः । समानाधिकर
 णेन संज्ञायामेव समस्येते सकर्मधारयः । दुरुणाग्निः । सप्तर्षयः । संज्ञायां किं । पंचफ
 । ग्राम्यपशुसमूहे घृतरणे घृते क खरेषु सहोक्तौ । स्त्रीलिंगे वशिष्यते नृनयत्ररूपसमानत्वात् स्त्रीलिंगशेषस्य फलमाह ग्राम्येन
 वाग्राम्याग्राम्या इति किं रुख इमे वपुग्रहणं किं ब्राह्मणसमूहेषु किं एतौ गवो अतस्तुल्येषु किं वत्सा इमे अनेक खरेषु
 किं अप्वादमे ॥ ३ ॥

नितरं स्त्रीद्वीति १५
 विद्याकोनिसंघं धवा
 चिनां रुदंतानां योद्ध
 दस्तत्र पूर्वपदस्यात्वं
 नवतिषष्टीनियस
 मासायते अश्वपद
 विग्रहेण निर्दिष्टत्वा
 दंत्यस्यादेशः माता
 पितरावत्र पुत्रोत्वा
 दने इतयोर्निरुतसं
 वंधोत्र होता पोता
 रावत्र होत्रादिरू
 पविद्याकृतसंवं
 धोत्र ॥ ८ ॥

अमराः विद्यते य
 स्यां सा ४ शराः विद्यं
 ते यस्यां सा ४
 पितुर्देशगुणं माता
 गौरवेणातिरिच्यते
 इति स्मृतेर्मातुः प्र
 धानत्वात् पूर्वनि
 पातः ॥ ६ ॥ स्वसदु
 हितभ्यां सहोक्तौ
 आत्पुत्रौ शिष्येते
 ॥ ७ ॥

४४

पिप्पल्या-अर्द्धमिति
२॥ द्विगुसमासे प्राप्ता
पञ्चालं पूर्वसमासे प्रा
दिसमासे च परपदतु
ल्लं लिंगं न भवति ॥ २॥
पंचसुकपालेषु संस्कृ
तः तद्धितार्थे द्विगुः सं
स्कृतार्थे एतस्य च लु
कचतद्धितार्थे द्विगुवि
शेष्यनिघ्नः पुरोडास्य
तैश्चिदासदाने कर्म
णि घञ् निपातनादस्य
उः पुरोडाशः ॥ ३॥
छयोः रात्र्योः समाहारः
त्रयाणां रात्रीणां समाहा
रः छ-
रुचः अर्द्धः ५

पंचानां तदस्तां समा
हारः स्त्रियां तु समाहा
रः तर्द्धं पंचतक्षी
॥ ३॥ पुण्यं च तदह
श्चेति पुण्याहं सुदि
नं च तदहश्चेति सुदि
नाहं ॥ २॥

॥ प्रादिसमासे यथा प्रादयो गत्याद्यर्थे द्वितीयया प्रगतः प्राचार्यः प्राचार्यः अत्यादयः क्रांताद्यर्थे द्वितीयया अतिक्रान्तो मालाः अतिमालः प्र
तिगतो हं प्रत्यहः ॥ अवाद्यः कुष्टाद्यर्थे तृतीयया अवकुष्टः कोकिलाया अवकोकिल परिणद्धो विरुधा परिबीरुत पर्याद्ययोः लानो
द्यर्थे चतुर्थ्या परिश्रानोऽध्ययनाय पर्याध्ययनः निरादयः क्रांताद्यर्थे पंचम्यानिः क्रांतः कोशांम्या ॥ ४॥ नुटि-

लानि दिक् संख्येकं सर्पणवा इंदतसुरुषयोः परपदस्येव लिंगं कुक्कुटमपूर्णा
विमै मयूरी कुक्कुटाविमौ अर्द्धपिप्पली द्विगुप्राप्तापञ्चालं पूर्वप्रादिसमासेन पंच
कपालः पुरोडाशः प्राप्नो जीविकां प्राप्नो जीविकः आपन्नजीविकः अलंकुमा
ये अलंकुमारिः निःकोशांविः अश्ववडवयोर्द्वैः पूर्ववस्त्रिंशः अश्ववडवानं
रात्रा राहांताः पुंस्येव अहोरात्रः पूर्वरात्रः पूर्वारुः द्यारुः संख्या पूर्वरात्रं स्त्रीवं द्वि
रात्रं त्रिरात्रं प्रपथं तत्सुरुषे स्त्रीवं तत्सुरुषे किं न पंथायस्मिन्देशे स अपथः अर्द्ध
र्चादयः स्त्रीवपुंसोः अर्द्धर्चं अर्द्धर्चः ध्वजं ध्वजः तीर्थं तीर्थः एवं शरीरमंडप
पूषदेहं अंकुशकलश इत्यादि प्राबंतोत्तरपदा द्विगोर्वेपं पंच खड्गं पंचखड्गं
अनोनलोपो द्विगोर्वेपं स्त्रियां पंचतक्षं पंचतक्षी पुण्यसुदिनाभ्यामहः स्त्रीवता
पुण्याहं सुदिनाहं संख्याः मयाभ्यां परस्पपथः स्त्रीवता त्रिपथं विपथं सामान्ये
नपुंसकं मृदुपचति प्रातः कमनीयं उपशोपक्रमांतस्तत्सुरुषः स्त्रीवं उपशायमानो

॥ अनोनलोपो द्विगुर्वी स्त्रियां अनंतस्य द्विगो
र्त्वित्यं नलोपो भवति अनंतो द्विगुः स्त्रियां वा ३

॥ उपशायते इत्युपज्ञा षिद्धिदादिभ्य इति कर्मण्यङ् उपक्रम्यते इत्युपक्रमः कर्मणि घञ् ॥
॥ अमांतस्य सेवो नवद्वि एति वृद्धभावं ॥ १॥ उपज्ञा च उपक्रमश्च उपशोपक्रमौ तावं ॥
॥ तेषां स उपशोपक्रमोतः उपज्ञाज्ञानमाद्यं स्यात् तात्वारं न उपक्रमं नंदस्य उपक्रमः ॥

पूर्वपदतुल्यलिंगक
यनादायो भवति व
हुत्वे पुल्लिङ्गं दर्शय
ति अश्वश्ववडवानं
सूत्रे द्विवचनमहं त्र
मविवक्षितमवहु
त्वे पि पुल्लिङ्गस्य दर्श
नात् ॥ ४॥
परवस्त्रिंशताः पवादा
प्ययं परत्वात् समाहार
नपुंसकतां बाधते अ
प्रत्ययां तोरात्रिशब्द
ष्टः प्रत्ययां तो अहश
ब्दः एतदंता इंदद्विगु
तत्सुरुषकर्मधारयाः
पुल्लिङ्गो भवति ॥ ५॥
विगतमहः ५
पंचनो खड्गानां समाहा
रः छ-

विरूपः पंथा इति क
थं पुल्लिङ्गमधोदुरधो
विपथः कदध्वाका
पथः समादममरः
२॥

॥ अनन्तरतुल्य ^{प्रत्यय} अधिकारान्नेहृदु सेना राजा असेना कृतद्वितसमासेकदेवपडाद्यंतथातुल्यः। पंच ^{सू} तयः पंचानां वृत्तिरिति पू
र्वीचार्यसंज्ञालक्षणमाह। परार्थानिधानं वृत्तिः परशब्दस्यैव। अस्तस्यानिधानं शब्दांतरेण यत्र सा वृत्तिः यथा राजपुरुष इत्यत्र राजश
ब्देन वाक्यावस्थायामनुक्तपुरुषार्थानिधीयते ॥ २॥

मि० चं०

४५

संघातार्थ्यासना
लदंतस्तुल्यः क्ली
बं ॥ ४॥

विभक्त्यंतनाम्न एव
तद्धितोत्पत्तिर्भवती
त्यर्थः ॥ ६॥

उष्म-श्रौ-आनयोसमा
हारः बोहकत्वे द्विगु
हं द्वाविति नपुंसक
त्वेपिनरुत्वः ॥ ८॥

पक्रम्यमानयोः। शायसंचेदाख्यातुमिष्यते। पाणिनेरुपज्ञापाणिमुपज्ञं। ग्रंथः। नंदोपक्र
मं। द्रोणः। छायांतश्च पूर्वपदार्थवाहुल्ये। इक्षुणां छाया। इक्षुछायं। राजपर्वीयपूर्वो रक्षः।
पिशाचादिपूर्वश्च सभांतः। क्लीबः। इनसभं। ईश्वरसभं। नेहराजसभा। रक्षसभं। पिशाच
सभं। संघातार्थसभांतः। क्लीबः। स्त्रीसभं। स्त्रीसंघात इत्यर्थः। सेनासुराछायाशालानि
शांतौ वा। ब्राह्मणसेनं। यवनसुरं। कुंडाछायं। गेशालं। चनिशं। पक्षे। ब्राह्मणसेना
इत्यादि ॥ इति समासप्रक्रिया ॥ ॥ प्रपत्यै प्रणं। नाम्नोः पत्येर्थे प्रणप्रत्ययः। आदि
त्वरस्य ञिणित्वं वृद्धिः। त्वराणां मध्येयः। आदित्वरस्तस्य वृद्धिर्जितिणितिचत
द्विते परे। बौद्धत्वे। उवर्त्तस्य उतश्चाव्यकारे त्वरे च परे। उवगोरपत्यमौषग
वः। वैदुषः। वाशिष्ठः। गोतमः। भार्गवः। आंगिरसः। वैदः। श्रौर्वः। रुनुरणि। संख्य
। संभद्रपूर्वस्य मातृशब्दस्य रुतनुरभवत्यणि परे। मातृमातुरः। हैमातुरः। सांमातुरः
भाद्रमातुरः। मातृ इति किं। हैपित्रः। शिवादेः। शैवः। लाह्यः। गांगः। भौमः। अ

इनेश्वरशब्दो राजप
र्वीयो इनस्य सभा। ई
श्वरस्य सभा इति रा
जपर्वीयपूर्व इति किं
राजसभा ॥ ३॥
राजः सभा

उव्यारपत्यं श्रौर्वः ३
बलां मातृणां पत्यं
षोड इति उतं अत्र ज
वस्यापि जमाः इति उ
स्य २ संभातु
र ४५ पत्यं सांमातु
र ॥ २॥

॥ब्रह्मादिर्यथा विदुः
वैकल्पिक कुशिय नर
हान उपमन्यु विश्वा
नरः ब्रह्मादिराह
विमलोय ॥२॥

पंडु नपुंसकस्यापत्यं
२ पितृषु सुरपत्यं २
मातृषु सुरपत्यं २

उडुनीवलोमायस्य उडुलोमा उडुलोमोऽपत्यं पुमानोडुलोमिः नोवेतिटिलोपः ॥२॥ अकडिः संतादेशः स्यात् इमपरे वेदान्तस्य सती
तिवेदव्यासः तस्यापत्यं वेदासकिः वासुडकिः वरुडादयो जातिविशेषाः नैषादकिः चांडालकिः विवस्यापत्यं वैवकिः ॥३॥ गर्गवत्संवाघ
पादपुलस्त्य वधु मंडु वतंडे कपिकतसकलकारण अगस्त्यकुंडिनी यान्न वल्क पराशरजमदग्नि इत्यादि ॥ नडादिर्यथा कुंजवध्रं शंख शकट
विदुः स्यापत्यं वेदिः

तइ ननरुषेः ॥ अकारांता नामोऽनृषिशब्दादपत्येर्थे इन ॥ देवदत्तिः ॥ अंधारः ॥ दा
शरथिः ॥ पौरंदरिः ॥ ब्रह्मादेश्च ॥ बहोरपत्यं ॥ बाहविः ॥ ओडलोमिः ॥ गार्गिः ॥ वेदि
॥ नाडिः ॥ कौंजिः ॥ सुधातव्यासवरुडनिषादचांडालखिवाना मकड् ॥ सुधातु
रपत्यं सौधातकिः ॥ ५ एषा यैनगेयणीया गर्गनडात्रिस्त्री पितृष्वस्त्रादेः ॥
गर्गादेर्णो नडादेरायनरा अत्रादेः स्त्रीप्रत्ययांता च एयण पितृष्वस्त्रादेर्णी
योऽपत्येर्थे गार्ग्यः ॥ वात्स्यः ॥ कत्स्यः ॥ वातंड्यः ॥ आवद्यः ॥ मांडूक्यः ॥ पौतिमाष्यः ॥
नाडायनः ॥ चारायणः ॥ गार्ग्यायणः ॥ वात्स्यायनः ॥ आमुष्यायणः ॥ आत्रेयः ॥ का
वेयः ॥ नैधेयः ॥ मांरोयः ॥ माहेयः ॥ गोधेयः ॥ नाटेयः ॥ कल्याण्यदेरिनडु च ॥ का
ल्याणनेयः ॥ कौलटिनेयः ॥ सौभागिनेयः ॥ गोधादेरा रणे रणे ॥ गोधारः ॥ नाटा
रः ॥ पांडारः ॥ गोधेरः ॥ नाटेरः ॥ पैतृष्वस्त्रीयः ॥ मातृष्वस्त्रीयः ॥ पितृष्वस्त्रादेरेयणिटि
लोपः ॥ पैतृष्वसेयः ॥ मातृष्वसेयः ॥ पांडोर्झण ॥ पांड्यः ॥ चटकादैरण ॥ चटकस्याप

कुलान्यटति निद्वार्थ साकुलदासती निरुक्तापत्रेनडु गत्यतेपातुम्यभिचारार्थं कुलान्यटतितस्या एरणप्रत्यये कौलटेरः सतीप
द्वेषि इनडु कौलटिनेयः कुलटेयः ॥ कल्याणी सुनेगा दुर्भगा बंधकीपरस्त्री कुलदा इत्यादि ॥३॥

इत्यादिः ॥ अत्रादिः
अत्रिष्णुत्रमकंडुअ
अविमातविधावा
गेवाप्रवाहणपांडु इ
त्यादि ॥ एषप्रत्ययता
तस्त्रिधा नडादेरिती
प्राप्तनलोयणोरण
तत्वादीप अंतराका
रपाठ सामर्थ्यादर्थव
द्रुहणपरिभाषया
नित्यत्वञ्च कात्याय
नी ॥४॥
एषामिनडादेशः स्यणि
परे ५

कस्यकांतादेशोऽ
लिययस्यइतिलोका
दादिस्वरस्येतिरुद्धिः
रु

सि० चं०

॥देवताच इदं मन्त्र
अनयोः सतादे
वतेदं देवतेदं वा
सावर्ण्यश्च देवतेद
मर्थस्मिन् देहा
तेष्ट्यमाणत्वात्प्र
त्येकमर्थशब्दः स
वध्यतेकथयिष्य
माणाः ॥४॥
वास्तोष्यतिदेवताः स्ये
ति ॥अग्निषोमोदेवते
ऽस्येति ॥ मरुत्वान्देव
ताः स्येति ॥६॥
शक्तु प्रधानाः सिं
धवः शक्तु सिंधवः
तेषुभवः ॥१॥
शतेनकीतः शक्ति
कः कीतार्थेइकः
॥१॥

अग्रामारुतोदेवतेऽस्येतिरुद्धिः भवेदवृद्धिर्विषयेकं सत्त्वं स्वाभिवाचकं द्वंद्वे एव नान्यत्र ॥ ३ ॥

तं चाटकैरः ^{प्रत्ययस्य ऐरण} स्वपत्ये लुक ^{अजादित्वादापू} चटका ^{गगस्थिपत्यानि गगीः एव} लुग्व हुत्वे कचित् प्रत्ययस्य गगीः वशि
ष्टाः भगवः अंगिरसः कुत्साः गोतमाः अत्रयः विदाः अंगाः वंगाः कलिं
गाः विदेहाः ^ल स्त्रिया ^{ल्य} मवन्ति कुंति कुरु शूरसेनादिभ्योऽवहुत्वेपि ^ए अवन्ती ^ए कुं
ती ^ल कुरुः ^ल शूरसेनी ^ल देवतेदमर्थे देवतार्थेदमर्थे चोक्ताः वहुमाणाश्च
प्रत्ययाः भवन्ति इन्द्रो देवताः स्य ऐंद्रं सौम्यं ^{आ मेधीः लतामपि गुरुमेधारे वताः स्य ति} आमेयं ग्रहमेधीयं वास्तो
ष्यतीयं अग्नीषोमीयं मरुत्वतीयं ^{अपो नपादः पानपातो रपो न प्रः पां} अपो नपादः पानपातो रपो न प्रः पां
नस आदेशो ईयेषयोः परतः ^{अपो नपातदेवताः स्येति} अपो न प्रियं अपो न प्रीयं ^{अपो न पातदेवताः स्येति} अपो न प्रियं अपो न प्रीयं
पान प्रीयं प्रावृषण्यः ^{प्रवर्षतीति प्रा} प्रावृष्ट देवतायस्य प्रावृषेण्यं ^{वृष्ट} कः प्रजापतिर्देव
तायस्य कायं ^{इकारांतादेशः} कचिद्वयोः पूर्वोत्तरपदाद्योः स्वरयोः कचित् वृद्धिर्भवति
ज्जिगति ^{अग्रामारुतोदेवतेऽस्येति} आग्निमारुतं ^{अग्निवत्} अग्नेरिह हो ^{लौदेवतेऽस्येति} आग्निवारुणं ^{आवेऽण} सौहार्दं सौभागिनेयः
सौभाग्यं ^{सुगजस्य भावः} साकुसैधवः ^{ऽण} आनुशातिकं ^{ऽनुश} ऐहलौकिकं ^{तिकस्येदः ऽण इकः} पारलौकिकं ^{इहलो के भवः इकः परलोक के भवः इकः} एतौ
इकारादेशोऽणि स्वाभित्येतत्तनेहत्कां दविशाग्रः वृद्धिः नेद्रस्य परस्य परस्येन्द्रस्य न वृद्धिः सौमेन्द्रः परस्य किं मेन्द्राग्रः सदीर्घात्परस्य न वृद्धिः ऐंद्रा
वरुणं मेत्रावरुणं दीर्घात्किं आग्निवारुणं ॥ कंदवि शा खयोरयमिति इन्द्रावरुणो देवतेऽस्येति ईदग्रेः सौमवरुणयोश्च
तीले अग्नेरिह हो आग्निवारुणं एतौ इह लौकिके वा एतौ परलौकिके वा भवित्वात्वि

एभ्योपपत्त्यर्थकस्य
प्रत्ययस्यावहुत्वेपि
लुग्वस्त्रीप्रत्यये ॥ देश
रुत्रियवाचिभ्यामप
त्यप्रत्ययस्य लुग्वस्पात
वहुत्वे ॥ ३ ॥ अवन्तेरप
त्यं आवंसः स्त्री अवन्
ती कुंतेरपत्यं कौंतेयः
स्त्री कुंती कुरोरपत्यं
कौरव्यः स्त्री चेतकु
रुः शूरसेनस्यापत्यं
शूरसेनः स्त्री चेतशू
रसेनी ॥ ३ ॥ मद्रस्य
अपत्यं माद्रः स्त्री चेत
माडी नदादित्वादीप्
॥ ४ ॥ ऐंद्रं हविः अत्रप्र
थमांतात्प्रत्ययः ऐंडी
दिक् ॥ ५ ॥ अयोक्तेप्र
थमा इति तद्धितेनोक्तं
संबधे प्रथमा सौमस्ति
कनदादित्वादीप् हसा
तद्धितयस्येपीतिप्लो
पः स्त्रियां ॥ ५ ॥ ज
सुहृदेभावः सुजन्माश्च
पत्यं

॥ अथ ही तृतीयां तस्याः न्यशदस्य दगागमो वाच्यः अशीराशाऽस्याऽस्थितोत्सुकोत्तिकारक रागणीवेषु परतः अन्यदाशी अन्य
 दाशा अन्यदास्या अन्यदास्थितः अन्यदुत्तकैः अन्यदूतिः अन्यत्कारकः अन्यद्राजः अन्यदीयं ॥ अथ ही तृतीयां तस्येति किं अन्यस्यान्येन वा
 अशीः कारकणीययो रष ही तृतीयां तस्येति निवेद्यो न वाच्यः अर्थे परे अन्यस्य वादक अन्यदर्शः अन्यार्थः अन्यस्येदं अन्यदीयं ॥ २ ॥ =

कचित्स्वरवद्यकारः

वा ॥ उक्ताः प्रत्ययाणि तो वाचि ^{प्रसुरयस्य} त्रीषः ॥ अथ सुरस्यापत्यं अथ सुर्यः ॥ पित्र्यं गन्धं पयस्यं
 कुल्यं ^{तस्येदं} तदीयं ^{तस्येदं} त्वदीयं मदीयं ॥ अन्यस्य दक ॥ अन्यदीयं ॥ पितुर्भ्रातरिभ्यः ॥ पितुः
 भ्राता ॥ पितृभ्यः ॥ मातुर्भ्रातरिभ्यः ॥ मातुर्भ्राता ॥ मातुलः ॥ मातृपितृभ्यां पितरि मात
 रचजामहम् ^{पितृवादीप} मातुः पिता ॥ मातामहः ॥ पितुः पिता ॥ पितामहः ॥ मातुर्माता ॥ माताम
 ही ॥ पितुर्माता ॥ पितामही ॥ अवेर्दुग्धे सोढू समरीसाः ॥ अवेर्दुग्धं ॥ अवि सोढं ॥ अविदू
 सं ॥ अविमरीसं ॥ तिलान्निः फलात्पिंजपेजौ ॥ निःफलस्तिलः ॥ तिलपिंजः ॥ तिल
 पेजः ॥ कारका क्रियायुक्ते ॥ कारकादप्येते प्रत्ययाः क्रियायुक्ते कर्त्तरि कर्मणि
 च ॥ कुंकुमेन रक्तं ॥ कौंकुमं ॥ वस्त्रेण पारवतो ॥ वास्त्रोरथः ॥ कौबलः ॥ द्वैपः ॥ वैपा
 द्रः ॥ पांडुकं वल्नादिनिः ^{कलिनादृष्टं रथेण} पांडुकं वलेन संवीतः ॥ पांडुकं वलीरथः ॥ वसिष्ठेन दृष्टं
 वासिष्ठं ॥ साम ॥ कालेयं ॥ वररुचिना कृतो वाररुचो ग्रंथः ॥ मनुना प्रोक्तो मानवो
 धर्मः ॥ मथुरायाः प्रागतौ माथुरः ॥ ग्रामादंगतो ग्राम्यः ॥ धरं वहतीति धर्यः ॥

सकार पाठ सामर्थ्यं
 नमः ५ =

कं वलेन परिवृतो र
 थः द्वि पिनोविका
 ते द्वैपं द्वैपेनावतः
 व्याघ्रस्येदं वैयाघ्रं
 इदं वृद्धीत्रेयाघ्रेण
 परिवृतः ॥ ५ ॥

धात्वर्थः क्रियासो
 त्यस्युत्पादनारूपा
 उत्पत्तिः फलं उत्पा
 दनाव्यापारः व्यापा
 रेण युक्तः कर्त्ता फ
 लेन युक्तं कर्मित
 स्मिन् क्रियायुक्ते
 कर्त्तरि कर्मणि च
 ॥ ७ ॥

सि० चं०

ॐ

हे मंते नवतीति ४

कर्मदेन प्रोक्तं निरु
सूत्रमधीयंते ये ते क
र्मनिनो निरुवः॥ क
शास्त्रेन प्रोक्तं नटस
त्रमधीयंते ये ते कृष्ण
श्विनो नटाः॥ निरु
नटसूत्रयो रितिकं
पाराशरं॥ शैलालं
कर्मदं॥ काशीश्वं॥
अत्राण ॥२॥
द्वितः द्विपुशा मीलीसु
कृ १ शम्पाविकारशत
पिलादी ५१

धौरेयः सर्वधरीणः एकधरीणः मुखपार्श्वतसोर्त्रिपरिवे मुखतो भवं मु
खतीयं पार्श्वतीयं देवस्वरजजनपराणां कु कर्ष्ये देवस्येदं देवकीयं त्वि
कीयं राजकीयं जनकीयं परकीयं मध्यान्मः मध्यमः हेमंतस्य वा तलोपो
णि हेमनं हेमंतं चिरपरुत्यारिभ्यस्तनः चिरत्नं परुत्नं परारिन् अग्रादिप
श्चादतातडिमः अग्रे भवं अप्रिमं आदिमं पश्चिमं अंतिमं हेतुमनुष्येभ्यो
वोरूपमयतो समादागतं समरूपं सममयं समीयं पहेणीयः देवदत्तस्य
देवदत्तमयं देवदत्तं देवदत्तीयं छगलिनो लेपिनं छगलिना प्रोक्तं मधीयंते
छगलेपिनः पाराशर्यशिलालिभ्यो निरुनटसूत्रयो रितिकं पाराशर्येण प्रोक्तं
निरुसूत्रमधीयंते पाराशरिणः निरुवः शैलालिनो नटाः कर्मदकृष्णश्चा
दिनिरुक्तविषये कर्मनिनः कृशाश्विनः त्रपुजतुनोः षण्विकारैः त्रपुषजा
तुष शम्पाः स्रजः शमीलीसुक् शक्तियष्टोरीकरणप्रहरणैः शक्तीकः

॥मुखं च पार्श्वं च मुख
पार्श्वं मुखपार्श्वयो
स्तसौ मुखपार्श्वत
सौ तयोः षष्ठीनिर्दि
ष्टत्वात्सलोपः ॥१॥

चिरं भवः ४

पश्चात्तन्मव ५ डितादि
लोपः ५

शिलालिना प्रोक्तं नट
सूत्रमधीयंते ये ते ३।
विंशते स्तिपो लोडिती
तिशब्दलोपः संज्ञा
यां तुकः ॥१॥

ॐ

असंज्ञायामर्थे डक
॥१॥ विंशतेति लोको
डि तीति शब्दलोपः सं
ज्ञायामुक्तः ॥

क्रमपदशिद्धिमी
मासकाः क्रमादयं
ः एतः क्रः ॥५॥

नरुत्रादणवक्तुमरत्र
पुष्पेणयुक्तः पौषः स्त्रीचे
त्योषी। पूर्णमासः पौर्ण
मासः स्त्रीचेत्योर्णमासीट

ह्रात्रिरन्यः तेनदीय
तिखनति जयतिजि
तंतेनेति तृतीयांता
दि कोदीयत्यादिष्व
येषु ॥२॥

पाष्टीकः^{पष्टिप्रहरणमस्य} विंशतित्रिंशत्भ्यां डक^{५२} कौवा^{१२=११} विंशकः^{विंशतीव} त्रिंशकः^{१२=११} विंशतिकः^{१२=११} त्रिंशत्कः^{१२=११}
तस्मै प्रभवति। कर्मण^{५१} नैक^{५१} कर्मणो प्रभवति। कार्मुकं^{एकस्मिन्नर्थे} मनो^{५१} र्जाता^{५१} वपत्यैष्यषणो^{५१}
मनोरपत्यं^{५१} मनुष्यः^{५१} मानुषः^{५१} जातौ किं^{५१} मानवः^{५१} केनेयेकौ^{५१} कारकात्क ईनश्यडक^{५१}
इत्येते प्रत्यया भवन्ति। कर्तरि कर्मणि चोक्तवरुमाणे^{५१} ध्वर्थे^{५१} बुच^{५१} णितो वा^{५१} क्रममंथी
ते। क्रमकः^{पदमधीते} पदकः^{५१} ग्रामादांगतस्तत्र जातो वा^{५१} ग्रामीणः^{५१} संधीचीनः^{संयुजः एव} समीचीनः^{संयुजः एव} ति
रश्मीनः^{तिर्यङ् एव} कुलस्यापत्यं^{महाकुलस्यापत्यं} कुलीनः^{५१} महाकुलीनः^{५१} आद्यकुलीनः^{आद्यकुलस्यापत्यं} कचिद्यलोपः^{५१} क
न्याया अपत्यं^{यो व्यासः कर्णश्च} कानीनः^{लीये} कात्यस्येमेकातीयाः^{५१} छात्राः^{५१} गर्भीयाः^{जगत्स्यो पत्यं} रेवत्यारपत्यं^{५१} रेव
तिकः^{५१} पुष्पेणयुक्ता^{५१} पूर्णमासी^{५१} पौषी^{५१} तैषी^{५१} रुत्रशब्दाज्जाता विषयः^{५१} रुत्रस्यापत्यं^{५१}
रुत्रियः^{५१} शुक्रोदेवताः^{५१} स्य शुक्रियं^{५१} इन्द्रस्य लिंगं^{५१} इन्द्रियं^{५१} अर्द्धे दीव्यतीति^{५१} आदि
कः^{५१} कुहालेखनतीति^{५१} कौटालिकः^{५१} अर्द्धैर्जयतीति^{५१} आदिकः^{५१} अर्द्धैर्जितं^{५१} आ
दितं^{५१} हलं वहतीति^{५१} हालिकः^{५१} शब्दं करोतीति^{५१} शाब्दिकः^{५१} दर्दुरं करोतीति^{५१} दा

क अर्द्धेन अर्द्धेन अर्द्धेन
अर्द्धेन
तेच

संधीचिन्नवः समीचीन
वः तिरश्चिन्नवः ५

रेवती अर्द्धपालीम
णि पाली द्वारपाली
रेवत्यादि नरुत्रेण
युक्तः कालः तृतीयो
तनरुत्रशब्दात्प्र
त्ययाः ॥७॥

सि० चं०
४६

इरिकः॥ धर्मचरतीति॥ धार्मिकः॥ ^{सहजः}आधर्मिकः॥ पहिणोहंतीति पाहिकः॥ शा
कुनिकः॥ ^{शकुनः}तैत्तिरिकः॥ मात्स्यिकः॥ ^{मीनं हतीति}मैनिकः॥ ^{मज्जेति}मार्गिकः॥ सारंगिकः॥ पुराणमधीते॥
पौराणिकः॥ ^{इतिहासमधीयतेवेत्तिवा}ऐतिहासिकः॥ ^{वेदमधीतेवेत्तिवा}वैदिकः॥ पील्वादिकर्मादिभ्यः॥ ^{५३}कुणजाहौपाकमू
लमौः॥ ^{५२}पीलनापाकः॥ पीलुकुणः॥ ^{प्रतिष्ठः}कर्ममूलं कर्मजाहं॥ पक्षातिर्मूले॥ पक्षस्य
मूलं॥ पक्षतिः॥ चंचुचणौवित्तौ॥ ^{५१}विद्यायावित्तः॥ ^{५३}विद्याचंचुः॥ ^{५१}विद्याचरणः॥ वेःशा
लशंकटौ॥ ^{५२}विस्तृतं॥ विशालं॥ ^{५३}विशंकटं॥ ^{५१}विशंप्रोदः॥ कटः॥ ^{५३}विकटं॥ ^{५१}शंकटं॥ प्रकटं
उत्कटं॥ ^{५३}अलावूतिलोमाभंगभ्योरनसि॥ ^{५१}अलावूनोरजोः॥ लावूकटं॥ ^{५३}तिलक
टं॥ ^{५१}उमाकटं॥ ^{५३}भंगकटं॥ ^{५१}गोष्टादयः॥ ^{५३}स्थानादिषुपशुनामभ्यः॥ ^{५१}गवांस्थानं॥ गोगोष्टं
अश्वगोष्टं॥ ^{५३}संघातैकटः॥ ^{५१}अवीनांसंघातः॥ ^{५३}अविकटः॥ ^{५१}विस्तारैपटः॥ ^{५३}अवीनांवि
स्तारः॥ ^{५१}अविपटः॥ ^{५३}द्वित्वेगोयुगः॥ ^{५१}द्वावोष्टौ॥ ^{५३}उष्ट्रगोयुगं॥ ^{५१}पक्ष्वेषद्वयः॥ ^{५३}अश्वानांष
ट्वं॥ ^{५१}अश्वषट्त्वं॥ ^{५३}स्त्रैहेतैलः॥ ^{५१}तिलानांस्त्रैहं॥ ^{५३}तिलतैलं॥ ^{५१}सर्वपतैलं॥ ^{५३}भवनेहे

पील कर्कशशमी
करीरकवलट्टर
खदिरः फल्वादयः
कसीग्रहिनखमु
खकेशपादगुल्फ
अश्वंगदंतनेष्ट
ष्टएतेकणीदयः ३
पाकः परिणामः मू
लमुपक्रमः ॥ ३२
। विकटं विकृतं शं
कटं संहतं संवाधः
इत्यर्थः प्रकटं प्रका
नंप्रकासते इत्यर्थः
उत्कटमुद्धतं रुद्ध
शष्टाष्टौतेकयंचि
द्युत्याद्यंते ॥ ४॥ ७

सर्वपानांस्त्रैहं १

४६

नतमिति नपुंसकेना
वेक्तः नमनेनीचै
स्त्वं कथं तर्हि नासि
काया पुरुषेचाव
टीटशाष्टप्रयोगः
३

त्रैशाकटशाकिनौ। ईरूणां भवनं देवं। ईरूशाकटं। ईरूशाकिनं। ^{अवाचीने} अवाकु
^{हीने} टारकटौ॥ अवाचीनः। अवकुटारः। अवकटः। नासिकायाः नते संज्ञायां टीट
नाटभटा। अवातः। नासिकायाः नतं। अवटीटं। अवनाटं। अवभटं। तद्योगा
नासिका। अवटीटा। पुरुषोवटीटः। नैर्विडविरीसो उक्तेर्ये। निविडं। निविरीसं
। इनपिटकाः प्रत्ययाः नैः। चिकिचिचिकादेशाः उक्तेर्ये चिकिनं। चिपिटं। चि
कं। ^{आदेशाः} क्लिन्नस्य चित्पित्चुलः लः प्रत्ययोः स्य चरुषी इत्यर्थे। क्लिन्ने चरुषी
अस्य। चिन्नः। पिन्नः। चुन्नः॥ उपाधिमा^{५२}मा^{५३}सत्रारूटयो^{५२}स्य कः॥ पर्वतस्यां सत्राभू
मिः। उपत्यका। पर्वतस्यां रूढाभूमिः॥ अधित्यका। कर्मणो^{५३}ढो घटते इत्यर्थे। क
र्मणि घटते। कर्मठः। साक्षादुपरि संज्ञायां डिनि^{५३}हिलोप^{५३}अ॥ साक्षादृष्टा। साक्षा
दृष्टादिभ्य^{५३}रिनि^{५३}रनेनेत्यर्थे। इष्टमनेन इष्टी॥ अधीती। हैयंगवीन^{५३}ओत्रियः। हे
त्रियोः नुपदी इत्यादयो निपात्याः॥ स्योगो दोहो इव घटं हैयंगवीनं। छंदोः धी

निशङ्गा नासिकाया
नतेऽभिधेये ॥५॥

आसन्नं समीपमाह
टमुच्चस्थानं तत्र संज्ञा
यां पर्वतस्यास्य लभु
पत्यका आरूढम
धित्यका ॥७॥

॥ हे त्रिव्यो व्याधिः शरीरं तरे चिकित्स्यः प्र प्रतीकार्थ इत्यर्थः अनुपदशाष्टादन्वेष्टरि इन्निपात्यते पदस्य पञ्चादनुपदं ॥ १ ॥

सि० चं०

४९

अमेहकृतत्रेभ्यश्च
त्यः प्रमांति कसहा
र्थयोः ॥ ४ ॥

तेः सौ श्रोत्रियः परहेत्रे चिकित्स्यः हे त्रिव्यः अनुपदमन्वेष्टा अनुपदी आत्म
ताम्यसर्वादेष्टे प्रागकः स्वार्थे पचत कि ^{पचतीति} उच्चकैः ^{नृचैः एव} सर्वकः ^{सर्व एव} अपकं ^{अपमेव} असकैः ^{असौ एव}
त्वकं ^{त्व एव} अहकं ^{अह एव} त्यतनौ भवाद्यर्थे त्यतनौ प्रत्ययौ स्तः कुत्रभवः कुत्रत्यः कुतस्त्य
ः प्रमात्यः ^{प्रमा = समीपेभवः} इहत्यः ^{इहभवः} कत्यः ^{कभवः} तत्रत्यः ^{तत्रभवः} अव्ययानां तद्धितयस्वरयोः णिलोपः वहि
र्भवो वासः स्वस्वर्गे भवः सौवः पुनः पुनः एव पौनः पुन्यं एणः दक्षिणायश्चा
त्युरसस्त्यणभवाद्यर्थे दक्षिणायः ^{दक्षिणस्योदितिभवः} पाश्चात्यः ^{पश्चात्तभवः} पौरस्त्यः ^{पुरः अग्रेभवः} ऐषमोह्यस्रश्चस्रम्यो
वौत्यः ^{ऐषमोभवः} पदैतनः ^{ह्योभवः} ऐषमस्त्यं ^{ऐषमभवः} ऐषमस्तनं ^{ऐषमभवः} श्वेभिवं ^{श्वस्रभवः} श्वस्त्यं ^{श्वस्रभवः} श्वसस्तिक एणवा शौव
स्तिकं ^{श्वस्रभवः} अद्यतनः ^{सदाभवः} गतदिने ^{पुराभवः} त्यस्त्यं ^{दोषाभवः} त्यस्तनः ^{सायंभवः} प्रागामिदिने ^{सि रंभवः} श्वस्तनः ^{सनात}
नः सदातनः ^{सदाभवः} पुरातनः ^{पुराभवः} दोषातनः ^{दोषाभवः} सायंतनः ^{सायंभवः} चिरंतनः ^{चिरंभवः} प्राहेतनः ^{प्राहेभवः} प्रगेतनः ^{प्रगेभवः} स्वा
र्वेपि ^{प्रकृत्यर्थे} उक्ताः बहुमाणाश्च प्रत्ययाः स्वार्थे पिसुः देवदत्तकः चौर एव चौरः व
प एव वायसः रह एव राहसः चत्वारो बली आतुर्वर्ण्यं समीपमेव सामीप्यं च

४९

॥ तुल्यते सादृश्येनो श्रीयते ज्ञाते इति तुल्यमाने अस्माक्यपुत्रुल्यं । यद्वा तोलनं तुल्यजेभावे निश्चय इ तुल्यं संमितं तुल्यं कोरका
दिति ल्यः । तेनेति तृतीयांता न्ननेति सप्तम्यंतात् तस्येति षष्ठ्यांताच्च वत प्रत्ययः । सा तुल्ये सादृश्ये तृतीयांतात् । तु क्रिया तुल्ये एव गुण
तुल्ये सा भूत् ॥७॥

चत्वार एव प्राश्नाः

त्वारो वेदाश्चातुर्वेद्यं । प्रज्ञा एव प्राज्ञः । चातु राश्रम्यं त्रैलोक्यं । अनंतरा वीनं तं । अथ सथ ए
वी वसथ्यं । इति ह एव । ऐति ह्यं । नैष जमेव । नैष ज्यं ॥ भागरूप नाम भ्यो धेयः ॥ भाग एव
भाग धेयं ^{नाम एव} नाम धेयं ^{रूप एव} रूप धेयं । देवा तः । देव एव देवता । मृद ^{१२}स्तिकः । मृदेव मस्तिका ।
सत्त्वौ प्रसंसायां । प्रशस्ता मृत् । मृत्सा । मृत्स्ना । अणीन यो र्युष्मदस्मदो र्युष्मा कास्मा
कौ ^{१३} एकार्थ यौ तत्र क मम कौ । युव यो र्युष्मा कं वायं यौष्माकः । यौष्माकीनः । आ
वयोरस्माकं वायं । आस्माकः । आस्मा कीनः । तवायं तावकः । ममायं मामकः ।
तावकीनः । मामकीनः ॥ वस्तुल्ये ॥ क्रियाया सादृश्ये च वत प्रत्ययः । पितृ तुल्ये सा भू
त् । पुत्रेण तुल्यस्य ल इत्यादि । चंद्रेण तुल्यं । चंद्रवत् । ब्राह्मणेन तुल्यं । ब्रह्मणवत् । मयु
रायामिव । मथुरावत् । पाटलिपुत्रे प्राकारः । चैत्रस्येव । चैत्रवत् । मैत्रस्येव । मैत्र
पि । विधि मर्हति विधिवत् ॥ भावे तत्त्वयणः ^{१३} शब्दस्य प्रवृत्ति निमित्तं भावस्तत्र
वाच्ये एतेसुः ॥ तां तं स्त्रियां । त्वां तं क्त्वावे । ब्राह्मणत्वं । ब्राह्मणता । ब्राह्मणं । शुक्लं
^{१३} ^{१३}

॥ रूपप्रत्ययस्यापञ्चा
दोयं । ४१

मथुरायां दशः प्राका
रस्ता दशः पाटलिपुत्रे
३२

तत्र त्वय्ययण चते २

सप्तम्यंतात् षष्ठ्यांताच्चा
क्रिया तुल्ये पि नवतीत्य
र्थः । अहं चेद्वितीयां
तात् तव स्यात् क्रिया तु
ल्ये ३२

नवंति शब्दा अनेनेति व्युत्पत्तेः तथा च कौमुद्यां प्रकृतिजन्य बोधे प्रकारो भावस्तस्मिन् = २ = त्वतयो गुणवाच्यनस्येति पुं वद्भावः
शुक्लायाः भावः शुक्लत्वं १ = वायुक्तस्य भावः १

सि० चं०

५०

ता सुक्तत्वं शो कृतं वैदुष्यं कर्मण्यपि ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मण्यं राज्यं स्ते
न्यं चौर्यं लोहितादेर्दिमन्वाभावो लोहितिमा लोहितता लोहितं लोहित
त्वं अणिमा लघिमा भावे अणपि लाघवं गौरवं यौवनं शैशवं मौनं हो
त्रं उक्तातुर्भावः ओक्तात्रं महितो भावः महिमा रुद्रं इमनि हसादेर्लघोः रु
कारं स्परे को भवति इमनि इष्टेयसो अष्ट एवोर्भावः प्रथिमा मुदिमा रुशि
मा इदिमा लघोः किं रुसिमा हसादेः किं रुजिमा वहोर्लोपो भूचं वहोः
वहोः परेषामिमनादीनामिव र्त्स्य लोपो वहो भूरादेशश्च वहोर्भावः भूमा
स्तेनाद्योनलोपश्च स्तेनस्य कर्मभावो वा स्तेयं समूहं र्थे पि अणादयः मयू
राणां समूहो मायूरं कौकं कैत्रं कैदारिकं गणिकं हास्तिकं गार्भिकं
ग्रामता जनता बंधता पाश्या वात्या खत्या गव्या वाडकं कैदार्यं कावचि
कं ब्राह्मण्यं वाडवं वाडुष्यं माणव्यं गजता सहायता सिंहता पश्चीहणं प

मुनेर्जीवं होतुर्जीवं ५

५०

कोकानां समूहः । केचानां
समूहः । केदारानां समूहः ।
गणानां समूहः । हस्तीनां
समूहः । गर्भिणीनां समूहः ।
ग्रामानां समूहः । जनानां स
मूहः । बंधूनां समूहः । पाश
नां समूहः । वातानां समूहः ।
खिलानां समूहः । गव्यां स
मूहः । वाडानां समूहः । के
दारानां समूहः । कावची
नां समूहः । ब्राह्मणानां स
मूहः । वाडवानां समूहः ।

माणवानां समूहः । गजानां समूहः । सहायानां समूहः । सिंहानां समूहः । ३

^{सक्तानां समूहः} ^{उत्तमानां समूहः} ^{रथानां समूहः} ^{यस्यां} ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः}
 र्थनां ^{सक्तानां समूहः} समूहः ^{उत्तमानां समूहः} पाश्व ^{रथानां समूहः} सात्कुं ^{यस्यां} धेनुकं ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} रथारम्या ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} खलनोरथेभ्य इति त्रक
 व्याः ^{सक्तानां समूहः} समूहेयै ^{उत्तमानां समूहः} खलिनी ^{रथानां समूहः} गोत्रारथकया ^{यस्यां} हिते चैते प्रत्ययाः ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} सूर्यावहितः ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} सूर्य
 यः ^{आत्मनेहिताः} आत्मनीनः ^{विश्वजनायहितः} विश्वजनीनः ^{मातृभोगाय} मातृभोगीणः ^{हितः} अप्रपूपाय ^{हितः} हितोः ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} पूषीयः ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} अप्र
 पूषः ^{आत्मनेहिताः} आमिहीयं ^{विश्वजनायहितः} शकंयं ^{मातृभोगाय} गंयं ^{हितः} हविष्य ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} खल्य ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} यन्यं ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} शुनोवस्य उर्वाचदीर्घः ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः}
 शुनेहितं ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} शुन्यं ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} शून्यं ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} ऊधसोनडः ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} ऊधन्यः ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} अजाविभ्यां ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} ष्यः ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} हितार्थे ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} अज
 था ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} अविथ्या ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} अस्यर्थे मतुः ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} नाम्नः ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} गावोस्यास्मिन्वा ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} संति गोमान् ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} श्रीमान् ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः}
 विदुष्मान् ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} गोमती ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} अइकौचमैत्यर्थे ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} नाम्नो ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} अः ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} इकस्त्वदंतात् ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} अशीसः ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} वैज
 यंतः ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} दंडिकः ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} धनिकः ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} मांतोपधाहत्विनो ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} मांतान्मोपधादवर्त्तातादवर्त्तोप
 धाच्चवत्विनो ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} स्तोत्यर्थे ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} इनस्त्वदंतात् ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} किम्बान् ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} लक्ष्मीवान् ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} धनवान् ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} विद्या
 वान् ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} पशस्वान् ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} भास्वान् ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} छत्री ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} दंडी ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} यवादेन ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} यवादेवत्विनो न स्यातां मतुरे
 व स्यात् ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} यवमान् ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} भूमिमान् ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} तडिदादिभ्यश्च ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} तडित्वान् ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} विद्यत्त्वान् ^{यथासिद्धाप्रसङ्गः} मायी
 वर्त्तिनीकन्या प्रसंसायां यथास्त्ववान् नित्ययोगे यथाक्षीरलोटकाः प्रतिशायिने यथाउदरणीकन्या
 संसर्गे संयोगे यथादंडीपुरुषः श्रीरस्तिप्रस्थास्मिन्वा श्रीमान् विद्वांसोऽस्यास्मिन्वा संति विदुष्मान् देशः ५
 प्रस्य भ्रमनिपशापरत्रयं धिक्कनः ५

भोगसुखित्वादिभ
 तावहेभ्यकलाका
 ययोरित्यमरः ३-
 प्राप्तिज्ञायै हितं
 ४

भ्रमनेदाप्रसंसायु
 नित्ययोगेऽतिशायि
 ने संसर्गे लितिव
 द्वायां भवंति मतु
 वादयः = अस्ती
 तस्य विवादायां
 ये मतुवादयः प्र
 त्ययाः विधीयंते
 भ्रमादिषु विषये
 पुनर्वंति भ्रमाव
 हुत्वं यथागावो
 ऽस्यास्मिन्वा संति
 सगोमान् निंदा
 यां यथा ककुदा

सूर्यावहितोऽस्य
 यश्चर-

वैजयंतीपताकाविद्य
 ते यस्य सः ७
 अश्च इकस्त्वदंतात् संध्यनावोभं
 हितार्थः मन्व-अश्चमो-अत
 अगुपधाच-अंतोपधे मो-अ
 नोपधे यस्य तन्मांतोपधंत
 स्मात् ४

मायाविद्यते यस्य सः

दडुर्विद्यते यस्य सः २
 अंगे विद्यते यस्य सः
 सारं लक्ष्मीर्विद्यते
 यस्य सः २ लक्ष्मीरस्यास्ती
 ति २

सि० चं०

विषयक विद्यते
 यस्य तत् ३

सि धि वात दंत वल ललाट अंश के न धमनी रुद्र जंतु उपताप गडु मथि विजय निष्पाप पांसु हनु पार्थि चूडा सि ध्याद यजे
 ते पार्थि धमन्यो दीर्घः पार्थीलः धमनीलः रुद्र जंतु र्यथा यकालः मरुत्कालः उपताप रोगः विषादिकालः पादस्फो
 टो विषादिका इत्यमरः ३

गिरिर्विद्यते यस्य सः
 १ पासा विद्यते यस्य सः
 १

ब्रीही मायिकः ब्रीहिकः लोमपा मपि छादिभ्यः शनेलाः लोमशः गिरिशः पौम
 नः देवुणः अंगना लक्ष्म्या अच लक्ष्मणः विषगितुत्तर पदलोपश्चां ह्रस्वसंधेः
 विषुणं पिष्टिलः तुंदिलः केनिलः सिध्मादेर्लः सिध्मलः चूडालः कुमुदनड
 वेतसेभ्यो डुतुः कुमुदान नडुान वेतत्वा न्महिषा तडुमतुः महिष्मादेशः न
 उशादा तडुलः नडुलः शाडुलः शिखाया बलः दंता बलः नडादीना मीयेकु
 क् नडकीयं कुंचाया ह्रस्वश्च कुंचकीयं अंग वृंदाभ्यां मारकः अत्यर्थे
 अंग प्रधानमस्येति अंगारकः वृंदारकः फलवर्हभ्यामिनः अत्यर्थे फ
 लिनः वर्हिणः हृदया दालुः हृदया लुः शीतोष्म तप्रेभ्यस्तदसहने शीतं न
 सहते शीतालुः उष्मालुः तप्रे दुःखं न सहते तप्रा लुः हिमादेर्लुः हिमं न सहते
 हिमेलुः बला इलः बलं न सहते बल्ललः वातात्समरुहे च वातं न सहते वा
 तस्य समरुहो वा वातलः तः पर्वमरुद्भ्यां अत्यर्थे पर्वतः सरुतः उष्मा हंशु

शिखा बलः ५

चशब्दादसहने
 र्थे पि २ =

५१
 पर्वो लिलित्व राणि सं
 ति = १ मरुतः विद्यते
 स्यात्सिन् = १

कुलीविद्यते यस्य-प्र
हं विद्यते यस्य-मुने
विद्यते यस्य-१

सिकतास्यास्मिन्वास्ति
४ नगावहोः पर्वता
प्र-प्रस्यास्मिन्वास्ति
ति ६-
आसुतिरभिः षवः
शौण्डिकः प्रत्यर्थे
परिसमंतासीदती
ति किं पपरिषदलः
पर्वदलश्चपर्वदला
महावहैरिति महिः
७-

दंतशिखासंताप्योवले
दीर्घः २-

ज्योत्स्नातमिष्टाष्टंगिलोर्जस्विनूर्जस्वलगोमिनमलिनमलीमसाप्रत्यर्थेनिपात्यंते ज्योतिरस्याप्रत्यावास्ति ज्योत्स्नाचंद्रप्र
जा ज्योतिषावस्यनिपातनादुपधालोपोनप्रत्ययश्च तमोस्यास्मिन्वास्ति तमिष्टा तमसशब्दस्योपधायादत्वं प्रत्ययश्च अंगमस्या
स्मिन्वास्तिष्टंगिलाः लल्लुनिः प्रत्ययोनिपातनात् ऊर्जयस्वी ऊर्जयस्वलः मलिनः मलीमसः मलादिनर्दमसश्च ज्योत्स्ना
स्यास्मिन्वास्ति ज्योत्स्नः शुक्लपदः ३-

भंभ्योयुः प्रत्यर्थे उर्जयुः ग्रहंयुः सुमंयुः स्वादांमिन्नेश्वर्ये स्वमैश्वर्यमस्या
स्तीति स्वामी ॥ ऐश्वर्ये किं स्ववान् वातातीसार पिशावानांमिनि कुक्कु वात
की अतीसारकी पिशाचकी ज्योत्स्नादिभ्योः ए प्रत्यर्थे जौत्स्नः तामिष्टः ता
पसः सैकतः शार्करः इलः शार्ककुंजोहरिलः ॥ ऊषसुषिमुष्कमधखमुख
कुंजनगपांसुपांडुभ्योरः प्रत्यर्थे ऊषरः सुषिरः मुष्करः मधकरः कुंजरः ख
रः मुखरः नगरः पांसुरः पांडुरः ॥ कङ्कुरहस्वत्वंच कङ्कुरः कङ्कुरभ्यांमः क
मः दुमः केशादिभ्योवः प्रत्यर्थे केशवः मणिवः हिरण्यवः प्रससोलो
पश्च प्रसवः प्रसत्त्वान् रजः रुष्यासुतिपरिषदभ्योबलः रजस्वला रुष्यादी
नांबलेदीर्घः रुषीवलः आसुतीवलः परिषदुलः अन्येभ्योपिभ्रातृवलः ॥
शिखावलः पुत्रवलः दंतावलः तुंडिवलि वटैर्भः तुंडिमः बलिमः वटिमः
एतद्वकिंयत्तयः परिमार्णवतुः यत्तदेतदामावतौ यावान् तावान् एतावान्

खमस्यास्मिन्वास्ति
खरः महत्कंठवि
वरंविगद्दिनेरुदोप
केशास्यास्मिन्वास्ति
ति ७- केशविद्यते
यस्य ७-

सि० चं०

५२

गकारो जमादित्वा
 वृत्त्यर्थः तेनात्वमेव
 यस्तुसम्यक्वदना
 ते सवाग्मीत्येव
 प्रथमांता नान्नः प्रा
 ख्यातांता चैतेस्युरी
 षट्तेः ये ईषदसमा
 सौवैप्रत्ययास्तेष्वनि
 धेयवदेवलिङ्गवच
 नेस्तः तेनगुणकल्प
 १। आडाशर्क रर्क
 कल्पो गुड इति ईष
 दनं पचति पचति क
 ल्पे क्रिया प्रधानमा
 ख्यातमिति ६
 षट्प्रकारः सदृशः प्र
 वीनरित्यर्थः ४
 उरुकोरुवृषभः इ
 त्यर्थः १

किमः किर्वतोर्वस्यः ॥ कि पान् ॥ इदमइ ^{इदं पारामस्य} सवतोर्वस्यः ॥ इयान् ॥ अद्वादेर्लुः ॥
 अद्वालुः ॥ रुपालुः ॥ दयालुः ॥ औन्नत्ये दंतादुरः ॥ उन्नतादंताः संत्येस्प दंतुरः ॥ औ
 न्नत्ये किं दंतवान् ॥ प्रस्मायामेधास्त्रा भौविर् ॥ अस्त्यर्थे ॥ तैपस्त्री ॥ ओजस्वी ॥ वर्च
 स्वी ॥ तेजस्वी ॥ वचस्वी ॥ मनस्वी ॥ मायावी ॥ मेधावी ॥ सग्री ॥ ग्रामयस्पदीर्घश्च ॥ आ
 मपावी ॥ वाचौ ॥ गिर्न ॥ वाग्मी ॥ आलाटौ ॥ कुत्सितभौ ^{वर्धमानौ} ॥ षिणि ॥ वाचालः ॥ वाचा
 टः ॥ ईषदसमासौ ॥ कल्पदेश्यदेशीयाः ॥ ईषदसमासः ॥ सर्वज्ञः ॥ सर्वकल्पः ॥ पैदुदे
 श्यः ॥ विहृदेशीयः ॥ वैहृवर्जित्केथे सच प्रागेव ॥ ईषदूनः पदुः ॥ बहुपदुः ॥ प्रकारे
 जातीयः ॥ पैदुप्रकारः ॥ पदुजातीयः ॥ कुटीशमीशुंडाभ्योरोरुस्त्वत्वे ॥ रुत्वाकुटी ॥ कु
 टीरः ॥ शमीरः ॥ शुंडारः ॥ कुत्वाडुपः ॥ रुत्वाकुतः ॥ कुतुपः ॥ कासगोणीभ्योष्टुरः ॥
 रुत्वेर्थे ॥ रुत्वाकासः ॥ कोसतरि ॥ गोणीतरी ॥ वत्सोदाश्वर्षभेभ्यस्तनुत्वे ॥ तनु
 र्वत्सः ॥ वत्सतरः ॥ उरुतरः ॥ अश्वतरी ॥ रुषभतरः ॥ देवतांतात्तादर्थ्ये ॥ पः ॥ अ
 तथाच गद्मेनाश्वायामुत्पादिताः श्वतरीभारस्य बोढारुषभस्तस्मत्तनुत्वं नारोद्धने मंदशक्तिता तद्वास्तु रुषभतरः १

तपोविद्यते यस्य त
पोस्यास्मिन्ना ३=

ईषदूनः सर्वज्ञः ॥ ईषदू
 नः पदुः ॥ ईषदूनो विहा
 नः ६=
 बाबिकल्पे बहुप्रत्ययः
 उक्तेर्थे पूर्वमेव न वातः ७

कुतः कल्पे त्रेहपात्रे
 सैवाल्याकुतुपः पुमा
 नित्यमरः ३=

५२

प्रथमं तान्नामः आख्यातां तान्नामप्रत्ययः स्यात् प्रकृतिप्रत्ययपरिपूर्वते ह प्रशंसानतुल्युतिः तेन चोररूपोयं यद् दस्तोरप्यंज
नं हरति गुप्तवस्तुनोपहरणेन चोर्वपरिपूर्वते प्रशस्तं पचति पचति रूपं ॥

प्रिदेवतायेइदं॥ अग्निदेवत्वं॥ पादार्थाभ्यां च॥ पादार्थमुदकं॥ पाद्यं॥ अर्घ्यार्थमुदकं॥
अर्घ्यं॥ नवस्य नू आदेशः॥ तन्नतनईनांप्रत्ययाः स्वार्थे॥ नूत्नं॥ नूतनं॥ नवीनं॥ पुराणे
प्रातर्नञ्च॥ प्रणं॥ प्रत्नं॥ प्रतनं॥ प्रीणं॥ ^{तादर्थ्ये}प्रतिथेर्नञ्च॥ ^{यः}प्रतिथयेइदं॥ आतिथ्यं॥ प्रसंसा
यां रूपं॥ प्रसस्तो वैयाकरणो॥ वैयाकरणरूपः॥ कुत्सायां पाशः॥ कुत्सितो मि
षक्॥ मिषक्याशः॥ भूतपूर्वचरट्॥ पूर्वदृष्टः॥ दृष्टचरः॥ ^{पूर्वप्राच्या}प्राच्यचरी॥ प्राचुर्यवि
कारप्राधान्यादिपुंसयट्॥ ^{असमीक्ष्यकारी}अन्नं प्रचुरमत्र॥ ^{मदोविकारो}अन्नमयो यतः॥ मरुमयो घटः॥ स्त्रीम
यो जालः॥ ^{असमीक्ष्यकारी}अमृतं स्वरूपमस्यामृतमयश्चंद्रः॥ ^{अमयट् गोपुरीष}आम्रस्य विकारोऽवयवो वा॥ आम्रम
दं॥ शरमयं॥ गोः पुरीषे॥ गोमयं॥ नसंधिघोर्युदच॥ संधिजयो र्यकारवकारयोः संवंधि
नः स्वरस्य ननुद्धिः॥ किंतु तयो र्युडागमः यस्य इदं वस्य उट् पश्चाद्दृष्टिः॥ व्याकरणा
मधीते वेदका॥ वैयाकरणः॥ स्वैवं वेद॥ सौवश्वः॥ व्यासस्यापत्यं॥ वैयासकिः॥ द्वा
रादीनां च॥ द्वारे निपुक्तो॥ दौवारिकः॥ व्यक्तसंसेदं॥ वैयक्तसं॥ सौवरं॥ शौवं॥ स्फेय

चादुक्तास्तनईनाः
प्रत्ययाः नवेतिरू=

आदिशब्दादनेष्वप्यर्थे
पुमयट् यथा अमृतम
योत्रस्वरूपे मयट् ६

द्वारादीनामसंधिजयो र्य
कारवकारमोरपिपुट्
स्यात् अश्चाट् छिः द्वारे
निपुक्तो दौवारिकः नि
पुक्ते इकाः १=

प्रचुरसमावः प्राचुर्येव
हुल्यप्रप्राचुर्यञ्चविका
रश्चाप्राधान्यादिश्चातेतेपु
५

सुपु अश्वः स्वश्वः तं=
श्चापदं रोवापदंश्चा
पदस्येदं=२
सुधात व्यापकउ=२

मुनइदं॥

स्वस्येदं॥ स्फ्यः लादिरः खङ्गः स्फ्यकरो
तीति स्फ्यरुत स्फ्यरुतो अपत्यं स्फ्यैरुयेतः १=

स्वग्रामेनवः १ न्यग्रो
धस्येवं फले १ =
श्वोनवंशौवस्तिकं १ =
स्वाधुचतुस्तुचस्वाधु
मदुतस्येद १
सि० च०

५३

रुप्रः पुरोडाशः ॥ रुप्रंदुः
खंड ३ = वंदारकौरुप्रमु
व्यावित्यमरः ३ =

॥ अथ गुर्वीदयः ॥ गुरु प्रियं स्यूलं प्रशस्यं दीर्घस्थिरं स्फिरं गुरुं व हुलं व हुलं त प्रवंदारकं दूरं युवनं प्रत्यं ह्रस्वं ह्रस्वप्रदं द्रं श्रुतिकं वादं एते गुर्वी
दयः ॥ गरंतः प्रप्रदंतः स्थो दंतः प्रप्रदंतः द्राघप्रदंतः स्थप्रदंतः स्फप्रदंतः वरंतः वंरप्रदंतः वर्षवंतः त्रपयंतः वंदप्रदंतः
दोनदंतः योनदंतः प्रत्ययंतः प्रससंतः कूपयंतः द्रोददंतः मेदप्रदंतः साधप्रदंतः एते गरादयः ॥ एवामेकस्वराणां टिलोपः य
स्यलोपइत्यलोपश्च न द्विस्वराणां तु यस्यलोपइत्यलोपो भवत्येव ॥ ४ ॥
रुधितः त धितः कथितः राजितः २

तरअतमअइयअइ
एअते २

कृतः सौवग्रामिकः नैयग्रोधं सौवादुमदवं शौवस्तिकं इतौ जातार्थं ल
जाजातायस्य लज्जितः फलितः त्रपितः तारकितः तैरतमेयस्विष्टाः प्रक
र्वे अतिशयेन शुक्लः शुक्लतरः शुक्लतमः इयस्विष्टौडितौ लघीयान्
लघिष्टः गुर्वीदेरहेमेयस्तुगरादिष्टलोपश्च गुरोर्जीवो गरिमा अतिशयेन
गुरुः गरिष्टः गरीयान् प्रियस्यभावः प्रेमा अतिशयेन प्रियः प्रेष्टः प्रेयान्
अतिशयेन ^{स्थवी देशः} स्थूलः स्थविष्टः स्थवीयान् अतिशयेन प्रशस्यः श्रेष्टः श्रेया
न् दीर्घः द्राघीयान् द्राघिष्टः स्थिरः स्थेष्टः स्थेयान् स्फिरः स्फेष्टः स्फे
यान् गुरुः वरिष्टः वरीयान् बहुलः वंहिष्टः वंहियान् वद्धः वर्षिष्टः वर्षी
यान् तृप्रः त्रपिष्टः त्रपीयान् वंदारकः वंदिष्टः वंदीयान् दूरः दविष्टः द
वीयान् पुवा यविष्टः प्रवीयान् युवा ल्ययोः कनूवादेशः कनिष्टः कनी
यान् अल्पिष्टः अल्पीयान् ह्रस्वः ह्रसिष्टः ह्रसीयान् ह्रिप्रः ह्रैपिष्टः ह्रै

५३

इयसः किं ज्येष्ठः प्रि
 योरुवहुलगुरुदीर्घा
 लालोहितादित्वादि
 मन॥२॥

किं यत्तदेके मोक्षे भ
 वतः निर्वृत्तिरिति गुणो
 न निर्वृत्तिरिति गुणो
 उद्गाहं करोतु कतरो
 पक इति क्रिया निर्वृत्ति
 कतरो देवदत्त इति सं
 ज्ञाना निर्वृत्तिरिति पक्षे कः
 प्राख्याताः व्ययेत्येक
 प्रत्यये तु कः एकः सकः
 कक इति नोक्तमः क
 सहितस्यापि किमोभा
 ये कः प्रादेशविधाना
 त १ = पुरुषप्रमाणं जलं
 हस्तीप्रमाणमस्येति नो
 वेति न २ = नुक्तं च १ नुक्तं
 मानं किं लोमानं परिमा
 र्णतु सर्वतः १ प्रायामस्तु
 प्रमाणं स्यात्संख्यावाह्या
 नुसर्वतः ३

पीयान् रुडः होदिष्टः होदीयान् अंतिकः नेदिष्टः नेदीयान् वाटः साधिष्टः सा
 धीयान् ईलोपो ज्योशब्दादी यसः ज्योशब्दात्परस्य ईयस ईकारस्य लोपः प्ररुड
 प्रशस्योर्वा ज्योस्यादिष्टे यस्सुपरतः प्रतिशयेन वरुडः प्रशस्यो वा ज्योयान् ज्ये
 ष्टः वहोरिष्टे यिः वहोरुत्तरस्येष्टस्येकारस्य पिरादेशः ईयसश्चेकारस्य लोपः व
 होर्नश्च भूयिष्टः भूयान् ईयसु विनवतुमतोलुकं विनोमतो वतश्च लुकं स्यात् इ
 ष्टे यस्सुपरतः प्रतिशयेन स्रग्ची स्रजिष्टः स्रजीयान् प्रतिशयेन त्वग्गी न त्वचिष्टः
 त्वग्चीयान् किमौ व्ययादा व्याता चैतरतमयो राम इव्यप्रकर्षे कुतस्तं किंतमां
 उच्चैस्तं गायतितं पचतितं पठतितं इव्यप्रकर्षेतु उच्चैस्तमस्तं परि
 माणैर्दृष्टं दृष्टयसमात्रतः जानुदं शिरोद्वयसं पुरुषमात्रं पुरुषहस्तिभ्यामण
 च पौरुषं हस्तिनं वत्वं तात्त्वार्थे द्वयसमात्रतौ तावत्तद्वयसं तावन्मात्रं द्वयोर्वह
 नां चैकस्य निर्वृत्तिरलो किंमादिभ्योऽतर इतमौ भवतोऽकारणः कतरः भवतांतां

कारणः इति ज्ञात्वादि निर्वृत्तिरलो
 तत्प्रमाणं विद्यते २

नतु इव्यप्रकर्षे उकार
 उच्चारणार्थः निरनु
 बंधग्रहणेन सानुवं
 धस्येति परिभाषयानु
 मविधौ नास्य ग्रहणं
 अन्यथा पचतितं
 णामिति यात् ७ =
 जानु प्रमाणमस्य॥
 शिरः प्रमाणमस्य॥ पु
 रुषः प्रमाणमस्य॥
 हस्ति प्रमाणमस्य॥
 नोवे तितिलोपः ३

संख्यातुमर्हं संख्येयं त
 स्य विशेषस्तत्परकस्त
 स्यावधारणतस्मिन्

तर्कमधीतेवेतिवाप्ता
 र्किकः

सि० चं०

५३

त्रेस्रश्च अशीतिपरव
 हुव्रीहोचनप्रशीतिप
 रे किं अशीतिः प्राक्
 शताद्वक्तव्यं नेह हि
 शतं द्विसहस्रं बहुव्री
 हो किं द्विदशः ५०
 बहुव्रीहोतुत्रिदशाः
 सुप्रत्ययार्थे बहुव्री
 हिः ६० पंक्तिं विंशति
 त्रिंशच्चत्वारिंशत्षष्टि
 सप्तत्यशीतिनवतिश्च
 तमेते निपातसिद्धाः
 मर्हे एकादशादेरिति
 ३२७२

त्रिकः कतमः । भवतोर्थतरस्तां र्किकस्ततरः । उद्गृह्णातु । संख्येयविशेषावधारणै द्वि
 त्वांतीयः । द्वयोः पूर्णः । द्वितीयः । त्रेस्तचत्ततीयः । षट्कतिकतिपयंचतुर्भ्यस्थेष्ट । ष
 षः । कतिथः । कतिपयथः । चतुर्थः । चतुरोयेयौचलोपः । तुर्यः । तुरीयः । पंचादेर्मट्
 पंचमः । सप्तमः । अष्टमः । नवमः । दशमः । एकादशादेर्ईट् । एकेनअधिकादशः । एका
 दशः । अष्टनोरात्वं संख्यायामुत्तरपदै नाशीतौ । द्वाभ्यांअधिकः दश । द्वादशः । अष्टा
 दशः । त्रेस्त्रयस् । त्रयोदशः । चतुर्दशः । पंचदशः । षोडशः । सप्तदशः । विंशत्यादेर्वीत
 मट् । एकेननुनाविंशतिः । एकोनविंशतिः । एकोनविंशतेः संख्या पूरकः । एकोनविं
 शतितमः । विंशतेस्तिलोपोडिति । विंशः । त्रिंशत्तमः । त्रिंशः । द्वाभ्यांअधिकाअशीति
 ः । अशीतिः । अशीतेः संख्या पूरकः । अशीतितमः । अष्टनोरात्वं त्रेस्त्रयश्चत्वारिंश
 त्वारिंशदादौ परे । अशीतितमः । द्विचत्वारिंशत्तमः । द्वाचत्वारिंशत्तमः । पंचाशत्त
 मः । षष्टेः पूर्णः । षष्टितमः । सप्ततितमः । अष्टासप्ततितमः । अष्टसप्ततितमः । नवतित

एकअदशाश्चेतिसहा
 दैरित्यात्वं ४२

५३
 ५४

मः शतादेर्नित्यं ^{तमः} शततमः असंख्यादेः षष्टिशब्दाच्चनित्यंतमः षष्टितमः संख्यादेः
 षष्टैस्तु इतमौ एकषष्टः एकषष्टितमः संख्यायाः प्रकारे धा द्विधा त्रिधा
 चतुर्धा दशधा द्वित्रिभ्यामेधाधमुजौवा द्वेधा त्रेधा द्वेधं त्रेधं एकात्तथमु
 ज्वा ऐकधं एकधा एकादाकिन्नसहाये एकाकी क्रियाया ग्राह्यतौ कृत्व
 स पंचकृत्वः सप्तकृत्वः द्वित्रीचतुर्भ्यः सुः द्विः त्रिः चतुः एकस्यसकृदादेशी
^{ततः} अ एकवारं सकृत् बहुल्यार्थात्कारकाच्छस बहुभ्यः इति बहुशः अत्यशः
 संख्यापरिमाणभ्यां वीसायां ^{रा स} द्वौ द्वौ इति द्विशो ददाति प्रस्थशः ^{प्रस्थं प्रस्थं प्रस्थं प्रस्थं} माषशः ^{माषं माषमिति} त
 पउयडौ संख्यायाः अवयवे द्वावयवौ यस्य तत् द्वितयं त्रितयं चतुष्टयं चतु
 ष्ठी द्वयं त्रयं द्वयी त्रयी त्रीपुंसाभ्यां नञ्ज्ञौ त्रिषां भवः स्त्रैणः पुंसि भवः
 पौंसः वीसायां पदं द्विः वृहं वृहं संचति ग्रामो ग्रामो रमणीयः परेर्वर्जनेवा द्वि
 त्वं परिपरिवंगेभ्यो वृष्टो देवः वंगान्यरिहत्येत्यर्थः परिवंगेभ्यो वृष्टो देवः उपर्व

कः प्रत्ययोप्यसहाये
 एककः ष क्रियाया
 ग्राह्यतिगणनेन ष
 तत्संस्थेति सलोपः ष
 बहुल्यार्थात्किं गां द
 दाति अर्थग्रहणात्प
 र्णवेभ्यो विशेषेभ्यश्च
 शसन्नरिशो ददाति
 त्रिशः कारकात्किं
 वृहं नात्वामी अत्या
 नात्वामी ष

योनः पुन्यगणनासार
 तिः पंचवातनृपः

व ४

सि० चं०

५५

अधसः सामीप्येहिः उपर्युपरिग्रामं ग्रामस्योपरिष्ठात्समीपदेश इत्यर्थः अधधिसु-
खं सुखस्योपरिष्ठात्समीपकालेदुःखमित्यर्थः अधोऽधोलोकं लोकस्याधस्तात्स-
मीपदेशे इत्यर्थः वाक्यादेः संबोधनस्याऽस्यासम्मतिकोपकुत्सनभर्त्सनेषु प्र-
सूयायां उदाहरणं सुंदरं सुंदरव्याते सौंदर्यं समंतौ देवदेव वंद्योसि कोपेदुर्वि-
नीत २ इदानीं तास्यसि कुत्सने धानुष्क धानुष्कव्याते धनुः भर्त्सने चौर-
चौरघातयिष्यामित्वां द्विरुक्त एकशब्दो बहुव्रीहिवत् बहुव्रीहौ यत्कार्यं
मुक्तं तद् द्विरुक्ते एकशब्दे भवतीत्यर्थः तेन विभक्तिलोपपुंवद्भावो एकैक-
मक्षरं एकैकया कृत्या इह पूर्वभागे पुंवद्भावादवग्रहो विशेषः पदविभागो व-
ग्रहः एकः इत्येकया इत्यादि विशेषः एकैकस्मै देहि षीडायां द्योत्यायां हेतो-
बहुव्रीहिवच्च गतगतः गतागतः इति पुंवद्भेति इति पुंवद्भावः विरहासीदमा-
नस्येयमुक्तिः गतगता सादृश्ये द्योत्ये गुणवचनस्य हेतो बहुव्रीहिवच्च पटुप

५५

दुः। पटुपटुः। पटुसदृशः। इषत्पटु इति यावत्। गुणोपसर्जनद्वयवाचिनः। केवल
 गुणवाचिनश्चेह्यंते। शुक्लशुक्लः पटः। शुक्लशुक्लं रूपं। अनुक्रमेणोत्पेदे म
 लेमलेस्यूलोरुः। संभ्रमेण प्रवृत्तावनेधाप्रयोगः। सर्पः। सर्पः। बुद्धत्वं २। सर्पः ३
 बुद्धत्वं। त्रिषासमनिहारे हे। लुनीहिलुनीहीत्येवायं लुनाति। कर्मव्यतिहारे सर्वा
 देर्हित्वं समासवच्च बहुलं। बहुलग्रहणादन्यपरयोर्न समासवत्। इतरशब्दस्य नि
 त्यं समासवत्। असमासवद्भावे पूर्वपदस्य विभक्तैः सिरादेशो वाच्यः। अन्योमं
 विप्रानमंति। अन्योन्यौ। अन्योन्यान्। अन्योन्येन कृतं। अन्योन्यस्मै दत्तमित्यादि अ
 न्योन्येषां पुष्करैराम शंत इति माघः। एवं परस्परं। वाच्यस्य त्यादित्वात्। विसर्जन
 नीयस्य सः। इतरेतरं इतरेतरेणोत्यादि। स्त्रीनपुंसकयोस्तत्तरपदस्याप्याविभक्तै
 समभावो वा। अन्योन्यामन्योन्यं। परस्परं। परस्परं। इतरे। तरामितरेतरं वा। इमे
 ब्राह्मणो कुले वा। भोजयतः। दलद्वयेष्वावभावः। क्लीवेतु विरहः। स्पृशोः समा

सि० चं०

५६

सेरत्नुक्चेति । सिद्धं वाहुलकात्रयं । अरुद्धे प्रियसुखयोर्वीहित्वं । प्रियप्रियेण
ददाति । प्रियेण वा । सुखसुखेन ददाति सुखेन वा । प्रतिप्रियमपि वस्त्वनाया
सेन ददातीत्यर्थः । यथात्वे । यथाशब्दस्य द्वित्वं क्रीवत्वं च भवति । यथात्व
मिति वीसायामव्ययीभावः । योयं आत्मा यच्चात्मीयं । तद्यथात्वं यथाययं
ज्ञाता यथात्वभावमित्यर्थः । यथात्मीयमिति वा द्वंद्वं रहस्यमर्थादावचन
मुक्रमणपक्षपात्रप्रयोगान्निव्यक्तिषु । द्विशब्दस्य द्विर्वचनं । पूर्वपदस्या
प्रभावः त्वंचोत्तरपदस्य नपुंसकत्वं च निपात्यते । तत्र रहस्यं द्वंद्वशब्दस्य
वाच्यं । इतरे विषयभूताः । द्वंद्वमंत्रयते रहस्यमित्यर्थः । मर्थादास्थित्यन
तिक्रमः । आचतुरं हीमे पशवो द्वंद्वं मिथुनायंते । मातापुत्रेण मिथुनं ग
च्छति । यौत्रेण प्रयौत्रेणापीति मर्थादार्थमुक्रमणं । प्रथमगवस्थानं द्वंद्वमु
क्तांताः । द्विर्गसंबंधेन पृथगवस्थिताः । द्वंद्वपक्षपात्राणि प्रयुनक्ति द्वं

५६

सि० चं०

शिंशापायाविकारः ३

५३

दिसोहारपत्तं। दीर्घस
त्रेभवः अयसिभवः ३

दंशं कर्षणवासुदेवो। अभिव्यक्तौ साहचर्येणेत्यर्थः। चार्थे दंड इति निपात
नात्वं स्वमपिशेषानिपात्याः कत्यादयः। का संख्यायेषां ते कति। दौविकं।
शंशयः। दौत्यौहं। दार्घ्यसत्रः। स्वायसं॥ ॥ इति श्रीरामचंद्राश्रमविरचि
तायां सिद्धांतचंद्रिका पूर्वाह्णसंपूर्णम्॥ समाप्तम्॥ ॥ श्रीरस्तु॥ ॥
ल्लिखितं त्रिदोसां मध्ये लीरामावसानेन॥ ॥ ॥ ॥
सं॥ १८ पूर्ण॥ ज्येष्ठ कृष्ण दशम्यां॥ १०॥ इंदुजे॥ पूर्वाह्णः सिद्धांतचंद्रिकायाः पू
र्णः॥ पूर्वलिप्यनुसारेण लिखितं निश्चितं तथा॥ कृष्णदासस्य दासेन
कृष्णपादाब्रुसेविना॥ १॥ श्री॥

देविकायां भवः २

५३

50232

~~2023~~

॥ चंडिका तस्य श्रीव्यासपत्र ५६ श्री ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ ८२ ॥

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

॥ ॐ ह्रीं क्लीं ॥

॥ लट् ए लिङ् र लोट् उ लङ् ष लिट् ५ लिङ् व लुट् ७ लृट्

अनुदात्तश्च चेत्पुनः
दात्तञ्चैतावित्यस्य
तस्मात्

सि० चें० उ०
भवनेन क्रिया आदी
यतेथेनेन सः २
अइत्य १ स्वसः जित
स्वरितइत्यस्य सः स्वर
तेत अच्च स्वरिते आन
योः समाहारः जित्स्वरि
तेत तस्मात् ३ परस्मादि
ति ४
उपदेपदेषु सत्सु एते प्रत्ययाः
त्रिभिर्भागेः स्युः भावकर्म
णि ति वादिभिः सह नाम्ना
मेकोर्धो नास्ति अतः प्र
त्याणां त्रिधा विभागेना
स्ति कुतः भावस्यैकत्वा
दित्यर्थः ६

६० श्रीगणेशाय नमः श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ अथाख्यातप्रक्रियानिरूप्यते ॥
॥ धातोः ॥ इदमधिक्रियते ॥ न्वादिः ॥ क्रियावचनोन्वादिर्धातुसंज्ञः ॥ आदेर्नुदात्त
डितः ॥ अनुदात्तेतोडितश्च धातोरारत् ॥ जित्स्वरितेतत्तुमे ॥ जितः स्वरितेतश्च धातो
रात्येस्तः ॥ परतो न्यत् ॥ उक्तनिमित्तहीनाद्धातोः पं ॥ नवपं ॥ तिवादीनामाद्यानि न
वचनानि पंसंज्ञानि ॥ पराण्यात् ॥ नामिच्चैषु षड्दिचौस्मदिचौभागैः ॥ तिवाद्येका
र्थेषु नामादिषु उपपदेष्टेते प्रत्ययास्त्रिभिर्भागेः स्युरात्ययोः ॥ नाम्नि प्रयुज्यमाने चा
दप्रयुज्यमाने ॥ प्रथमः ॥ युष्मदि मध्यमः ॥ अस्मद्युक्तमः ॥ कर्तरि पंच ॥ चादात् ॥ भूस्
त्तायां ॥ वर्तमाने ॥ तिप्रतस् ॥ अंति ॥ सिप्रयस् ॥ य ॥ मिप्रवस् ॥ मस् ॥ ते ॥ आते ॥ अंते ॥ से
॥ आथे ॥ ध्वे ॥ एवहे ॥ महे ॥ वर्तमानार्थवत्तेर्धातोस्तिवादयः प्रत्ययाः स्युः ॥ एषां संज्ञा
लत् ॥ अप्रकर्तरि ॥ कर्त्रर्थेषु तिवादिषु चतुर्षु दिष्वयंतेषु ॥ परतो धातोरप्यात्
॥ गुणः ॥ नाम्नेतस्य धातोर्गुणः भवति ॥ अपिप्तादिर्डित् ॥ पकारेतंतादिकंचवि

पइत्यस्य सः पितृता आ
दिष्वस्य सः तादिः पिच
तादिश्च पिप्तादीनाम्ना
मन्योऽपिप्तादिः १

नान्यः प्रत्ययो डिः इत्स्यात् ^{किं} किति डिः ति च परे वृद्धिः गुणौ न द्विर्वचनहेतु
के न सि स्यात् ॥ इति तसि गुणां सौ अत्रिभित्तौ गुणः ॥ भवतः ॥ अदे ॥ अतो लोपो भव
त्यकारे एकारे च ॥ भवंति ॥ भवसि ॥ भवथः ॥ भवथ ॥ ^{मौ} भवमयोः परतोः त आत्वं
स्यात् ॥ भवामि ॥ भवावः ॥ भवामः ॥ स भवति ॥ त्वं भवसि ॥ अहं भवामि ॥ ^{एकदा} पुनपत्तु प्राप्ते
^{पुनः} परः स च त्वं च ^{पुनः} भवथः ॥ अहं च त्वं च ^{पुनः} भवावः ॥ अहं च त्वं च स च भवामः ॥ वि
धिसंभावनयोः ॥ यात् ॥ यातां ॥ पुस् ॥ यास् ॥ यातं ॥ यात ॥ याम् ॥ याव ॥ याम ॥ ईत् ॥ ईया
तां ॥ ईरन् ॥ ईयास् ॥ ईयाथां ॥ ईध्वं ॥ ईय ॥ ईवहि ॥ ईमहि ॥ विधिः कर्तव्यार्थोपदेशः ॥
संभावनं कल्पनं तत्र यादादयः प्रत्यया भवंति ॥ एषां संज्ञालिङ् ॥ या ॥ प्रकारा
त्परोपाईः स्यात् ॥ भवेत् ॥ भवेतां ॥ पुस् इट् ॥ अतः परस्य पुस् इडागमः ॥ भवेयुः ॥ भ
वेः ॥ भवेतं ॥ भवेत् ॥ यामियं ॥ अतः परो यामियं स्यात् ॥ भवेयं ॥ भवेव ॥ भवेम ॥ शिष्यो
गुरुषु श्रूषको भवेत् ॥ भवेदसौ वेदविद्व्राह्मणत्वात् ॥ आशीः प्रेरणयोः

अच्चएचअदे

सि. चं० उ०

२

तुष्टं तां अंतु हि तं तं आभिष्ट आबष्ट आमष्ट तां आतां अंतं त्व आथां
ध्वं ऐष्ट आवहेष्ट आमहेष्ट असाप्तप्रार्थनमाशीः परस्येष्टार्थशंसनेवा
प्रेरणं प्रवर्तने तत्र तु वादयः एषां संज्ञा लोड तु ह्योस्तातङ्गाशिषिवा भवतु
भवतात् भवतां भवंतु अतः अतः परस्य हेर्लोपः भव भवतात् भवतं
भवत भवानि भवाव भवाम अथ यना यो यतो भवसौम् अथुयान्
भवतु भवान् अनद्यतनेऽतीते दिष्ट तां अन् सिष्ट तं तं अमिष्ट व म त
न् आतां अंत आस आथां ध्वं ई वहि महि अतीया रात्रे र्याम ह्यार्द
वी ग्यावरा गामिन्याः प्रथमया म ह्यं दिवसः सकलः सोऽद्यतनः नास्त्यद्य
तनो यस्मिन् सोऽनद्यतनः तस्मिन् नतीते काले दिवा दयः एषां संज्ञा लड दिशि
मीनामि कारनुच्चारणार्थः दिवा दौ वट् धातोः अभवत् अभवतां अभव
न् अभवः अभवतं अभवत् अभवं अभवाव अभवाम ह्यो भवत् त्वसु

तात् ३ दि करणं गुण
प्रतिषेधाच्च न तु अंत्वादे
पार्थ ३ =

२

अस्तः परः परोक्षस्त
 सिन्धुः प्रकादिदिग्मा
 सरः २

द्वौदाताविति २

अश्रभश्चश्चोतयोः ५
 पूर्वस्य द्वित्वरूपस्य संबंधः
 पूर्वसंबंधः पूर्वसंबंधः
 धोः स्यात्तीति पूर्वसंबंधः
 धीतस्य ६

त्रः । परोक्षे । एप् । अतुस् । उस् । थप् । अथुस् । अ । एप् । व । म । ए । आते । इरे । से । आये
 । ध्वे । ए । वहे । महे ॥ धातोः परोक्षेः तीते काले एवा दयः । एषां संज्ञा लिट् ॥ हिंश्च ॥
 उक्तार्थे एणादियोगे धातोर्हिर्वचनं ॥ सत्वरः प्रादिर्हिर्हिः ॥ अनेकस्वरस्य धातो
 : सत्वरः प्राद्योः वयवोः द्विरुक्तो सत्वरो हिर्भवति । एणादिः कित् ॥ अपि एणादिः कि
 त् ॥ प्राञ्चोत्तीदौ । पूर्वस्याकारस्य भ्रशब्दस्य च प्राकारो एणादौ ॥ रुचिः ॥ पूर्वसंबंधः
 धिनो दीर्घस्य रुचिः स्यात् । रुपानां जवचपाः । पूर्वस्य रुपानां जवाश्चपाः सुः
 रुदधयभानां जउदगवाः । त्वफ छठथानां चटतकपाः ॥ भुवो बुक् ॥ भुवो बु
 गगमो भवति । एणादौ चरे । वभ्रव । वभ्रवतुः । वभ्रवुः ॥ क्रादेर्णादेः ॥ क्लृप्ते नृदे
 दुस्तुक् । स्तु इत्येतेभ्यः परस्य वसादेर्णादेरिति न भवति । अस्मात्तु भवतीति नियमा
 दिद् । वभ्रविथ । वभ्रवथुः । वभ्रव । वभ्रविव । वभ्रविम ॥ बलिर्वलवान् वभ्रव ॥ प्रा
 षिषि । पात् । पा । ता । पासुस् । पास् । पास्ते । पास्त । पासं । पात् । पास्म । सीष्ट । सीया

उक्तमकारो कृत् हिंसा
 यो सगतो नृभरलो न
 नधारणपोषणयोः व
 उ. संज्ञा के वभ्रवरलोच
 दुगतो नृभ्रस्तुतो अश्र
 वलो कृगतो नृप्रश्रव
 लो ४ =

सि० चं० न०

३

त्तां। सीरन्। सीष्टात्। सीयास्थां। सीध्वं। सीय। सीवहि। सीमहि॥ धातोराशिषिया।
दादयः। एषां संज्ञा लिङ्। आशीर्षी दादेः पं कित्॥ भूयात्। भूयास्तां। भूयासुः। भूयाः।
भूयास्तं। भूयास्त। भूयासं। भूयास्व। भूयास्म॥ सश्रीमान् भूयात्। स्वस्तने। ता। तारौ।
तारस्। तासि। तास्यस्। तास्य। तास्मि। तास्वस्। तास्मस्। ता। तारौ। तारस्। तासे। तासाथे
ताध्वे। ताहे। तास्वहे। तास्महे॥ श्वोभा विन्यर्थे तादयः। एषां संज्ञा लुट्॥ सिसतासी
स्पृषा मिट्॥ भविता। भवितारौ। भवितारः। भवितासि। भवितास्यः। भवितास्य।
भवितास्मि। भवितास्वः। भवितास्मः॥ श्वोभविता राज्यभारः कुमारस्य॥ त्यादौ भ
विष्यति स्पृ॥ धातोर्भविष्यतिकाले स्पृ प्रत्ययो भवति। तिवाद्यष्टादशसु परतः
। एषां संज्ञा लृट्। तव पुत्रो भविष्यति। भविष्यति। भविष्यतः। भविष्यंति। भवि
ष्यसि। भविष्यथः। भविष्यथ। भविष्यामि। भविष्यावः। भविष्यामः॥ स्पृ क्रि
यातिक्रमे॥ क्रियायाः प्रतिक्रमे कुतश्चिदनिष्यत्तो सत्यां स्पृ प्रत्ययो भवति।

३

शेनकरले छोदेदने
 वोंतकर्मणिप्रागं
 धोपादानेछेदपाने
 भुवोगुणोनसिलोपेस
 तिघडि.लुकि तुभुवो
 गुणोभवतिसिलोपे
 सतिप्रकृतिग्रहलेप
 ३.लुगंतस्यापिग्रहणं
 इतिपरिभाषयागुण
 निषेधेप्राप्तेविधिः६

दिवादिपरतः॥ एषांसंज्ञालुङ्. यदिसुवृष्टिःसुगज्यंचामविष्यत्तदासुभिद्रुमभवि
 ष्यत्. अभविष्यत्. अभविष्यतां. अभविष्यन्. अभविष्यः. अभविष्यतं. अभ
 विष्यत. अभविष्यं. अभविष्याव. अभविष्याम॥ भूतैसिः॥ धातोर्भूतमात्रेका
 लेसिःप्रत्ययोभवतिदिवादिपरतः॥ एषांसंज्ञालुङ्. दादेःपे॥ पेपरेःपिद्वाधा
 स्यादणभूपिवतिभ्यःपरस्यसेर्लुक्. शाछासाघ्राधेटांवा॥ भुवःसिलोपेःपङ्.
 लुकिगुणोन॥ अभ्रत्. अभ्रतां. भुवःसिलोपेस्त्वरेवुक्. अभ्रवन्. अभ्रः॥
 अभ्रतं. अभ्रत्. अभ्रवं. अभ्रव. अभ्रम॥ माडि. सिरेव. स्मसहितेदिवादिर्वा॥ मे
 टः॥ माङ्. योगेऽटोन. माभवान्भ्रत्. मास्मभ्रत्. मास्मभवत्. भ्रप्राप्तावात्वान्
 भ्रवते॥ प्रादाथर्ः. अतःपरस्यातप्राथम्यातर्भवति. भवेते. भवंते. भवसे
 भवेथे. भवध्वे. भवे. भवावहे. भवामहे. भवेत. भवेयातां. भवेरन्. भवेथाः॥
 भवेयाथां. भवेध्वं. भवेय. भवेवहि. भवेमहि. भवतां. भवेतां. भवंतां. भवस्व.

दाणदानेउ
 दाणवनेदैपशोधनेदे
 पालने एवोग्रहणलक्षो
 ५नुसारातुदाज्दाने
 दोःबलंडनेउधान्धा
 रणपोषणयोः हागति
 निवृत्तौ दणगतौभूस
 तायां पापाने ४=
 माडि. उपपदे लुगेवभव
 तिसर्वलकारविषये
 स्तोत्तरेमाडि. प्रयुज्यमा
 ने धातोर्लुङ्. लुङोभव
 तः सर्वलकारविषये

सि० चं० ३०

४

भवथां भवध्वं भवे भवावहे भवामहे प्रभवत अभवेतां प्रभवंत अभवथा
ः अभवेथां प्रभवध्वं प्रभवे अभवावहि अभवामहि वभवे वभवाते वभ
विरे वभविषे वभवाथे नामिनो चतुर्णां धौटः ॥ नाम्यंता द्वातोः परस्य षीध्वं तु
डुलितं धस्यटः सेटो हलाद्वा वभविदु वभविध्वे वभवे वभविबहे वभ
विमहे भविषीष्ट भविषीयास्तां भविषीरन् भविषीष्टाः भविषीयास्यां भ
विषीध्वं भविषीदुं भविषीय भविषीवहि भविषीमहि भविता भविता
तौ भवितारः भवितासे भवितासाथे भविताध्वे भविताहे भवितास्वहे भ
वितास्महे भविष्यते भविष्येते भविष्यंते भविष्यसे भविष्येथे भविष्यध्वे
भविष्ये भविष्यावहे भविष्यामहे अभविष्यत अभविष्येतां अभविष्यं
तः अभविष्यथाः अभविष्येथां अभविष्यध्वं अभविष्ये अभविष्यावहि
अभविष्यामहि अभविष्ट अभविषातां आतोः तौर्दन्तः ॥ ग्रातः ग्रंतोऽड

४

वत्सकारादुत्तरस्य न। अमविषत। अमविष्टाः। अमविषायां। अवेचसेर्लोपः। अम-
 विटुं। अमविध्वं। अमविषि। अमविघ्नहि। अमविष्महि॥ चिती संज्ञाने। उपधायां।
 लघोः॥ धातो रूपधाया लघोर्नामिनो गुणः। चेतति। चेतैत्। चेततु। अचेतत्॥
 पूर्वस्य हसादिः शेषः॥ पूर्वस्यादिर्हसः शिष्यते अये हसालुप्यंते॥ चिचेत। चि-
 चेतिथ॥ सेः॥ सिशब्दात्परयोर्दिपसिपोरीट्॥ इट् इटि॥ इटः परस्य सेर्लोपः इटि
 अचेतीत्। अचेतिष्टां॥ स्याविदः॥ सेरातो विदश्च परस्यानञ् स भवति। अचेति
 षुः॥ च्युतिरुप्रासेचने। च्योतति। च्योचेत्। च्योततु। अच्योतत्। चुच्योत। इरितो
 वा। इरितो धातोर्वाङ् प्रत्ययो भवति पेसेरपवादः॥ अच्युतत्। अच्योतीत्। अच्युति
 इरुत्तरे। अच्योतति। अच्योतेत्। अच्योततु। अच्योतत्। नशसात्त्वपाः। पूर्वस्य श-
 सात्पराः त्वपाः शिष्यंते नशसाः। चुश्च्योत। अच्युतत्। अच्योतीत्। पकाररहितो
 ष्ययं। अच्योतति। मंथविलोडने। मंथति। इति नलोपे प्राप्ते। नोलोपः। धातोर्हसं त-

सिञ्च आञ्च विद्व-
 एते वा समाहारस्तस्मात्

विलोडनं प्रतिघातनं प्र-
 हेपणं च

सि० चं० ३

स्योपधाभूतस्य नकारस्य लोपः। कृतिपरैः। रू संयोगांसादिरै कितैः। ममंयतुः। म
य्यात्। मंथिता। मंथिष्यति। अमंथिष्यत्। अमंथिष्यतां। अमंथीत्। अमंथिष्टां। कु
थिपुथितुथिमुथिहिंसासंक्लेशनयोः। चुविबक्रयोगे। चुंवति। इदितैः। इदितो
धातोर्नुमं। कुंथति। कुहौश्चुः। पूर्वस्य कवर्गहकारयोश्चुत्वं भवति। हस्यवर्गच
तुर्थः। चुकुंथ। इदितो नो लोपो न। कुंय्यात्। कुंथिता। कुंथिष्यति। अकुंथिष्य
त्। अकुंथीत्। अकुंथिष्टां। विधगत्यां। प्रादेः स्मः स्तः। धात्वाद्योः षकारण
कारयोः सकारनकारौ भवतः। सेधति। प्रादेश्च तथा तौ सुनमं। प्रादेः परेषां
त्वादीनां नमादीनां च धातूनां सकारनकारयोः षकारणकारौ भवतः। षत्वण
त्वनिमित्ते सति। प्राग्धातोः। उपसर्गः धातोः प्राक् प्रयोक्तव्याः। निषेधति। ग
त्यर्थस्य सेधतेर्न षः। गंगं विसेधति। अट् द्वित्वम्वधानेपि षः। न्यषेधत्।
निषिषेध। विधूशास्त्रे मांगत्येच॥ ऊदितौ वा॥ ऊदितो धातोः परस्य वसादे

त्वशाष्टोपतापयोः स्वादिः पूरः प्राणिगर्भविमोचने-प्रदादिः दिवादिश्च धनकंपने स्वादिः कादिश्च रधृहिंसायां र श-प्रदर्शने तपत्री
 णने दपहर्षमोचनयोः डुरु जिघासायां मुहवेचित्ये मुहु न द्विरणोः छिह प्रीतो १८

रनपीडा। स्वरतिसृत्तिसृयति धृज्जरधूनशतपृष्टपृडुहमुहस्तुहस्त्रिहोच। स्वरति
सृत्तिसृयति धृजांकितवसादेर्सादेर्नित्यमित्स्यात्। सिषेधिय। तथोर्द्धः॥ ऊजां
ताडातोः परयोस्तकारथकारयोर्धकारोभवति दधातेर्न॥ ऊर्नैर्नवाः॥ सिषेह
सेधिता॥ सेह्य॥ सेस्यति॥ सेधिष्यति॥ असेधीत्। अनिटोनामिवतः॥ अवतोनामि
वतो॥ अनिटोधातोर्वृद्धिः स्यात्पेपरेसौ॥ असेत्सीत्॥ ऊसात्॥ ऊसादुत्तरस्यसे
र्लोपोऊसे॥ असेह्यं॥ असेत्सुः॥ वदस्थेयेर्हिंसायांच। अतनुपधायाः॥ धातोरु
पधाया अतोर्वृद्धिर्नितिणिति॥ चखाद्। एवुत्तमोवाणित॥ चखाद्। चखद्।
णित्ये॥ पेसेर्णित॥ अतोहसादेर्लघोर्वावृद्धिः सेटिसौ॥ अखादीत्॥ अखदीत्
। वदस्थेयेर्। वदति॥ ववाद्। वैदतुः॥ अवादीत्। गदव्यक्तायांवाचि॥ अगादी
त्। अगादीत्। प्रादिस्थान्निमित्तान्नेर्नस्यणो गदनदपतपद अपिहाधास्यामा
उ॥ मेइस्यतिहेतियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहतिश। स्यतिचिनोतिदेधि

गंदव्यक्तोर्वावाचिणदम्यक्तेशदेपत्तपतनेपदगतौएषामयादिनिर्देशः उदाहृदनेदाणदानेदोप्रवत्तुनेदेउपालनेचत्वारःप्रपिहाः
 धेउपानेउधान्धारणकोमणयोः धारुपौदौहागतिनिवृत्तौमाडमानेनेइप्रणिदानेपोप्रतकर्मणिहन्हितागत्योः प्राप्रापणोवाग
 तिगंधनयोः उदाहृदनेदाणदानेदोप्रवत्तुनेदेउपालनेचत्वारःप्रपिहाः

लोपः पंचांगिसेवा
स्य ३

कादिखादिषांतवर्जं गदनदादेरन्यस्मिन्धातौ परे प्रादिस्थाभिनिमित्तात् परस्य नेर्न स्य लत्वं वा भवति पाणिनि कात्यायनपतंजली
नामुच्चारणं आद्योच्चारणं तस्मिन् २-

सि. चं. उ.

६

पु। प्रणिगदति। अन्यत्राकत्वादावपांते प्रायुच्चारणे वा। प्रणिभवति। प्रनिभव
ति। प्रणिगच्छति। प्रनिगच्छति। प्रकत्वादौ किं। प्रनिकरोति। प्रनिबनति। अषां
ते किं। प्रविपुष्यति। आद्यच्चारणे किं। प्रनिचत्वा न। रदविलेखने। ररादलोपः
पचां किं तै चोस्य। पचादीनां लिङ्गनादेशादीनां पूर्वलोपो भवत्यकारस्य सक
हसमध्यस्थस्य च स्कारः किति णादौ सेटिथपि च। रेदतुः। रेदिथ। णदप्रत्यक्ते
शब्दे। प्रणिनदति। प्रणिननाद। प्रणिनेदतुः। प्रणिनेदुः। नेदिथ। अर्हगतौ पा
चने च। आभ्वोर्लोदौ। नुगंशां। अप्रोतेरुकारादेः संयोगं ताकारादेश्च पूर्व
स्य नुग्भवति णादौ। आनदी। आनदिथ। प्रादीत्। खर्हदर्शने। नर्हगर्हशब्दे।
खर्हति। नर्हति। गर्हति। अतसातत्यगमने। प्रातिथ्य। खादभरुणे। अखादी
त्। अति। अदिबन्धने। आनंत। आनंद। नुनदिसमङ्गौ। ननंद। चदि। आलादने।
दीप्तौ च। अचंदीत्। क्तिदिपरिदेवने। चिक्किंद। मुं धं मुद्धौ। मुमुं ध। अमुं धीत्

उखिउखिवखिवखिमखमखि ताखताखि राखरखिलखलखि
इखइखिइखिइतिरगरगिलगलगितगतगि अगअगिमगमगि
अगअगिअगमगिमगि

दिविप्रवयवे विंदति दधिपालने दंधति=

इदिपरमैश्वर्ये इंदति। स्वरादेः। स्वरादेर्द्वातो द्वितीयोऽङ्गमो भवति। दिवा दौप
रे। अइए। एरेरे। ऐंदत। कासादिप्रत्ययां दाम् कस्त्रपरः। कासः प्रासदयोऽङ्गना।
म्यायनेकस्वरेभ्यो एणवा दौपरे। प्राप्प्रत्ययो भवति सच ह्रस्वसम्परः प्रयोक्तव्य
ः। विददरिडा जागरुषां वा। रः। पूर्वस्य रुवर्त्तस्य कारः। धातोर्नामिनः। नाम्यं
तस्यादंतस्य धातोर्वृद्धिर्ज्जिगतिपरे। इदां चकार। इदां चक्रतुः। इदां चक्रुः। इदां
चकर्षः। इदामास। इदामासतुः। इदामासुः। इदां वभूव। इदां वभवतुः। इद्या
त। ऐंदीत्। णिदि कुत्सायां। प्रणिंदति निनिंद। उत्वगतौ। ओत्वति। असवर्णेत्वे
पूर्वस्येव वर्णो वर्त्तयोरियुवौ। उवोत्व। ऊत्वतुः। ऊवुः। उवोत्वियथ। ओत्वित। अं
बुगतिपूजनयोः। आनंच। अच्चात्। पूजायां। अंच्यात्। आछि। आपामे। आछेर्नु
कवा। आंछ। आनंच। आंछीत्। रुच्छीकौटिल्ये। घोर्विहसे। हृच्छति। हृच्छत। गुरु
छ। अहृच्छीत्। वजगतौ। शसददवादिगुणभूताकाराणां नैत्वपूर्वलोपो वव

अयम्

पूजार्थं चित्तं न लोपो
न ३ =

शसुहिंसायां दददाने
वकारदंतोद्युः प्रादि
यस्य सवादिः गुणश
देन भूतः नृत्वादितः
गुणभूतः गुणभूत
आसौ अकारश्च गुण
भूताकारः १ =

नुरव्यवधानो जातः
तेन इत्त्वः न ३

अनेकस्वरस्यासंयोगपूर्वस्य धातोस्त्वर्लस्य वत्वं न भवति च
तुर्धु रु दानादनयोः एतुतोऽनयोश्चतुर्धु वत्वं नान्यत्र

यस्मिन्नर्थे विधीयते लकारास्तद्धिता हतः समासो
वानवेद्यनसक्तः प्रथमाः ततः १२
सि. चं. ३.

जतुः। अवाजीत। अवजीत। वजंगतौ। वजति। ववाज। वदिवृज्योः सौ नित्यं वृद्धिः॥
अवाजीत। अवजंगतौ द्वेपलेच। अजेरंचतुर्धु वी वसादौ वा। विवाय॥ नुधातोः वि
करणास्य नोद्धातोश्च वल् वल् यो। रयुवौ स्वरे परेऽनेकस्वरस्यासंयोगपूर्वस्य तु
घोनु वल्संति हचोरे वापि। असंयोगपूर्वस्य किं। चिह्नियतुः। विव्यतुः॥ वेदथ
पः॥ स्वरान्तादस्वतश्च तादौ नित्यानिट्थयो वेट्। विवयिथ। विवेथ। आजिम
वीयात॥ नैकस्वरादनुदात्तात्॥ आद्योच्चारणे नुदात्तादेकस्वराद्धातोः परस्य
वसादेरिट् न॥॥ अनिट् स्वरान्तो भवतीति दृश्यतामिमांस्तु सेट् प्रवदंति तद्धि
दः॥ अदंतं मृदंतं मृतांच वृड् वृजौश्च डीडि। वरेष्वथ शीड्। अभावंपि॥॥
णस्य मृदंतं मुतांच रुस्तुवौ रुवंतथो लोति मथो युण् रुवः॥ इति स्वरान्ता
निपुणैः समुचितास्ततो हसंता नपि सन्निबोधत॥॥ शक्तिस्तु कांते घनिडे क
इष्यंते घसिश्च सांतेषु वसिः प्रसारिणी। रनिश्च भांते घथ मेथुने यभिस्ततस्तृतीयो

आजिथ विव्यथुः वि
व्य विवाय विवयवि
विवविधिम आजि
व ५

स्वरान्तो धातुरनिट् भव
ति इति भवद्विदृश्यतां

नमिरेवनेतरे॥३॥यमिषमांतेष्वनिडेकद्रव्यतेरामिर्दिवादावपिपद्यतेमनिः। न
 मिश्रतुर्थोहनिरेवपंचमोगमित्तुषष्टःप्रतिषेधवाचिनां॥४॥दिहिर्दुहिर्महतिरोह
 तीवहिर्नहिस्तुषष्टोदहतिस्तथालिहि। इमेनितोष्टाविहमुक्तसंशयागतोषुहां
 ताःप्रविभज्यकीर्तिताः॥५॥दिशिंदृशिंदंशिमथोमशिंसृशिंरिशिरुशिंक्रोः
 शतिमष्टमंविशिं। लिशिंचशांताननिटःपुराणगाःपठंतिपाठेषुदशैवनेत
 रान॥६॥रुधिःसराधिर्युधिवंधिसाधयः क्रुधिरुधीशुभ्रतिवुधतीव्यधिः। इमे
 तुंधांतादशचानितोमतास्ततःपरंसिध्यतिरेवनेतरे॥७॥दिषिंपिषिंशष्यतिपु
 ष्यतीत्विषिंविषिंश्लिषिंतुष्यतिदुष्यतीद्विषिं। इमान्दशैवोपदिशंत्यनिद्विधौग
 लेषुषांतान्क्रुषिकर्षतीतथा॥८॥तपिंतिपिंचापिमथोवपिंस्त्रपिंलिपिंलुपिं
 तप्यतिदृप्यतीसृपिं। त्वरेणनीचेनशपिषुपिद्विपीनप्रतीहिषांतान्गणितान्
 त्रयोदशः॥९॥अदिंहदिंस्कंदिभिदिहिदिहदीनशदिंसदिंस्त्रिच्यतिपद्यती

सि० चं० जु०

८

विदिं। नुदिंतुदिंविद्यविनत्तिकावपिप्रतीहिदांतान्दशपंचचानिटः॥१०॥ पचिं
वचिंविचिंरिचिंरंजिष्टृतीन्निजिंसिचिंसुचिंभजिभंजिभज्जतीन्। त्यजिंय
जिंयुजिरुजिसंजिमज्जतीन्भुजिंत्विजिंसजिविजीविद्यनिट्स्वरान्॥११॥ वेता।
अत्रैषीत्। अवेष्टी। हिंरुये। ये। अनपियकारेपरेपूर्वस्यस्वरस्यदीर्घः। चिह्नाय
हीयात्। अहैषीत्। तुंपिहिंसायां। प्रस्तुंपतेःसुट्गविकर्त्तरि। प्रस्तुंपतिगौ। अ
णरणवणभणशणकणक्कणव्रणभ्रणशब्दार्थाः॥ ओण^{दूरीकरणे} अपनयने। ओ
णांचकार। शोणवर्त्मगत्योः। वनघनसंभक्तौ। सेनतुः। जनसनखनामात्वंसे
कृतिरुसेपादौकृतिवा। सायात्। सन्यात्। चमुक्कमुजमुजमुजिमुअदने। छि
वुक्क^{प्रतकरणे} म्याचंमांदीर्घोपि। आचामति। आउकिं। चमति। विचमति। छिबुनिरस
ने। नामधातुष्वक^{प्रकमतौ} छिवांसत्वंन। षीवति। छिवेः। पूर्वस्यठस्यथोवा। तिष्ठेव। टि
ष्ठेव। षीव्यात्। अष्टेवीत्। कटेवर्षावरणयोः। हंसंतद्वणः। स्वस्रजागश्चेदि

घोषिहसे

हंकारांतमकारांत
यकारांतःधातवः

ब्राह्मणादिनां ब्रह्म
 लने भ्वादि ब्रह्म नव
 स्थाने दिवादि क्तमु
 ग्गानां क्तमुपादयहे
 पे त्रसीनुहेगे त्रुटछेद
 ने लषकां तौ ३ =
 स्तुप्रअबले क्तमुपादवि
 हे पे ग्राभां परस्य परसौ
 पदस्यैवेत् नवतिनात्
 ने पदस्य २ =

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

सि. चं. ७०
६

मिथ। ययंथ। यंता। यंस्यति। अयंस्यत्। यमिरमि नमातां सकसेरिद्वये। अयंसीत्
 अयंसिष्टां। एमप्रहृत्वैशब्देच। नेमिथ। ननंथ। अनंसीत्। ईर्ष्यईर्ष्यईर्ष्यायां
 ईर्ष्यति। ऐर्ष्यीत्। ऐर्ष्यीत्। गमृ। गतौ। गच्छति। गमांस्वरै। गमहन्जनत्वनघ
 सामुपधायालोपः। स्वरैः कृतिनतुडे। जमतुः। जगमिथ। जगंथ। हनतः। सपः
 हंतेरुदंताच्चस्यपइडभवतिगमेस्तुपे। गमिष्यति॥ लित्युषादेईः॥ लितोधा
 तोः। पुषादेश्चडः प्रत्ययः। पेसेरपवादः। अगमत्। मुचादेर्वाडः। मुचुमुचुगतौ। अ
 मुचत्। ^{उपधायालोपः} अमुचीत्। अलुचत्। अलोचीत्। मुचुलुचुचौये। उपधायालोपः। ओ
 चति। अपुचत्। अपोचीत्। लुचुगतौ। नोलोपः। लुच्यात्। अलुचत्। अलुं
 चीत्॥ निफलविशरणे॥ लफलमजत्रपां कितिणादौसेटिथपिचैत्वपूर्व
 लोपौ। फेलिथ। लांतस्य। ल्रसमीपाकारस्यसौनित्यंरुद्धिः। अफालीत्। फ
 लनिष्यत्तौ। फेलतुः। फेलिथ। अफालीत्। चरंगतिभरुणयोः। अचारीत्।

मुचुलुचुमुचुलुचुलु
 चुगतौ एते मुचादयः ओ
 चति ६२

६
 बेलचे ल केललेल
 द्येल चलने पेल फेल
 शेल बेल गतौ मल
 दने २=

दिवाद्यंतर्गतः पुष्पादिर्ग्री
 ह्यः कृतादिग्रहणयोग
 विनागात् करणीयं ६=

अकारो नीतांतकवर्त्तमा
 नेपीत्यर्थः। आकारः। आ
 दीदितइत्यर्थः। ३= अवय
 वयंगानां प्रोथल्यंकर
 णीयं ३=
 अतः सप्तपौषोरकारल
 कारोतदंतस्यधातोरतो
 वृद्धिर्नित्यं सौ अतो हसा
 देरिति विकल्पस्यापवा
 दः २=

उत्कर्षशसौजिनयेऽक
 र्मकोपं १
 विलेखनं नैदनमाक
 र्षणं च २
 दृशिरप्रेक्षणे सजवे
 सगे कृषविलेखने
 शश्रा मशने तपदृप
 श्रीणने सप्त गतौ एषा
 मरस्यानेरः अश्रम
 अतयोः समाहारः अं
 तेन सहितो रश्मिरश्म
 आरस्याने चेत्यर्थः
 ३

इषुहृत्वां बहमर्षले
 लुजगर्हृत्वा र्षहिं
 सायां २

फुल्लविकशने। फुल्लति। पुफुल्ल। जिजैये। सपरोरुयोर्जैगिः। जिगाय। जिग्यतुः। जि
 गयिथ। जिगेथ। जीयात्। अजैषीत्। कृषविलेखने। चकर्ष। चकर्षिथ। रारोह
 सेहृशां। दृशसजकृषमशस्यशतपदृपसपांजसे। रोहः भवति। आरोराभवति।
 कृषादीनां वा। कृष्यात्। कृष्टा। कर्षी। षटोः कसै। धातोः षटयोः कत्वं सेपरे।
 कर्ष्यति। कर्ष्यति। अकर्ष्यत्। अकर्ष्यत्। अकादीत्। अकादीत्। कृषम
 शस्यशतपदृपां वासिः। दृशपांतासक। हांतात्। शांतात्। षांतात्। तनास्युपधाद
 निटः सकृदिवादिपरतः नतुदृशोः सेरपवादः। अकृष्टत्। सप्त गतौ। सर्पति।
 ससर्प। ससपतुः। सप्यात्। सप्ता। असपत्। कुश। आह्वाने रोदने च। कोशति। चुको
 श। चुकुशतुः। चुकोक्षिथ। कुश्यात्। कोष्टा। अकुष्टत्। कृषारिषशिषहिंसा
 यां। इषुसहलुभारिषरुषामनपितस्येद्वा। रोषिता। रोष्टा। रेषिता। रेष्टा। रोषिता रो
 षा। अनिट् कोषमित्येके। सेद्वा यमित्येके। रोषिता। अशिष्टत्। उषदाहे। उ

कषति। चकषतुः २

नुधातोः १

कृषारिषाजैः २

उंवांचकारकामाधि
 देवावक्रमहर्निशं
 विदांचकारवैदेही
 रामादम्यविरसका

सि. चं. उ.
 इति १ =
 दादेर्घः १० आदि
 नवानां नभोतस्य
 भासध्वोः ३

चक्र एव अक्र एव
 त ३

स्कोराद्योऽप्र

षति। औषांचकार। असवर्णस्वरे। उवोष। औषीत्। मिहसेचने। दिटो लोपो दीर्घ
 अ। टेपरेटस्य लोपः पूर्वस्य चानतो दीर्घः। मेढा। अमिहत्। दहमस्मीकरणे॥
 देहिथ। ददध। धेह्यति। देध्या। अधाहीत्। मसात्। अर्द्धां। इवि व्यासौ। इन्व
 ति। इन्वांचकार। ऐन्वीत्। हि विदि विधि विजि विप्रोणने। हिन्यति। धिन्चि कृण
 ओर्वस्य लोपो गुणाभाव उपप्रत्ययश्चाप विषये॥ नृपः॥ नुप्रत्ययस्य उपप्रत्य
 यस्य च गुणो भवति। धिनोति। ओ। ओर्वी लोपः॥ असंयोग पूर्वस्य प्रत्ययो का
 रस्य लोपो वा मयो भिपितु गुणो बाधकः। धिनोमि। धिन्वः। धिनुवः। धिन्मः। धिनु
 मः॥ ओर्वी हे॥ असंयोग पूर्वीत्यस्य योकाराद्देर्वी लुक्। धिनु। कृविहिंसाकर
 णगतिषु। कृणोति। अर्द्धा^{कार्त्वे}। ओर्वी^{अप्रोपवादः}। अर्द्धेर्वीनुः प्रत्ययोः पविषये। अर्द्धोति॥
 अर्द्धति। आनद्धिथ। आनष्ट। अर्द्धिता। अष्टा। आहीत्। आष्टां। आर्द्धिषुः॥
 आर्द्धः। तर्द्धत्वर्द्धतनूकरणे। तर्द्धस्तनूकरणेर्नुर्वीः विषये। तर्द्धोति। त

टत्वं धत्वष्ट्वे च नोपः
 षटोः कः से रुशवांता
 त इति ४ २ =
 अप्रोपवादः धि विप्रो
 णने कृविहिंसायां ४ =

अप्रोपवादः १

१०

रुतिकाहं। ततद्विथ। ततए। अतहीत। अतद्विष्टा। अताहीत। अताष्टा। तनूकर
 लोकिं। वाग्भिः संतद्विथ। भर्त्सयतीत्यर्थः। एतद्विचुं वने। प्राणद्विथ। ग्लेहैर्हर्ष
^{जातुहये} दये। संधाद्विथ। सानासा। अनपि। आतोणपूडौ। आदंताद्वातोः परोणपूडौ। जग्लो।
 आतोः नपि। धातोरातो लोपोः नपिक्वि। तित्वरे सेटिथपिच। जग्लतुः। जग्लिथ। ज
 ग्लाय। संयोगादे स दंतस्य किति लिङ्गो कारो वा। ग्लायत। ग्लेयात। अग्लासीत।
 अग्लासिष्टा। कैगैरैशब्दे। कायति। चकौ। जगौ। दादरै। अपिद्वाधामागैहाक
 पिं वतिसो स्यामातरकारो भवत्याशीर्यादादौ पे। गेयात। अगासीत। द्यौस्त्येश
 द्भसंघातयोः। स्थायति। तस्त्यौ। स्थायात। स्तेयात। अस्त्यासीत। देपसोधने। द
 दौ। दायात। अदासीत। धेदपाने। धयति। दधौ। धेयात। अधासीत। सिलोपप
 द्हे। अधात। अस्यालोपः। अधः। धेटोभूतमात्रेदिवादिपरेङोवा द्वित्वंच। सेर
 पवादः। अदधत। दशि। प्रेरुणे। दशादेः पश्यादिः। चतुर्ष्वपि दशरुत्त शदत्त

वेवादादायेकारोऽस्य
 पिपाठः ५

दातादने
 इह दारूपास्त्रियः उदात्त
 दाने दो अवत्तने धा
 रूपौ द्वौ उधा न्धारण
 कोषणयोः घेट पाने मा
 माने गैशब्दे न हो क त्या
 ने पापाने वी अंत के म
 लि हा गति निवृत्तौ

॥ दृशिरप्रेक्षणे। रुगतौ रुगतौ शब्दशातनेषु विवरण। गति-प्रवसादनेषु। पापाने घ्रागंधोपादाने। आशब्दाभिसंयो
गयोः स्यात्। दालदाने। घ्रागतिनिरुत्तौ ॥

सि. चं० ३०

क्र्यादेरिति निमित्तं प्राप्तेः
नामा २ः

सर्पसी जुहोत्या
दिकौ रत्यतिनेन
आद्योर्न ३ः शासु
अनुविष्टौ ६

दपाघ्राभाम्रादाणस्यांपश्यरुधुधौशीयसीदपिवजिग्रधममनयछतिष्ठाः पश्य
तिददर्श॥ सजिदृशोस्यपोवेद॥ ददर्शियददृष्ट॥ अडाहीत॥ अडाष्टा॥ रुवर्षद
शोर्देगुणः॥ अदर्शित॥ रुगतौ॥ रुछति॥ आर्छत॥ आर॥ गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः॥ अ
र्तः संयोगादेः रुदंतस्य गुणोयकिपडि। कितिणादावाशीर्यादादौच॥ आरतुः
आरुः॥ अत्यर्तिव्यपितीनां यपोनित्यमिद॥ आरिथ॥ अर्मात॥ अरिष्यति॥ स
र्तिशास्यर्तिभ्यो डोलुडिसेरपवादः॥ आरद्॥ आरत्॥ अर्तेहीदेरितिकेचि
त॥ आर्षीत॥ रुगतौ॥ धावति॥ शीघ्रगतावेवायं॥ अमन॥ सरति॥ ससर्थ॥ सस्व
पादादौ॥ पेयादादौरुतोरिड्भवति डो अवधानार्थस्तेनयेइति नदीर्घः॥ अ
सरत्॥ स्त्रियात्॥ रुगतौ॥ स्त्रवति॥ सुस्वोथ॥ सुस्वुव॥ स्त्र्यात्॥ स्त्रोता॥ स्त्रोष्यति प्रि
सुडुभ्यो डो धातोश्च द्वित्वं लुडिसेरपवादः॥ असुस्त्रुवत्॥ दुङ्गुतौ॥ दुदोथ॥ दु
दविथ॥ दुदविथ॥ दुडुव॥ अदुडुवत्॥ मुअवणे॥ मुवः॥ अआदेशो नुप्रत्यय

अनिटो नासिद्विनि
रुद्धिः। गरोहसे। शां
त्यारोः। रः। ततो। तनुप
धायाइति रुद्धिः। अ
डाहीत उपरि २
अदृनरुत्तौ रुगतौ
येन संवरणे स्वरं
तादिति विकल्पे रु
दंतादिति निबधेच
प्राप्तेविधिः ५

दुद्रोथ

११

ऊदितोवा

स्वशंतादितिविकल्पे
प्राप्तेनिषेधः २ =

ते हति ते हेतु ते हतु
 प्रोहत् ३ रुह्यात् ३
 होटः तपोः टि टो
 लोपदीर्घश्च ह्रस्वः

सि. सं. ७.

१२
 क्कंदति क्कंदेत क्कं
 दत्तु अक्कंदत् चक्कं
 द ४ क्कंता क्कंत्स्य
 ति अक्कंत्स्यत् ४
 तरति तरेत् तरतु अ
 तरत् ततार ६

तरिष्यति तरीष्यति
 अतरिष्यत् अतरी
 ष्यत् ४

रजतगो दंश दशने। सं
 जपरिघंगे। संजसंगे ३
 दशत् दशतु अदश
 त दंश्य दंशत् दंश्य
 दंश्यति अदंश्यत् ३

अत्वारिष्यत् अत्वार्ष्यत् अत्वारीत् अत्वारिष्टं त्वरतीति इडभावे अत्वार्षीत्
 अत्वारिष्टं अत्वार्षुः बुध अवगमने बोधति बोधितां अवोधीत् रुहवीजजन्म
 निश्रादुर्भावे च हरो हरोटा रोह्यति अरोह्यत् अरुह्यत् स्कंदिरुगतिशोषण
 योः चक्कंदित्य चक्कंत्स्य क्कंद्यात् सावनिटो नित्यं वृद्धिः अनिटो धातोस्तु
 पधाभूतस्यातो वृद्धिः स्यात् सोपरे अक्कांतीत् अक्कदत् तृप्त्रवनतरणयो
 ः तेरतुः तेरित्य रूत ईर धातो रूकारस्य इडभवति गुणवृद्धिनिमित्ताभावे
 तीर्यीत् इटो ग्रहां ग्रहादीनामिट ईकारो न तु लाटौ वृड वृज् रूदंतानां वा त
 रिता तरीता पेसेरिटो न दीर्घः सीष्टादेश्च अतारीत् अतारिष्टं दंश दशने अ
 पिरंजदंशस्त्वेजसंजां एषां नस्य लोपोः पि दशति अदाड् द्हीत् घंजसंगे सज
 ति न्यषाड् द्हीत् कित्तरो गापनयने संशये च गुह्यः गुप्तिज कित्तमानवध
 दानशान्भ्यः स्वार्थे सप्रत्ययो धातो अदित्वं चिकित्सति चिकित्सांचकार

चिकित्सेत् चिकित्सन् अचिकित्स
 त् चिकित्तामास चिकित्सां वक्तु
 वचिकित्सात् चिकित्सां चि
 त् चिकित्सित् चिकित्सित्

बोधेत् बोधतु प्रबो
 धत् बुबोध बुध्यात्
 रबोधता बोधिष्य
 ति प्रबोधिष्यत् २

सावनिट इति वृद्धिः षत्व
 कत्व परस्य सवर्णा ३
 गुप् गोपने तिज निशाने
 मानपूजायां वध्वं वध
 ने दान विडने शान्
 तेजने २ २
 स्वार्थे सप्रत्यय इट लनवति
 आगमजमित्युक्तत्वा
 तनानिटिसे इति गुणः
 चिकित्सीति

वस्यतवमितावमिष
तिग्रवमिष्यत्३

वसतिवसेतवसतुग्र
वसतववाम३

कल्लत्कलिताफ
लिष्यतिप्रकलि
ष्यत् ४
स्वनतिस्वनेतस्वन
तुप्रस्वनतस्वान
स्वभ्यात्स्वनिता
स्वमिष्यतिप्रस्वनि
ष्यत्प्रस्वानीत्

पञ्चपतने^{ल्लयुवादेः} पेततुः^{पुमः} पतैर्^{अपसत्} पुमः^{अमुचलने} अपसत्^{फणजाजभाज} अमुचलने^{फणजाजभाज} फणजाजभाज^{ताम्रस्यमत्त} ताम्रस्यमत्त
नहृ^{अमुत्रसामेत्वपूर्वलोपौवा} अमुत्रसामेत्वपूर्वलोपौवा^{कितिलिटिसेटिथपिच} कितिलिटिसेटिथपिच^{अमतुः} अमतुः^{वममतुः} वममतुः^{अमीत} अमीत^{डुवमुवद्विरणौ} डुवमुवद्विरणौ^{वमएत्वपूर्वलोपौवेति} वमएत्वपूर्वलोपौवेति^{केचित्} केचित्^{वेमतुः} वेमतुः^{ववमतुः} ववमतुः^अ अ
वमीत^{फणागतौ} फणागतौ^{फणति} फणति^{फेणतुः} फेणतुः^{पफणतुः} पफणतुः^{अफाणीत} अफाणीत^{अफणीत} अफणीत^{स्वनस्य} स्वनस्य
मुशब्दे^{स्वेनतुः} स्वेनतुः^{सस्वनतुः} सस्वनतुः^{स्येमतुः} स्येमतुः^{सस्यमतुः} सस्यमतुः^{शसुहिंसायां} शसुहिंसायां^{शशसतुः} शशसतुः^{शशसिथ} शशसिथ
॥ तुहिरदुहिरुहिरु^{प्रहने} तुहिरु^{तोहति} तोहति^{तोहिता} तोहिता^{अतुहत्} अतुहत्^{अतोहीत्} अतोहीत्^{दोहति} दोहति^{दोहि} दोहि
ता^{अदुहत्} अदुहत्^{अदोहीत्} अदोहीत्^{उहति} उहति^{उवोह} उवोह^{उहिता} उहिता^{अहत्} अहत्^{अहीत्} अहीत्^{वसनिवासे} वसनिवासे
णवादौ^{पूर्वस्य} पूर्वस्य^{पञादीनां} पञादीनां^{ग्रहादीनां} ग्रहादीनां^{चपूर्वस्य} चपूर्वस्य^{संप्रसारणं} संप्रसारणं^{णवादौ} णवादौ^{यवराणा} यवराणा
मिदुदतः^{सस्वरस्य} सस्वरस्य^{संप्रसारणं} संप्रसारणं^{दीर्घस्य} दीर्घस्य^{दीर्घः} दीर्घः^{रुत्वस्य} रुत्वस्य^{रुत्वः} रुत्वः^{उवास} उवास^{यजां} यजां^{यवरा} यवरा
णां^{मृतः} मृतः^{संप्रसारणं} संप्रसारणं^{किति} किति^{यजादीनां} यजादीनां^{संप्रसारणं} संप्रसारणं^{किति} किति^{यजिर्वपिवही} यजिर्वपिवही^{चैववे} चैववे
नव्ये^{जौ} जौ^{ह्रयति} ह्रयति^{स्वपी} स्वपी^{वदवसी} वदवसी^{श्वयति} श्वयति^{वर्क्तिरेका} वर्क्तिरेका^{दशयजादयः} दशयजादयः ॥ १ ॥ घंसादेःपः

यजदेवपूजादोद्वयबीजतंतुसंताने२ बह्व्यापलो३ वेजतंतुसंताने४ त्येजसंवरणे५ हेजस्यर्द्धायां६ त्रिष्यप्रशवे७ वदव्यक्तायां वा
चि८ वसनिवासे९ दुर्गेश्वरगतिवृत्तोः१० वचपारिभाषणे११ ग्रहिन्यावयेव्यधिवहिबिचयोव्यप्रतिस्तथा एष्टतिर्जज्ञ
तिष्ठेवनवैतैचग्रहादयः१२ श्रीगणेशपादाने१३ व्यावयोहानो२ वेजतंतुसंताने३ व्यधताउने४ वरकांतो५ व्यचवाजीकरणे

वसुप्रदने। शास्त्रानु
शिष्टो वसुकांतौ १२

सि. चं. उ०

वद्वृत्तोरिति वृद्धिः
नान्योर्ध्वः ३

१३

इकारस्य लोपाभावश्च
नवतिः ६

नामधातुष्वकृष्टिवा
मिति सत्त्वाभावः ३

ईकात्मा ईकावभूत
ईक्रीषीष्ट ईक्रीता ई
क्रीष्यते ईक्रीष्यत
३ षकृते षकृतं
तां प्रषकृते प्रष
कृतं ३

षसिशासिवसीनांसस्यवोनिमित्तसति। ऊषतुः। उवसिथ। उवस्य। उष्पात। वत्ता
सस्तोः। नपि। सस्यतोः। नपिसे। वत्स्यति। अवासीत। अवात्तां। वद्वृत्तायां वाचि
। उवदिथ। उद्यात। अवादीत। दुःप्रोश्चिरगतिवृद्धोः। अयति। अयतेर्णां
दौसंप्रसारणं वाततो द्वित्वं। मुशाव। मुशुवतुः। मुशविथ। शिश्वाय। शिश्चि
यतुः। शिश्चयिथ। अयात। अययीत। अयतेरितो लोपोऽः। अयत। अय
तेर्दे द्वित्वं वा। एरलोपः। अशिश्चयत। घल्ल। अदने। जघास। जरुतुः। जघ
सिथ। जघस्य। घस्ता। अघसत॥ इति पंचप्रक्रिया। एधवृद्धो। एधते। एधांचक्रे॥
आमोभ्वसोर्नात्कर्तरि। एधांचनव। एधामास। ऐधिष्ट। ईदृदर्शने। ईदांच
क्रे। ऐदिष्ट। षकृगतौ। षषक्रे। षकिषीष्ट। अषकिष्ट। वेष्टवेष्टने। विवेष्टे॥
वेष्टवेष्टायां। अवेष्टेष्टरुजगतौ। स्थेयेच। अर्जते। आनृजे। आर्जिष्ट। रुजि
भृजीभर्जने। रुजांचक्रे। आर्जिष्ट। वभृजे। अभर्जिष्ट। वंजपरिधंगे। त्वजते॥

एधेत एधतां एधत५

एधिषीष्ट एधिता एधि
ष्यते ऐधिष्यत ईदृते
ईदृते ईदृतां ऐदृते
वेष्टते वेष्टत वेष्टतां
वैष्टत ३

१३

अपरिजेति नलोपः १
त्वजेत त्वजतां त्व
जत १

सदिस्त्रिंशोरितिपरस्य
 नमः १=
 लफलेति एत्वपूर्वतो
 नौवा २= ककारइट
 विकल्पार्थः प्रका
 रप्रकारार्थः २=
 पतेत्रवेतत्रपतां
 त्रपतर
 तेवेततेपतामप्रतेप
 ततितिवे ३= तेस्पते
 अतेस्पत ४= तेहृरणे
 तेपतेतेवेततेपतां अते
 पततितिवेतेपवीष्टते
 पितातेपिष्यतेअतेपि
 ष्यतअतेपिष्टतेपतोष्ट
 एरुहोआदेःस्त्रःस्त्रःस्त्रः
 पतेस्त्रेपतेस्त्रेपतांअस्त्रेप
 तातष्टेवेस्त्रेपवीष्टस्त्रेप
 ष्यतअस्त्रेपिष्यत ४=
 दत्वात्पूर्वपीभावेप
 आतद्विस्त्रनुधातोर्
 तीष् ४= दीवीदीसौ
 जनीप्रादुर्भावेबुधश्च
 बजमनेपूरीआप्ता
 यनेहतेदिवादयःता
 यस्तानपालनयो
 : नृणावीवदौ ४=
 ताधिपीष्टतापिताताधिष्य
 तेअताधिष्यत २

स्वजतेर्णादिर्वाकित्वं। पैरषस्वजे। पारषस्वजे। स्वइ-हीए। अस्वइ-हि। अस्वइ-हा
 तां। त्रपूषलज्जायां। त्रैवे। त्रपिषीष्ट। त्रप्सीष्ट। अत्रपिष्ट। अत्रसा। अत्रसातां। तिष्ट
 तेष्टिष्टेष्टेष्टे^{उवले}रुणो। तेपते। सिस्योः। नपधायागुणोनः। सिस्योरनिटोपरतः। ति
 स्सीष्टतेसा। अतिम। जनीजमिगात्रविनामे^{रधिजिंसाया}। रधिजमोः। स्वरेनुम्। जंभते। जजंभे
 अजंभिष्ट। एमहंभे। विष्टोभते। तुष्टुमे। स्तोमिता। अस्तोभिष्ट। दूमस्सहने। दूम
 ते। चरुमिमहे। चरुणमहे। कृयीशब्देनंदेच। कूयते। चुकूये। अकूयिष्टस्मा
^{कृदितो वा मोनोधातोः}
 यीविधूनने। द्वायते। चद्वाये। अद्वायिष्ट। स्फायी। ओष्वायीवृद्धौ। पस्फाये
 लैङ्गाडोः। प्पायःपीः। पिष्ये। अप्पायिष्ट। दीपजनबुधपूरितापिप्पायिभ्यो
 वाइणतनि। लुकं। इणः। परस्पतनौलुकं। अप्पायि। ताष्टसंतानपालनयोः।
 तताये। अतायिष्ट। अतायि। वलवलसंवरणे। ववलै। अवलिष्ट। दुभ्रा
 न्दुभ्राण्दुभ्राण्दीसौ। भ्राजते। भ्रजे। वभ्राजे। भ्राश्यते। भ्राशते। वभ्राशे।

स्वइ-का स्वइ-ह
 अस्वइ-ह्यत १
 त्रपिषीष्टे त्रपि
 वा त्रपिष्यते त्रपि
 ते अत्रपिष्यत अत्र
 स्पतर
 जंभते जंभते अजंभते जं
 भिषीष्ट जंभिते भिष्यते
 अजंभित ४= लोभते लो
 भेतस्तोभता अस्तोभत ५
 षः पिडिदादिभ्यो इ-इत्य
 र्थः ५= उंदने लोदने
 आशीभावे इत्यर्थः ६
 स्फायते स्फायेत स्फा
 यतां अस्फायत ७ स्फा
 यिषीष्ट स्फायिता स्फायि
 ष्यते अस्फायिष्यत अस्फा
 यिष्ट। प्पायते प्पायेत प्पा
 यतां अप्पायत ७
 तायते तायेत तायतां अता
 यत उतायिषीष्ट तायिता
 तायिष्यते अतायिष्यत २
 वलते वलत वलत ७
 लतर वलिषीष्ट वलिता
 वलिष्यते अवलिष्यत अ
 वलिष्ट वल्लते वल्लेत व
 ल्लतां अवल्लत वल्लते
 वलिषीष्ट वल्लिता व
 लिष्यते अवलिष्यत २

फलराज वाजसा
 ऋ ३त्येत्वपूर्वलोपो
 वा २ तीक्ष्णीकरणे
 गुणः ३सि सः तिजे
 सि० चं० ३०

रुमायां २
 मानविचार १०
 धनिदा १०
 न प्राप्तिविशानते
 जने ३

नेरतिभिजिडोर्ग्र
 हणं ५
 तसमीनिर्देशनवि
 धीयमानकार्यव
 र्णितरेणभवहि
 तस्यपूर्वस्यवोध्यं
 येननामवधानंते
 नव्यवहितेपिभव
 ति ३

ह्योप्यते। ह्योशते। ह्येशे। वक्ष्यते। तिजनिशानेरुमायांच। तितिरुते। तितिरुच
 के। गुपगोपनकुत्सनयोः। गुप्यते। मानविचारैः। यः से। पूर्वस्यातइत्से। माना
 दीनांपूर्वस्येतोदीर्घः। मीमांसते। बंधनिंदायां। अदिजवानां। वीभत्सते। पण
 अवहारैस्तुतौच। पनच। पणायतिस्तुतावेवायम्। पणते। पणायंचका
 पेणे। एवंपनच। कर्मुकांतौ। कमेः स्वार्थेभिड्। अनपितुवा। कामयते। काम
 यांचके। चकमे। नेरइडिह्य। न्येताद्वातोः कर्तृर्षड्। लुडि। धातोश्चडित्वं
 सेरपवादः॥ नेः॥ अनपिनेर्लोपोनतुइडामंताल्वायेत्त्रिस्त्रुपु॥ अडिंलघौ
 रुत्विउपधायाः॥ अडि। सत्पुपधायाहृत्वोभवति। पूर्वस्यातोलधनिधात्व
 दूरेपरेइकारः॥ लघौदीर्घः॥ अडि। सतिपूर्वस्यलघोर्दीर्घोऽलधनिधात्वदूरे
 परे। अचीकमत। नेरभावेकमेरइडिह्ये। अचकमत। अयातौ। अयते। अय
 तौप्रादेरेफस्यलत्वं। ज्ञायते। पलायते। अयांचके। आयिष्ट। दयशानगतिहिं

परापवादेवधेशित्त
 विकारेसः ३
 कृतावनुबंधस्यवे
 वलेचरितार्थत्वा
 त्प्राप्यस्ययाता
 तणेनीत्मने

२४

उकारोऽडि-लघो
 इतिविशेषार्थः ६

२४

॥ इति प्रत्ययाश्रितं का
र्यमंतरंगं प्रत्ययप्रत्यया
श्रितं कार्यं वहिरंगं अंतर
रंगवहिरंगयोर्मध्ये अं
तरंगं बलवत् ॥ ५

सादानेषु दयते दयांचक्रे घटचेष्टायां नघटे अघटिष्ट ईहचेष्टायां ईहांचक्रे क
हवितर्के ऊहांचक्रे कासशब्दकुत्सायां कासांचक्रे वेष्टसेवने सिधेवे असे
विष्ट पुष्ट लुष्ट चुष्ट गतौ अघोष्ट अलोष्ट अघ्योष्ट गाष्ट गतौ गाते अंतरंगत्वा
सर्वस्य दीर्घः गातेऽप्रकारांतरत्वादातौ तोदनतः गौ गावहे जगे अगास्त रुष्ट ग
तौ भाषणे च रवते नानर्थावः अनपि विषये नवर्षस्य बलत्वं न किंतु नव रुरुवे
रविता अनिद्रो यमित्येके रोता अरोष्ट मष्ट बंधने मविता देष्ट त्रेष्ट पालने द
यते देष्टोणादौ दिग्पादेशो द्वित्वाभावश्च दिग्ये दासीष्ट अपि द्वाधास्यामित्ते
ईत्वमातिनतु दीर्घलोपोऽहत्वात् रसै हत्वात्परस्य सेर्लोपो रसे अदित
त्रायते तत्रे अत्रास्त मिष्ट ईषष्ट सने सिषिये स्मेता डीष्ट विहायसागतौ डि
ष्टो अडपिष्ट कृत्तदीप्तौ द्योतते द्यतेः पूर्वस्य संप्रसारणं स्वापेक्तसे दिद्य
ते कृतादिभ्यो लुडि वायंपेडः अकृतर अद्योतिष्ट श्वितावर्णे श्वेतते अ

कृतादयः कृदिपर्यं तास्त्रयो विंशति
धातवस्तेभ्यः परस्मैपदं वा भवति ॥ २

सि. वं. नु.

स्वतत। अस्वेतिष्ठ। निमिदास्नेहने। अमिदत। अमेदिष्ठ। निश्चिदास्नेहनमोचन
योः। अषिदत। अस्वेदिष्ठ। निश्चिदाच। अश्चिदत। अस्वेदिष्ठ। रुचदीसावमि
प्रीतौच। अरुचत। अरोचिष्ठ। घुटपरिवर्तने। घोटते। नुकटे। अकटत। अघोटि
ष्ठ। रुठलुटलुठप्रतिपाते। अरुटत। अरोटिष्ठ। अलुटत। अलोटिष्ठ। अलुटत। अ
लोटिष्ठ। शुभदीप्तौ। अशुभत। अशोभिष्ठ। रुमसंचलने। अरुमत। अरुमिष्ठ।
गमतुमहिंसायां। अगमत। अगमिष्ठ। अतुमत। अतोभिष्ठ। संसुधंसुभंसुअव
संसने। अस्वसत। अस्वसिष्ठ। ध्वंसुगतौच। अध्वसत। अध्वसिष्ठ। स्तनुविस्वासे
अस्तमत। अस्तमिष्ठ। रुजिभृजीमैर्जने। रुजाचक्रे। अर्जित। अर्जिष्ठ। वभृजे
अभृजत। अभर्जिष्ठ। वतुवर्तने। वरते। वतादिभ्यः। स्पसयो। वीपंपेः। निटत्वं
च। वत्स्यति। वर्तिष्यते। अवत्स्यत। अवर्तिष्यत। अरुतत। अवरतिष्ठ। वधकट
हौ। अकशब्दकुत्सायां। स्यंद्रप्रस्त्रवरो। स्यंदते। सस्यंदे। स्यत्स्यति। स्यदिष्यते। स्य

संचलनं प्रकृतिविपर्य
योमथनंच ५
भर्जनं जलं विना तंदुला
देः संतापविशेषः ८

त्स्यते। अस्यंत्स्यत्। अस्यंदिष्यत्। अस्यंत्स्यत्। अस्यदत्। अस्यंदिष्ट। अपिंत्त। कृपूत्ताम
 र्थे॥ कृपूत्तौलः॥ कृपूत्तौलः॥ कृपूत्तौलः॥ कृपूत्तौलः॥ कृपूत्तौलः॥ कृपूत्तौलः॥ कृपूत्तौलः॥ कृपूत्तौलः॥
 सिस्योः॥ उपधायागुणोनसिस्योरनिटोः परतः॥ कृप्सीष्ट॥ कृपेत्तादौपंवापेः नि
 दत्वंच॥ कल्सा॥ प्राति॥ कल्सिता॥ कल्सा॥ कल्स्यति॥ कल्स्यते॥ कल्स्यते
 अकल्स्यत्। अकल्स्यत्। अकल्स्यत्। अकल्स्यत्। अकल्स्यत्। अकल्स्यत्। अकल्स्यत्। अकल्स्यत्।
 एतेकतादयोवृतादयश्च॥ व्यथदुःखसंचलनयोः॥ व्यथते॥ व्यथोणादौपू
 र्वस्यपस्यइः॥ विव्यथे॥ अव्यथिष्ट॥ जुङ्गतौ॥ जुजुवे॥ अजोष्ट॥ लुङ्गतौ॥ लोषीष्ट लो
 ता॥ अलोष्ट॥ रमुक्तीडायां॥ रमते॥ व्याङ्पर्युपेभ्योरैमःपं॥ विरमति॥ रेमे॥ व्यरंसीत्॥
 अरंस्त॥ लोहदर्शने॥ लुलोके॥ लोकिषीष्ट॥ श्लोहसंघाते॥ अश्लोकिष्ट॥ शकिशं
 कायां॥ शशंके॥ अशंकिष्ट॥ अकिलदृष्टे॥ अनंके॥ दौहत्रौह्ररधिगतौ॥ लधि
 भोजननिवृत्तौच॥ दुदौके॥ अदौकिष्ट॥ ललंघे॥ अलंघिष्ट॥ अत्रौकिष्ट॥ वाधवि

इहहसादिशेषरत्यस्या
 पवादः इकारः ततोह
 सादिशेषेणयस्यानिवृ
 त्तिः ६२

सि. चं. नु०

१६

प्रतिघाते
लोडने वाधते ववाधे प्रवाधिष्ट नाथ नाध पाँ चोपतापैश्वर्याशीः पु नाथ आ
शिषे वात्मनेपदं नाथते अन्यत्र नाथति ननाधे प्रनाधिष्ट दधधारणे दधते
दधे अदधिष्ट कुदि ^{उत्तरवनेनुराणेच} प्राप्रवणे चुकुंदे अकुंदिष्ट वदि ^{नमस्कारः} प्रभिवादनस्तुत्योः ॥
ववंदे प्रवंदिष्ट भदिकल्याणे सुखे च वमंदे वमंदिषे प्रमंदिष्ट मदिस्तुति
मौद सदस्वप्रकांतिगतिषु ममंदे स्पदि किंचिच्चलने पस्पंदे पस्पंदिषे मुद
हर्षे मुमुदिषे दददाने दददे पती ^{उद्यमे} प्रपत्ने येते जित्वरासंभ्रमे त्वरते तत्वरं अ
त्वारष्ट पहमर्षणे सेहे सहिता सहिवहोरोद्वर्णस्पटलोपैसति सौटा अस
हिष्ट गाह्विलोडने जगाहिषे जंघाहे जगाहिध्वे जगाहिदे सेटोहलाहा ज
घादु गाहिषीष्ट घाहीष्ट गाहिता गाटा गाहिष्यते घाद्यते प्रगाहिष्ट अ
गाह अघाहातां गहू प्रहणे गहते जगहिषे जघहे जघदु धहीष्ट गहिता ॥
गटी घद्यते अगहिष्ट अघ दत प्रातिसकौलोपः त्वरं अघहातां अघ

इषुसहेतिवेदइउभावे
टत्वधत्वपुल्ललोपो
३२

१६

मोदः संतोषमदोगर्वः ल्य
प्रजालस्य कांतिशोभा
५२

मर्षणं अपराधे सत्यपिको
मानाविष्करणं ७२
इडभावे टत्वं न सादिति
सिलोषे धत्वष्टत्वट
लोपदीर्घत्वोऽप्रसो
टप्रसहि मातां ४२
इडभावे होट इतिटः
आदिजनानामितिघः
षटोरतिकः प्रत्यच
४२

फलरात्त्वपूर्वलोपो

यादादौयादादौस्तोर
इतिवतिडोऽनधानार्थ
स्तेनवेऽनिर्दीर्घः३

हरलंप्रापणंस्वीकारः
स्तेयंनाशनंचैतिच
त्वारोर्थोभारंहरतिच
र्णहरतिपापंहरतिरु
दंतादितिनेपाट्पा
दादाविति३।३=॥
आर्जवेर्थेगुब्बःइति
सःयःसेइतिपूर्वस्तेतं
मानादीनामितिदीर्घ
॥४॥ इडभावेटत्वध
त्वबुत्वानि॥६॥

रुत॥^{अवदारलो}इत्यातप्रक्रिया॥ राजदीसो॥ रेजतुः॥ रराजतुः॥ रेजे॥ राजे॥ अराजीत॥ अराजि
ष्ट॥ विनविनने॥ चखतुः॥ चखे॥ खायात॥ खन्यात॥ अखनीत॥ अखानीत॥ अखनि
ष्ट॥ रुजहरणौ॥ जहर्थी॥ जहे॥ हिषात॥ नः॥ रुवर्णस्यसिस्पोरनिटोर्नगुणः॥ रुषीष्ट॥
अहर्षीत॥ अहत॥ दान^{सरलता}आर्जवे॥ दीदांसति॥ दीदांसंचक्रे॥ शाजतेजने॥ शीशांस
ति॥ शीशांसते॥ शीशांसंचक्रे॥ गुरुसंवरणे॥ गुरेरुपधायाऊहुणहेतौस्वरे॥ गुरुति॥
गुरुते॥ जुगुरु॥ जुगुरुतुः॥ जुगुहिथ्य॥ जुगोट॥ जुफक्रे॥ जुगुहिषे॥ जुगुहिदे॥ जुगुहिध्वे॥ जु
फक्रे॥ गुरुहिषीष्ट॥ फकीष्ट॥ गुरुहिता॥ गोट॥ गुरुहिष्यति॥ घोक्ष्यते॥ अगृहीत॥ अफकृत
दुहिबिहलिहगुहभ्यः॥ सकोलुगवावकारतवर्णयोराति॥ अगृष्ट॥ अफकृत॥ अ
फकृतां॥ अफकृत॥ अगृष्टाः॥ अफकृत्याः॥ अफकृतायां॥ अफदुं॥ अफदि॥ अ
गुरुवहि॥ अफकृतावहि॥ अफकृतमहि॥ भजसेवायां॥ नेजिथ्य॥ वनवम्य॥ नेजे॥ न
कीष्ट॥ अभादीत॥ अभक्त॥ अन्नसेवायां॥ शिप्रियतुः॥ शिप्रिये॥ प्रीयात॥ अ

तीक्ष्णिकरणे॥
मायांसः॥ यातरतुं
ननुपेभके बौरादिको
दानयतिशानयति॥

अस्तु दुःखोऽऽतिदो
दित्वं च २ =
हसतादि तिसकृकु
त्वत्वे २ =

सि० चं० ३०

अपडुं चैतिसलो
पः ३१३ तिस्रिमकु
तरुते तिस्रिमकु
पार्थः ८ = बीजसंता
नेहैवे विकरलो गर्भा
धाने च अयं छेदनेपि
केशान् वपति ८ =

८ त्वधत्वत्वे ८ लोपः
सहिवहोतैरित्योत्वे २

पिपीष्ट। अशिप्रियत। अशिप्रियत। त्विषदीप्तौ। तित्वेष। तित्विषे। त्विहीष्ट। अत्वि
हैत। अत्विहृत। ^{आतिशयोक्त्यः} अत्विहृतां। स्पर्शबाधनस्पर्शनयोः। स्पर्शति। स्पर्शते। पस्पाश।
अस्पर्शीत। अस्पाशीत। लषकांतौ। लष्यति। लषते। लेषे। रंजरागे। रजति। रंजिय
रंक्रथ। रज्यात्। रड०ष्ट। अराड०हीत। अरंक्त। भृन्नरणे। वनर्थ। वनव। वनदुध
नधारणे। दधर्थ। दधिव। दधिदुधे। दधिध्वे। अधार्षीत। अधत। एीनप्रापणे। नि
नाय। निनेथ। अनेषीत। अनेष्ट। दुपाचपाच्चायां। पाचति। पयाचिषे। अयाची
त। अयाचिष्ट। यजदेवपूजासंगतिकरणदानेषु। इयजिथ। इयष्ट। इजे। यहीष्ट।
अयाहीत। अयष्ट। दुवपूर्वीजतंतुसंताने। उवपिथ। उवपथ। ऊपे। उष्यात्। व
सीष्ट। अवासीत। अवस। वहप्रापणे। उवहिथ। उवोढ। ऊहे। उह्यात्। वहीष्ट॥
वोढा। अवाहीत। अवोढां। अवोढ। अवहृतां। वेनृतंतुसंताने। वयति। वयते॥
वेजोणादौ नसंप्रसारणे। ववौ। ववाथ। ववे। वेजोवयणादौ वा। उवाय॥ ग्रहां

ग्रहउपादाने। ज्योतिषो
 हानौ। वेत्तंतुसंताने।
 धिताउने। वशकांतौ।
 उवृष्टेदने। प्रष्टुही
 प्सायां। अष्टाजीक
 रणे। अष्टापाके॥१॥
 अनेनः पूर्वसंप्रसारणं
 नवतिततोदित्वं संप्र
 हारणामित्यस्यापवा
 दः॥४॥
 द्विरुक्ती न विव्यतः इ
 तिरुक्त्तस्य द्वेनः॥
 ५॥

कृतिच । ग्रहिज्यावपि व्यधिवष्टिष्टतिविचतिरज्जतीनां संप्रसारणं
 कितिडि। तिच । वयोयस्यनेत्वं । ऊयतुः । ऊयुः । उवपिथ । ऊये । वयोयस्य कितिलि
 टिवोवा । ऊयतुः । ऊयुः । ऊवे । ऊयात् । वासीष्ट । अवासीत् । अवास्त । अनेन संप्रसारणे ।
 अनेनो लिटिनात्वं । विज्याय । विज्यपिथ । विजे । वीयात् । व्यासीष्ट । अव्यासीत् । अव्या
 स्त । द्वेन संप्रसारणं शब्दे च । द्विरुक्त्तस्य द्वयतेः संप्रसारणं । जुहाव । जुहविथ । जुहो
 य । ह्यात् । ह्यासीष्ट । लिपिसिचिद्वयतीनां लुडिडोवा प्राति । अहृत । अहृतां ।
 अहृत् । अहृत । अहृत् । उपचर्षपाके । पपाच । पेचिथ । पपकथ । पेचे । अपादी
 त । अपक्त । पचसंमवाये । सेचे । असाचीत् । असचीत् । शप । आक्रोशे । शेपे । शप्ता ।
 अशाप्सीत् । अशप्त । हिक्क । अमक्तेशब्दे । जिहिके । अहिक्कीत् । अंचुगतौ याच
 नेच । आनंचे । आंचिषीष्ट । आंचीत् । रेहृपैरिभाषणे । ररेटे । अरेटीत् । चतेचदेया
 चनेच । चेते । अचतीत् । चेदे । अचदीत् । प्रोथ । पर्याप्तौ । पुप्रोथे । पुप्रोथ । अप्रोथी

रुक्मौरो नरुत इत्य
 यः॥१॥ यः सनिंदर
 पालंभस्तत्रस्यात्परि
 भाषणं॥२॥

सि० च० ३०

१८

त० मिहमेहमेधाहिंसनयोः॥ मिमेदे॥ मिमिदे॥ प्रमेदीत॥ मेधसंगमे॥ मिमेधे॥ मिदलो
दकुत्सानिकर्षयोः॥ निनिदे॥ निनेदे॥ प्रकर्मकर्मकर्मदने॥ शप्रधे॥ प्रशधीत॥ मम
धे॥ समधीत॥ बुधिरबोधने॥ प्रबोधीत॥ प्रबुधत॥ प्रबोधिष्ट॥ बुबुदिर^{चाहुषेजाने} निशामने
बुबुंदे॥ प्रबुंदत॥ प्रबुंदीत॥ वेणुगतिज्ञानचिंतानिशामनवादित्रग्रहणेषु॥
विवेणे॥ प्रवेणीत॥ नांतोप्ययं॥ वेनति॥ चीरुआदानसंवरणयोः॥ चिचीवे॥ प्रची
वीत॥ चायपूजानिशामनयोः॥ चायति॥ चचाये॥ प्रचायीत॥ व्यघातौ॥ वव्यये॥
सव्ययीत॥ दाप्रदाने॥ ददाशे॥ प्रदाशीत॥ नेष्टृष्टेष्टृगतौ॥ नेष्टृभयेच॥ चाहतावपि
विनेषे॥ विस्त्रेषे॥ प्रस्त्रेषीत॥ विनेषे॥ प्रनेषीत॥ असगतिदीप्पादानेषु॥ असति॥
आस॥ आसतुः॥ आसे॥ आसीत॥ पांतोपि॥ अषति॥ चषनरुणे॥ चेपे॥ प्रचषीत॥
प्रचाषीत॥ छषहिंसायां॥ चछाष॥ चछषे॥ प्रछषीत॥ प्रछाषीत॥ नषआदान
संवरणयोः॥ जफषे॥ प्रजफषीत॥ न्नरुन्नरुप्रदने॥ वन्नदे॥ अन्नहीत॥ दासदा

तीदली करलो

वाद्यभांडस्य वादना
र्थं वाद्यत्रग्रहणं

१८

ने। ददासे। माहमाने। ममाहिषे। ममाहे। माहिता। माहिषति। मारुति। प्रमाहीत॥
 इतिच्वादिः॥ **अथोभयपदप्रक्रिया॥** रुतनुगुप्सायां कृपायांच। रुतेरीषड्
 स्वार्थेऽनपितुवा॥ रुतीयते। रुतीयांचके॥ प्रानर्त्त। रुतीषिष्यते। प्रर्त्तिष्यति। आ
 र्त्नीत। प्रर्त्तीषिष्ट॥ **इतिच्वादिगणः॥** प्रदभरुणे॥ प्रदादेर्लुक्। अप्रपः। प्रदादेः
 परस्यापोलुगभवति॥ अति। अतः। अदंति। अद्यात्। अतु। नसाद्धिहेः। नसाद्धका
 रत्परस्यहेर्द्धिः। अद्धि। अत्तात्। अदोदित्योरद्। आदत्। आदः। सिसयोरंदेर्घत्
 लिटितुवा। जघास। मगमांत्वैरौ॥ घसादेःपः। जरुतुः। जघसिथ। आद। आदतुः। आ
 दिथ। लदित्वात्तड्। अघसत्। साभरुणे। साति। सातः। सायात्। सातु। प्रसात्
 आदंताद्धिषोऽननुत्वा। प्रसान्। प्रसुः। पसौ। पसाथ। पसिथ। सायात्। सेया
 त। प्रसासीत्। मा^{ममासेच}माने। माति। प्रमुः। प्रमान्। ममौ। मेयात्। प्रमासीत्। पाप्रापणे
 याति। पयौ। प्रयासीत्॥ वागतिगंधनयोः। वाति। रादाने। राति। लादानग्रहणयोः

घसेस्तादावभावात्तथापि
 नित्यमिह॥७॥ पक्षे-प्र
 त्यर्त्तिव्ययतीनामितिनि
 त्यमिह॥७॥

सि० चं० ३०

१९

लाति।ललौ।अलासीत।आपाके।आति।शश्रौ।आयात।श्रेयात।अआसीत।दास
 वने।दाति।ददौ।दायात।अदासीत।आप्रकथने।आति।चरौ।अस्पतिवक्तिस्य
 ।तिभ्योडोलुडि।कर्त्तरि।अत्यत।डाकुत्सायां।डाति।दडौ।दायात।डेयात।अडा
 सीत।पाररुणे।पाति।पपौ।पायात।अपासीत।भादीप्तौ।भाति।बभौ।अभासी
 त।आशौभे।स्नाति।सस्रौ।स्नायात।स्नैयात।अस्नासीत।वशकांतौ।वष्टि।उष्टः।
 उशंति।वदि।उष्टः।उष्ट।वशिम।उश्वः।उश्मः।उश्यात।वष्टु।उष्टात।उष्टं।उशंतु।उंदि
 उष्टात।उष्टं।उष्ट।वशानि।दिस्यौर्हसात्।हसांतात्परयोर्दिपसिपोर्लोपः।अवट्।
 अवड्।अडागमौ।औष्टं।औशन।अवट्।अवड्।औष्टं।औष्ट।अवशं।औश्च।
 औश्म।उवाश।ऊशतुः।उवशिथ।उश्यात।वशिता।अवाशीत।अवशीत।ह
 नहिंसागत्योः।हंति।लोपस्त्वंनुदात्ततनां॥ अनुदात्तानां नमंतानां तनादीनां वन
 तेश्च नमस्य लोपोऽस्ये किंतिहकारेच।हत॥घंति॥हन्यात॥हंतु॥हतात॥हतां॥

हनोपे

असुक्षेपलेयुवोवचिः
वचपरिभाष

संयोगादेरादत्तस्यपेकितिलि
ड्येकारोवाध

ग्रहामितिसंप्रसारणं
 छत्रावेतिषत्वंपुत्वं
 रुसाद्धिर्हेरितिधिःषो
 डःइतिउत्वंदुत्वंउड्ठि
 उड्ठि॥६॥
 नमंताअनुदात्ताःषट्
 यमिरमिनमिगमिहनि
 मन्वतयइतितनोत्वाद्
 योःवतनुषनुदुलुह
 लुलुलुलुलुलुलुलुलु
 नुमनुइति॥२॥

१९

जनजननेजनीप्रादुर्भूत
वेवधहिंसायां वधादे
शोऽदंतः सोऽधि॥४॥

प्रंतु जह्ये धिशाधि हंतेर्जहिरस्तेरे धिशास्तेशाधिर्निपात्यते हि विषये जहि हतात
हते हत हनानि ग्रहन् ग्रहतां ग्रघ्नन् ग्रहन् जघान जघ्नतुः पूर्वात् हंतेर्हस्यघः
जघनिथ जघंथ हनोलुङ् लिङोर्बधः लुङ् आतिवा वध्यात् वध्यास्तां हनिष्य
ति जनिवध्योर्नवद्धिः अवधीत् अवद्धिष्ट पुमिश्चरणे प्रमिश्चरणे च औरो नका
रस्याद्विरुक्तस्य औकारोऽवा दोषिति त्स्मि योति पुतः पुवंति यौषि यौमि पुया
त् यौतु पुहि अयौत् अयौः पुयाव पुयविथ पूयात् पविता अयावीत् तुग
ति वद्धि हिंसासु हंतुरुणुक्तभ्योऽद्विरुक्तेभ्यो हसादीनां चतुर्णामीड् तौति तवी
ति तुतः तुवीतः तुवंति तौषि तवीषि तुथः तुवीथः तौमि तवीमि तुयात् तौ
तु तवीतु तुसात् तुवीतात् तुतां तुवीतां तुहि तुवीहि अतौत् अतवीत् तुता
व तौता तौष्यति अतौषीत् रुशब्दे रौति रवीति रुतः रुवीतः रुवीथः अरा
वीत् एरुक्तौ नौति नुनविथ अनावीत् दुर्लशब्दे दौति दूयात् अदौत्

द्वित्वरूपात्तरस्य २

हंतेर्नितमात्राशीर्षी
दाद्योर्बधादेशः ३

रुडुसुनुधात् पंलादि
विनाऽद्वेतिकेचित्तो
त्तरविता २

सि. चं० ३०

२०

ककार इह इरादि
इति विशेषार्थः

बुद्धविथ। अद्वावीत। ^{हीद्वीकरणे} द्वातेजने। द्वाति। बुद्धविथ। अद्वावीत। ^{उत्कंठयां} सुप्रस्त्रव
ले। स्त्रौति। सुस्त्रविथ। अस्त्रावीत। द्वा अभिगमने। द्वाति। दुद्यविथ। अद्यौषीत
^{प्रसक्तोभूतुताने} पुप्रसवे चर्ययोः। सौति। सुयात। सौतु। असौत। सुषविथ। सुषोथ। असौषीत॥
कुशब्दे। कौति। चुकविथ। चुकोथ। अकौषीत। ^{जर्जग्रहणं} बीर्गतिमाप्तिप्रजनकात् ^{अस} तं
^{हेपलं} सनत्वा दनेषु। वेति। वीतः। वियंति। वेषि। वेमि। वेतु वीहि। अवेत। अवियन्।
विवयिथ। विवेथ। अवेषीत। एति। ईतः। इयंति। ईयात। एतु। ऐत। अयांचकार।
एता। ऐषीत। इणगतौ। एति। इतः। इणः। ^{कु} किति ^{स्व} स्वरै ^{यः} यः। यंति। एषि। इयात। एतु। इतां
यंतु। इहि। अयानि। ऐतां। आयन्। ऐः। ऐतं। आयं। ऐव। ऐम। इयाय। इणः। किति। एण
दौ। पूर्वस्य दीर्घः। ईयतुः। इययिथ। इयेथ। ईययुः। ईयात्। एता। दादेः। पे। इणः। सि
लोपेण। अगात्। इकस्मरणे। इडि-कावधुपसर्गतो न व्यभिचरतः। अध्येति।
अधीतः। अधियंति। अधीगात्। अधीयाय। इत्यदिकः। विदज्ञाने। वेति। वि

२०

तः॥ विदंति॥ वेत्सि॥ वित्यः॥ वित्य॥ वेत्सि॥ विदः॥ विद्मः॥ विदो नवानां त्यादीनां
 वादिर्वा॥ विदः परेषां त्यादीनां नवानां वादिर्नवको वा॥ वेद॥ विदतुः॥ विदुः वे
 त्य॥ विदयुः॥ विद॥ वेद॥ विद॥ विद्म॥ विद्यात्॥ वेत्तु॥ विद्धि॥ वेत्तेर्लोद्यामिगुणा
 भावः॥ करोत्यनुप्रयोगश्च वा॥ तनादेरूपं॥ विदं करोतु॥ डि॥ त्यदुः॥ रुजोः तजत
 डिति॥ विदं कुरुतात्॥ विदं कुरुताद्॥ विदं कुरुतां॥ विदं कुर्वतु॥ अवेत्॥ अवेद
 अविदन्॥ अविदुः॥ दः धातोर्दस्य सेवासिपिपदांते॥ अवेः॥ अवेत्॥ विवेद॥
 ग्रामिविदेर्नगुणः॥ विदं चकार॥ अवेदीत्॥ असंभुवि॥ अस्ति॥ नमसोस्य॥ प्रत्य
 पस्यनमोः स्तेर्द्धातोश्चाकारस्य लोपोडिति॥ स्तः॥ संति॥ सिसः॥ अस्तेः सस्यलोपः
 सौदो॥ असि॥ स्थः॥ स्थ॥ अस्मि॥ त्वः॥ स्मः॥ स्यात्॥ अस्तु॥ स्तात्॥ स्तां॥ संतु॥ एधि॥ अ
 सानि॥ अस्ते रीद्॥ दित्योः॥ आसीत्॥ आस्तां॥ आसन्॥ आसीः॥ अस्ते रनपिभूः व
 भूवेत्यादि॥ मज्जषुहौ॥ मज्जेर्वृद्धिः॥ पितिक्रितित्वरेवा॥ मार्ष्टि॥ मष्टुः॥ मज्जति॥

वर्त्तमानार्थकरणादि
 योगे धातोर्द्वित्वं न न
 वति उक्तार्थं द्युक्त
 त्वात्॥ ३॥

दसः पदांते दस्यतो वा
 सिपिधिः

सिपि इत्यपि पाठः ३
 अस्तेः परयोर्दित्योरीद्

दित्योर्द्वित्वं

॥ मज्जेः पितिपरेव द्विर्भवति क्रितित्वरेवा मज्जेर्वृद्धिः क्रितित्वरे क्रितिहसेन नवतीत्यत्र तात्पर्यं न पुनः पित्येवेत्याग्रहः अ
 न्यथा तस्यादेरपितृत्वात् मार्ष्टि अमित्यादौ न स्यात् मार्ष्टि ॥ २॥ अयं न पितृभिदादिगले पाठस्तान्मर्थी ॥ १॥

सि० च० उ०

२१

अस्यति वक्ति ल्याति
लियापि सिचि ह्यती
नांसेडः ५
रोदिति स्वपितिश्चैव
असितिः प्रालितिस्त
था० जक्तिश्चैव नि
जेयो रुदादिपंचको
मलः ५
शयनेपायः स्थापः

माज्जति। मार्हि। मज्यात्। मारु। मरुदि। माज्जनि। अमारु। अमारु। ममाज्जि। ममजतुः।
ममाज्जतुः। ममाज्जिथ। ममारु। मज्यात्। माज्जिता। मारु। अमाज्जीत्। अमारुहीत्।
अमारु। वचपरिभाषणे। वक्ति। वक्तुः। वदंति। नवचिरं^३तिपरः^२। वक्ति वक्तुः।
वक्ति। वचः। वचमः। वच्यात्। वधि। अवक्। उवाच। ऊचतुः। ऊचुः। उवचिथ।
उवक्तुः। उच्यात्। वक्ता। डे. वचे रुम्। अवोचत्। रुदिर्। अश्रविमोचने। रुदा
दे^३अतुर्णां^{६३}हसादेः। रुदादेः परस्यतिवादिचतुर्णां मध्ये हसादेः हकारवसादेः
प्रत्ययस्येड्। रोदिति। रुदितः। रुदंति। रोदिषि। रुद्यात्। रोदितु। रुदिहि। रुदादे
दि^३स्यो^३रीडं^३टो। अरोदीत्। अरोदत्। अरुदितो। अरुदन्। अरोदीः। अरोदः। अरु
दत्। अरोदीत्। निघ्नपृशये। स्वपिति। स्वप्यात्। स्वपितु। अस्वपीत्। अस्वपत्॥
सुष्वाप। सुषुपतुः। सुषुपुः। सुषुपिथ। सुषुपथ। सुप्यात्। स्वप्ता। अस्वाप्सीत्। अस्व
प्राणधारणे। अस्वसिति। अस्वसितः। अस्वस्यात्। अस्वसितु। अस्वसिहि। अस्वसीत्। अस्वस

वचित्स्वपीतिसंप्रसा
रणा नोतोदित्वं २

२१

त् शश्वासः श्रश्चसीत् अनप्राणने अनिति प्रादेरेकादशितैर्नस्यणत्वं ॥
 प्राणिति प्राणिहि आनीत् आनत् आन आनतुः आनीत् जरुभरुहसनयोः
 जरुति जरुतः जरुदेरतोर्नैर्नस्य ॥ जरुजागदरिद्राशासचकासभ्यः प
 रस्य अंत अत् अननुसभवति उसिगुणः नाम्यंतस्यधातोर्गुणः स्यात् अना
 देशेनसिपरे जरुति जरुहि अजदीत् अजरुत् अजरुतां अजरुः ॥
 अजरु अज्यात् अरुता अजदीत् ॥ इति रुदादयः ॥ ॥ जाग निद्राक
 र्षे जागर्ति जागृतः जाग्रति जाग्यात् जागर्तु जागतां जाग्रतु अजागः अ
 जागतां अजागरुः जजागार जागर्तेर्बुणवडि द्विनेषुगुणः जजागरतुः जाग
 र्चकार जागर्यात् अनेकस्वरदिट् जागरिता जागरिष्यति अजागरीत्
 दरिद्रादुर्गतौ दरिद्राति दरिद्रातेरदांलोपश्चडितिं दरिद्रातेरांतोलोपोडि
 तित्वरेडकारश्चडितिहसे दरिद्रितः दरिद्रति दरिद्रियात् अदरिद्रात् अ

॥ लुडि जागउसइद्वत्वंगुलोवाधते गुलंतुधातोर्नामि न इति वडिर्वाधते वडिं जागर्तेरिति गुलोवाधते गुलोहते अतो
 रुसादेरिति वडिर्विकल्पे प्राप्ते तं वाधित्वा ज्ञातस्येति वडिः प्राप्तसावडिः संतेतिसूत्रेण निषिध्यते ॥ ४ ॥

विशब्देनवकारादि
 प्रत्ययोग्यतेइकार
 उच्चारणार्थः एभ्यः
 प्रत्ययेभ्यभिन्नेगुण
 विधायकेवडिर्वि
 धायकेचप्रत्ययेपर
 जागर्तेर्गुलोभवति
 ४ ॥ जागर्तेर्बीण
 लपुडिद्विजन्प्रत्य
 येउसिचगुणः ॥ ४ ॥

सिः चं० न०

२२

प्रातिशास्तीतिङः
धातौः सकारस्य लो
पः स्यात् धकारिपरे
८॥

दरिद्रितां। अदरिद्रुः। ददरिद्रौ। ददरिद्रतुः। दरिद्रांचकार। दरिद्रातेरनप्यालोपः
सौवा। एष्वनुणनिट्समुद्रसुन। दरिद्र्यात्। दरिद्रिता। अदरिद्रीत्। अदरिद्रिष्टं
। अदरिद्रासीत्। शासुः। अनुशिष्टौ। शास्ति। शासेरः। शासेरातोहसे। कृतिडे। चइ
द्रुवति। घसादेः षः। शिष्टः। शासति। शास्ति। शिष्टः। शिष्ट। शास्ति। शिष्टः। शिष्टः। शिष्टः।
शिष्ट्यात्। शास्तु। शासतु। शाधि। दिपिधातोः सस्यतः। सिपिवा। अशात्। अशिष्टं।
अशासुः। अशाः। अशात्। अशासं। अशिष्टं। शशास। शशासतुः। शिष्ट्यात्। शा
सिता। अशिष्टत्। चकासदीप्तौ। चकास्ति। चकास्तः। चकासति। चकासतुः॥
धेसलोपः। चकाधि। अचकात्। अचकासुः। अचकाः। अचकात्। चकासां।
चकार। चकास्ति। चकास्यात्। चकास्तु। चकास्यात्। चकासिता। अचकासी
त्॥ इति पं० प्रक्रिया च हिङ् व्यक्तायां वाचि। स्कोराद्योः। चहे। चहाते। चहुते
चहे। चहुवहे। चहुहे। चहुथे। चहु। चहु। चहीत्। चहां। चह्यः। अचह॥

इकारमुच्चारणार्थः ३.
कारः प्राप्तेनेपदार्थः २

२२

चरुडो न पि व्या भ्र क शा जौ ला दो तु वा । च लो । च ल्य तुः । च ल्ये । च च दे । च का शे ।
 च क्शौ । च क्शे । ल्या या त् । ल्ये या त् । क शा या त् । क शे या त् । अ ल्य त् । अ ल्य त् । अ क्
 शा सी त् । अ क् शा स्त । ई र ग तौ । कं प ने च । ई र्त्ते । ई रा ते । ई र ते । ई री त् । ई र्त्ता । ई रा तां । ई रै ।
 ऐ र्त्त । ऐ रा तां । ई रां च क्ते । ई री षी ष्ट । ऐ र ष्ट । आ इ सां सु इ ष्छा यां । आ शा स्ते । अ श शा से
 आ शा सि ष्ट । क सि ग ति शा स न योः । कं स्ते । कं सा ते । कं स ते । ध्वे स लो पः । कं ध्वे । अ
 प म नि दि ते के । क स्ते । ताल व्यां तो ष्य नि दि त् । कं ष्टे । क शा ते । क श ते । क दे । क दे
 च । का शे । अ क शि ष्ट । णि सि चुं व ने । निं स्ते । निं सा ते । निं स्तां । निं ध्वं । नि निं से । अ निं सि
 ष्ट । णि जिं शु दौ । निं क्ते । निं दे । नि निं जे । निं जि ता । अ निं जि ष्ट । शि जि अ व्य क्ते शब्दे । शि
 इ क्ते । शि शिं जे । पि जि व र्त्ते संपर्चने च । पि इ क्ते । पि पिं जे । ए जि संपर्चने । ए इ क्ते । प ष्टं
 जे । ए ची संपर्चने । ए क्ते । ई ड स्त तौ । ई डे । ई डा ते । ई ड ते । ई डी शि भ्यां स ध्व यो रि ष्ट ॥
 ई डि षे । ई डा ये । ई डि ध्वे । ई डी त् । ई हां । ई डि ष् । ई डि ध्वं । ऐ ह । ऐ डा तां । ल डो ध्वे स्य ने ष्ट ॥

अस्यतिवक्तीति ३: २०

कत्वष्टुत्वजवत्वानि
६२

ईडि शिभ्यां परस्य १२

सि० चं० उ०

२३

तसस्त्वचेश इत्यपि
सुषुविषेस्वरतिस्ती
निविकल्पवाधित
आदिनिषमान्नित्य
मि ६५

ऐड्डुं। ईडांचक्रे। ऐडिष्ट। ईश। ऐश्वर्ये। ईशिषे। ईशिध्वे। ईष्टां। ईशांचक्रे। ऐशिष्ट। आ
सउपवेसैने। आस्ते। आसांचक्रे। जेसलोपः। आध्वे। आसिष्ट। वसं। आष्ठादने। वस्ते॥
वसाते। वसते। वसीत वस्तां। अवस्त। ववसे। अवसिष्ट। वृड्। प्राणिगर्भविमोचने।
सूते। सुवाते। सूषे। सुवाये। सूध्वे। सुवीत। सूतां। सूवोनगुणः
अतुर्षु। सुवै। सुवावहे। सुवामहे। असूत^{सुषुवे}। स्वरति सूतीति वेड्। सविषीष्ट। सोषी
ष्ट। असविष्ट। असोष्ट। शीड्। त्वन्ने। शीडो गुणश्चतुर्षु। शेते। शयाते। शीडोः। तो
रुट्। शीडुः परस्यां तो रुट्। शेरते। शयीत्। शेतां। शयातां। शेरतां। अशेरत। शि
श्ये। अशायिष्ट। ईडुः। अध्ययने। अधिपूर्वः। अधीते। अधीयाते। अधीयते। अ
धीयीत। अधीतां। अध्येत। अध्येयातां। इडो गुणदोगाड्। अधिजगे। अध्येषीष्ट।
ईडो वागीलुङ्। त्वडो गुणभावश्च। अधगीष्यत। अध्येष्यत। अधगीष्ट। अध्ये
ष्ट॥ इत्यातप्र॥ द्विषप्रप्रीतौ। द्वेष्टि। द्वेष्टे। द्वेष्टु। द्विष्टि। अद्वेष्ट। अद्वेड्। अद्विष्टां

नशशददेत्येत्वंलो
कोन॥३॥

लोडिगुणायादेशयोः क
तयोः षत्वं अध्येये लङि
अध्येत परत्वादियङ्। त
तोऽटो अध्येयातां अध्ये
यत नुत्तमेतु अध्येयि
अध्येवहि॥३॥

२३

अहिषुः। अहिषन्। अहेद्। अहेद्। अहिहं। दिहेष। दिहेह। दिहेषिथ। दिहिषि
 ध्वे। हिहीह। अहिहृत्। अहिहृत्॥ दुहप्रपूर्णे। दोधि। दुग्धः। धोहि। दुग्धे। दो
 ग्धु। दुग्धि। दोहानि। दुग्धां। दोहाव। फक्ष्। अधोक्। अदुग्ध। दुदोह। फहीह॥
 अफक्ष्। अदुग्ध। अफक्ष्। अफक्ष्तां। अफक्ष्। अदुग्धाः। अफक्ष्थाः॥
 अफः। अफक्ष्। अफक्ष्। अफक्ष्वाहि। अदुह्। अफक्ष्वाहि। दिहनुपचय॥
 देधि। लिह। आत्वादने। लेटि। लीटः। लीटे। पुनस्तुतौ। स्तोति। स्तवीति। स्तुतः
 स्तुवीतः। स्तुवंति। स्तोषि। स्तवीषि। स्तुथः। स्तवीथः। स्तुथ। स्तवीथ। स्तुते॥
 स्तुवीते। स्तवानि। स्तुष। स्तवीष। अस्तौत्। अस्तवीत्। तुष्टोथ। तुष्टवे। तुष्टाव
 स्तोषीह। तुमुध्नां पेतेरिह॥ अस्तावीत्। अस्तोह॥ वृन्व्यक्तायां वाचि। अवा
 दावीपितिस्मि वृवईष्यत्ययः पितिस्मि सवादौ। व्रवीति। वृतः। व्रुवंति। व्रुव
 ह॥ अ॥ पंचानां॥ व्रुवः परेषांतिवादीनां पंचानां एवादयः पंचादेशाः वासुः व्रुवश्चा

उत्तै इति नितो प्राप्ते
विभाषेयं = ३

सि० चं० न०

२४

हश्च। आह। आहतुः। आहुः। तथै। आहो हस्यतो भवति ये परे। आस्य। आहयुः
वृते। व्रवीतु। अव्रवीत। अव्रुवन। व्रवौः। नपि वच। उवाच। ऊचे। अवोचत। अ
वोचन। ऊर्णुज। आछादने। ऊर्णोतेर्वा वृद्धिर्हसादौ पित्तचतुर्षु। ऊर्णोति। ऊ
र्णोति। ऊर्णुतः। ऊर्णुवन्ति। ऊर्णुते। ऊर्णुयात्। ऊर्णुवीत्। ऊर्णोतु। ऊर्णोतु। ऊर्णु
हि। ऊर्णोतेर्गुणो दिव्योः वृद्धेरपवादः। ओर्णोद्। ओर्णोः। ऊर्णो राम्। स्वरदे
परः। स्वरदेर्द्वातो द्वितीयोऽवयवो ~~विहितः~~। द्विरुक्तः स स्वरो द्विर्न
वति। स्वरत्पराः संयोगादयो वनदरा द्विर्न। ऊर्णुनाव। ऊर्णुनुवतुः। ऊर्णोरिडा
दिप्रत्ययो वाडित। ऊर्णुनुविथ। ऊर्णुनविथ। ऊर्णुयात्। ऊर्णुविता। ऊर्णुवि
ता। ऊर्णोर्वा वृद्धिः सौषे पदं गुणः। ओर्णुवीत्। ओर्णुविष्टां। ओर्णुविष्टां। ओ
र्णुवीत्। ओर्णुविष्टुः। ओर्णुवीः। ओर्णुवीत्। ओर्णुविष्टां। ~~ओर्णुविष्टां~~। अर्णुवि
ष्टां। अर्णुविष्ट **॥ इत्यदादयः ॥** ^{न चैव प्र के पः} **॥ हुदीनादनयोः ॥** ^{न चैव प्र के पः} **॥ ह्रादेर्द्विश्च ॥** ^{न चैव प्र के पः} **॥ हुश्यादेरस्य**

तच्चैव विधः बहविति स्व
भावोऽन्यत्वे

उक्ता चैव लामि ये इत्यु
त्वात् द्विश्चैति द्वित्वे च
आहेत्यत्राऽकार उच्चा
रणार्थः ॥ १ ॥
ण वादौ पूर्वस्येति संप्र
सारणं ॥ २ ॥ अस्यति व
क्तीति डे वचेत् ॥ २

सस्वर आदिरित्यस्याप
वादः ६

ओर्णुवीत् ३

२४

संयोगाद्यादिरक्ति
तस्माद्गुणः ३

सि० च० उ०

२५

युमिरमीत्यनेन इट्स
को॥५॥

भ्रजालुकीति पूर्वस्येवं
३॥ ३॥ द्वित्वमिक्
त्यर्थः ॥ ३॥

हेस्तो इत्यस्या एत्रादो
यं येन नाप्राप्त्या येन

अपारीतः अपारिष्टं हत्वोपि पिपतिरस्ति ॥ पृथालनपूरणयोः पिपतिः पिपृतः पि
प्रति पप्रतुः ^{रुदत्ताद्य कोनेट्} पप्रथ प्रियात् परिष्यति अपार्धीत् ॥ ओहा कत्यागे जहाति हेस्तो द्वि
रुक्तस्य धातोरातो लोपोडिति स्वरे ईकारश्च डिति हसे ^{जीहा कोरिति इत्वं} जहितः जहीतः हाकोया
दादावालोपः जह्यात् ईवाहौ जहाते हौ परे इकार ईकारश्च वा जहिहि जहीहि ॥
जहाहि जहौ दादारे हेयात् अहासीत् रुगतौ असवर्मस्वरे इप् इयर्त्ति इय
तः इप्रति इष्टयात् इयर्त्तु ऐयः ऐयतां ऐयरुः आर अप्र्यात् आरत् इति पं
प्र ॥ ओहा इगतौ भ्रजालुकि डुभ्रजहाड माडां पूर्वस्यात् इल्लुकि जिहीते
जिहाते जिहते जहे ग्रहास्त माड माने मिमीते मिमाते ममे ग्रमास्त इत्यात्
प्र ॥ डुभ्रजधारणयोषणयोः विभर्त्ति विभृतः विभ्रति अविभः विनरांचकार
मीही भ्रुवामाम्चेति ग्राम्वा वभार वभर्थ वभ्रव वभ्रद्वे भ्रयात् भ्रषीष्ट भर्त्ता
भ्रारिष्यति हनृतः स्पपः अभ्रार्धीत् अभ्रत इदा न दाने ददाति दादेः द्विरुक्तस्य

रुप्रोरिति पूर्वस्य इत्वं
युं लङि अडागमोदिस्यो
रिति दिष्टि सियोर्लोपः
द गुलोप्तीति गुणः
सर्त्तिशार्त्तिभ्यः इति उ
रुवर्त्तुद्वोरिति गुण
॥ ६॥

२५

अपि हा धास्यतीति
लोपो रुच्चादिभिः
लोपः ॥२॥

दादेः आतो लोपोऽङिति। दत्तः। ददति। दत्ते। दाहौ॥ अपि हा धामेत्वं पूर्वस्य च लोपोऽङिति
हौ। देहि। प्रददात्। ददिय। ददाथ। देयात्। प्रदात्। अदित्। अदिषातां। दुधा न धारण
पोषणयोः। दधाति। पूर्वस्य दस्यङिति। न सेधः। रुमांतस्य धा न पूर्वस्य दकारस्य धोऽङि-
ति। न सेपरे। धत्तः। दधति। धत्ते। धेहि। धत्तां। धेयात्। अधात्। अधित्। निजिर शौचयो-
षणयोः॥ निजांगुणः॥ निजविजविषां पूर्वस्य गुणो लुकि। नेनेक्ति। नेनित्तः। ने-
निजति। नेनेक्षि। नेनित्ते। नेनिधि॥ देः। स्वरेः। पि नोपधाया गुणः॥ हिरुक्तस्य धातो
रविषये स्वरे परे नुपधाया गुणो न। नेनिजानि। नेनिजै। अनैनेक। निनेज। निनिजि
षे। निक्षीष्ट॥ अनिजत्। अनैक्षीत्। अनैक्तां। अनित्त॥ विजिरपृथग्भावे। वेवेक्ति
विप्रव्याप्तौ। वेवेष्टि। विविषिद्वे। विक्षीष्ट। अविषत्॥ इति ह्रादपः॥ दिवु
कीडा विजिगीषा व्यवहारकति स्तुति मोद मद स्वप्रकांति गतिषु॥ दिवादैर्घः॥
कर्त्तरि चतुर्थु। अपोः पवादः। दीव्यति। दिदेव। दिव्यात्। अदेवीत्। पिवुतंतु संताने।

दधातेर्नेति निवेधात्
तथोर्द्ध इति न प्रवर्त्त-
ते॥४॥ दादेः प्रेङिति
सिलोपः॥४॥ अपि
हा धास्यामितीत्यादि

कीडा विजिगीषा
व्यवहारकति स्तुति
मोद मद स्वप्रकांति
गतिषु॥ निक्षीष्ट
अनिजत्। अनैक्षीत्
अनैक्तां। अनित्त॥
विजिरपृथग्भावे।
वेवेक्ति। विप्रव्याप्तौ।
वेवेष्टि। विविषिद्वे।
विक्षीष्ट। अविषत्॥
इति ह्रादपः॥ दिवु

विजे - रिडादिप्रत्य-
योऽङिति स्तुत्रम-
त्र न प्रवर्त्तते अपि वि-
जीनय च स्मनयोरि-
त्यस्येव तत्र ग्रहणा-
त्॥४॥ लिलुषादेर्ङ-
इति ३- अपाति स्तुहृषा-
षां तात्सक्ये षटोऽङिति
कः अपि कृत अपाति-
सको लोपः स्वरे अपि
विक्षातां॥३॥ नकारः
स्तो प्रत्यये इङ्गिकत्वा-
त्॥३॥ लोपोऽङिति

यप्रत्यास्यङिति। ताङ्गुणो न। दीमेत् दीमत्तु अपदीमत्। देविता देविमति अपदेविमत्।

॥ अथ श्रीमत्तु श्रीमत्तु
 सिद्धेव श्रीमत्तु सेविता
 सेविष्यति असेविष्यत
 श्रीमत्तु श्रीमत्तु अष्टी
 नत ॥ सिद्धेव श्री
 ॥ ॐ नमो ॥
 आत सेविता सेविष्य
 ति असेविष्यत असे
 वीतर २६.

आशान्तातीति वायः ६
फलराज इत्येव पूर्व
लोको वा तत्र स तुः ॥ ६
इषु सहेति इदं विकल्प
स्तु प्रस्य न भवति सहे
त्यपानिर्देशात् ॥
षः षड्भिदादिभ्योऽ
इत्यर्थः २ =
रुत इह सौर्विहसे गृह
द्योधिः २

नृतीकारः प्रादीदि
तद्वर्त्यः ॥ ४ ॥
इतिदिहिंसा नादयोः
इच्छदिदीप्तिदेवन
योः चतीहिंसाग्रंथ
नयोः हृतीछेदने ४
तपान्नमः पुष्पतुकोरके
लोतिश्रीरुषः ७

सुसंयोगाणादिरक्ति
फलान्ताज्जाज्ज्ञानिवा
एतत्पूर्वतोयोजितः२॥

२६

शास्त्रासेतिवालेमुक्
यभिरभिनसाती॥२॥
अवखंडनेत्रसकारः
२
अकर्मकात्किंशु
मुपरभोतिहिनस्तीस
यः३

स॥ अशासीत्॥ छोकेदने॥ व्यति॥ चछो॥ अछात्॥ अछासीत्॥ पो॥ संतकर्मणि॥ स्प
ति॥ सेयात्॥ असात्॥ असासीत्॥ दो॥ वखंडने॥ चति॥ ददो॥ देयात्॥ प्रदात्॥ राधसाध
संसिद्धो॥ राधो॥ कर्मकादेवयः॥ राध्यति॥ राधियराद्वा॥ रात्स्यति॥ अरात्सीत्॥ एवं॥
साध्यति॥ व्यधताडने॥ विध्यति॥ विव्याध॥ विविधतुः॥ विव्यधिय॥ विव्यह॥ विध्या
त॥ व्यहा॥ अव्यासीत्॥ अव्यहो॥ पुषपुष्टो॥ पोष्टा॥ पोक्ष्यति॥ अपुषत॥ शुषओषणे
॥ शोष्टा॥ शोक्ष्यति॥ अशुषत॥ तुषप्रीतौ॥ तोष्टा॥ तोक्ष्यति॥ अतुषत॥ दुषवैकृत्ये॥ दो
ष्टा॥ अदुषत॥ श्लिष॥ आलिंगने॥ श्लेष्टा॥ श्लेक्ष्यति॥ श्लिषेरालिंगनेसकृदोःपवादः
॥ अश्लिष्टकन्यांचेत्रः॥ आलिंगनेकिं॥ समश्लिषजतुकाष्टं॥ निधिदागात्रप्रह
रणे॥ खेत्ता॥ अखिदत॥ कुधक्रोधे॥ क्रोधा॥ रुधबुमुहायां॥ क्रोहा॥ अरुधत॥
मुधशौचे॥ शोधा॥ विधसंराहो॥ सेधा॥ रधहिंसायांच॥ रंधिय॥ ररद्धा॥ रंधिव॥
रेध्वे॥ रधिजभोस्वरेनुम्॥ बुदितोवा॥ लिहर्जेइटिरधेनुम्॥ रधिता॥ रद्धा॥ अरधत॥

राधसंसिद्धोदिदादिः
सायांत्वादिः बुद्धि
अराधोहिंसायामेव
पूर्वलोपोनभवतःहि
सार्धकस्यदेवादिक
त्वाभावात्॥२॥

प्राणिकर्तृकमुपग्रहन
नालिंगनेअनिटः
वेसकृभवतिआलि
गनेर्थेऽनिटःकिंश्लि
षदाहेइतिजोवादि
कस्यसेटोभावात्लि
पुषादेइत्यस्यापवादः
॥२॥ गात्रप्रहरणंघ
र्मस्तुतिनिकाशेभी
तांतकृवर्तमानेपिइ
त्यर्थः॥३॥

संराद्धिर्निष्पतिः नकार
नदितोवेत्यर्थः॥२॥
गालिप्राणविपोगा
उरुलयापारोहि
सा २२

श्रीलनंत सितपल्लव
रुषादीनां तैत्तिरीयः
स्वरतिस्तुतिवेदः

सिः चं० जु०

रुषादीनां तैत्तिरीयः
मिति वासि २०: इडभा
वेः निट् इति वेदिकः रते
तु अतनुपधाया इति पुन
वेदिकः अत्रासीत् ॥ ३॥
दुहादेरिति घले ढलो रति
यस्य धः जलत्वं सुमो ग्ध
दुले ढिलोष इति ढलोपः
सुमो ढलटि घत्व ढत्वयो
स्तुल्यं रूपं ॥ ५॥

आशन्नाशिति वायः फल
तज् इत्येत्व पूर्वलोपौ ३॥

अयं न भित् कृकार क
दितो वेत्यर्थः २॥

ष्टिबुक्ता च मा भित्
दीर्घः ॥ १॥

शेणो अदर्शने नेशिय ^{इमं लोपुद्धौ} मं ^{रामे मं २० वा उदि} स्त्रिनशो र्जिसेनुम ^{तो वा} ननंष्ट ^{तो वा} नेशिव नेश्व नशिता नंष्टा च
नशात् तपप्रीणने ततर्पिय ततर्प्य ^{रामे मं २० वा उदि} तत्रप्य ^{तो वा} तर्पिता तर्पिता अतर्पीत् अताप्
सीत् अत्राप्सीत् अतपत् दृपहर्षगर्वयोः दृष्यति ददर्प दुहजिघासायां दुद्रोढ
दुद्रो ग्ध दुद्रो हिथ द्रोहिता द्रोग्धा द्रोढा द्रोहिष्यति द्रोक्ष्यति अद्रुहत् मुहवैचि
त्ये सुमो हिथ सुमोढ सुमो ग्ध त्वसे इति चपत्वं षटे रितिकत्वं मोक्ष्यते सुहनुकि
रणे सुसो हिथ सुसो ग्ध सुसोढ सुसुहिव सुसुह् स्मिहप्रीतो सिस्मे हिथ सिस्मे
ग्ध सिस्मेढ स्मेढा स्मेहिता शमुनपसमे शमां दीर्घः कर्त्तरि पैपरे शाम्यति शोमतुः
शामिता अशमत् तमुकांक्षायां ताम्यति दमुशमतायां अदमत् अमुतपसि वेदे
च अश्रमत् अयु अन्नवस्थाने आम्पति भ्रमति वभ्राम भ्रमत् वभ्रमत् अश्र
मत् दमूषसहने काम्यति चरुमिथ चरुंथ चरुमिव चरुण्व अरुमत् क
मुलानौ क्काम्यति क्कामति अक्कमत् मदीहर्षे मायति मेदिथ अमदत् शमाद

पदांतानां वाचनशोः सति
कुलं न २०

वेचित्यमविवेकः

येपरे इत्यपि वाठः ॥ ७॥

शमता शान्तिः ४०

२०

॥ अस्यतेः पुष्पादित्वात् ड प्रत्यये सिद्धे अस्यति न क्तीति वचने न चात्मनेपदार्थे उपसर्गदस्यत्पूहोरित्यात्मनेपदं वक्षते पर्यास्यते ॥

परिणामो विचारः

प्रोः प्रोः असुहेपणे अस्यति आस अस्यते स्युकडे आस्यत यसुप्रयत्ने अनुप
सर्गेतु प्रयस्यति जसुमोहणे जस्यति तसुदसुनपकये तेसिथ देसिथ वसुस्तने
ववसतुः वसितो विसप्रेरणे कुससंशेषणे कोसिता वुस^{लजने}नसर्गे वोसिता मुसवि
डने मोसिता मसीसमीपरिणामे मेसिथ लुठविलोडने लोठिता उचसमवाये
उच्यति नवोच ऊचतुः भृशं भृशं अधः पतने वमर्शिय भ्रश्यति अत्रशत व
शवरणे ववर्शिय रुशतनूकरणे चकर्शिय जितषपिपासायां ततर्षिय ह
षतुष्टौ हष्यति जहर्षिय रुषरिषहिंसायां रोषिता रोषा रेषिता रेष्टा डिपहेये डे
पिता कुपक्रोधे कोपिता गुपव्याकुलत्वे गोपिता पुपुरुपुलुपुविमोहने योपि
ता रोपिता लोपिता लुभं आकांक्षायां लोभिता लोभ्या रुभसंचलने ह्योभिता
क्लिद्रादीभावै क्लेदिता क्लेप्ता निमिदास्नेहने मिदेर्गुणोये मेद्यति निद्वि
दास्नेहनमोचनयोः द्येदिता रुधकृद्वौ ग्रानर्ह गृध्र अभिकांक्षायां जग

सर्गदस्यतेः संपूर्वाच्च
योवा यास्यति यसति
संप्रस्यति संप्रसति न
प० १ टटि

समवायोसंघः ४०

तन्निहायां दुमिन्
प्रहे प्रलो ॥३॥

प्रसवे उत्पत्तिः १

॥ नान्योरिति नवका
दिनिषमान्निमित्तम् ॥
१॥

मि० चं० नु०

२६

अपि द्वाधास्यामितीलं
न नवति अदास्त नतु
दीङ् इति निषेधात्
प्रातोर्दिङ् यते इति प्रा
रा विद्योगः तस्मिन् ॥

र्थय ॥ इति पुषादयः ॥ इति पंप्र ॥ इङ् प्राणि प्रसवे । सुषु विषे । सोता । सविता । इङ् प
रतापे । इङ् विडे । इङ् विध्वे । दविषीष्ट । दीङ् रुये । दीङ् युङ् कृति स्वरस्य । दिदीये ॥
मीनातिमिनोति दीङ् गुण वृद्धि विषये क्यपि च आत्वं लीलीङ् गोवी । दाता । दास्यते
अदास्त । दीङ् विहाय सागतौ । दीयते । डिङ् । डधिष्यते । धीङ् आधारे । दिधिडे । दि
धिध्वे । अधेष्ट । मीङ् प्राणवियोगे । मेता । रीङ् स्रवणे । रिषिषे । लीङ् स्नेपणे । लिल्ये
लेता । लाता । अलास्त । अलेष्ट । व्रीङ् वरणे । व्रेष्यते । ओदि स्वात्वादेरंतस्य कस्य न
त्वं प्रयोजनं । रुटं ते स्वादयः । ओदितः तत्फलं तु क्त क्तवतोर्नत्वं । स्वादय ओदिताः । पी
ङ् पालने । अपेष्ट । माङ् माने । अमास्त । ईङ् गतौ । अयांचक्रे । ऐष्ट । प्रीङ् प्रीतौ । पिषिये ।
जनी प्रादुर्जीवे ॥ ^{शिवबोधने} जाजनीजी । चतुर्षु । जायते । जज्ञे । जनिता । अजनि । अजनिष्ट । अजनि
षातां । दीपी दीप्तौ । दिदीपिषे । अदीपि । अदीपिष्ट । पूरी । आप्यायने । अपूरि । अपूरि
ष्ट । तरी गतिस्वरण हिंसनयोः । तुत्तरिषे । तपरेष्वर्षे । तप्यते । तेपे । तप्ता । वावतुवरणे

लीलीङ् गोरात्वं वा गुण
वृद्धि विषये क्यपि च
लासीष्ट लेषीष्ट ५२

दीपजनेति वा इण जन
वज्योरिति वृद्धिः ॥३॥

आप्यायनन्तमिः २

२६

अनोः परोरु धधा
नुः कामे इहा वा ४

दीपजनबुधेतीए
लुगितितनोलुकुआ
दिजवानामितिभः
३
विसर्गेनत्यतोअक
मीकः ॥५॥

अपि रं जि रज्यति य
ते ८॥

अबलनोरसग्रहणं
अनिषयः स्तयनं स्नानं
पीडनं धृशंधानं च तत्र
स्तानेऽकर्मकः १२

वावृत्सते वावर्त्तचक्रे अवावर्त्तिष्ट पदगतौ वेदे पत्ता पदे रणतनि अपादि स
पत्तातां विददेने वेत्ता अविन्न विदसत्तायां विसीष्ट अविन्न बुध अवगमने
नुत्सीष्ट बोद्धा भोत्स्यते अवोधि अवुद्ध अनुत्सातां युधसंप्रहारे युत्सीष्ट यो
द्धा अनुरुधकामे अनुरुत्सीष्ट अनुरोद्धा मनजाने मेनिषे मंता अमंस्त पुजसं
माधौ योक्ता सजविसर्गे स्रज्यते सधीष्ट सष्टा असष्ट असद्धातां लिश अल्पी
भावे लिहीष्ट लेष्टा अलिहृत् अलिहृतां ॥ इत्यात् ॥ मछेति तिहृतायां मम
षिसे मर्षिष्यति ईषुचिहृत्तेदे शुच्यते अशुचत् अशोचीत् अशोचिष्टां रंज
रंगे अराडहीत् आरंक्त शप आक्रोशे शेपे शप्ता अशाप्सीत् शकमर्षतो
शेकिथ शशक्य शक्ता शक्ष्यते अशकत् पुषादित्वातंडः अशक्त से
द्वौयमित्येके शकिता एहवंधने नेहिथ ननद्ध नत्सीष्ट अनोत्सीत् अनद्ध
॥ इति दिवादयः ॥ पूज अभिषवे स्वादेर्नुः स्वादेर्गणानुप्रत्ययोभवति ॥

अनत्यस्यालीभवनं अ
ल्पीभावस्तस्मिन् ॥५॥

स्वरांतादत्वतश्चेतिवे
नहोयः इतिधः ॥२॥

अपसाहचर्यं नुप्रत्य
यएवगस्यते

(सिःचं.न०

२९७

यसिरमिनमतामि
टसकौर्धरचनावि
शेषं चयनं ॥४॥

कर्त्तरचतुर्षु ॥ नृपैः ॥ नुप्रत्य यस्यनुप्रत्ययस्यचगुणोपिति ॥ सुनोति ॥ सुनुतः ॥ सुन्वति ॥ ओ
र्कोर्कोलोपः ॥ सुन्वः ॥ सुनवः ॥ ओर्वाह ॥ सुनु ॥ सुनवे ॥ सोषीष्ट ॥ असावीत् ॥ असोष्ट ॥ पिज्वे
धने ॥ सिष्ये ॥ असैषीत् ॥ शिञ् निशाने ॥ शेता ॥ अशेष्ट ॥ इमिञ् प्रहेपणे ॥ मैमौ ॥ मिम्यतुः ॥ ममि
थ ॥ ममाथ ॥ मिम्ये ॥ माता ॥ अमासीत् ॥ अमास्त ॥ चिञ् चयने ॥ चिनोति ॥ चिनोतेः ॥ सणादौकि
र्वा ॥ चिकाय ॥ चिवाय ॥ अचैषीत् ॥ अचेष्ट ॥ स्तञ् प्राछादने ॥ तस्तरतुः ॥ स्तर्षीत् ॥ रुदंता
संयोगादेः ॥ सिस्योरिडा ॥ आति ॥ स्तरिषीष्ट ॥ स्तृषीष्ट ॥ अस्तार्षीत् ॥ अस्तत ॥ अस्तरिष्ट ॥
रुञ् हिंसायां ॥ चकर्थ ॥ चकृवहे ॥ रुषीद्वं ॥ अकार्षीत् ॥ वृञ् वरणे ॥ वृजस्यपइट् ॥ ववर
रिथ ॥ ववरवहे ॥ वड् ॥ वृञ् रुदंतासिस्योरिडाति ॥ वरिषीष्ट ॥ वृषीष्ट ॥ अवारीत् ॥ अवरिष्ट ॥
अवृत ॥ धञ् कंपने ॥ धोषति ॥ अधौषीत् ॥ दीर्घांतोप्ययं ॥ धनोति ॥ अधावीत् ॥ स्तुसुध्नामि
तिनित्यमिड् ॥ अधावीत् ॥ स्वरतीतिवेट् ॥ अधविष्ट ॥ अधोष्ट ॥ इत्यात्येप्र० ॥ ॥ दुदुज
पतापे ॥ दोषति ॥ अदौषीत् ॥ हिं गतौ ॥ वडौच ॥ पूर्वातहिनोतेहस्यघोनत्वंडि ॥ जिघा

स्तुसुध्नांवेसेरिट् ॥

२

मिनातिमिनोतिदीडा
मित्यात्वं आतोलाप
डौ ॥३॥

गुर्लोर्त्तिसंगाद्योरिति
गुणः ॥५॥

वड्-वृजितिवादीर्घः
वरिता वरीता ॥४॥

२९७

अङीतिकिस्रअङीह
यत् २

राधो हिंसायामि
ननु वा सारहिंसा
यामप्ययम् २

दंजं दंजः ५
लोकवचनाविहित
कस्मिन्नुष्टानस्य दंज
संज्ञा ॥ ४॥ अथ ग्रंथ
संदर्भे घंजपरिघंते
दंजुदंजे ॥ ४॥

नित्यत्वात् गुणवाचकं
२ धेः क्सात्परस्येति वा
३ चारलोपः ॥
दिस्यो ह्सादिस्तदिति
सिपोलपिः ॥ १॥

प॥ अहैषीत्॥ आस्रव्यासौ॥ आस्रुवंति॥ आस्रुहि॥ आप॥ आसा॥ अपत्॥ शक्नुशक्तौ॥
शेकंतुः॥ शस्यति॥ अशकत्॥ राधसाधसंसिधौ॥ राधो हिंसायामेत्वपूर्वलोपौ किति॥
लटिसेटिथपिच॥ रेधतुः॥ ससाधिय॥ असासीत्॥ असाहं॥ मिधवाप्रागल्भ्ये॥ धलो
ति॥ अधर्षीत्॥ दंमुदंजे॥ अंथिग्रंथिघंजिदंभिभ्यो लिटः कित्वं वा॥ दंजे कितिलिद्येत्वपू
र्वलोपौ॥ ददंन॥ देनतुः॥ ददंनतुः॥ नेदिथ॥ ददंभिथ॥ दभ्यात्॥ दंभिता॥ अदंभीत्॥ रुधकृ
हौ॥ रुधोति॥ आनर्ह॥ आनधतुः॥ रुध्यात्॥ अर्धिता॥ आर्धीत्॥ हिहिंसायां॥ हिणोति॥
हीयात्॥ अहैषीत्॥ इति पंप्र० ॥ अश्रुद्व्यासौ संघाते च॥ अश्रुते॥ आनशे॥ अही
ष्ट॥ अशिषीष्ट॥ अशिता॥ अष्टा॥ आशिष्ट॥ आष्ट॥ आहतां॥ एष्टि॥ आस्कंदने॥ सिष्कते॥
तिष्टेति तिष्टिधिषे स्तेधिषीष्ट अस्तोधिष्ट॥ इति स्वादयः ॥ ॥ रुधिरावरणे
रुधादेर्नम॥ कर्त्तरि चतुर्षु॥ नमस्योः स्य॥ रुणद्धि॥ रुंढः॥ रुंधंति॥ रुणत्ति॥ रुंढे॥ रुंध्यात्॥ रुं
धीत्॥ रुणद्गु॥ रुंढां॥ अरुणत्॥ अरुंढां॥ अरुंधन॥ अरुणः॥ अरुणत्॥ रुरोध॥ रुरुधिषे॥ अ

लित्युषादेर् ॥

नोलोपः

नुगणा

ऊदितोवा

विषयः ॥

नलोपस्यासिद्धत्वात्
एत्वपूर्वलोपयोरा
सौ आरंभः ॥ ४

आस्कंदनं शोषणं ॥ ४

आवरणं रोधं ३

प्रत्ययस्य नमोस्तेर्हीतो
आकारस्य नोपोडि-ति
परे २

अनक्ति अनितर द
अनितः अनितर वि
नेद अनितर अनित
सीत अनितर १२

स. सं. ३०

३०

सैसीत। अरुधत। अरुद्ध। निदिर् विदारणे। छिदिर् द्वेधीकरणे। छिनति। छिंते। चि
छेद। चिछिदे। छिद्यात्। छिंसीष्ट। छेत्ता। अछिदत्। अछेत्सीत्। अछेत्तां। रिचिर्विरेच
ने। रिणक्ति। रिङ्क्ते। नसाद्धिर्हेः। चोंकुः। नवेजवाः। रंधि। अरिणक्। अरिचत। अरे
हीत्। अरिक्त। विचिर्यथभावे। विङ्क्ते। अविचत। अवैहीत्। रुदिर् संपेषणे। रुं
ते। चुहोद। चुहुवे। होत्ता। अरुदत्। अरुत्ता। अहोत्सीत्। पुजिर् योगे। पुनक्ति पुंक्ते
अपुजत्। अपयोहीत्। अपुक्त। उच्छदिर् दक्षि ^{देवनं निदने, यथा प्रलाप इत्ये} देवनयोः॥ छणति। छते। अछनत्। अछ
नद्। अछंतां। अछंदन्। चछर्द। छत्सीष्ट। छर्दिषीष्ट। अछदत्। अछदीत्। नत्दिर् हिं
साः नादरयोः॥ तणति। तंते। ततर्द। ततदे। तत्स्यति। तर्दिष्यति। अतर्दीत्। अतर्दिष्ट॥
इत्यात्ये॥ ॥ शिष्टविशेषणे॥ शिनष्टि। शिंष्टः। शिंषति। शिण्टि। अशिनट्। ३। शेषा।
शेक्षति। अशेक्षत्। अशिषत्। पिष्टसंचर्णने। पिनष्टि। पिंष्टः। पेष्ट। पेक्षति। अपिष
त्॥ भंजुं। प्रामर्दने॥ भनक्ति। भंक्तः। भंजति। वनंज। वनंजिथ। वनंकथ। भज्यात्। भं

नततदेति इति ५

नसाद्धिर्हे इति हेर्धिः
षस्य डत्वं एत्वं अनुत्वा
रपरवर्गे शिण्डुटि
संयोगांतस्य लोपेति
ण्टि ॥ ३॥ २

भंजिता ३०

भंजो जोइत इत्यपि वा
ठः भंक्ता १

कौदनमात्रीभावस्तस्मि
न ॥५॥
विभेचनं व्यक्तिमरु
णं स्निग्धता अंजनमि
त्यर्थः ॥६॥

क्ता। अभाङ्क्षीत्। भुजपालनाभ्यवहारयोः॥ भुनक्ति। भुंक्तः। भुंजंति। अनुनक्त। अनुक्षी
त्। अनुक्षीत्। तृहहिंसिहिंसायां। तृहोनमिहते इमागमः। पितिहसेपरे। तृणेदि। तृण
टः। तृणेदु। तृणेहि। अतृणेट्। अतृणेड्। अतृणेह्। तृष्यात्। तर्हिता। अतर्हीत्। इदितोनु
म्। नमः। नम्यत्ययात्परस्यनस्यलोपः॥ हिनस्ति। हिंस्तः। हिंसंति। हिनस्तु। हिंधि। अहिनः।
जिहिंस। अहिंसीत्। उं दी कौदने। उनत्ति। औनत्। औंत्तां। औंदत्। औनः। औनत्। उंदां
चकार। औंदीत्। अंज्व्यक्तिमरुणकांतिगतिषु॥ आनक्ति। अंधि। आनक्त। आनंजिथ
। आनंङ्। व्य। अज्यात्। अंजिता। अंक्ता। अजेसे नित्यमिह्। आंजीत्। तंचू संकोचने। तन
क्ति। तंक्तः॥ अतनक्त। ततंच। तंचिता। तंक्ता। अतंचीत्। अताङ्क्षीत्। औविजीभंय
चलेनयोः॥ विनक्ति। विजेरडादिप्रत्ययोडित्। विविजिथ। विजिता। अविजत्। वृ
जीवर्जने। वृणक्ति। अवृणक्त। ववर्ज्। वर्ज्जिष्यति। अवर्ज्जीत्। एची संपर्वने। एण
अएणक्त। एच्यात्। पर्विता। अपर्वीत्॥ जिइंधीइं दीसौ। इंहे। इंसे। ऐइइंधांच

अहिनत्दिपिसस्यतः
सिपिवा ४८

जीतिभीलाधसंभयं

क्ति पपर्व २

वि० च० नु०

३१

जनसमवनामित्यालं
वा ६२

तनादेस्तनयासोरितिवा
सेर्लुक लोपस्त्वनुदात्त
तनाभितिलोपः ३२

क्रे० एधिष्ट० वि० देदेमे० वि० ते० वि० दीत० वि० तां० अ० वि० त्त० वि० त्सीष्ट० अ० वि० त्त० वि० द० वि०
चारणे० वि० ते० वि० वि० दे० वे० ता० वि० त्सीष्ट० अ० वि० त्त० इतिरुधादयः॥ तनुविस्तारे
॥ तनादेरूपं कर्त्तरिचतुर्षु० तनोति० तनुतः० तन्वंति० तनुते० तनुयात्० तन्वीत० ततान०
तेनतुः० तेने० अ० तनीत्० अ० तर्नीत्० तनादेस्तनयासोर्वासेर्लुक० लोपस्त्वनुदात्ततनां
अ० तत० अ० तनिष्ट० अ० तथाः० अ० तनिष्टाः० षणुदाने० सनोति० सनुते० सेने० सायात्० स
न्यात्० असानीत्० असनिष्ट० अ० साथाः० अ० सनिष्टाः० रुणुद्विणुहिंसायां० रुणोति०
रुणुते० च० रुण० च० रुणे० रुण्यात्० रुणिषीष्ट० रुणिता० रुणिष्यति० अ० रुणीत्० अ०
रुत० अ० रुणिष्ट० अ० रुथाः० अ० रुणिष्टाः० तनादेरुपधायागुणोवापि० द्विणोति० द्वे
णोति० अ० द्वेणीत्० अ० द्वित० अ० द्वेणिष्ट० अ० रुथाः० अ० रुणिष्टाः० रुणुगतौ० रुणोति०
अ० र्णोति० अ० र्णुतः० रुणुतः० आ० नर्सी० आ० र्सीत्० आ० र्त्ती० अ० र्सीष्ट० आ० र्थीः० आ० र्सीष्टाः० त
णु० अ० दने० त० णोति० त० णुते० त० णुते० अ० त० र्सीत्० अ० त० त० अ० त० र्सीष्ट० षणुदीप्तौ० षणु

तन्वः तनुवः ३१

इमावपिलाकणिक
णकारवतौ ६२
स्यंतद्वेणोतिवृद्धिः
७२

३१

दिशति दिशते दिशेत्
दिशेत दिशतु दिशता
अदिशत् अदिशत दि
देश दिदिशे दिश्यात्
देष्टा देष्टा देक्ष्यति देक्ष्य
ते अदेक्ष्यत् अदेक्ष्यते
नृजो रसो कस्योपधा
याश्च स्थाने रमागमो
वा अनपि मित्वा दं त्या
त्स्वरास्यतो रमस्थानेष
ष्टी निर्देशात् रकारोप
धयो निर्दृष्टिः ॥१॥

रुसंयोगात्कारिकिदितिसम्प्रसारणभावः स्फोरितिसलोपः
रसोरितिरम्बसचरसौतयोः
रेफसकारयोररादेशोभव

भर्जनस्तुल्येपाकेर्येग्र
हामितिसंप्रसारणेस
संश्रुतेमहाःशस्यन
वेनवाःइतिजबल्वेन
जःभज्जति॥२॥
ध्वजाःरसोःरकारसकार
योराजवतिप्रनपिवा।

कोरितिसलोपः कि
तसंप्रसारणं मागं
बाधित्वासंप्रसारणं
बतेततोऽप्यात् १

सिचं नु०

३२

मचू मोरुणे। लुपछे
दने। विह्लाने। लि
पनुपदेहे। पिचरु
णे। रुतछेदने। पिश
अवयवे। खिदपरि
घाते। व्याघ्रभूतिम
ते। विह्लसेट्भाष्य म
तेऽनिट् ॥४॥

कृतिसंप्रसारणं बाधकं। नृन्यात्। अभाहीत्। अभाहीत्॥ हिपप्रेरणे। हिप्सीष्ट। अ
हैप्सीत्॥ अहिप्त॥ रुषविलेखने॥ रुहीष्ट। कष्टा। कष्टी। अकाहीत्। अकाहीत्। अरु
रुत्। अरुष्ट। अरुहतां॥ अरुहत्। मिलसंगमे। मिमेल। अमेलिष्ट। मुचू मोचने। मुचा
देर्मुम्॥ मुचलुपविदलिपसिचरुतपिश। विदामप्रत्यये मुम्। मुंचति। मुहीष्ट। अमुच
त्। अमुक्त। लुपछेदे। लुंपति। लुप्सीष्ट। अलुपत्। अलुप्त। विह्लाने। विंदति। अवेदि
ष्ट। अनिडंयमित्येके। वेत्ता। लिपनुपदेहे। लिंपति। अलिपत्। लिपिसिचिह्नयतीनां॥
लुडिडोवाति। अलिपत्। अलिप्त। पिचरुरणे। सिंचति। सिषिचे। सिषेचिथ। असिच
त्। असिचत्। असिक्त॥ इत्याद्ये॥ रुषीगतौ। आनर्ष। ओवृश्छेदने। प्रहं कृतिव
अति। ववृश्चिथ। ववृष्ट। अवृश्चीत्। अव्राहीत्। अव्राष्टं। व्यचं व्यजीकरणे। विच
ति। विव्याच। विविचतुः॥ विव्यात्। अव्याचीत्। अव्यचीत्। उंछिउंटे। उंछति। उं
छं चकार। उछीविवासे। उछति। उछं चकार। रुछगतीद्वयप्रलयमूर्तिभावेषु॥

उंछे २ उंछनं कणादा
नंवीननमिति २

३२

॥ एवादौ पूर्वस्येति द्वित्वस्य रकारवकारयोरपिसंप्रसारणे प्राप्ते पूर्वरेफस्य संप्रसारणं रुकारः ततो न संप्रसारणे संप्रसारणमिति नि
वेध्यात् तस्य संप्रसारणं न स्यात् त्ववश्च कोरितिसलोपः षत्वं षुत्वं त्ववश्च इट्भावे कोरितिसलोपः षत्वं कत्वं षत्वं च ॥३॥

उच्चसागे उच्चोचकार
उच्चसागे उच्चोचकार

वीत
मिच्छुर्गुणे मिच्छति
मिमिच्छ मिच्छिता

अकुलीकरणे इषुस
हेतिवेद ॥२॥ रुमस्य
शमशेति सिप्रत्यय
विकल्पः पौषादिक
स्येव उ. स्यापवादत्वा
तत्तेनात्र नित्यं सिः उ
प्रत्ययेनकारानुषक्तौ
स्तेतं फादयः ॥३॥

रुद्धेर्नीमं रुद्धेर्लिटिगुणः। आनर्ह आनर्हतुः॥ उच्चप्राजवे। उच्चोचकार उक्
सागे। उच्चोचकार। लुभविमोहने। लोभिता। लोभ्या। प्रलोभीत तपतं फटसौ। प्र
तर्षीत् ^{तुफत् = लोपः} तफादीनामप्रत्ययेनुम। तं फति। तफ्यात्। तुपतुं पतुफतुं फहिंसायां। तु
पति। तुंपति। तुफति। तुंफति। दपदं फ ^{पीट} नुक्तेदे। दपति। दंफति। रुफरुं फहिंसायां
॥ आनर्ह रुं फति रुं फांचके। गुपगुं फग्रंथे॥ अगोषीत्। गुं फति। उननुं मपूरणे। उ
वोम। नुं मति। उं मांचकार। मुनमुं नशो मार्ये। मुशो म। मुं मति। दनीग्रंथे। अदनीत्। च
तीहिंसा ^{नतल देतिवेद} ग्रंथनयोः॥ चर्त्तिष्यति। चर्त्स्यति। अचर्त्तीत्। विधविधाने। वेधिता। कुट
कौटिल्ये। कुटादेर्निणिहर्जः प्रत्ययोडित। चुकोट। चुकुटिथ। कुटिता। अकुटीत्।
पुटसंज्ञेषणे। पुटिता। कुचसंकोचने। कुचिता। गुजशब्दे। गुजिता। गुडरक्षायां। गुडि
ता। डिपहेपे। डिपिता। कुरहेदने। कुरुकुरोर्नदीर्घः। कुर्यात्। स्फुटविकसने।
स्फुटिता। मुट् आहोपप्रमर्दनयोः॥ मुटिता। मुटछेदने। मुट्यति। आशभ्ताशेतिवा

अलोपीत् २

मडसुखे मडति मम
इमडिता ५

सुखिले खमेविले
खने छेदने केशान्
धुरति २

चैतनुटेतनुयतुनुट
तुअनुयतनुटतनु
त्रोटनुयतनुत्रितानु
टिष्यतिअनुटिष्यतनुअनु

स० च० नु०
त० स्फुरतिस्फुरेत
स्फुरतुअ० स्फुरत
पुस्फोरस्फुरेतका
रोपधंकेचित्संति३
ध्रुवइतिपाठांतरमहि
तीयस्तुसेटध्रुविताअ
ध्रुवीर६

कृषादीनांकारः पत्व
पुत्वे स्पष्टाकृषसरो
तिवासिः अस्याहीत
पट्टेहसपांतादिति
सकृअसृकृत॥८॥
सजिदृशोस्थपोवेट्
रातोमसेदृशमितिः
॥३॥ शुत्वेनसस्य
जः मवेजवाइतिजप
त्वेनजः मज्जतिम
नशोरितिनुमह
तिसलोपः मडुका
॥२॥

तुटतितुटेतनुटतुअनुटतु तुतोतनुयातनुटितातुटिष्यतिअनुटिष्यतनुअनुटीतु
दिगादिरकितएख्यातपराप्रक्षतिअप्रक्षतर्

पः।^{माउताका}चुटति।^{माउताका}चुटिता।^{माउताका}तुटकलहकर्मणि।^{माउताका}तुटिता।^{माउताका}चुटछुटछेदने॥^{माउताका}चुटिता।^{माउताका}छुटिता।^{माउताका}नु
डवंधने।^{माउताका}कडमंदे।^{माउताका}लुटसंक्षेपणे।^{माउताका}कडधनत्वे।^{माउताका}कडिता।^{माउताका}कुडवात्ये।^{माउताका}पुडनत्सर्गे।^{माउताका}पुटप्रति
घाते।^{माउताका}स्फुरस्फुरणे।^{माउताका}पस्फार।^{माउताका}स्फुलसंचलने।^{माउताका}निर्निविभ्यः स्फुरस्फुलयोसस्यवो
वानिः स्फुरति।^{माउताका}निष्फुरति।^{माउताका}णस्तवने।^{माउताका}अनुवीत।^{माउताका}ध्रुविधनने।^{माउताका}अधवीत।^{माउताका}कुटादेर
तिडि।^{माउताका}त्वान्नरुद्धिः मुचादेतिमुम।^{माउताका}गुपुरीषोत्सर्गे।^{माउताका}जुगुविथ।^{माउताका}जुगुथ।^{माउताका}अगुषीत।^{माउताका}कगत
स्येय्ययोः।^{माउताका}अधवीत॥इतिकुटादपः॥॥^{माउताका}कृतीछेदने।^{माउताका}कंतति।^{माउताका}कर्तिष्यति।^{माउताका}कत्स्यति॥
अकरीत।^{माउताका}गृभिगरणे।^{माउताका}गिरति।^{माउताका}गिरतेः।^{माउताका}स्वरैरस्यलोवा।^{माउताका}गिलति।^{माउताका}अगारीत।^{माउताका}अगालीत
सृशस्यरीने।^{माउताका}सृष्टी।^{माउताका}सृष्टा।^{माउताका}अस्राहीत।^{माउताका}अस्राहीत।^{माउताका}असृकृत।^{माउताका}प्रछमीसायां।^{माउताका}ए
छति।^{माउताका}अप्राहीत।^{माउताका}सजविमर्गे।^{माउताका}ससर्जिथ।^{माउताका}सखष्ट।^{माउताका}स्रष्टा।^{माउताका}अस्वाहीत।^{माउताका}डुमस्त्रीशु
हौ।^{माउताका}मज्जति।^{माउताका}मज्जिनशोरुसेनुम।^{माउताका}मडुका।^{माउताका}अमांहीत॥^{माउताका}विछंगतौ।^{माउताका}विछायति।^{माउताका}वि
द्यायांचकार।^{माउताका}विविछ।^{माउताका}इषुइछायां।^{माउताका}इछति।^{माउताका}रेछत।^{माउताका}इषेय।^{माउताका}इवेयिथ।^{माउताका}एषिता।^{माउताका}एषा

मत्तोरत्तासर्वेनुमवाच्यः२ यतः विद्यायात्विद्यात् विद्यायिताविद्यायिष्यतिअविद्यायिष्यतनुअविद्यायीत॥

गिलेतगिलतुअगिलतु
जंगारजंगलाजंगारजंगर
जंगलजंगलजीर्णत
गरितागरीतागलिताग
लीतागरिष्यतिगरीष्यति
गलिष्यतिगलीष्यतिअग
रिष्यतनुअगरीष्यतनुअग
लिष्यतनुअगलीष्यतनुयेते
रितोनदीर्घःसिष्टादेश

लोपोरुत्वादिति
लोपःअगुता॥५॥
नृततदेतिवेड्अनि
टोनामिवतइतिवृद्धिः
ततःकृषादीनामिति
वारःअतनुयथायाट्
वड्कृषकृदंतानांवे
तिवादीर्घःगरिताग
रीता॥७॥ ज्ञातुमिच्छा
गीप्सातस्यगीप्सायां
ग्रहामितिसंप्रसारणं
तुदादिगणयाठसामर्थी
तअ०३३यप्रत्ययांता
तअप्रत्ययःनत्वप्
गुव्याइत्यायप्रत्ययःका
सादीत्याम्वा॥२॥

अन्तरङ्गत्वादिय २

॥ कृष्यशोतिनासिः
कृषादीनामितिवाः

रुषीत् । विशप्रवेशने । विशति । वेष्टा । अविच्छेत् । मशः ^{सर्प}ग्रामर्षणे । अस्माहीत् । अस्माही
 त् । अमृकृत । रिपिगतौ । नुधातोः । रिपति । पिपति । रेता । पेता । धिधारणे ^{धिपति} । द्विनिवा
 सगत्योः ^{क्षिपति} । प्रेरणे । सुवति ^{सुवित्} । ह्रविह्वेपे । रूतइइ । किरति । चकरतुः । रू संयोगादि
 सकित्वाङ्गः । चकरुः । वड्-वज्-रूदंतानामितिवादीर्घः । करिता । करीता । उपा
 त्किरते सुडागमश्चैदेथे हिंसायां प्रतेश्च ^{रजति} । नपस्किरति । हिंसायां प्रतिस्किरति । रुजो
 भंजे । अरोहीत् । अरोक्ता । भुजोकोटिल्ये । भोक्ता । अभोहीत् । छुपस्पर्शे । छोप्ता । अ
 हौप्सीत् । रुशरिशहिंसायां । रोष्टा । अरुहत् । अरोहीत् । रेष्टा । अरिहत् । लिशग
 तौ । लेष्टा । अलिहत् । खिदपरिघाते ^{मुचादेरितिमुम} । खिदति । खिन्ता । अखैसीत् । पिश । अवयवे
 पिशति । पेशिता । अपिहत् ^{सेट} ॥ इतिपं ॥ ॥ जुषीप्रीतिसेवनयोः ^{सेट} । जुषते । ओविजीभ
 पचलनयोः ^{सेट} । उडिजते । विजे ^{पर} । इडादिप्रत्ययोडित् । उडिजिता । ओलजी । ओलजी ^{सेट}
 व्रीडे । लेजे । ललजे ^{लज्ज} ॥ एड्-व्यायामे ^{विस्तार} । अयकि ^{अनिर} । रूतोरिड्-भवत्यकारेप्रत्ययेयकिच । नु

अपेसीत् २

अट् द्वित्वव्यवधानेपि
सुट्कात्पूर्वइतिवक्त
अनपस्किरतुप
स्कार ॥ ५ ॥

अयंदीपनार्थेपित्
एरुपाणिपिशत
दीपयत्तित्यर्थः ४२
उडिजिष्यतेउडविजि
ष्यतउडविजिष्ट

प्रायेणाद्यनपूर्कः न
विजीतितौ दातिकरो
धादिकयोः रुयोर्
हणं नतुजोहोत्यादे
कृष्यव्याख्यानात्
॥ २ ॥

अकारस्य दीर्घत्वेन
त्वपूर्वलोपो न

सि. चं० न०

विनिमयः परिवर्तः

३४.

आदिभ्यो आदौ आ
दिरिष्यते ३

नित्यत्वादंतरंगत्वा
च्च आतोत्तोदनतद
त्यतनातइत्यालोपः
कीर्णते ॥६॥

पाचयते पेचते परस्मै
दिनइत्यर्थः १

धातोः^{वि० ३-पूर्वः} व्याप्रियते^३ व्यापये^३ व्यापरिष्यते^३ व्याएत^३ व्याएषातां^३ मृड् प्राणत्यागे^३ म्रियते^३
लुङ् लिङोश्चतुर्षु चानान्यत्र^३ म्रियते^३ ममार^३ ममर्थ^३ मषीष्ट^३ अमृत^३ हृङ् आदरे^३ आ
दियते^३ आददे^३ आदिषीष्ट^३ आहत^३ धृङ् अवस्थाने^३ ध्रियते^३ ॥ इति तु दादयः ॥ ॥
डु कीर्त्तद्रव्यविनिमये^३ नाक्र्यादेः^३ कर्त्तरि चतुर्षु^३ कीर्णाति^३ ईहसे^३ नाइत्यस्याकार
स्य ईत् इति हसे^३ कीर्णीतः^३ नातः^३ नाइत्यस्याकारस्य लोपोऽङि तिस्वरे^३ कीर्णति^३ की
र्णीते^३ चिक्रपिथ^३ चिक्रेथ^३ अक्रेषीत्^३ अक्रेष्ट^३ प्रीज्जतैर्पनेकांतौ च^३ प्रीणीयात्^३
पिप्रिये^३ श्रीज्जपाके^३ अश्रेषीत्^३ मीज्जहिंसायां^३ मीनाति^३ मिनोति^३ दीडा मित्यात्वं^३ ममौ^३
घोरितियः^३ ममौ^३ मिस्यतुः^३ ममिथ^३ ममाथ^३ मासीष्ट^३ माता^३ अमासीत्^३ कुज्ज^३ अप्रव^३
ते^३ स्तंभुस्तंभुस्त्वंभुस्कुंभुस्कुज्जभ्यो नुर्नाच^३ स्कुनोति^३ स्कुनुते^३ स्कुनुतां^३ स्कुनाति^३
अस्कुनात्^३ चुक्षुविषे^३ अस्कोषीत्^३ अस्कोष्ट^३ स्तंभुश्चस्तंभुस्त्वंभुस्कुंभुस्कुमुतो धने^३
एते पचंतः^३ विष्टभ्नोति^३ विष्टभ्नाति^३ स्तुभ्नाति^३ स्तुभ्नोति^३ विष्कभ्नाति^३ विष्कुभ्नाति^३

अयकीति रिङ् नुधा
तोः ॥२॥
कीर्णति कीर्णीति कीर्णी
यात् कीर्णीत कीर्णात्
कीर्णीतां प्रकीर्णात्
अकीर्णीत चिक्राय
चिक्रिये कीर्णात् क्र
षीष्ट क्रेता क्रेता क्रे
ष्यति क्रेष्यते अक्रेष्य
त अक्रेष्यत अक्रेषी
त अक्रेष्ट ४

तर्पणं तर्पिः कृतिः कृ
मनाई

उद्धरणं ४

एते चत्वारः सौत्राः प्र
रस्मैपदिनः ॥२॥

३४

॥रुसंयोगादित्यकिंवाहुणः = रुतइरघोर्विहसेइतिदीर्घः = सीष्टादेशेतिइटोनदीर्घः = रुदंतासित्योरद्वाइडभावेनरितिनगु
णः = रुतइरितिइरघोरितदीर्घः = वड् वृजितिवेटादीर्घः स्तरिता स्तरीतापेसेरिटोनदीर्घः अस्तारिष्टां ॥५॥ ६॥

अतइत्यारंभस्तमर्थात्
सन्निपातपरिभाषया
अप्रवृत्तेः हेतुक् ॥१॥

कुभ्रोति। कुन्नाति। हसा^{कृ}दा^{कृ}न^{कृ}हौ। हसांतातनाइत्यस्यस्थाने आनः स्याद्वोपरे। स्तमान।
स्तुमान। स्तमान। कुमान। अस्तभत्। अस्तंभीत्। पुन्रबन्धने। पुनाति। योता। क्रून्
शब्दे। कृनाति। ^{कृ}प्रका^{कृ}वीत्। दुन्रहिंसायां। ^{कृ}द्विता। पुन्रपवने। घाटे^{कृ}ई^{कृ}स्वः। कर्त्तरिच
तुष्टु^{कृ}। पुनाति। ^{कृ}प्रपा^{कृ}वीत्। लून्छेदने। लुनाति। स्तन्^{कृ}प्रा^{कृ}दने। स्तणाति। तस्तरतुः। स्ती
र्पात्। स्तरिषीष्ट। स्तीर्षीष्ट। अस्तारीत्। अस्तारिष्ट। अस्तरीष्ट। अस्तीष्ट। कृन्हिंसायां।
कृणाति। चकार। चकरतुः। चकरे। वृन्वरणे। वृणाति। वृर्यात्। वरिषीष्ट। वूर्षीष्ट॥
अवरिष्ट। अवरीष्ट। अवूर्ष॥ धृन्कंपने। धनाति। दुधविथे। दुधोह। धोता। धवि
ता। अधा^{कृ}वीत्। अधविष्ट। अधोष्ट। ग्रहनुपादाने। गृह्णाति। गृहाण। ग्रहीषीष्ट।
ग्रहिता। अग्रहीत्। अग्रहीष्ट॥ इत्या^{कृ}त्ये॥ अह्निंसायां। अणाति। अट्रोईस्वोवालिटि
शशरतुः। शशरुः। शीर्यात्। शरीता। शरिता॥ एपालनपूरणयोः। एणाति। पप्ररतुः
पप्ररु। पूर्यात्। वृवरणे। वृणाति। ववरतुः। वूर्यात्। नृनत्सनभरणयोः। नृणातिभ्र

कचिच्छ्रुहप्रामि
तिपाठः इत्थपक्षे॥
यएअन्यजगुणः ३

वड् वृजितिवेटोदी
र्घः लुङि-प्रेसेतिरीटो
नदीर्घः अवासीत्-आ
तितुरुदंतात् सित्यो
रितिबेटनरितिनगु
णः प्रोहेरितिघोरि
तिदीर्घः अवृष्टः
स्तुसुधूनामितीदृक्
रुसंयोगादेरित्यकि
ंवाहुणः ॥२॥ रुतइर
घोर्विहसेरितिदीर्घः
रुवड् वृजितिवेटो
दीर्घः ॥२॥

तामरीता मरिष्यति मरी
ति अमरिष्यत अमरीष्यत
अमारीत १२

सि० चं० न०

इसेके २

३५

दीर्घस्मदीर्घइति क
तेष्वादीनामिति ह्रस्व
॥४॥
लीलीड्योरिति वा
आत्वं ॥५॥

प्रकारः विद्धिदादि
भ्योऽङ् इत्यर्थः ७२
ज्ञानोर्जा इति ज्ञा
देशः ॥४॥
आदिजवानामिति
नः ॥३॥
संज्ञा रचनानां इति

र्यात् ^{दृ}महिंसायां ^{रु}मृणाति ^{मृ}मृष्यात् ^{दृ}दृविदारणे ^इइणाति ^{दृ}ददरतुः ^{दृ}ददतुः ^{नृ}नृवयोहा
नौ ^{नृ}नृणाति ^{नृ}नृनये ^{नृ}नृणाति ^{कृ}कृहिंसायां ^{कृ}कृणाति ^{रु}रुगतौ ^{रु}रुणाति ^अअरांचका
र ^ईईर्यात् ^अअरिता ^अअरीता ^आआरीत ^{गृ}गृशब्दे ^{गृ}गृणाति ^{ज्या}ज्यावयोहानौ ^{प्र}प्रहां ^{कु}कुतिच
जिणाति ^{जि}जियो ^{जि}जियतुः ^{जी}जीयात् ^अअज्यासीत् ^{री}रीगतिरेषणयोः ^{रि}रिणाति ^{ली}लीशेषणे
लिनाति ^{ली}लितौ ^{लि}लितौ ^{लि}लित्यतुः ^{लौ}लौता ^{लै}लैता ^अअलासीत् ^अअलैषीत् ^{ब्री}ब्रीवरणे
घिनाति ^{घ्री}घ्रीगतौ ^{घि}घिनाति **इति षादपः ॥** ^{व्री}व्रीवरणे ^{व्री}व्रीणाति ^{घ्रि}घ्रिणाति ^{भ्री}भ्रीमये
भरणयोः ^{भ्री}भ्रीणाति ^{भ्रि}भ्रिणाति ^{ही}हीषहिंसायां ^एएषां ^{त्र}त्रयाणां ^{वा}वाहृत्वं ^{ही}हीणाति ^{हि}हि
णाति ^{जा}जावबोधने ^{जा}जानाति ^{वं}वंधवंधने ^{वंधा}वंधाति ^वववंधिय ^वववंह ^{मं}मंत्स्यति ^अअ
मांसीत् ^अअमांहां ^{मं}मंथविलोडने ^ममथ्राति ^{अं}अंथप्रंथसंदर्भे ^शशअंथ ^शशआथ ^जजग्रं
थ ^जजग्राथ ^{कुं}कुंथ ^{कु}कुथ ^{सं}संश्लेषणलेशनयोः ^{चु}चुकुंथ ^{चु}चुकीथ ^{मृ}मृदमृद ^{हो}होदे ^{मृ}मृदा
त ^{मृ}मृदान ^{गु}गुधरोषे ^{गु}गुध्राति ^{कु}कुषनिष्कर्षे ^{कु}कुषाण ^{नि}निदः ^{कु}कुषोवसादेरिद्वानपि

अपे सुखे च संतुर्को २

दीर्घात् दृहिता दरीता दृहिष्य
ति दरीष्यति अदृहिष्यत् अ
दरीष्यत् अदरीत् १

रेषणं हिंसा ४

नृणीयात् नृणातु अमृणा
त् ननार नीष्यत् नरितान
रीता नरिष्यति नरीष्यति अ
रिष्यत् अ नरीष्यत् अना
रीत् २ रिणीयात् रिणातु
अरिणात् रिणाय रीष्यत्
रेतारेष्यति अरेष्यत् अरेषी
त् ४

बंधने रकजं ग्रंथने ४

तथोर्कः इति धः न
सादिति सलोपः ४
अंथि ग्रंथि इति कि
त्वपक्षे एत्वपूर्वलो
पौ नवतः इति हरि
दत्तादपः ॥३॥

३५

हसादौ नेहो अतः
मृदान ॥२॥

पीडायां३

॥रुमान।नमनु
हिंसायां लिखति
वाधाने लिखाति
प्रकैशीत॥२॥
ऊदितोवाकैशिताकै
ष्टा४

लेनकर्मलुंरुनमिति
कावतरु चोरयते७

सिकोषिता॥निकोष्टा॥निरकोषीत॥^{हृषाषांतासक}निरकुहृत॥^{सेट}रुमसंचलने॥रुनाति॥रुनादिपुनरा
^{हृषाषांतासक}त्वं॥^{सेट}अलिहृत॥^{नशादिति}अशभोजने॥^{लेनिषेधे}अश्राति॥^{सेट}आश॥उधसंनंछे॥^{सेट}धस्नाति॥उकारोधात्ववयव
इवइत्येके॥उधसांचकार॥विषविप्रयोगे॥विषाण॥वेष्टा॥अविहृत॥पुषपुष्टौ॥पोषित
अपोषीत॥मुष्स्तेये॥^{सेट}मोषिता॥खचखवहिटभूतप्रादुर्भावे॥^{सेट}खच्चाति॥खवोवस्यओने
खौनाति॥हिठणाति॥इतिपं॥॥^{अने}रुड॥संभक्तौ॥वृणीति॥वरुषे॥वरीषीष्ट॥वरिषीष्ट॥
अवरिष्ट॥अवरिष्ट॥अरुत॥इति^५त्र्यादप॥चुरस्तेये॥चुरादेः॥^५त्वार्येजिः॥सधातुः॥चोर
यति॥चोरयांचकार॥चौर्यात्॥चोरयिता॥^५नेरड॥^५डिअनेः॥अडिलघोहृस्वउपधायाः॥
लघोर्दीर्घः॥अचूचुरत्॥अचूचुरत्॥^{चितयते}चितिस्मत्तां॥चिंतयति॥अचिचिंतत॥चुरादेर्जि
वेतिकेचित॥चिंतति॥यंत्रिसंकोचने॥यंत्रयति॥अययंत्रत॥उलडिउतहेपणे॥ओ
लंडयति॥उलंडति॥ओकारइदित्येके॥लंडयति॥लंडति॥अललंडत्॥पीड॥अवगाहे
पीडयति॥आजभ्रासमषदीपजीवमीलपीडांवोपधायाहृस्वोडे॥परेजौ॥अपीपि

॥आज॥आशदीप्तौ॥आ॥षव्यक्तायांवाधि
दीपीदीप्तौ॥जीवप्राणधारणे॥मीलमील
नै॥१॥

लंडउपसेवायोस्नेहसर्विकासेवाउपसेवाला
इयति७नम२

पुष्पेतिनिर्देशादयं
सेट॥३॥
अतिक्रांतोत्यति
प्रादुर्भावः॥४॥

जिकारोत्रित्सारिते
तनुनेइत्यर्थः॥६॥

यंत्रतिइतिइतिउभ

अर्थेनोत्पादिभ्य
इतिमित्वाऽभोवान्न
ह्रस्वः ॥१॥ इत्वाभा
तिच ॐ

३६
अणधातुः प्रायेण
विपूर्वः ॥४॥
रूपधातुः ज्ञानेता
ने चार्थे जिप्रत्यय
लभते मितं ज्ञाच
॥५॥
॥ चहचपपत्तौपरि
कल्कनेदंनेप्रादो
चार्थे मितं ज्ञाच
ते ॥७॥ आचआच
चिनोतेः साहचर्ये
स्वरस्वेवात्वे २

॥ अची कृतत् इत्यादौ धातो रूपधाया रूत इति इत्वाभाः अपीष्टयदित्यत्रापवादः अची कृतदित्यत्रेऽप्रवादः अमीमजदि
अमीमजदित्यत्रमजेर्वहिरित्याप्रवादः अपीष्टयदित्यादौ तत्राऽऽप्रवादः ३
उपधाया लघोरित्यनेनाप्रवादः ॥३॥

उत् ^{अडि. लघ} अपिपीउत् ^{प्रधानं वि} प्रथप्रत्माने ^{स्तरुपधायाः ते} प्राथयति प्रथ्यात् स्मृहत्वरप्रथमदस्त्पृशं पूर्व
स्य अदंडः परेनो इत्वापवादः अपप्रथत् एथप्रहेपे पर्थयति पर्थयांचकार उ
पधा रूवर्णस्य रूढाडः परेनो इत्वापवादः अपीष्टयत् अपपर्थत् नहु अद
ने नहुयति अवमरुत् अणदाने विष्प्राणयति अशिअणत् तड प्राघाते ता
डयति तडति अतीतडत् तपज्ञानज्ञापनेयोः मित मितं ह्रस्वः मितं धातूना
मुपधाया ह्रस्वो नो ज्ञापयति अजिज्ञपत् पमवेष्टने मित पमयति अपीपम
त् चहचपपरिकल्कने मित चहयति अचीचहत् चपयति अचीचपत् ॥
रहसागे मित रहयति अरीरहत् वलप्रोत्तने वलयति चिन्चयने मित चि
स्फुरोर्नोवात्वं रेतो नोपुक रूधातो रादंतस्य चपुक नो चपयति स्फोरयति
स्फोरयति चपयति स्वार्थे नो तपादिभ्यो न्ये मितोन हृतसंशब्दने रूतश
धातो रूपधाया रूतश कीर्तयति अची कृतत् अचिकीर्तत् औकुस्मादा

उपधाया रूवर्णस्य रूढाडः परेनो इत्वापवादः १

स्म. चिंतायां हनयो
जित्वा संभ्रमे प्रथ
प्रत्माने अदमर्ह
ने स्तत्र प्राघाद
ने स्तत्रावाधनं
थनयोः ॥१॥

॥ यमधातुः वेष्टनेऽर्थे
जिप्रत्ययं लभते मित
संज्ञांचचुरादौ यम
यति चंद्रं पारवेष्टे
घटादौ तु यमधातु
ने जिनेऽर्थे एव मि
त् ॥ संज्ञकः ब्राह्म
णात् नो जयति ॥६॥
मुख्यमते पंचसवा
दयः मतांतरे तु स
प्त ॥२॥ कुस्मना नो
वाडितस्त्रमभि
व्या ३६ प्यात्मने
पदिनः परगामि
फलोर्थमिदं ॥१॥

संवेतनें मर्च्छा वस्था
निवृत्त्युत्तरकालिकं
ज्ञानम् २

आलोचनं चाधुनाने

वाङ्माः कुटुम्बधातुम
विबदन्ते तेन ते कु
टुम्बयते ३

पूर्वात्स्मयते अपिष
पिदृश्यते इति सूत्रे
ण उपस्यये टिलोपे
समासे च कृते निष्प
न्नं कुस्मेति नामाह
आतयति हंति एतौ स
मानार्थाः ॥ ८ ॥
धनोति चंपक वना
निधनो लशो कंचते
धनाति धवति स्फु
टिताति मुक्तं वायुर्ध
धनयति चंपक पुष्प
रेणु रयत कानने ध
वति चंदन मंजरी प्र
॥ १ ॥ अयं धातुः स्वादो
तुदादौ क्रादौ चुदादौ
वादौ च ॥ १ ॥

त्मनेपदिनः । चितसंचेतने । चेतयते । अचीचितत । दंशदशने । दंशयते । अददंश
त । प्राकुस्मीयमात्मनेपदं नि संनियोगे नैव । दंशति । नलोपो न संजिह्वाह चर्या
डादेरेव तत्र ग्रहणात् । तत्रि कुटुंब^{कोषले} वधारणे ॥ ते त्रयते । कुटुंबयते । मत्रि गुप्तभाष
णे । मंत्रयते । अममंत्रत । शमलरु^{मिलितु निषेधः} आलोचने । शामयते । अशीशमत । लरुयते । अ
लरुत । दिवुपरि^{शब्दे} कूजने । देवयते । गविज्ञाने । गारय^{अदीदिवत} ते । विदचेतनाख्याननिवा
सेषु । वेदयते । अवीवि^{इषड्मने} दित । कुस्मानामोवा । कुस्मेति । धातुः कुत्सितस्मयने । कु
स्मयते । अचुकुस्मत ॥ अथ वा कुस्मेति नाम ततो भिः । कणनिमीलने । कर्णयते ॥
नैव गण्या मुक्ते भ्यो हिंसार्थे भ्यः । स्वार्थे भिः । हिंसयति । ज्ञानियोगे^{आलोचो} । अज्ञापयति ॥
ज्ञाप्यात् ॥ भूमि श्रीकरण चिंतनयोः । भावयति । अवीभवत् । लोहलोचूभाषणे
वरितः । रुदितः । शासश्च उपधाया ह्रस्वो न । अलुलोकत् । अलु लोचत् । धू
जं कंपने ॥ धूज्जीभोर्नुक् भौ ॥ धूनयति । अद्धनत् । धवति । प्रीजतर्पणे । प्रीण

ननु निजि नम्य २ यथा श
मधातो रूपशमाचोस्ति
अत्र दर्शनाद्येपि प्रयो
गः न दृश्यते वगाद्येपि
सत्तायां विद्यते ज्ञाने
वेत्तिवित्ते विचारणे
विदते विदतेः शप्तो
श्यन् कुलप्रमदोश्चि
दं क्रमात् ॥ ५ ॥
एकनेत्रमीलने स्वा
यं शब्दस्वभावात् कण
रणे ल्यनेन वा कृत्वः
अचीकणत् अचका
णत् ॥ ५ ॥

इत्ताकुस्मीयाः ३ आदिभुनवसुगणेषु पेहिंसार्थाधातवस्तेभ्यः स्वार्थेभिप्रत्ययः नत्वन्वेवापेहिंसार्थानभवन्ति तेभ्यो धातुभ्यः प्रयो
जक व्यापारेऽर्थेभिः प्रत्ययेन वतीत्यर्थः चुदादिगणस्येभ्यस्तु स्वार्थे रवभिप्रत्ययो भवतीति ४

अप्रश्न इप्रश्न नप्रश्न
चसुतस्यलोपोवि
द्यतेयस्मिन्सप्र
ष्टलोपीतस्य॥२॥
मि. चं० नु०

३३ वं३

अनेकस्वरत्वां दाम
पतयांचकार ५२
पूर्वावस्थां सारत्यागे
नसतो गुणांतराध्या
नेप्रतिपत्ते॥६॥
पिणुनोदुर्जनस्त
स्य कर्मपेणुमंतामि
न॥४॥

नराष्ट्रस्यद्वित्वं नुत
रखंडेयतइत्युच्यो
यः॥१॥

वक्ष्यमाणेषुधातुषुअंत्यावयवो॥ अचःपरस्मिन्पूर्वविधौ परनिमित्तो जादेशं स्यानि वत्स्यात् स्यानिभूतादचः पूर्वत्वे
अकारोविवक्षितो नत् सारणार्थः॥ न इष्टस्यविधौ कर्तव्ये लोपो व्यादेश उच्यते ननु वर्तमानविधौ स्यानि न च वर्तमाना
॥१॥

औ ३

अत्ययोविधिः क्रियते सः

वरईप्सायां वरय
ति अववर्तइत्य
पिपाठः २२

आमुमिच्छाईसा
तस्याम् २

आमुमिच्छाईसा
तस्यां॥७॥ य५
अपष्टरुत७

वोपदेवसुधातो
नीमिनइति वृद्धो
ह ३३ तायां रातो
औकु क इति पुकि
रुतै अर्थीपयते इ
ति रूपमाह अर्थय
ते॥१॥

यतिप्रपिप्रिणत् प्रयति॥ अथादंताः॥ कथं वाक्यप्रबंधे॥ अलोपः स्यानिवर्तते
नरुद्धिर्न कथयति॥ अचलोपिनो नाडः कार्यं॥ अचकथत् वटईप्सायां वटय
ति अवटत् गणसंख्याने गणयति गणेः पूर्वस्य ईड् अडः परे अजीगणत् अ
जगणत् स्तनगददेवशब्दे स्तनयति गदयति अतस्तनत् अजगदत् पतगतौ
वाच्यंतः पतयति पतति पतांचकार अपतीत् अपपतत् वाऽदंतइत्येके॥
पातयति अपीपतत् रचप्रतिपत्ते रचयति अर रचत् कलगतौ संख्याने च
कलयति अच कलत् स्तहईप्सायां स्तहति भामक्रोधे भामयति अव
भामत् सूचपैशून्ये सूचयति असुसूचत् सूत्रवेष्टने सूत्रयति असुसूत्रत्
सूत्रप्रस्रवणे सूत्रयति असुसूत्रत् सूत्रयति ऊनपरहाणे ऊनयति निनिमि
तः स्वरादेशो द्वित्वे कर्तव्ये स्यानिवर्त स्वरादेः परः स्वरादेर्धातो द्वितीयोऽवय
वोऽदिरुक्तः सस्वरो द्विर्भवति औ ननत् अर्थइयाचने अर्थयते आर्त्तर्थ

आदि १ अदादि २ क
दि ३ दिवादि ४ स्वादि
५ स्थादि ६ तनादि
७ तुदादि ८ कादि
चुरादि १० गणाः २

सुगतौ। सुप्रवरो।
दुगतौ। पु३. लु३. चु
३. गतो. प्रहरश
शौत्रवर्णपयीयः ६

॥ प्रेरकस्य व्यापारे प्रेरणे सच प्रेरकः चेतना चेतनसाधारणत्वेन विवक्षितः सच कचित् सिद्धः कौतुकफलरूपः दे
वदत्तः पाचयति गमयतीत्यादौ सिद्धः निद्रावासयति संग्रामोवासयतीत्यादौ फलरूपप्रयोज्यव्यापारोपहिते
प्रयोज्यकव्यापारोपहिते प्रयोजकव्यापारे निप्रयोज्यव्यापारानुपहिते प्रयोजकव्यापारे लोचनवतिः प्रिको
रोजित्स्वरितेत इत्यर्थः ॥ २ ॥
त। संग्राम इयुद्धे ॥ अससंग्रामतः ॥ अंधदृष्ट्यपघाते ॥ आंदधत् ॥ अंक संगपदे ल
रुणे ॥ आंचकत् ॥ इति चुराट्पः ॥ ॥ धातोः प्रेरणे ॥ प्रयोजकव्यापाराः र्यधा
तोर्निप्रत्ययः ॥ भवंतं प्रेरयति ॥ भावयति ॥ भावयेत ॥ भावयां भव ॥ अ३. सयोः
पूर्वस्योकारस्यैवैवर्णयवत्नकारे ॥ घवर्णपरेषु परतः ॥ अवीभवत् ॥ म३. वं
धने ॥ भावयति ॥ अमीभवत् ॥ अयीयवत् ॥ अरीरवत् ॥ अलीलवत् ॥ अजीजिवत्
॥ स्रवति ॥ ऋणोति ॥ द्रवति ॥ प्रवति ॥ प्रवति ॥ अवतीनामो३. सयोः पूर्वस्येत्वं वाः व
र्णपरेधात्वहरेपरे ॥ असिअवत् ॥ असुअवत् ॥ अशिअवत् ॥ अमुअवत् ॥ अ
दिद्रवत् ॥ अदुद्रवत् ॥ अपिप्रवत् ॥ अपुप्रवत् ॥ अपिप्रवत् ॥ अपुप्रवत् ॥ अवि
अवत् ॥ अचुअवत् ॥ नरितः ॥ अशशासत् ॥ अदुदौकत् ॥ अंतात् ॥ जिः ॥ जैः ॥ चौ
रयति ॥ अचचुरत् ॥ हनोघत् ॥ हंतेर्घदादेशात् वज्जिते ॥ णिति ॥ घातयति ॥
अजीघतत् ॥ शदेरगतौ तो नौ ॥ शातयति ॥ अशीशतत् ॥ गतौ तु ॥ शादयति ॥ रा

प्रयोजकः प्रेरकस्त
आपारानुक्तल
गन् व्यापार
तसं चिह्नकरणे

अभूदित्वे कृते नु
तरत्वे डे वृद्धावादे
शङ्खाः पूर्वत्वे डे
तु इत्वदीर्घः ३

गाः शादयति गोवि
न्द गमयतीत्यर्थः १

वराहः संयोगद्वयवतः
दशदिग्निवतिः

सि० वं० नु०

इट

पायपापृस्यद्विह
सादिशेषेचकृतेपू
र्वस्येत्वं॥४॥

विस्मयेवायेसति ५

स्मि३ ई षडसने
असिस्मयत्॥८॥

उपधारुवर्गस्येति
रुद्रावे अदि नृधा
विति रुचः पूर्वस्य
इत्वंच दीर्घश्चक
वेरोल इतिलका
२॥१॥
कोर

तो भौपुक ^{रुगते} पुकिगुणः ^{उदाहरदने} अर्पयति ^{उदाहरदने} आर्षिपत् ^{उदाहरदने} दापयति ^{उदाहरदने} अदीदपत् ^{उदाहरदने} धापयति ^{उदाहरदने}
अदीधपत् ^{उदाहरदने} स्थापयति ^{उदाहरदने} तिष्ठ ^{उदाहरदने} तेरङ्गुपधाया इत ^{उदाहरदने} अति ^{उदाहरदने} णिपत् ^{उदाहरदने} पादेयुक् ^{उदाहरदने} पाशो ^{उदाहरदने}
हो सो हे नये चै मां पुक् भौ ^{उदाहरदने} पाययति ^{उदाहरदने} पिवते रडि पूर्वस्येकारनपधाया लोप ^{उदाहरदने}
अ ^{उदाहरदने} प्रपीप्यत् ^{उदाहरदने} शाययति ^{उदाहरदने} अशीशयत् ^{उदाहरदने} छाययति ^{उदाहरदने} अचिछयत् ^{उदाहरदने} साययति ^{उदाहरदने} ह्य ^{उदाहरदने}
ययति ^{उदाहरदने} ह्यते र ड सयोः संप्रसारणं पुर्णभावश्च ^{उदाहरदने} अजहवत् ^{उदाहरदने} आययति ^{उदाहरदने} अवि ^{उदाहरदने}
मयत् ^{उदाहरदने} वाययति ^{उदाहरदने} अविमयत् ^{उदाहरदने} पाते भौ लुक् ^{उदाहरदने} पालयति ^{उदाहरदने} अपीपलत् ^{उदाहरदने} प्रयोज ^{उदाहरदने}
कात्स्मये ^{उदाहरदने} भौ स्मयते रत्वं ^{उदाहरदने} भीस्मिभ्यां ज्यंताभ्यामात्प्रयोजकाच्चेद्रयस्मयो ^{उदाहरदने}
जटिलो विस्मापयते ^{उदाहरदने} व्यसिस्मयत् ^{उदाहरदने} भियः ^{उदाहरदने} स्वरस्यात्वं वा ^{उदाहरदने} भापयति ^{उदाहरदने} अवीम ^{उदाहरदने}
पत् ^{उदाहरदने} तदभावे पुक् भौ हेतोश्चैद्रयं ^{उदाहरदने} मुंडो भापयते ^{उदाहरदने} भीषयते ^{उदाहरदने} अवीभिषत् ^{उदाहरदने} अवी ^{उदाहरदने}
भिषत् ^{उदाहरदने} रुहे भौ पोवा ^{उदाहरदने} रोपयति ^{उदाहरदने} रोहयति ^{उदाहरदने} अरुहयत् ^{उदाहरदने} अरुहहत् ^{उदाहरदने} कल्पय ^{उदाहरदने}
ति ^{उदाहरदने} प्रचील्लपत् ^{उदाहरदने} अचकल्पत् ^{उदाहरदने} वर्तयति ^{उदाहरदने} अवीरुतत् ^{उदाहरदने} अववर्तत् ^{उदाहरदने} मजेर्वृद्धि

पापाने शोतनूकर
लो। छेदने। बोसं
तकर्मणि। हेनस्य
ह्यां। येन संवरणे
विनतंतु संताने। २॥

संप्रसारणे युगमा
वेचकृते वृद्धिः ततः
कणारणेति रुचः
इत्वं दीर्घं अजह
वत् रुचाभावे अ
जहावत्॥५॥

प्रयोजकात् नये
चेत् ३॥

इट

चुरासो व्याख्यातं
उपधाया इति १

६ दीर्घः
 उं दीर्घः देनेदिशष्ट
 स्पष्टित्वेनुञ्जआ
 जवेनुपदेशोप
 धः वनदराइतिनि
 वेधातजिप्रशष्ट
 स्पष्टित्वेभिपात
 नातदस्पवः अ
 भिजतपूर्वउपधा
 यारुचः ततोद्धि
 त्वंइत्वंच ॥३८॥
 भ्राजदीप्रोभ्रा
 जभासेत्यादि

पि तिक्रुति त्वरेवा । मार्जयति । अमीमजत । अममार्जीत । इङ् क्रीजीनामां त्वंजौ
 ॥ अभ्यापयति । अभ्यापिपत । अडसपरेनौ इङ्गोगाडवा । अधजीगपत । कापय
 ति । अचिक्रपत । जापयति । अजीजपत ॥ हील्लीरीकूयीस्मायीनां नौपुक । हे
 पयति । अजिहिपत । ज्वेपयति । अवित्रिपत । रेपयति । अरीरिपत । यवयोय
 सेहकारेच । लोपः । कौपयति । अचुकुपत । द्मापयति । अचिद्वपत । दुषे
 नौ दूषयति । अदूदुषत । स्फायोव । स्फावयति । अपिस्फवत ॥ अदुडनैपमे अ
 दुपति । आडिडत ॥ अर्चपूजायां । चुरादिः । अर्चयति । आर्चिचत । औंदिदत ।
 औंजितत । ~~अर्चयति~~ । डाकुत्सायां । अदिडपत । रभिलभोः । स्वरेनुमनत्वप
 लिदोः । रंभयति । अरंभत । अललंभत । हाप्रयति । अजीहयत । असस्मरत । अ
 ददरत । वेष्टिचेष्टोः पूर्वस्यात्वंवाडुपरेनौ । अववेष्टत । अविवेष्टत । अचिचे
 ष्टत । अविभ्रजत । अवभ्राजत । कणरणभणअणलुपहेठहेनवाणिलो
 कणनमीलने । रणभणशष्टे । अणदाने । लुपहेठने । हेठविवाधायां । हेनस्पष्टीयां ।
 वणशष्टे । चुरादिः लुठप्रतिघाते । लोपील्लुपेभ्यंतनिर्देशः । लापीतिपाठांतरेलप ।
 व्यक्ताः वयोधने ॥१॥ नाकोपभायाडुस्वः

इङ् अभ्यापने । उक्ती
 नडव्यविनिमये । जि
 जये ॥१॥
 हीलज्जायां । जीव
 रतो । रीङ् अवतो ।
 दिवादिः । रीगतिरे
 षयोः । कादिः । कू
 यीशष्टेनंदेच । स्मा
 यीविधनने । ३।
 चित्तंदुष्यतिस्मान
 संध्यादोविरक्तं न
 वतितस्ययुक्तेदुष्य
 तेरुपधायादीर्घः
 स्यात् नौदुषवैक
 त्येदिवादिः । अदूदु
 षतवाचित्तविरा
 जेदूषयतिदोषय
 तिवाचित्तकामः
 ॥५॥ स्वरादेः परइ
 तिडिशाष्टस्पष्टित्वे
 आडिडत ॥६॥
 हिगतोवहोचष्ट
 वतिरिहिनोतेरितिस
 त्रनत्वडिः इत्युक्त
 त्वात्तत्वंन ॥३॥

क संतं प्रे काणयति१

॥ संतस्यश्वापि इत्यस्य द्वित्वे न पधाया रुस्वे इत्वं । पक्षे संप्रसारणं तदाश्रयकार्यं च बलवत् पूर्वसंप्रसारणं । ततो द्वि
त्वं द्रष्टुं पधाया रुस्वे दीर्घः ॥ २ ॥ इति षष्ठ्यगतिवृत्तौः स्वयंतं प्रेः श्वापति२

जिह्वपशये स्वयंतं प्रेः श्वाप
यति१
दुषवैरुत्ते दूष्यंतं प्रेः दूष
सानं प्रेः अद्रुदुषत५
गर्जप्रसंगं प्रजने४

सिं चं० नु०

३८

विधंतं प्रेः अवीवपत्
अवीवपत्५
गर्जया हवती सधः
स्नानसंध्यादौ
विरक्तं प्रपुंके ५

उत्कं वा पूर्वकं
स्मरणं आध्यापं
॥ २ ॥
अननरत अति
अयत् ॥ १ ॥
तिताप संतपः

पधायाः १
दिलोपीनां वेङ्कस्व अडः परे नौ । अचीकणत् । अचकाणत् । स्वापेः संप्रसारणं म
डि । अससुपत् । अयते अंतस्य संप्रसारणं वा डः सयोः । अशिष्ययत् । अशूश
वत् ॥ जिघ्रते रूपधाया इट् वा डि । अजिघ्रिपत् । अजिघ्रयत् । सिध्यते रेह लोकि
के र्थे स्वर स्यात्वं नौ । अन्नं साधयति । अन्यत्र सेधयति । प्रजने रीयते रात्वं वा
नौ । कापयति । वापयति । चित्तविरागे दुषे वा दीर्घो नौ । दूषयति । दोषयति
इणो नौ वागमिः यां वा चिज्यंतः । गमयति । अजीगमत् । आययति । आपि
यत् । मितं रुक्चः । घटचेष्टायां । घटादयो मितः । घटयति । अजीघटत् । व्यथ
यति । प्रथयति । प्रसविस्तारे । प्रसयति । म्रदमर्दने । म्रदयति । स्वदविडाव
णे । स्वदयति । अचस्वदत् । जित्वा संभ्रमे । त्वरयति । ज्वररोगे । ज्वरय
ति । नटनतौ । नटयति । चकतसौ । चकयति । लगे संगे । लगयति । ज्वल
दीप्तौ । प्रज्वलयति । स्म आध्याने । स्मरयति । दहनये । दहयति । नृनये । नर

विध संरादौ च्वा
दिः । दिवादिश्च ता
पसः सिध्यति तत्वं
निश्चिनोति तपः
॥ ४ ॥ वीगतिप्रज
नादौ प्रदादिः य
जंतः ॥ ४ ॥
व्यथदुःखसंचन
मयोः । अवीव्ययत्
प्रथप्रख्याते अप्र
थत् । स्मृद् इत्यत्
अपप्रसत् । अमम
दत् । स्मृद् इत्यत् जि
त्वरसंभ्रमे अतत्त्वं
रत् स्मृद् इत्यत् अ
जिह्वरत् । अनीनट
त् अडः चिच
कत् । अलील
गतः । अजिह्वलत्
असस्मरत् । अदद
रत् ॥ ७ ॥

सिध्यते रिति यन्निर्देशाद्देवादिको न भो वादिकः ऐहलौकिके किम् तापसः सिध्यति
तत्त्वं निश्चिनोति तत्त्वं निश्चयश्चात्र विषयकः सच परलोके युज्यते तं प्रेरयति सेधय

कर्तुमिच्छति=२
जिहीर्षति=२
नश्यदस्मिन्नास्मिन्=१

सि. चं. ३.

दुपचष
ॐ यो के ३
पपालनपरणकोः प्रोक्त
स्वरलो ३ ग्रहउपादाने ५

सिसयोरदेर्धस्त्वलिदिनु
वीसस्तोत्रवि ५

पूर्वात् हंते हंस्पधः
८॥

रिपते १

॥ तल्लवनतरणयोः स्तुतइरु तरितुमिच्छति। गुरु संवरणे सप्रत्यये द्वित्वे कृते होटः ष टोः कः से किलात्
सः कृतस्य पत्वस्यासिद्धत्वात् आदिजवानामिति घः जुघकृतिस्वरान्तस्य धातोर्दीर्घः स्यात् से चिनोतेः स
लादौ किर्वा ॥१॥

गुहिभ्यां च परस्य सस्य नेट् । नौ निटिसे । इडुर्जिते सप्रत्यये गुणो न । तितीर्षति ॥
से दीर्घः । चिकीर्षति । पुमिश्चरणे । पवितुमिच्छति । जिगीष पति । पुपूषयति । यः से
पिपृकृति । पिपासति । मुमृषति । पुपूषति । बुवृषति । रुदविदमुषग्रहिस्त्वपि प्र
छः सकित् । रुरु दिषति । विविदिषति । मुमुषिषति । होटः । आदिजवानां ष
टो । जिघ्रकृति । ग्रहीतुमिच्छति । सुषुप्सति ॥ रुग्धं प्रछिभ्यः सस्ये ट् ॥ चिक
रिषति । जिगरिषति । जिगलिषति । दिदरिषते । दिधरिषते । गुणः । ग्रहां । दड्
आदरे । धड् । प्रवस्याने । पिष्टच्छिषति । प्रतुमिच्छती । जिघत्सति । हनिडो
से दीर्घः । जिघांसति । इडुः से गम् । सांत्वात् पूर्ववदात् । अधिजिगांसते । गमेः स
स्ये ट् नाति । जिगमिषति । इस्से । अपिहाधारभलभशौकपदपतमिमीमामा
उ. मेडां स्वरस्येत् । अनिटिसे परे पूर्वस्य च लोपः । दित्सति । रभ्रगभस्ये । स्को
राद्योश्च । त्वसे च पाठसानाम् । डुलभषू प्राप्नो । लिप्सते । शिहृति । पित्सते ॥

शक्तुशक्तौत्वादिः पं शकमर्षलेदिवादिः पं सेट् के प्रांचिन्मतेऽनिट् पद गतो दिवादितात् पद्यपतनेभ्यादिः
पंडुभिन्नप्रक्षेपलेत्वादि रुभयपदीमीनहिंसायां क्र्यादि रुभयपदीमामाने अदादिः पं माड् प्राप्ते क्वादि
रात् दिवादितात् सेट् पालनेभ्यादिः ॥३॥

जिज्येजेतुमिच्छति २
रुदसाहचयीद्वि
तेरेव ग्रहणं ॥३॥

दाणदानेभ्यादिः
पंडेड् पालनेभ्यादि
शतदुदाजदाने
दादिरात्ये दो प्रवस्व
उने दिवादिः पंडुधा
नधारणयोषणयो
रात्येदादिः रभिः भ्या
दिरातुलनभषू प्रा
प्नोभ्यादिरात् ॥३॥
चित्सति २ शक्तुमि
पक्तुमि ४०
चित्सति चित्सते २

आप्रोतेराप्रोतेरा
 इमिन्प्रसेपरोमीन्
 हिंसाधोमाभानेमाइमा
 नेभिइप्रोतेनेप्रदानं
 त्यर्पताम्

पततनदरिद्राभ्यः सस्येत्वा। ^{पतितुमि} पित्सति। ^{पि} पिपतिषति। ^{मि} मित्सति। ^{मि} मित्सते। आप्रोते र।
 आप्रोतेरातर्त्तसे पूर्वलोपस्स। ^इ ईप्सति। ^{अशो} अशोरनायोवा। ^{अशोरि} अशोरिछायांवा। नाप।
 प्रत्ययः। ^{अशितुमि} अशनायति। ^{अशिशि} अशिशिषति। ^{तितं} तितं निषति। ^{तितं} तितं सति। ^{तने} तनेः सादौवादी
 र्घः। ^{तितं} तितं सति। ^{दिदरि} दिदरिद्रिषति। ^{दिदरि} दिदरिद्रासति। ^{दंभि} दंभि सपिभ्यां सस्यवेत्। ^{दिदं} दिदं भिष
 ति। ^{जितं} जितं पयिषति। ^{तपे} तपेः। ^{त्वरस्य} त्वरस्य सादौसेर्त्तपूर्वलोपश्च॥ ^{दंभे} दंभे रित्ते। ^{जी} जीप्सति
 धिप्सति। ^{धी} धीप्सति। ^{इवंत} इवंत रुधभ्रज्जश्च। ^{पूर्णं} पूर्णं नृसनिभ्यः सस्येद्वा। ^{दिदं} दिदं वि
 षति। ^{वस्यां} वस्यां निटिसेऊः। ^{दुषू} दुषू षति। ^{अर्दि} अर्दि धिषति। ^{रुधेर} रुधेर निटिसे त्वरस्य ईरभ
 वति द्वित्वलोपश्च॥ ^{ईर्त्स} ईर्त्सति। ^{विभ्रज्जि} विभ्रज्जिषति। ^{भ्रज्जोर} भ्रज्जोरसोररनपिवा। ^{विभर्ज्जि} विभर्ज्जि
 षति। ^{विभ्ररु} विभ्ररुति। ^{विभर्रु} विभर्रुति। ^{शिअयि} शिअयिषति। ^{शिअ्री} शिअ्रीषति। ^{त्वशब्दो} त्वशब्दोपतापयोः
 ॥ ^{सिखरि} सिखरिषति। ^{सुखूर्ष} सुखूर्षति। ^{पियवि} पियविषति। ^{पुपूष} पुपूषति। ^{ऊर्णु} ऊर्णु नृविषति। ^{ऊर्णु} ऊर्णु नवि
 षति। ^{ऊर्णु} ऊर्णु नृषति। ^{विभरि} विभरिषति। ^{वुभूर्ष} वुभूर्षति। ^{स्तौ} स्तौ

ज्ञाप्रवबोधनेक्या
 दिःपंज्ञानियोगेचु
 रादिःज्ञाघटादिश्च
 दंभदंभेक्यादिःपं
 सपिज्ञानज्ञापनयोः
 ॥४॥ दंभेत्वरस्यइत
 ईच्चस्यात्पूर्वस्य
 लोपश्च॥५॥
 रमभावेऽस्तुत्वंनवे
 इतिशस्ययःभ्रज्जो
 रसोरितिपक्षेऽरहा
 ययोद्विरितिद्वित्वे
 इडभावेऽस्कोरेति
 सलोपःछशवेति
 षःषटोरितिकः॥६॥
 इतिदभावेचरमाग
 मविकल्पाच्चत्वारिक्त
 पालि

दारद्रातेरनप्यालो
 पःसौवा।४॥दिदि
 तुमि॥४॥इतइतिशस्योः
 जेवेवालोइवेताः
 अत्रितिसेनयधाय
 नस्यलोपःआदिज
 वानामितिधः॥६॥
 रुधकृद्वौदिवादिः
 पंभ्रज्जपाकेतुदादि
 रात्येअत्रसेवायां
 आदिःत्वशब्दोप
 तापयोःआदिःपुमि
 आणादौप्रदादिः
 ऊर्णुअत्राछदनेः
 दादिःनृभर्त्सनरा
 लयोःवनसंभक्तौ
 आदिः॥६॥
 अत्रसयोःपूर्वस्योकार
 स्येत्वंपवर्जपरलजका
 ॥४॥वर्त्तुपरतः२

॥द्वित्वरूपस्यादित्वात्सरस्यस्तौतिभ्यंतयोःसस्यषःस्यात्तभ्रतेसेत्वापिःभ्यंतःत्वापयितुमिच्छतिस्तौतुमिच्छति।
 सेदीर्घःइतिदीर्घःवुसेइतिनेट् षत्वेतुषूषतिस्यातुमिच्छति।त्वापयितुमिच्छतिस्वतुमिच्छति।सुधापयिषति॥२॥
 इदं पक्षे रमपसे न पूर्व लोपे शस्यचुत्वे च इडभावे च रमाते च स्कोरिति स लोपः कत्वं षत्वं च ४ ऊर्णु ने रित्तादि प्रत्ययो वा इति २-

नलोतेरिडादिप्रत्यय
यइति डि. त्वाङ्गुणा
भावेनुधातोनिमु
वकलुनुविषति

सिं० चं० नु०
डि त्वाभावेपूर्वदि
त्वेततो गुणा
वादेशो कर्त्तु
नुविषति इडभावे
सेइतिदीर्घः। १२। प
त्रादि

लिलेखिषति
लिलिखिषति
न्यासे। ६।

अनिदि
रतादिभ्यः स्यस्यो
वापेऽनिट्त्वे
ति पं नानिदिसेइ
तिनगुणाः। ३।

तिंभ्यंतयोरेवषेपूर्वात्सस्यषः। तुष्टुषति। वेकिंतिष्टासति। सुषुप्सति। सिषाधयिष
ति। स्तोतिभ्यंतयोः किं। सिसनिषति। सिषासति। अनिटिसेनपधानस्यलोपः।
तृहृहिंसायां। तितृरुति। तितृहिषति। इणः सेगमनबोधने। जिगमिषति। बो
धनेतु। प्रतीषिषति। इण्वदिकः। अर्थिजिगमिषति। १। इवर्णोवर्णोपधाद्वसा
देः। रसांतातहांताच्चत्कासौसेटोवाकितौ। दिच्यतिषते। दिद्योतिषते। रुह
चिषते। रुरोचिषते। लिलिखिषति। सिस्त्रिहिषति। सिस्त्रेहिषति। स्नेहितुमि
सस्त्रिगरुति। राधोहिंसायामिस्नेहित्वलोपश्च। रिसति। अन्यत्रारिरात्सति
। मुचोः कर्मकस्यगुणोवासेहित्वलोपश्च। मोरुते। मुमुरुतेवावत्सत्त्वयमे
व। अकर्मकेतिकिं। मुमुरुतिवत्संरुलः। विवृत्सति। आतितु। विवर्त्तिषते।
नृतत्तद्वृतचतकृद्भ्योः सेः सादेरिडा। निनर्त्तिषति। निनृत्सति। वृड् वृज्
रुदंतात्सस्येडा। तितरिषति। तितरीषति। तितीर्षति। विवरिषति। वुवृषति॥

मल्लसंभक्तौजनस
नइत्यात्वम् २०
कासोवाकिंतोस्तः क
चंभक्तौसेटो कत्माहा।
तोः कचंभ० कातोः इवर्णो
वर्णोपधात् पुनः क० ह
सादेः पुनः क० रसांता
तूपनः क० हात्तात्

द्यौ
कृतिस्वाप्योः पूर्व
त्येति संप्रसारणं ५

नानिटिसेइतिन
गुणः मोरुमिष
ति। ६

४१

इति प्रहं:

॥पदे ईड् क्रीजीनामित्यात्वं स्वरादेः परः इति पिशाष्टस्य द्वित्वेऽप्यपयितुमिच्छति श्रयते न्यतस्येति संप्रसारणं वा संप्रसारणे कृते द्वित्वं शुभावपिषति। क्वापयितुमिच्छति कृपते रड्-सपरे जाविति संप्रसारणं युगभावश्च जुहावपिषतुमिच्छति पूर्वद्वित्वे ततः चिस्फुरो जीविति आत्वा डुक् शब्दे क्वावपितुमिच्छति चुक्वावपिषति। पूड्-पावपितुमिच्छति ॥३॥

स्मेतुमिच्छति। पवेतुमिच्छति। अछतिसस्ये जातो गुणः अरिषेति जातेरिसशस्ये द्वित्वं अजतुमिच्छति अशजने कादिः ॥५॥

गुपजोषनकृतसन्धोः जुगुप्सितुमिच्छति उपूरकृते गुब्जः इति स्वार्थे सः ततः इच्छार्था सः ॥१॥

विवरीषति। घटं तात्सस्पकित्वं वाच्यं। एवं। वृड्-संभक्तौ। विवरिषते। उछनुं छेछस्य द्वित्वं पुनश्च पचंच छिइत्यस्य द्वित्वे हसादिशेषे च न चिछिषति। अघ्यापयितुमिच्छति। अड्-सपरे जावित्यनेन इडो गावा रातो जाविति पुक्। ध्वकौ टित्ये। दिध्वरिषति। दिध्वरीषति। दुध्वर्षति। दुध्वर्षते। स्मिपूड्-रं च सिभ्यः सस्ये। २॥ सिस्मपिषते। पिपविषते। अरारिषति। अजिजिषति। अशिशिषते। उचिछिषति। जिगापयिषति। पदे ईड्-क्रीजीनामित्यात्वं पिशाष्टस्य द्वित्वे। अध्यापिपयिषति। अधिजिगापयिषते। अध्यापिपयिषते। शिश्वापयिषति। शुशावपिषति। जुहावपिषति। पुस्फारपिषति। क्वावपितुमि। चुक्वावपिषति। पिपावपिषति॥ विभावपिषति। यियावपिषति। रिरावपिषति। [redacted] लिलावपिषति। सिस्त्रावपिषति। सुस्त्रावपिषति। लावयतुमि। सांतात्सोन स्वार्थे सांतात्सु स्यादेव। जुगुप्सिषते॥ इति सप्त क्रिया॥ ॥प्रतिशये हसादेर्षड्-द्विश्च॥

सिड्-ईषड् सने पूड्-पवने रुगतो अने चक्तिमृकृणकोति गतिषु अशजने

श्रयते न्यतस्य संप्रसारणं वाड्-सकोः ५

अवतिश्रुतोति ड् वतीत्वं वा ॥३॥

॥ अलोपः स्यान्निवर्त्तः । अलोपः परस्परमद्विहितं तत्तत्स्यादेवोध्यं इत्यनेन मूलोपः यत इत्यलोपः । अतिशयेन मुख्यति । अति
शयेन लेटि । अतिशयेन जुहोति । अतिशयेन वेत्ति । अतिशयेन पचति । अतिशयेन पठति ॥ १॥

सि. चं. जु.

४२

हसादेरेकस्वराद्धातोरतिशयेर्थे वोनः पुन्येचयङ् प्रत्ययो धातोर्द्विर्वचनं । पा
डि । यदि यङ् लुकिचपूर्वस्य नामिनो गुणः । सधातुः डि. त्वादात् । अतिशयेन पु
नः पुनर्वा भवति । वोभूयते । वोभूयां चक्रे । अबोभूयिष्ठ । वोभूयिष्ठातां । अ
तिशयेन भुनक्ति । वोभुज्यते ॥ पतः ॥ अनपि च हसात् । हसादुत्तरस्य यस्य लो
भवत्यनपि विषये । वोभुजां चक्रे । मोमुख्यते । लेलिह्यते । जोहूयते ॥ वेविद्यते ।
आतः ॥ यदि यङ् लुकिचपूर्वस्यात् प्राकारः । पापच्यते । पापय्यते । सिचो यदि
न सस्यपः सिचेः सस्यपत्वं न स्यात् । यङ् प्रत्यये परे पिचरु रणे सै सिच्यते ॥
सै चिस्त्रिस्त्र्यचर्त्यश्रुतीतिभ्यो यङ् । सोस्त्र्य । स्त्रवेष्टने । सोस्त्र्यते । मूत्र
प्रस्त्रवणे । सोस्त्र्यते । यकारपररेरेफस्य न द्वित्वनिषेधः । अरार्यते । ऊर्णेन
पते । गत्यर्थोत्कौटिल्य एव यङ् । कुटिलमटति । अटाद्यते । वारुज्यते । लुप
सदच रजमजम दह दंश गृभ्यो धात्वर्थगर्हायामेव यङ् । गर्हितं लुपति ।

यो ४

सूचयेषु न्ये । सूत्र
अवलो । सूत्रवेष्टने
इतेचुरादयोऽदंता
॥ ४॥
कुटिलमटतिगुणे
तिङ्तिगुणः अरार्यते
अतिशयेनाप्यते अ
यङ् व्याप्ते । सधाते
च अतिशयेन ऊर्णे
ति कुटिलं प्रटति
कुटिलं व्रजति ॥ १॥

अतिशयेन सिचति
अतिशयेन पुनर्पुनर्वा
चयतीति अ. पु. सूत्र
यतीति अ. पु. सूत्र
तीति ४ अ. पु. सूत्र
३ गुणोर्त्तिसंयोगाद्योः
स्त्रादेः परः ३

४२

गुणोक्तये वंशस्यदि
त्वे हसादिशेषे आस
इति दीर्घः ३

गर्हितंसीदति॥२॥
सहस्ररत्नगतिवसादनेषु

॥ गर्हितं गिरति। अतिशयेन यच्छति। अतिशयेन कर्णयति। अतिशयेन तनोति। गर्हितं जैनति। गर्हितं दहति। गर्हितं दश
ति। गर्हितं पशति। पशधातुः सोत्रो गत्यर्थः दंशतः तालव्यातश्च। अतिशयेन ननक्ति। अतिशयेन गृह्णाति। अतिशयेन र
श्मति। अतिशयेन पृच्छति। ग्रहमिति संप्रसारणं। अतिशयेन कल्पते कृपो रोलइत्युभयत्र लत्व॥५॥

यमउपरमे। कननिमील
ने। तनुविस्तारे। जभिगा
त्रविनमे। दहभस्मीकर
लो। दंशदशने। नंजु। आम
दने। नजीगात्रविहेये। व
तुजर्तने। ग्रहउपादाने। ओ
वश्च। दने। पृच्छजीप्सापा
सुपसोमर्थे। वशकांती।
फलनिष्पत्ती।

अतिशयेन फलति
३
गृहिगारणे रूतइरुगहि
तं गिरतिर्ध
एकत्र संस्थापनं सन्
भो वाग्रथः दं वाधापी
ग ५

चरगतिनरुणाद्योः
गर्हितं चरति वा ३
पदांतस्येति वापरसव
लीः ३
गर्हितं जपति ध
जपनत्यस्य क्तायां वाचिर्ध
हुग्रीश्चरगतिवज्ज्योः। स्या
ध्यायने। संसुध्वंसुभ्रंसुप्रधः
पतने। कप्रगतिमासनयोः। प
लपतने। पङ्कगत्यातौ।
अतिशयेन ननत्ते। रुआ
दिषु नलत्वमिति लत्वाभा
कः। अतिशयेन वर्तते।
कवते। रत्नपा निर्देशात्
कुङ्कुशे। प्रदादिः। कूङ्
शहेतुदादिश्च। अतिश
येन कवते॥३॥
क्वदिरगति सोषणयोः।

लो लुप्यते। सा सद्यते। नमजपांनुक्। नमांतस्य जपजमदहदंशमंजपसचर
फलांच पूर्वस्यनुक् पङ् लुकोः। चरफलो पूर्वात्परस्यातनुतपङ् लुकोः। च
नचर्यते। चंचर्यते। चंचुरांचक्रे। पंफुल्यते। पम्फुल्यते। नुगित्यनेनानुत्वा
रोलस्यते सचपदांतवत्। जंजप्यते। गिरतेरेफस्य लत्वंपडि। जैगित्यते। पंप
स्यते। चंकन्यते। चंखन्यते। तंतन्यते। जंजल्यते। दंदश्यते। वंमज्यते। पसवा
धग्रंथनयोः। पंपस्यते। रीगदुपधस्य ^{रुदुपधस्य} रुत्वतो धातो यङि परे पूर्वस्यरीक् नरी
नृत्यते वरीवृत्यते। जरीगस्यते। वरीवृश्चते। परीप्रश्चते। चरीक्लप्यते। वशेर्ष
डि नसंप्रसारणं। वावश्यते। श्वपतेर्वा। शौश्रूयते। शौश्वीयते। सा ^{उत्तात् संयोगाद्योः}
स्मर्यते। कवतेः। पूर्वस्यनचुत्वंपडि। ^{कूङ्कुश} कौकूयते। वंचुगतौ। वंचुसंसुध्वंसुभ्रंसुक
सपतपदस्कंदांपडि लुकिचपूर्वस्यनीक्। वनीवच्यते। सनीस्रस्यते। दनीध्रस्यते।
वनीभ्रस्यते। चनीकस्यते। पनीपस्यते। पनीपयते। वनीक्कयते। रूतो रिः। ये। चे

अतिशयेन वष्टि श्वय
तेः संप्रसारणं वाभव
ति अडि परे अतिश
येन श्वयति ये दीर्घः
अतिशयेन स्मरति। गु
णोत्तिइति गुणः आत
इत्यात्वां ४॥
वंचतेति संसते ध्वं
सते भ्रंसते इति कस
तीति पद्यते इति प
ततीति क्कंदतीति

प्रतिशयेन करोतीति
हरति वृत्तीतीति वृत्ता
तिवा ॥१॥ पूर्वद्वेते हस्य
घः जम जमोनुक ५

सि० च० पु०
अतिशयेन ददाति। द
धाति मा ति। जाय
ति जहाति ३ विवति
स्यति। तिष्ठति ॥२॥
अतिशयेन। स्यमुश
पु। व्येज संवरणे। जा
य पूजा निशामनयोः
। जनी प्रादुर्भावे। जन
सन खनो मित्यात्यं।
अतिशयेन स्वपिति
। स्यमति। व्ययतीति।
अतिशयेन चायति
। जायते। जाजायते।
४॥

॥ उदाज दाने। दान दाने। दो अवलं डने। देइ पालने। एषां दारूपं। उधाजधारणादौ। मा माने। माइ माने। मेइ प्राणि दा
ने। एषामारूपं। कै गै शष्टे। नुहा कृत्यागे। पापाने। वो अंतक मीणि। हा गति निवृत्तौ ॥१॥
उरुं न करणे। हि न हरणे। विन वरणे।

कीयते। जेहीयते। वेवीयते। दादौरः ॥ अपि हा धा मा गै हा क पि व ति सो स्या मि का
रः। कि ति ह से अनपि। देदीयते। देधीयते। मेमीयते। जेगीयते। जेहीयते। पेपीयते
सेवीयते। तेषीयते। घाघोरीयडि। जेघीयते। देधमीयते। हंते हिंसायां घ्री। जेघ्रीय
ते। जंघन्यते। स्वपि स्य मि व्ये नां य डि। संप्रसारणं। सोषुष्यते। सेसिम्यते। वेवीयते ॥
चायः कीयडि। चेकीयते। जाजायते। जेजीयते। जंजन्यते। शीडोः पड ये कु ति
शाशय्यते ॥ डौदौक्यते। तौत्रौक्यते ॥ इति यड प्र क्रि या ॥ ॥ वोन्यत्र। ऊक्
प्रत्यय संयोगं विना यडो वालुक। यड लुकि सति पितः त्मो वे ट्। वोभवीति
वोभोति। वोभूतः। वोभुवति। यड लुडं तात्वं। नानप्योर्ध्वः। इत्सुव्। अदादित्वा
दपोलुक। वोभुवांचकार। गुणं वा धित्वा नित्यत्वा दुक्। अँवोभूवीत्। अ
वोभोत्। अँवोभूतां। अँवोभूवुः। पापचीति। पापक्ति। पापक्तः। पापचति
अपापचीत्। दित्योर्ह सात्। अपापक्। अपापक्ति। अपापक्तां। अपापचुः
४३

स्यमुशदेद-स्याज
नत्वा न वोष देशः २

प्रागं प्रोपादने ध्याशब्दाणि
संयोगयोः ह न हिंसागतौ।
अतिशयेन जिघ्रति
अमति। ३। अतिश
येन हंति अर्थ डि हिं
सायां किं ॥ ३॥
अतिशयेन शोतोप
रत्वा दंतरंगत्वाच्च
वं प्रयड ततो हित्वं
टो रुगतौ। रुत्वा दे
शे संभ्ररणा मि
सुत्। ६। अतिशयेन
टोकते त्रौकते। ६॥
अननुस इत्सुसुसि
गुण इति गुणः अ
वोभवुः ॥ ७॥

। दादेः पेइति सेलुं क प डि लुकि
। सतीति ईटि पट्टे मुकः सिलो
। पेइति वुक् इड भावे मुकः सि
। जेवेइति पेणः ॥ ३॥

॥ मुजपालनाः अवहारवोः अति-पु-मुजक्ति। वदिविक्तायां अ-पु-वदति। घटचेष्टायां अ-पु-घटति। नायनायवो चोपतापैश्चर्यादीः अ-पु-नायति। दधधारणे अ-पु-दधति। उरुनकरणे अ-पु-करोति। १ संघर्षः पराभवे क्त्वा ३

॥ दिस्पोरिति दिप्सिपो
लोपः संयोगोतस्येति
धः लोपः। वावसाने
इति वातः। इडभावे
सिलोपे चकृते वाच्य
साने इति वादः दः सः
इति दस्यसः। दोषा
मितिस्यरः। लो
पोदीर्घेति रलो
पदीर्घो अ-पास्यत्
र्धः तयोर्धः इति धः
सिपि। आदिजवानो
मितितः। सिपि अज
गधीः। दस्योरिति
सिलोपे वावसाने दः
सः इति दस्यसः। आ
दिजवानामिति धः।
५- स्कुदि-आप्रबले
अतिशयेन स्कुंदते
लडि-अचोस्कुंदी
रडभावे दिस्पोरि
ति दिप्सिपो लोपः
संयोगोतस्येति दस्य
लोपः। ४- मुदिह
वै द्वेः स्वरै इति पी
नेन गुणः ॥ ४ ॥

पापचोचकार। अपापचीत्। द्वेः स्वरै पि नोपधाया गुणः। वोभुजीति। वोभोक्ति।
अवोभुजीत्। अवोभोक्^{वोभुजो चकार}। वोभोजिता। अवोभोजीत्। वावदीति। वावत्ति। जाघटी
ति। जाघहि। जाघटीषि। स्पृहसंघर्षे। पास्यद्दीति। पास्यद्दि। पास्यद्दः। हो। पास्यद्दि। अ
पास्यर्त्। पास्यर्द्चकार। सिपि। अपास्याः। अपास्यर्द्दी। गाघप्रतिष्ठा^{पुंवेच}नि संयोः॥
जौगादि। जौघात्ति। अजाघात्। सिपि। अजाघाः। अजाघात्। नाथ। नानात्ति। ना
नाधीति। नानात्तः। दध। दादद्धि। दादद्धः। दाधत्ति। अदाधत्। अदादद्दो। अदाद
धः। अदाधः। अदाधत्। दादधिता। अदादधीत्। चोस्कुंदीति। चोस्कुंत्ति। अ
चोस्कुंत्। अचोस्कुंदीत्। मोमुदीति। मोमोत्ति। कुर्दखुर्दगुर्दकुर्दने। गुर्दकी
डायां। चोक्र्दीति। चोक्र्त्ति। अचोक्र्त्। सिपि। अचोक्ः। रुदंतानामदुपधा
नां च यड-लुकि पूर्वस्य रुक् रिक् रीक्। चर्करीति। चर्करीति। चर्करीति। च
रीकरीति। चर्कर्त्ति। चरिक्र्त्ति। चरीक्र्त्ति। चर्कृतः। चरिक्ृतः। चरीक्ृतः। च

॥ लडि-अचर्करीत् रडभावे दिस्पोरिति दिप्सिपो लोपः अचर्कः आशिषिवादादोपे इति रिड् चर्कियात् ॥ ५ ॥

लिप्ता ४।

अतोहलादेरिति वा
ह्रस्वः अदासाधीत् ५
अचोस्कुंत्तो अचोस्कुंत् ५

॥ वंचुगौ वंचतीति गत्यर्थी कौटिल्य इति यड वंचु संसुधं सु इति पूर्वस्य नीकलुकि नत निमित्तं इति यडो लुकालुस
 त्वात् तदाश्रितो नलोपो न नवति। लुडि अवर्त्ततीत् इड नावे गत्यर्थी लोपो न अवर्त्तत् सिपि वा वावसाने इति
 दत्वपक्षे दः सः इति सः दोषाभितरः रि लोप इति रलोप दीर्घः अवर्त्तः लटि वृतादिभ्यः सस्य योरिति आत् नगण निह
 शात् ववर्त्तति। लि लुषादेरिति डो नगुणः निहृष्टत्वात् ॥२॥

सि० सं० ३०
 हो लोपस्त्वनुदात्तत
 नाभित्यनु
 नाभिक ११ लोप
 स्यासिद्धत्वात् अत
 इति हेर्लुग्नवति
 जंगहि लडि दिस्यो
 रिति दिप् सिपोर्लो
 पः मोनोधातो र
 तिनः अजंगनल
 डि अनुबंधनिर्दे
 शात् लि लुषादेर
 ति ३ः स्मृतेति न
 वद्धिः अजंगमीत्
 ३ अचंखनीत् अ
 चंखन् अचंखातो ३
 अचंखनीत् अ
 हलादेरिति व

कति। चरकति। चरीकति। अचकीरीत्। वर्त्ततीति। वारवर्त्ततीति। वरीवर्त्ततीति।
 वर्वर्त्ति। वारवर्त्ति। वरीवर्त्ति। वनीवंचीति। वनीवंक्ति। वनीवक्तः। वनीवचति।
 जंगमीति। जंगति। जंगतः। जंगमति। जंगमि। जंगमीमि। जंगन्वः। जंगन्मः। जंघ
 नीति। जंघति। जंघतः। जंघति। जंघन्यात्। जंघहि। अजंघनीत्। अजंघन्। अशि
 षिवध्यात्। अवधीत्। अवधिष्टं। चंचर्त्ति। चंचुरीति। चंचर्त्तः। चंचुरति। अचं
 चुरीत्। अचंचः। चंखनीति। चंखति। चंख्यातः। चंखति। चंखायात्। चंखन्
 तं। जनसनखने स्यात्वं हो। जनसनेति सत्रेह कारेच किंतीति वक्तव्यं तेन। चं
 खाहि। आशिषि। चंखनानि। अचंखनीत्। अचंखन्। अचंखातां। अचंखुः।
 अचंखनीत्। अचंखानीत्। योयोति। योयवीति। अयोयवीत्। अयोयोत्। यो
 यविता। अयोयावीत्। नोनवीति। नोनोति। जाहेति। जाहाति। जाहीतः। जाहति जा
 हाति। यथा॥ अपातिपानुबंधेन निर्दिष्टं यद्गणेन च। यत्रैकग्रहणं चैव पंचेता॥

॥ अयेत्यादि अपा यथा इव तक्रधसस्त्रस्त्यूरुभरसनिभ्यः सस्येडा १ तिपायथास्यति हंति याति वाति ॥ इति सा
 ति वपति वहति शास्यति विनोति देग्धिषु २ अनुबंधेन निर्देशो द्विधा स्वरूपेण इत्सं न केनच आद्योपथा
 णी डो गुणश्चतुर्षु दीडो युः किति स्वरस्य द्वितीयस्तु आदनुदात्तडितः इत्यादि ३ गणेन यथा वे निदीति
 चेष्टि दीति स्

वत्तु वर्त्तने च पु वर्त्तति। ग
 गत्यर्थी कौटिल्य इति चर
 गतिभक्तयोः। हन् हिंसा
 गत्योः। खन खनने। युमिप्र
 गो अमिप्र गो च। ओ हा कृष्ण
 गो॥

अचनीवंचीत् अचनी
 वन् २॥ अजंगमीत्
 अजंगमि वं ३
 अमजपाभितिनुक्
 लोपस्त्वनुदात्ततना
 भितिनलोपः १४॥
 हनोर्लुडि लोडोर्वधः लु
 ड्यातिवा ४ चरफलोः पूर्व
 स्यात्तुत्तमवति यडि यडः लु
 कोः ५
 चंखनीत् चंखाहि चंख
 नानि ६

हे स्तो द्विरुक्तस्य धातोरातो
 लोपोडि तिङ्काराडि ति
 हसे २

४५

वे लिनवे धोन ५२

इवाहावितिरूपत्रयं
नभवति त्रिपानिर्दे
शात्। शास्त्रासाद्या
चेदामितिवाप्तिले
पः अदाधातुः न
चेदोभूतमात्रेदिवा
दिप्ररोडोवेतिवाः
अदाधत् ॥४॥
दाप्लवने अदादिः दे
प्रमोधने आदिः अ
नयोः दादित्वं नास्ति
॥४॥ अतिशयेन स्व
पिति स्वपि स्यमिमे
मां यडीतिसंप्रसार
णं भवति यडोलुका
लुका लुप्तत्वात् रु
दादेशतुल्यं ह्रस्वा
देरिति रडः न भव
ति गणनिर्दिष्टत्वा
त् ॥५॥

उहाकृत्वागे। उहाडः गतो। अनयोस्तुल्यं रूपं भवति अनुबंधनिर्देशात् आत्मनेपदं नयडः लुकि न जालुकि इति न भवति अनु
बंधनिर्देशात् अतिशयेन जहाति जहते वा श्री हाकोरडुति इत्येन भवत्यनुबंधनिर्देशात् जाहीतः जाहीयात् जहाते यादा
दावालोप इत्यातो लोपो भवति इति निर्देशात् दादेरिति इत्वं दादेरे इत्येत्वं च न भवति अनुबंधनिर्देशात् जाहायात् ॥१॥

निनयडः लुकि ॥ १ ॥ अजाहेत् अजाहात् अजाहीतां अजाहुः जाहायात् जा
हेता जाहिता अजाहासीत् अजाहासिष्टां दादेति ददाति दातः देहि दा
देयात् अदादात् एवं धेत् दधाति दाहः दाधति धेहि दाधेयात् अदा
धासीत् अदाधात् अदाधत् धाज् दाधाति धातः पितृक्त दादाति दादे
ति दादीतः दादीहि दादायात् अदादासीत् एवं दाप्लवने सास्वपीति सा
स्वप्ति सास्वप्तः सास्वपति असास्वीपीत् असास्वप् असास्वब् सासुप्तात्
असास्वपीत् असास्वापीत् ह्रं चाकरीति चाकर्त्ति तातरीति तातर्त्ति ता
तर्त्तः तातिरति तातीहि तातराणि अतातरीत् अतातः अतातीर्त्ता अता
तरुः अतातरी अतातारीत् अतातारिष्टां अर्त्तयडः लुकि ह्रित्वे पूर्वस्य यडी
ति गुणः ॥ रग्रीकोक्त पूर्वस्यासवर्णे स्वरे ड्य अरर्त्ति अरियर्त्ति अररीति ॥
अरियरीति अर्त्ततः अरियतः रुकोरिलो इति रलोपः आरति अरिप्रति

अतिशयेन ददाति द
देरित्यालोपः दत्तः
दादति हे दाहाधित्ये
त्वपूर्वलोपोर्दाह दा
देरिति इत्वं दादेरे इ
त्येत्वं च न भवति ॥२॥
रुगरिगीकी न भव
ति परत्वात् रुविहे
वे तुदादिः तृप्त्रवन
तरणयोः आदिः व
ड् वञ्ज् क्रगतावदा
दिः जुहोत्यादिश्च के
चित्तु यडीति पूर्वस्य
स्य गुणमाहुः रगरी
कोस्तुल्य रूपं भवति
॥७॥ चाकीर्त्तः चाकि
रति चाकीर्त्ति ५

परत्वात् असवर्त्तस्वरे
इतीप् रुप्रमितिः अ
रिप्रति ॥१॥

दोमध्यमेकवच
 नईउभावेऽप्रादिज
 वानामितिघः षटोपि
 तिकः अजघर्हि ल
 सि० चं० उ०
 रिः प्रादिजवानामि
 तिघः अजघर्हिलु
 टिकुदिके वेतिनवि
 कल्यो ४५ नुवं
 धनिर्देशात् जर्ग
 हिता = तुलक
 त्वघत्वानि जाग्रहि
 लुडिः ह्यतेतिनव
 दिः अजाग्रहीत् ई
 दोग्रहामिति ई दोदी
 र्घोपिन एकस्वरस्य
 ग्रहेरित्युक्तत्वात् ४

जाहवीषि३

॥ गुणोत्तीति गुणो न भवति तिवानिर्देशात् यादादौ ये इति रिड-रलोप इति रलोपदीर्घो ॥ १॥
 इडभावे होट इति टः तयोर्द्धः इति धः पुल्ले टि दो लोपेति ट लोपः रुग्णरिगरीकः जर्गटि ॥ २॥
 परंपरं वहिरेगं पूर्वपूर्वमंतरंगं ३ आरारीत् आरियारीत् १

लिडि रिडः ^{अप्रुकि} आरियात् ^{अहले} अरियात् ^{अहले} अरीरियात् ^{अहले} गृह् ^{अहले} जर्गहीति ^{अहले} जर्गटि ^{अहले} जर्गटः ३
 जर्गहति ३ ^{अहले} अजघर्ह ^{अहले} अजर्गहीत् ^{अहले} ग्रह ^{अहले} जाग्रहीति ^{अहले} जाग्राटि ^{अहले} तसादौ डि त्रिमितं
 संप्रसारणं ^{अहले} तस्य वहिरंगत्वेनासिद्धत्वात् न रुगादयः ^{अहले} जागृटः ^{अहले} जाग्रहति ^{अहले} जाग्र
 हीषि ^{अहले} जाग्रहि ^{अहले} जाग्रहीता ^{अहले} जाग्रधीति ३ ^{अहले} गृध्र ^{अहले} अभिकांक्षायां ^{अहले} जर्गहि ३ ^{अहले} जर्ग
 हः ३ ^{अहले} जर्गधति ३ ^{अहले} जर्गधीषि ^{अहले} जर्गर्हि ^{अहले} अजर्गधीत् ^{अहले} अजर्गधत् ^{अहले} सिपि ^{अहले} अजर्घीः
 ३ ^{अहले} अजर्गधीत् ३ ^{अहले} अजर्गर्धिष्टां ^{अहले} पाप्रछीति ^{अहले} पाप्रष्टि ^{अहले} तसादौ न संप्रसारणं ^{अहले} पाप्रष्टुः
 क्तिरिति स सेहे कौजमेव छस्य शो व स्य कः ^{अहले} पाप्रश्मि ^{अहले} पाप्रक्षुः ^{अहले} पाप्रश्मः ^{अहले} हयग
 तौ ^{अहले} जाहयीति ^{अहले} यवयोर्वसेहकारे च लोप ^{अहले} रितियलोपः ^{अहले} जाहति ^{अहले} जाहतः ^{अहले} जा
 हयति ^{अहले} जाहसि ^{अहले} जाहामि ^{अहले} जाहावः ^{अहले} जाहामः ^{अहले} हयगतिकोत्पयोः ^{अहले} जाहयीति ^{अहले} जा
 हर्ति ^{अहले} जाहर्तः ^{अहले} जाहर्षति ^{अहले} जाहर्हि ^{अहले} अजाहः ^{अहले} अजाहर्त्ता ^{अहले} अजाहर्षुः ^{अहले} ज्वरस्त्रि
 व्यसि मवा मुपधा वकारयो र्हः ^{अहले} कौरसादौ नमादौ हकारे च प्रत्यये ^{अहले} जाज्वरी

अजाहयीत् २

ग्रहामिति संप्रसारणं
 नयडोलुका लुप्तत्वा
 त इडभावे टत्वघत्व
 पुल्ले ट लोप इति दी
 र्घाः जाग्राटि ॥ २॥

जर्गधीति ३

प्रछगीप्सायां तुदादिः
 छशवेति घः पुल्ले ६
 अनेन सूत्रेण ककार
 जाविनां वकारां तानां
 धातूनां यड-लुग्न न भ
 वति इति नोप्यम ७
 ज्वरतो नोच्चादिः पं नि
 त्वरा संभ्रमे न्वादि रात्
 मवबंधने न्वादिः पं
 स्त्रिबुगति शोषणयोः
 दिवादिः पं २-अव
 रुपा ४५ लने मवबंध
 ने २-

पाप्रहि अपाप्रहीः अपा
 प्रप्र अपापंशो अपाप्रक्षुः

जाज्वरति
जाज्वरः जाज्वरः १
जाज्वर्यात् जाज्वरि
अजाज्वरीत् अजाज्वरः
अजाज्वरीः अजाज्वर
वः १

छोरितिवलोपे उप
धायाः इति नगुणः ५

रेफानुछोरिति छलो
पः ततो गुणः ७

गव्यं चकारेत्यादौ
अनपि च ह्रस्वात् दि
त्येनेन यलोपो न भव
तिसन्निपातपरिभा
षया ॥ १८ ॥ नाव्यं च
कार ३

योयमाश्रित्योत्पद्यते
सतं प्रतिसन्निपातः
सन्निपातपरिभाष्ये
तियकारे परे वा लो
देशविधानात् वका
रो यलोपस्य निमित्तं
भवतीति भावः ३

ति जाज्वरति जाज्वरः तात्त्वरीति तात्त्वः ^{तात्त्वः} सेस्त्रिवीति सेस्त्रोति ^{वस्योनेकतेनगुणः} मामोति मामुवीति
मामूतः मामवति मामोषि मामवीमि मामोमि मामावः मामूमः मामोतु मामू
तात् मामूहि मामवानि अमामवीत् अमामोत् अमामोः अमामवीः अमाम
वं अमामावः अमामूमः ^{त्वोरिः} तुर्वीथुर्वीदुर्वीधुर्वीहिंसायां तोतुर्वीति रेफात्
छोर्लोपः कौमसादौ नमादौ हेचप्रत्यये तोतोर्ति तोतुर्वीति तोथोर्ति
तोथुर्वीति दोदोर्ति दोधोर्ति मूर्च्छीमोहसमुच्छाययोः ^{न्यारिः पं =} मोमोर्ति मोमूर्च्छीति मो
मूर्त्तः मोमूर्च्छति ॥ इति यङ् लुङ् इत प्रक्रिया ॥ ॥ नाम्नो य ईच्चास्य ॥ नाम्न इच्छाया
मर्थे य प्रत्ययोऽवर्त्तस्य च ईकारः आत्मनः पुत्रमिच्छति पुत्रीयति कचित्त्वरवच
कारः गामिच्छति गव्यति गव्यां चकार नायति त्वद्यति त्वदां चकार त्वामिच्छति
त्वन्मदेकत्वे इति त्वद्वयत इत्यलोपः अनपि चेति येलोपः ^{पुष्पाकं अस्माकं वेद्यति} पुष्पां पुष्पान् वेद्यति ॥
मद्यति पुष्पद्यति अस्मद्यति काम्यश्च ^{आत्मनः पुत्रमिच्छति} पुत्रकाम्यति पुत्रकाम्यां चकार पश

केवलपकारप्रथमान्मकारनिशिष्टप्रनर्थकः
अतः प्रनर्थकत्वात् अनपि च ह्रस्वात् अनेन सूत्रे
गानयकारलोपः १ टिप्पणोपरि

सेस्त्रतः सेस्त्रिवति ।
अवरक्षणादौ अव
तीति आतीति औति
औनः आवति आवा
त् औहि आवीत् औत
औत्तौ आवः आवां च
कार आवात् आवि
ता आवीत्

अ. पु. तुर्वीति ४

समुच्छाये वदितोऽ
त्यं च ६

पुत्रीयेतु पुत्रीयतु अपुत्री
यतः ॥ पुत्रीयां चकार पु
त्रीयात् पुत्रीयिता पुत्रीयि
ष्यति अपुत्रीयिष्यत् अपुत्री
यीत् ४

नाम्न इच्छायामर्थे आ
त्मनः पुत्रमिच्छति पुत्र
काम्यां चकारेत्यादौ अ
नपि चेति यलोपो न
अर्थवद्ग्रहणेनानर्थ
कस्य ग्रहणमित्युक्तं
त्वात् ॥ १८ ॥ परिभाषेयं

वेव नुदकं पातुमि
 धित तत्र नुदकं
 कालांतरे रातुदकं
 पातुमि धित तत्र न
 दन २०
 सि० चं० नु०
 पदादि प्रसालनार्थम्

ध
 गगं शब्दा जो नाप्ये गगं
 दिभ्यो यङ् आदि ह्रिः
 यस्मिन् लोपः अकार स्पृ
 कारः ५
 अलोपस्य स्यान्व
 त्वा नोपधाया गुणः
 ६

अश्वं मेधुनार्थमि
 छति स्वं वृषं ट
 लालसया दधी
 तिलालसयामधि
 छति ३

नमः करोति। तप
 करोति। वारि
 रोति पुष्टवते ॥ १ ॥

॥ धने सति पुनर्नमि छतितत्र इत्याभावः यस्मिन् दारिद्र्यः सन् धनमि छतितत्रैत ॥ १ ॥ धनायां चकार धनीयां चकार १

काम्यति। सपिष्काम्यति॥ ^{अभिकाक्षान्त लोभाधिके} धनस्यने कारो गार्ह्य॥ ^{उद नो चकार} धनायति॥ अन्यत्र धनीयति॥ उद
 कं स्योदनपिपासायां॥ ^{उद नो चकार} उदन्यति॥ अन्यत्रोदकीयति॥ दिवप्रत्ययस्योकारस्य धो
 विहसे इत्यादिना दीर्घो न भवति॥ पूर्यति॥ दिवमिच्छति॥ दिव्यति॥ अमुमिच्छति॥
 अदस्यति॥ ^{कृत्वा रमि छति} रुतोरिः॥ ^{कृत्वा रमि छति} कर्त्रीयति॥ हसान्दितयस्य लोपो ये
^{गार्ह्य मि छति वाचमि छति कविमि छति समधि मि छति} चौच॥ गार्हीयति॥ वाच्यति॥ कवीयति॥ समिध्यति॥ हसाद्यस्य लोपो वा
 नपि॥ समिधिता॥ समिध्यता॥ मांताम्ययाभ्यां योन॥ किमिच्छति॥ इदमिच्छति॥ स्वरि
 छति॥ अश्ववृषयो र्ये सुकं मेधुने इच्छायां॥ ह्रीरलवणयोर्लालसायां॥ अश्व
 स्यति॥ वडवा॥ वृषस्यति॥ गोः॥ ह्रीरस्यति॥ बालः॥ लवणस्य सुष्टः॥ नाम्नो ये ला
 लसायां सुगसुकौ॥ दधिस्यति॥ दध्यस्यति॥ मधस्यति॥ मध्वस्यति॥ ^{यश इ छति} यशस्काम्य
 ति॥ ^{सपि रि छति} सपिष्काम्यति॥ मांताम्ययाभ्यां काम्यः॥ किं काम्यति॥ स्वः काम्यति॥ करणौ
 च॥ नाम्नः करणेर्येयः॥ नमस्यति॥ तपस्यति॥ वरिवस्यति॥ शशदिभ्यो यङ् श

गीर्वति॥ पूर्यति २
 गिरमिच्छति। पुरमि
 छति दिव्यदिव इति
 स्वतंत्रः शशौ ननु कि
 वंतस्य दिवः तस्य तु
 कि पिद्यः तेन न दी
 र्घः ॥ १ ॥

उत्कटेष्टालालसा
 तया लालसया ह्री
 रं चलवणं चेष्ट
 तीति ॥ ३ ॥ तस्माति
 रेको लालसा ५

ध
 शशदिभ्यः कर्म
 भ्यो यङ् करोत्यर्थः १

उदं शशूयत इत्यर्थः

एभ्यः कर्मभ्यो यङ्
 २॥ ऊष्माणामुद्धमति
 नाम्न इति नलोपः ये
 इति दीर्घः ध्रुममुद्ध
 मति। वाष्प उद्धम
 ॥२॥ ह्रस्वकरोति लु
 डि। अजहसत् हि प्र
 करोति अचिह्नप
 त् रुडं करोति अनु
 रुदत् प्रियस्य प्रादे
 व छिः ततो रातो आ
 धितिपुक् अपि प्र
 यित् ॥५॥
 बहेकृते कौकृतसंप्रसारि
 होटसथोर्द्धः पुमिनाटि
 टप्प्र कटौ च जेडिंकर
 रो सधातुर्जेडः स्वरादे
 ज औचुटच्च
 उपमीयदत्युपमानेमा
 चरणमाचारः ३

ओजस्वीवाचरति
 सुमनाः इवाचरति
 १॥

॥ शृङ्करोति। एवं वैरं कलहं। अन्नं मेघं। रुद्रं गुर्वीदिरिष्टे मेघस्य गुणरादिषु लोपश्चेति ल्यो-
 करोति लुडि। अद्दवत् इष्टे यथा गुर्वीदिराद्यादेशाद्यलोपो विनमत्तुवत् लोपुं वडावोरभावश्च नाम्नो नावपि स्युः स्थूलं
 रयव ह्रस्व। हिप्र रुडाणां ल्योदोयो रुस हिप्र रुदः प्रादेशाः प्रियस्थिर स्थिरौ रुवहुल गुरुवृद्धत प्रदीर्घं वृं दारकाणां
 प्रस्थस्फवर वेहि गार्वा वित्रप्त्राधि वृंदाः प्रशस्वालांतिक वाटानां अकननेदसाधाः प्रादेशाः इष्टे यमोः परतः ४
 शयते। वैरायते। कलहायते। अन्नायते। मेघायते। कषायते॥ ऊष्मा वाष्प ध्रुमे
 भ्य उद्धमने॥ ऊष्मायते। वाष्पायते। ध्रुमायते॥ जिडित्करणे॥ नाम्नो जिः प्रत्ययः क
 रणे र्ये सच डित्॥ घटं करोति। घटयति॥ अघ्रलोपिनो नाडः कार्यं॥ अजघटत्। महोतं
 करोति। महयति॥ अजीयवत्। कनयति। अल्पयति॥ नो विष्टवत् कार्यं॥ स्थूलं क
 रोति। स्थवयति। दवयति। ह्रसयति। ह्रपयति। होदयति। प्रियं करोति। प्रापय
 ति। अपि प्रपत्। गुरुं करोति। गरयति। अजीगरत्। स्थिरं करोति। स्थापयति। अति
 स्थपत्। ऊटिं करोति। ऊटयति॥ नेरड्। स्वरादेः परः॥ अडि पूर्वस्य टस्य जोवा॥ औ
 जिटत्। औडिटत्। ऊटं करोति। ऊटयति। औजिटत्। औडिटत्॥ कर्तुर्यङ् नाम्न
 ॥ उपमानात् कर्तुं चारे र्ये यङ्। श्येन इवाचरति। श्येनायते। काकः। पंडिताय
 ते मूर्खः॥ यडि वासलोपः॥ पयायते। पयस्यते॥ अस्मरस् औजस् सुमनसा नित्यं
 ॥ अस्मरायते। औजायते। सुमनायते॥ नाम्न आचारे क्तिप्वा॥ रुस इवाच

पुवानं करोति य
 वयति पुवात्ययो
 कन्येति अययवत्
 अचीकनत् ॥४॥
 इष्टमनईयसु परेषु यत्
 गुर्वीदे र्गारादिकार्यं ततो
 परे नवति ध्रुव इमनि
 रुचं करोति प्रययति म्रद
 यति इटयति ४

बहनमृदिस्तौ लुडि
 टिलोपे कृते निनिमि
 त्तः स्वरादेशो द्वित्वे इ
 ति टस्य द्वित्वं ॥ ८॥

श्येनीवाचरति यङ्
 मानिनोरिति पुंवत् र्ये
 इति दीर्घः ॥३॥

१॥ बोर्णदो इति
पूर्वस्यालोपः प्रातो
लपुडाविति डो ॥ २॥

कृष्णायते कर्त्तव्यं ॥

सि० चं० नु०

४

रति॥ ^{अदे}कृष्णति॥ अइवाचरति॥ अति॥ अतः॥ अंति॥ एत॥ एतो॥ एयुः॥ आत्॥ आतां॥ आ
न॥ लिटि॥ औ॥ अतुः॥ उः॥ आदंताहिषोः॥ नस्यालोपः॥ ^{यतः}यात्॥ यात्तां॥ इता॥ इष्यति॥ आ
सीत्॥ यमिरमीति॥ मालेवाचरति॥ मालाति॥ मालांचकार॥ अमालासीत्॥ कवि॥
रिवाचरति॥ क^{कवीमत्त}वयति॥ कवीयात्॥ नामधातोर्दृढिर्कसौ॥ अकवपीत्॥ अक
वायीत्॥ विरिवाचरति॥ वयति॥ विवाय॥ विव्यतुः॥ अवयीत्॥ अवायीत्॥ श्रीरि
व॥ अयति॥ शिआय॥ शिप्रियतुः॥ पितेवापितरति॥ पितरांचकार॥ रूतो॥ रिड्॥ पि
त्रियात्॥ पितरिता॥ भूरिवाभवति॥ बुभाय॥ अभावीत्॥ डुरिवाडवति॥ अद्रावीत्
नमांतस्योपधायादीर्घः॥ कौमसादौ हेच किति॥ इदमिवाचरति॥ इदामति॥ रा
जेवराजानति॥ येनांतमेवपदं नान्यत्॥ राजायते॥ पंथाइव॥ पथीनति॥ मंथाइव
मथीनति॥ रूमुदाइव॥ रूमुदीणति॥ द्यौरिवाचरति॥ द्यवति॥ ^{द्यवते}दुद्याव॥ द्योयात्॥
यविता॥ कइवाचरति॥ कति॥ चैकोचकेत्ये॥ कयात्॥ किता॥ अकीत्॥ खइ

दादेः पेशतिभुवः
सिलोपेशतिभुक्च
नमनतिधातुपाठ
स्यस्येवतत्रग्रहणा
त्॥ ७॥ अिभुदुभ्यो
उ॥ इतिनमनतिधातु
पाठस्याभावात् ७

४५

आशिषियादादौवे
इतिरिड् ॥ ७॥ अमि
चरुपदार्थे ये स्वतेत्रालो
कविष्कृताः शास्त्रार्थस्ते
षु कर्त्तव्येन शब्देभ्यस्तदु
येपरे सतिनांतमेवदी
र्घः॥ मान्यः ड्॥ क्लिष्य
अंतरंगत्वादादौदी
र्घः॥ ततो नगुणः॥
धातोर्नीमित्तं
वृद्धिः॥ माधवमत्तं
तुल्यवृद्धिवाधि
त्वायतइत्यलोपः
चकौ॥ १॥

आचरणाचारस्त
स्मिन् उपमीयतेने
नेत्युपमानन्तस्मात्

औरुतिमर्थः वेषति
विलोपः औदीर्घः ई
च्चास्पृहीत्वं ॥५॥

स्वगते सुखमनुभव
नीत्यर्थः ३

ब्र॥ स्वति॥ सत्वो॥ सत्व॥ ^{इत्यमे} आचारैरुपमानात्॥ ^{५१} कर्माधारयो ह्युपमानात् यः प्रत्ययः
आचारेर्थः स्य चेकारः॥ पुत्रमिवाचरति॥ पुत्रीयति॥ शिष्यमुपाध्यायः॥ प्रासादीय
ति कुव्यामिरुः॥ भृशादिभ्योः भूतद्वावेयङ्॥ प्रेत्यहसलोपश्च॥ अभशो भृशो
भवति॥ भृशायते॥ अभशश्च शश्च इवति॥ शश्चायते॥ क्वि वपि॥ शश्चतति॥ भृश
ति॥ चिरपि॥ अभशो भृशो भवति॥ भृश्यभृत्॥ भृश्यभृतां॥ सुमनायते॥ अनुमना
उन्मना भवति॥ उन्मनायते॥ भृशी भवति॥ उपसर्गसमाकारं पूर्वपदं ध्यातुं संज्ञाहे
तौ प्रत्यये॥ चिकीर्षिते॥ ^{क लु मि छ तिस ति नि नं क्रियते} प्रथक्रियते॥ तेन मनस्रशष्टात् प्रागटो॥ ^{दिवादा इव} कर्तुं र्यङ्॥ ^{उवंस्वरे} स्वम
नायत॥ स्वमनायिष्ट॥ उदमनायत॥ स्वमनायत॥ सुखादिभ्यो यङ्॥ ^{कर्मभ्यः} कर्तुरनुभवे सु
खं वेदयते॥ सुखायते॥ दुःखायते॥ पुष्पादुदसने व्यसने पर्यसने च निङ्॥ पुच्छं उदस्य
ति॥ ^{५१ उदस्यतीत्यर्थः} उत्पुच्छयते॥ उदपुपुच्छत॥ विपुच्छयते॥ परिपुच्छयते॥ ^{५१ राशी करतो} मांडात्समाचयने॥ संमांड
यते॥ चीवरादर्जने परिधाने च॥ संचीवरयते निरुः॥ परिचीवरयते॥ अर्थवे

प्रासादेऽवाचरति

कारशो

मांडानि समाचिनोति
राशी करोति लुङि स
मचमांडत ॥२॥
सं चीवराणि अर्जय
ति परिधत्ते वालुङि
समचिचीवरत ॥१॥

तः शुभवाचीतस्य
 (पनिपातनात् एनीति
 ॥२॥ एयं करोति प्रथ
 यतिरु रं म निरति

सि० चं० नु०
 भावः ॥२॥ हेतु
 ४८

विहसंशङ्क स्पविदा
 वादेशः ६
 आश्रितवद्वावात्
 नोवस्य नृत्तचदीर्घः
 इत्युत्वं टिलोपे वृद्धो
 कृतां शावयति अशु
 शावत् ॥६॥ नित्य
 त्वात्पूर्वमुत्वं ततश्च
 लोपे विदयति टि
 लोपे वसोर्वनुत्सु
 न्वेचकृते वृद्धिः वि
 दावयति ॥५॥
 तिरश्चादय इत्युत्त
 लुङि ईकारात्पूर्व
 टोचिशष्टस्य द्वित्वे
 अलोपः उदैचत ४
 टिलोपे नां चोपहारे
 वृद्धिः सधाययति ३

कुमारीवाचरति कुमारायते हरितायते गुरुयते मरूयते सपत्नी वसपत्नायते युवतिरिव युवायते पट्टी पट्टयते न कोपधस्य
 पुंवत् पाचिकेव पाचिकायते एयमाचष्टे २ गृहीवाचरतीति

दसत्यानामापुकमौ ^{अर्थकरोति} अर्थापयति ^{वेदकरोति} अर्त्तीयपत् वेदापयति ^{अविवेदयत्} अविवेदयत् सत्याप
 यति ^{एनीमाचष्टे} एनीमाचष्टे ^{एतायते} एतायते ^{एतयति} एतयति ^{एथु} एथु ^{प्रथयति} प्रथयति ^{वृद्धौ} वृद्धौ ^{सत्यां} सत्यां ^{पूर्ववाटिलोपः} पूर्ववाटिलोपः ^अ अ
 पिप्रथयत् ^{अपप्रथयत्} अपप्रथयत् ^{मदु} मदु ^{मदयति} मदयति ^{अमिमदत्} अमिमदत् ^{अममदत्} अममदत् ^{अशयति} अशयति ^{कशयति} कशयति
 इटयति ^{अवभ्रशत्} अवभ्रशत् ^{अचक्रशत्} अचक्रशत् ^{अददटत्} अददटत् ^{परिदटयति} परिदटयति ^{पर्यवदटत्} पर्यवदटत् ^{त्वांसां वा} त्वांसां वा
 चष्टे ^{कविहात्वेकदेशोपिधातुशष्टेन गत्यते} कविहात्वेकदेशोपिधातुशष्टेन गत्यते ^{त्वादयति} त्वादयति ^{मादयति} मादयति ^{पुवा} पुवा ^{आवावा} आवावा
 चष्टे ^{पुष्पयति} पुष्पयति ^{अस्मयति} अस्मयति ^{प्यानं} प्यानं ^{स्वावयति} स्वावयति ^{नटिलोपे} नटिलोपे ^{नृत्वेचकृते} नृत्वेचकृते ^{शुनयतीत्येके} शुनयतीत्येके
 विहासं ^{विहयति} विहयति ^{विदावयतीत्यं} विदावयतीत्यं ^{पौविदयतीत्यं} पौविदयतीत्यं ^{नृदेच} नृदेच ^{नृदीचयति} नृदीचयति ^{नृदेचि} नृदेचि
 चत् ^{प्रत्यंचं} प्रत्यंचं ^{प्रतीचयति} प्रतीचयति ^{प्रत्यचिचत्} प्रत्यचिचत् ^{समीचयति} समीचयति ^{सम्यचिचत्} सम्यचिचत् ^{तिर्यंचं} तिर्यंचं ^{तिराय} तिराय
 पति ^{अतितिरायत्} अतितिरायत् ^{संध्रंचं} संध्रंचं ^{सध्राययति} सध्राययति ^{अससध्रायत्} अससध्रायत् ^{विषयंचं} विषयंचं ^{विषडाप} विषडाप
 यति ^{देवयंचं} देवयंचं ^{देवडापयति} देवडापयति ^{स्यलं} स्यलं ^{स्यवयति} स्यवयति ^{दवयति} दवयति ^{युवानं} युवानं ^{यवयति} यवयति ^क क
 नयति ^{अंतिकं} अंतिकं ^{नेदयति} नेदयति ^{वाटं} वाटं ^{साधयति} साधयति ^{अससमधत्} अससमधत् ^{अनिनिदत्} अनिनिदत् ^{अनिनेद} अनिनेद

युवात्ययोः कन्वा १ गृहीदेरित्यंतिकस्य नेदः टेरलोपश्च यत इत्यलोपः ॥२॥

मौ एकस्वरस्य नटिलो
 पः अतिवदत् अमी
 मदत् युवावावावा
 ए युवपति अशु युवत्
 आवयति आवयत् ५
 अष्ट लोपिनो नाड
 कार्यनिधेधात् २

परिवृटयति पर्यव
 वृटत् ॥४॥
 अचेदीर्घश्चेत्यनेना
 लोपपूर्वदीर्घोपिति
 यतिलुङि चिषाष्टात्
 प्रागट्प्रत्यचिचत् ४
 णामसवर्सेस्वरे इति
 प्रकृतिभावे प्रतिअ
 चिचत् ४
 सम्यचमाचष्टे अंचेरि
 तिसमीचलुङि प्रकृ
 तिभावे समिअचिच
 त् ४ तिर्यंचमाचष्टे अ
 चिष्टिलोपे नासिद्ध
 त्वात्तिरुसः तिरि वृ
 द्धिः ४८ तिरायति
 उपसर्गसमाकाराभा
 वात्तिरसः एयक्
 करणेनभवति ४

दीर्घस्य द्राघिः अर्द
द्राघत अवृदतः

॥ सखीलं स जयति संता पूर्व कत्वा नृद्विः श्रीमंती श्रीमंतं वा आपयति अशिप्रियत पयस्विनी पयस्यति इह टिलोपो न तदप
वा दस्य लुकः परत्वात् नुवंभावयति अविभवत् अर्दः सयोरिति पूर्वस्येत् नुवं अवु नुवत् अय अशिप्रियत मां अजगवत् रावं
अरीरयत् नावं अननवत् स्वः स्वयति असत्त बहोर् बहोर् अभावयति ॥ ३ ॥

उरुशष्टस्य वरादेशः

कंडूयते

र। असीसधत् ^{वर्धमाचष्टे} वृद्धः। ज्याययति। अजिन्यापत् ^{चष्टे} वर्षयति। प्रियं। प्राययति। स्थिरं। स्था
पयति। स्फिरं। स्फापयति। उरुं। ^{वारयति} वरयति। वहलं। वहयति। अववंहत्। गुरुं। गरयति।
तुप्रं। ^{उपयति} त्रापयति। अतित्रपत्। दीर्घं। द्राघयति। वृंदारकं। वृंदयति। दीर्घस्य द्राघिः। अ
र्दद्राघत्। अववृदत् ॥ इति नामधातुप्रक्रिया ॥ ॥ कंडूदिभ्यो धातुभ्यो यक्त्वा
र्व्यं। कंडूजगात्रविधर्षणे। कंडूयति। अकंडूयीत्। मंतुप्रपराधे रोवेच। मंतयति।
नित् इत्येके। मंतयते। बलापूजामाधर्षयोः। बलायति। असुअस्रअसृजचउप
तापे। अस्यति। ^{अनविचरुसात्} असांचकार। अस्रयति। अस्रयते। लेलादीप्तौ। लेलायति। मेधाआ
सुग्रहणे। मेधायति। सुखदुःखतक्रियायां। सुख्यति। दुःख्यति। सपरपूजायां। सप
र्यति। निषजचिकित्सायां। निषज्यति। इषुधशरधारणे। इषुध्यति। गहदवाचः
सवलने। गहयति। एलाविलाविसाले। एलायति। विलायति। हणीडरोषणे ल
जायांच। हणीयते। महीडपूजायां। महीयते। अगदनीरोगत्वे। अग यति। अग

धातुभ्यः किं प्रातिप
दिकेभ्यो मान्तर द्वि
धाहिकंडूदयः धा
तवः प्रातिपदिका
निचार्धधातवोना
मानिचतत्रधातुभ्यो
नित्यं यक्त्वा प्रातु
कंडूकरोतीति वि
ग्रहः ४
सुखंचानुभवति दुः
खंचानुभवति ४

लिङ् अत्य कुत्सनयोः लिप्रति चरणावरणगती तसु उपतापे चुरणचोर्षे नुरणत्वरयां चुरणधारणपोषणयोः लाङ्जीवने

॥ गतं प्रकारसादृश्यं तस्य तस्य तच्छीलस्य भावः ताच्छील्यं तस्मिन्नर्थे आत्मा तत्कं गावः अनुहरंते पितुर्मातुश्चादृश्यं स
तत्परिशिलयंति गतातच्छील्ये किं मातुरनुहरतिसादृश्यं ॥७॥ अत्र सादृश्यमात्रं विवक्षितं न तु प्रकारताच्छील्यं ॥

विशेषवेष्टने। दुःखी नृप
अविनमये। जिजयो। दुःखी
नृदाने। किं उ विहारः।
गन्तुगतो। शिकु शिकु।
हृत्तरुहरो। सेकपादवि
हेयो। नुस्तुतो। प्रहृतीया
या। शयाके। सेकपादवि
निर्तोरे

मातुरिष्टाः इत्यर्थः ६
समापुवेसा प्रती
मैत्यर्थः ६
हृद्विहेयो
कर्त्तके प्रा ४

आयुः ३ इति च
तुर्थी परगामिक
ला १००० मितं
विप्रस्यत्वाभिप्रायं
प्रकाशयति २

सि० चं० उ०

४६

ननिषेधः ४

रतीयार्थस्यानोर्क
न अत्र न माणवकम
नुक्तीडतितेन सहे
त्यर्थः ॥५॥
सातातशकैरात्मव
तिशतुमिष्टाजिज्ञा
सातस्यार्थे अनुविष
ये ज्ञाने शक्नोभवति
मिष्टति ॥७॥
सर्वेषु हर्षादयो वि
षयाः तत्र हर्षो विहे
प्रस्यकारणे इतरेक
जे ॥४॥ हर्षेण नृमि
विलिखतीत्यर्थः
उत्कंठापूर्वशङ्करो
ति २

दीत ॥ इति कंडुदपः ॥ निविशादेः ॥ न्यादिपूर्वकाद्विशादेहीतोरात् ॥ निविशते
परिवेभ्यः क्रियः ॥ परिक्रीणीते ॥ पर्यक्रेष्ट ॥ विपराभ्यां जेः ॥ विजयते ॥ व्यजेष्ट ॥ आ
डादाजो नतु विकाराशने ॥ विद्यां आदत्ते ॥ आदित ॥ विकाराशेनतु व्याददातिमुखं
परंगकस्मीद्रवत्येव ॥ व्याददते पिपीलिकाः ॥ पतंगस्य मुखं ॥ कीडः ॥ आडनुपरि
भ्यः ॥ आकीडते ॥ अनुकीडते ॥ समोः कूजने ॥ संकीडते ॥ परिकीडते ॥ कूजनेतु सं
कीडतिरथचक्रं ॥ आगमेः कूमायां ॥ आगमयस्व तावत् ॥ शिकेर्जिज्ञासायां ॥ धनु
षिशिकृते ॥ हस्तेर्गतिताच्छील्ये ॥ पेटकमश्वा अनुहरंते ॥ मातृकं गावः ॥ किरते
हर्षजीविकाकुलोपकरणेषु ॥ अपासुर्चतुष्पाछकुनिष्वालेखने ॥ अपस्किर
ते ॥ रुषो हष्टः ॥ कुकुटो भक्षार्थी ॥ आश्रयार्थी च ॥ हर्षादिष्विति किं ॥ अपकिर
ति ॥ कुसुमं वायुः ॥ आडिनुप्रहोः ॥ आनुते ॥ आष्टते ॥ शपनं पालं जे ॥ विप्राय श
पते ॥ समवप्रविभ्यः स्थः संतिष्ठते ॥ अपिहाधास्यामितेडि ॥ त्वमातिनतुदीडः ॥

गजोपकिरतिजले अत्र हर्षे सत्यप्यालेखनाभावोऽप्युक्तः प्राप्तिः २ उपालंभो न वाचाशरीरस्पर्शनम् २

ऊ ईदेश संयोगानुक्तं पत्रकर्म तद् ईकर्म तस्मिन् ३ मंत्रः करणं कारकं यस्य धात्वर्थस्य तत्र वर्तमाने ४

संतिष्ठते वितिष्ठते

लोपो हत्वा ससे समस्थित समस्थिवातां प्राडः प्रतिज्ञायां शब्दं नित्यमातिष्ठते
 त्वाभिप्राया विष्करणे निर्मेत्राख्यायां च गोपी हं स्मायतिष्ठते सशय्यक कर्मादिषु
 तिष्ठते यः उदो न ईकर्मणी हायां मुक्तावुतिष्ठते मुक्तिप्रयत्नं करोति अनई
 किं आसनादुतिष्ठति देवदत्तः इहायां किं ग्रामाच्छतमुतिष्ठति उपातं मंत्रं कर
 णदेवपूजासंगति करणमित्रकरणपथिषु अग्रेष्व्याग्रीध्रमुपतिष्ठते मंत्रकरणे
 किं भर्तारमुपतिष्ठति यौवनेन आदित्यमुपतिष्ठते गंगायमुनामुपतिष्ठते उप
 श्लिषतीत्यर्थः रथिकः रथिकानुपतिष्ठते मित्री करोतीत्यर्थः पंथाः सुघ्नमु
 पतिष्ठते वालिस्मायां भिरुकः प्रभुमुपतिष्ठते उपतिष्ठति वा प्रकर्मकाच्च
 ज्ञानमुपतिष्ठते उद्दिभ्यां तपोः कर्मकात्वांगकर्मकाच्च उत्तपते विलपते
 पाणिं वा आडोपम हनिभ्यां प्रकर्मकाभ्यां स्वांगकर्मकाभ्यां च आयच्छते
 पाणिं वा आहते शिरोवा अन्यत्र शत्रुमायच्छति आहंति वा हनः सिः कित्

संश्लिष्यत इत्यर्थः

तिष्ठते रात्र स्वाभि
 प्रायस्य प्राक द्यौर्ध
 विवादपद निर्नेत
 रि अर्थे च ॥२॥
 आभिप्रायं प्रकार
 यति स्नायुः कुडे ति
 चतुर्थी ॥२॥
 उदः स्य आत इष्टा
 पूर्वका चेष्टा इहात
 स्पामर्थे एव ॥३॥
 आदित्यं स्तोतुं तद
 निमुखतया तिष्ठति
 ६
 लभ्युमि कालि सातसं
 मम्यमानां वा ४
 लिप्सयोगछतीत्य
 र्थः सन्निहितो भव
 तीत्यर्थः ॥३॥
 आघ्राते आघ्रते आ
 तीत आहतां आघ्रा
 तां आहतनोलोपोन
 आघ्रातां हनोघ्रे आ
 जघ्रे हनोलुङ् लिङो
 रिति वधः आवधि
 षीष्ट आह निष्पते
 आह निष्पत ॥१॥

॥ नित्यत्वेन प्रतिज्ञा
 नीते ॥२॥
 कर्मादीन् निर्नेत
 त्वेनाश्रयति ॥२॥
 कर्मादीन् उर्मन्त्रि
 णः सन्ने हनिहृत्य
 र्थमाश्रयतीत्यर्थः २
 उपातिष्ठते रात्र एव
 र्थेषु मंत्रकरणयत्र
 तत्तमंत्रकरणं ॥४॥
 आग्रेरियं आग्रेयी
 तथा अग्निदेवत्वक
 यारुचा आग्रीध्वं
 स्तोतुं तत्समीपे तिष्ठ
 ति अग्निमिह इति
 अग्रीध्रं क्विवंतः स
 ग्रीधः स्थानमाग्री
 धंत तत्र स्थोप्याग्रीध्र
 : तमाग्रीध्रमग्निवि
 शेषं ॥५॥
 सुवज्रं हंतीति सु
 प्रसन्नमुपतिष्ठते प्रा
 प्रातीत्यर्थः ॥७॥
 दीधी करोतीत्यर्थः २

॥ आहृत आहसातां
लुङ्गादिहेतुर्विबधः
हनेलुङ्गलिङ्गोरित्य
नेन ॥ १० ॥

सि० चै० नु०
दृढादिस्थस्य रुद्धते
ग्रहणं न तु रुद्धादेशः
स्येति ॥ ११ ॥

ज्योतिर्ग्रहणकारि ४
ज्योतिरुद्गमने किम्
आकाशमिधमोहम्
तलोन् ३
पारं भाष्योपाकिम्
क्रामतिगच्छतीत्यर्थः
सर्विमानुपायेन प्रवर्तते

॥ इयत्तेस्तु रूपादिपूर्वस्येत्वं असवर्णस्वरैरिति इयसमिष्टते लुङि सति शास्त्रीः रुजर्षदृशोरिति गुणः मेदइत्यडभावः
आदिनुहोत्यादिकयोर्ग्रहणं तत्र आदिः समुच्छते लिट् समाहारे समासते समासरे लिङि नुरिति गुणः समुच्छते समुच्छते
टि हनतः स्यपइतीट् समास्यते समास्यत लुङि मेदः इत्यडभावः नुरिति नगुणः लोपोऽस्त्रादिति सिलोपः मासम
त मासमवाता मासमघते माउः जावे समास समासतां समासत मासमरत मासमरेता मासमरत माउः जावे समासत समासरेतां स
मारं = त ॥ ३ ॥

आवधिष्ट आहृत आवधिषातां आहसातां यमः सूचनेसिः कित उदायत ॥
समोगमच्छिप्रच्छिस्वरत्यर्तिश्रविदिदृशिभ्योः कर्मकेभ्यः संगच्छते गमः सिस्यो
कितोवा संगसीष्ट समगत समगंस्त संष्टछते संस्वरते समुच्छते समिच्छते सं
ष्टणुते संविज्ञे संविदाते वेत्तेरंतो वा रुडाति संविद्रते संविदते संपश्यते उप
सर्गादस्य तूहोर्वा निरस्यति निरस्यते समरुति समरुते समूहां चकार समो
हीत निरसमुपविभ्यो रुपते निरुपते स्पर्ह्यामाउः रुसश्चाणरमादुपते
प्रप्रतिबंधो साहस्फीततासुक्रमः रुचि क्रमते बुद्धिः अध्यानाय क्रमते क्रमं
तेस्मिन् शास्त्राणि उपपराभ्या उपक्रमते पराक्रमते आदौ ज्योतिरुद्गमने
आक्रमते सूर्यः वेः पादविहरणे साधक विक्रमते वाजी प्रोपाभ्यां प्रारंभार्था
भ्यां प्रक्रमते उपक्रमते अनुपसर्गाद्वा क्रामति क्रमते अपनूवेतः शतम
पैजानीते अकर्मकाच्च सर्पिषो जानीते संप्रतिभ्यां मनध्याने सतंसंजानीते

युज्यत इत्यर्थः २
मसादी २

उपसर्गाद्गृहतेर्हत्वो
यादौ किति वृत्तस
मुह्यात् अभिसमु
ह्य ॥ ५ ॥

स्त्रीतानि नवंति ५
अप्यवादीनां गतिवि
शेषो विक्रमसामुच्च
पादविहरणे किम् वि
क्रामतिसंघिः दिद्याम
वतिस्फुरतीत्यर्थः ३

५०

उक्तं दार्वस्मरस
मध्याने तद्विज्ञे
मत्ता ध्याने

वदव्यक्त्यायां। नृनिगरो। चरगतिमरुणयोः। दाणदाने। यमनपरमे। रुकनकरणे। अनुसर्गत्किमृत्स्वर्गलोके न प्रजानति
सम्पर्कविरतेः प्रतिज्ञाने वर्तमानादात्मनेपदं रहस्युपलोभ मानुवी उत्सर्वाचरतेः सकर्मकादात्मनेपदं नवति

सम्पत्तिवार्धवद
तीत्यर्थः २

शतं प्रतिजानीते॥ अनाध्यानेति किं॥ मातरं संजानाति॥ अनुपसर्गः॥ गंजानीते
मास नोपसंभाषा ज्ञानयत्नविमत्सुपसंत्रणेषु वदः॥ शास्त्रे वदते॥ मत्तानु
पवदते॥ दैत्रे वदते॥ गेहे विवदते॥ नपवदते॥ मनुष्यादीनां संभूयोच्चारणे
संप्रवदते॥ ब्राह्मणाः॥ व्यक्तवाग्विषयादनुपूर्वादेककर्मकात्॥ अनु वदते
कठः॥ कलापस्य॥ वाविरुद्धोक्तौ॥ विप्रवदंति॥ विप्रवदंते वा वैद्याः॥ अवा
दिरते॥ अव गिरते॥ समः प्रतिज्ञाने॥ शब्दं नित्यं संगिरते॥ उदश्चरसकर्मकात्॥ ध
र्ममुच्चरते॥ समस्ततीयायुक्तात्॥ रथेन संचरते॥ दाणश्च संचेतुर्थ्यर्थे॥ दास्या
संयुक्तं॥ उपाध्यमः॥ स्वीकारे॥ भार्यामुपयच्छते॥ यः सिकिद्वा विवाहः॥ रामः सी
तामुपयात॥ नपायं स्तवां वेशष्टकर्मणः रुजः॥ शब्दं विकुरुते॥ अकर्मकाच्च
विपूर्वकादेककर्मकात् रुजः प्रातः॥ योदनस्य पूर्णां म्छात्रं विकुर्वते॥ विकुर्वते
संधवाः॥ विवादे कुर्वति॥ चेत् अंतर्भावितः॥ न्यर्थस्तु सकर्मकः॥ विकुर्वते॥

उपसंत्रणमुप
नमः २

सहोच्चारणे वदेरान्
विमति पूर्वकं विचि
त्रं भावन्त इत्यर्थः ३
अनुरत्नसादृश्ये ४
पुनपत्तपरस्परं विरु
द्धं वदंतीत्यर्थः ५
प्रतिज्ञाने किं संगिरति
संज्ञाव्यगच्छतीत्यर्थः ६
तृतीयायां यदुक्तं दा
णयात्मनेपदं स्यात् चे
द्यदिसा तृतीया ७
अशिष्टव्यावरे चतुर्थ
र्थे तृतीयेति तृतीया ५
शब्दकर्मणः किमृत्ति
तं विकरोति कामः ३
संस्पर्कद्वारास्तृतीयां
ते नोपपदेन युक्ता
तृतीया स्यात्ता चेच्च
तुर्थ्यर्थः ५

मिलितोच्चारयनीत्यर्थः
वदितुं सम्पर्गवबुध्यते
शे शास्त्रे वदते ३
हेत्रीविषयकमुत्साहमा
विः करोति ३ विविधं ना
पेते विमति कुर्वति ३
नेह संप्रवदंति स्वगाः
४
अकर्मकात्किं उक्त
मनुवदति ५ उक्तवाच
किं अनुवदति तीया ५
उत्तमगच्छति ७
स्वीकारो विवाहः अती
कारमात्रं
शब्दः कर्मकारणं पत्य
सकर्मकात्किमृ ३
वाच्य उच्चरति उप
दिष्टा रुक्तीत्यर्थः ५

समुत्तराद्वाङ्मये
वंपर्यादी सारं

सि० चं० नु०

आशुप्रसंगि ३

५१

नीक्षां करोतीत्यर्थः
पालनादप्यत्रार्थव
तेभादुर्जं आत्मनेपदं
भवति ५- अतार
लोकिस्र्वा नंगर्ह
यतिप्रसिद्धां क्षाम
स्योत्पादयतिअहिं
वेचयतिवेचयतीत्य
र्थः ६

अन्यस्येति अद्वययो
ग्यसस्यादिलुवनेत्रा
स्तेकः करोतीत्यर्थः

समुदाङ्मोयमोःग्रंथे व्रीहीन् संयच्छते नारमुद्यच्छते उद्यच्छते वस्त्रमायच्छते अग्रंथे किम् उद्यच्छति वेदम् अग्रिगन्तुमु
द्यमेकतरोतीत्यर्थः १

सैंधवान् कर्मणः कर्तृविवक्षायां वि कुर्वते सैंधवाः ॥ तौष्कस्मृदृशां सांता
नां ॥ जिज्ञासते ॥ सुश्रूषते ॥ सुस्मृषते ॥ दिदृक्षते ॥ प्रनोज्जीनातेर्न ॥ अनुजिज्ञास
तिपुत्रं ॥ प्रत्याङ्म्यां श्रूवः ॥ प्रति सुश्रूषति ॥ स्वराद्यंतोपसर्गाद्यजैरजैः ॥ प्रजुं
क्ते ॥ उपयुंक्ते ॥ उद्यंक्ते ॥ अपयजे किं ॥ पात्राणि प्रयुनक्ति ॥ समद्वलुवः ॥ संद्वलुते श
स्त्रं मुजोः पालने ॥ ओदनं मुंक्ते ॥ पालने ॥ मुवं मुनक्ति ॥ अधिवंचिभ्यां प्रतारणे
मानवकं वंचयते ॥ गर्हयते ॥ गर्हयसे ॥ अपा ॥ दृढः ॥ न्यायमपदते ॥ कर्म
व्यतिहारे धातोः ॥ व्यतिभवते ॥ व्यतिभ्यते ॥ गतिहिं सार्थपठ जल्प ह सात् इत
रेतरान्योन्यपरस्यरोपपदाच्चन ॥ व्यतिगच्छति ॥ व्यतिघ्नति ॥ व्यतिपठति ॥ व्य
तिजल्पति ॥ व्यतिह संति ॥ इतरेतरं ॥ अन्योन्यपरस्यरं ॥ व्यतिलुनंति ॥ अनुपरा
न्यां कृजः पं ॥ अनुकरोति ॥ प्रतिप्रत्यतिभ्यः द्विपः ॥ प्रतिद्विपति ॥ प्राद्वहः
प्रवहति ॥ परेर्मुषश्च ॥ परिमृषति ॥ परिवहति ॥ इति पदव्यवस्था ॥ ॥ पक्व

व्यतिलुनीते अन्यस्य योग्यं लवने करोतीत्यर्थः व्यतिस्ते व्यतिधाते व्यतिषते व्यतिध्वे अस्तरेकारसंबन्धिनः सस्यहस्यात् व्यति
इह परेरिति योगं विनज्यवहेरपीतिकेचित् उध् यध् नशजनेरु सु दु सुभ्यो व्यन्ते व्यः पम् बोधयति पम् ॥ ५
बोधयति काष्ठा निनाशयति दुःखम् जनयति सुखम् अध्यापयति श्रवयति प्रापयतीत्यर्थः श्रवयति विनाशयतीत्यर्थः

शावबोधने। अश्रवलो।
स्मृत्प्राध्यायने चित्तायां।
दशिरप्रेरुलो। पुनुरयो
जे। क्लृते जने। भुजपा
लनाऽभ्यवहारयो।

स्वरआदावन्ते वा य
स्वरवन्तश्चासा
वुपसर्गश्च तस्मात्
३-

न्येताभ्यां
निषेधतीत्यर्थः ६
अपवादं करोति ६
समुदाङ्मोयमोःग्रं
थे। व्रीहीन् संयच्छते
नारमुद्यच्छते वस्त्रमा
यच्छते अनुपसर्गाङ्
गां जानीते ६

५१

आवयति स्मरयती
त्यर्थः १

भावेधात्वर्थक्रियात्म
के कर्मणि काव्येका
रकाविशेषेयकप्रत्य
यः १

कर्तृकर्मणोरगोचर इ
त्यर्थः २=

पुष्पलदोरविषयत्वात्
प्रथमः ३

यथा कृष्णः स्नातीत्यत्र
व्यापारः स्नानं फलं स्ना
नजन्यशुद्धिस्तयोरेकमि
ष्टताकृत्स्नेवर्तते कृष्ण
एव स्नातिस एव शुद्धि
तीत्यर्थः तत्र धातुरकर्म
कर्मणोरिति तयोः फल
व्यापारयोः धर्मफलवि
द्यते यस्य सः धर्मी कर्ता
तस्य भेदे भिन्नत्वे सक
र्मकः यथा कृष्णो गच्छा
रयतीत्यत्र गोचरतां कृ
ष्णनिष्ठं कारणक्रियाजं
फलं गोचरितं तत् सकर्म
सकर्मकस्य बहेः १ कर्ता
नदीवहति स्य दतीत्यर्थः २
न्यातवैत्रगावधिरूपक
तोतीत्यर्थः १

तत्र ये कर्तृगमेव व्यापारमवक्षते तेऽकर्मकाः येषु न कर्तृकर्मो न यगतं व्यापारमावक्षते ते सकर्मकाः पञ्चादयः तदुक्तं विलेदा
द्योदनादिभ्यः कर्तृभ्यश्च परादिकम् इदोः सकर्मका आहुः व्यापारं कर्तृगोचरे २ ॥ अकर्मकेभ्यः कर्मणि न भवति असंभवात्
तस्य योगे कर्मणः तथा सकर्मकेभ्योऽपि भावेऽप्यन्तेयवागुदैव दत्ते नैत्यादौ न भवतीति साधवः २=

समात्रं भावलिंगं लादस्य
इयञ्चकारकैः धात्वर्थः
केवलः शुद्धोभाव इत्य
भिधीयते २
भवने भूतस्यां भुवि

तुर्षु ॥ धातोर्भावे कर्मणि च यक् प्रत्ययस्ति वादिषु चतुर्षु परतः ॥ आङ्गुविक
र्मणि ॥ अकर्मकाद्भावे सकर्मकाच्च कर्मण्या इवति ॥ भावस्यैकत्वादेकव
चनं नामाद्यविषयत्वेऽपि प्रथमाति क्रमेकारणाभावात्प्रथमः ॥ भूयते ॥ भूयत
भूयतां ॥ अभूयत ॥ अभूवे ॥ स्वरान्तानां हनप्रहृशां भावकर्मणोः ॥ सिसतासी
स्पपासिद्वासर एव च ॥ भाविषीष्ट ॥ भाविषीष्ट ॥ भाविता ॥ भाविष्यते ॥ भाविष्यते ॥
अभाविष्यत ॥ अभविष्यत ॥ इ एतन्म्यकर्तरि ॥ धातोस्तनिपरे भावे कर्मणि च इ
णप्रत्ययः सेरपवादः ॥ लुक् ॥ इणः परस्य तनो लुक् ॥ अभावि ॥ अकर्मकोऽप्युपस
र्गवशात् सकर्मकतामनुभवति ॥ सुखमनुभूयते त्वाभिना ॥ लज्जासत्तास्थिजागर
णं ॥ वृद्धिरुपभयजीवति मरणं ॥ शयनक्रीडा रुचिदीप्त्यर्थं ॥ धातुगणं तमकर्मक
माहुः ॥ १ ॥ फलव्यापारयोरेकनिष्ठतायां सकर्मकः ॥ धातुस्तयोर्द्विभिन्ने दे सकर्म
कनुदाहृतः ॥ २ ॥ धातोरर्थान्तरे वृत्तेर्हीत्वर्थेनोपसंग्रहात् ॥ प्रसिद्धैरविवक्षातकर्मणो

भविता ५

तिर्ध

अर्थान्तरत्वाप्यभा
रं वहति उद्यमते २=

धातोरर्थहयं फलं व्यापारश्च
धातुजन्य व्यापाराश्रयः कर्ता
धातुजन्य फलाश्रयः कर्ता

वर्त नात्

यथा मेघो वर्षति जलमित्यर्थः १ गच्छति ग्राममिति
शेषः १ ॥ अविवक्षातोऽप्यादिता नवः सम्प्रणुते सः
किंप्रभुः १ ॥ हितादिदं कर्मभूतं १

अवरोः कर्मकत्वं

नदी बहति देवदत्तो जीवति मेघो वर्षति हिता नयः संश्रुते स किं प्रचुरि साररा चतुष्टयम् सकर्म का कर्म कर्करा १ = ३ः खसा

धनं रागः सुखसाधनं
धिरागः २ =

(सं० चं० ३०)

५२

कर्मिका क्रिया ॥ ३ ॥ शीरोः यङ् ये कृति । शय्यते शिष्ये । शायिषीष्ट । शायिषीष्ट ।
अशायि । अयकि । स्तोरिङ् यकि ॥ घटः क्रियते । त्वंदुः ली क्रियसे रागेः । विरा
गेः सुख्यहं क्रिये । चक्रे । कारिषीष्ट । कृषीष्ट । कारिष्यते । अकारि । अकारिषातां ।
अकृषातां । भाव्यते । भावयां चक्रे । भावयां वभूवे । भावयामासे । इण्वदिटिभि
लोपः । भावि । भावयिता । भविष्यते । भावयिष्यते ॥ अभावि । अभाविषातां । अ
भावयिषातां । वुभूष्यते । अवुभूषि । अवुभूषिषातां । बोभूष्यते । यङ् लुगताचु
बोभूष्यते । स्त्रयते विष्नुः । अस्तावि । अस्ताविषातां । अस्तोषातां । अर्ष्यते । स्म
र्ष्यते । आरिता । अर्त्ता । स्मारिता । स्मर्त्ता । इज्यते । तनादेर्जीयै कि । तायते । तन्यते ।
अतानि । जायते । जन्यते । तप्यते । तपोनेण कर्म कर्त्तरि । अनुतायेच । अन्वत
सपायेन । दादेरिः । दीयते । ददे ॥ आतोयुक । ज्जितिच । दायिषीष्ट । दासीष्ट । अ
दायि । अदायिषातां । अदिषातां । धीयते । स्थीयते । अग्रायि । हन्यते । घानिषीष्ट

करिष्यते हन्तः
स्पष्टी २ ३

तनोतेः ४
आत्वे ४

जमेहनोपे अतड
पधायाः

५२

अजनिदरातन्यक
३

अग्राहि अग्राहिषातां
अग्रहीषातां २=

वधिषीष्ट। हंता। घानिता। अघानि। अघानिषातां। अहंसातां। अवधिषातां। इण
वदिटो नदीर्घः॥ ग्राहिता। ग्रहीता। दृश्यते। अदर्शि। अदर्शिषातां। अदृक्तातां। श
म्यते मुनिना॥ मांतस्य सेटो नट्टि रिणि। अतिरुति च नत्वा क मिव मीनां। अ
शमि। अदमि। आचामि। अकामि। अवा मि। अंतस्य तु। शम्यते मोहो हरिणा॥
शमयांचक्रे॥ मितां अं तानामिणिणमिचवादीर्घः। शमिषीष्ट। शमिषीष्ट। शम
धिषीष्ट। शमयिता। अशमि। अशमि॥ अशमिषातां। अशमिषतां। अशमयि
षातां। वधहिंसायां। न निवध्योर्नट्टिः। अवधि। मंजे रिणि नलोपो वा। अभाजि
अमंजि। लमे रिणमोर्नुच्वा॥ अलंभि। अलाभि। गौ लो कर्मणि दुह्यादेः प्रधाने
नी। रुषहां बुद्धि नकार्ययोः। शए कर्मकाणां निजे। या। प्रयो ज्य कर्मण्यं
येषां अंतानां लादयो मताः। गौर्दु तेपयः। अजाग्रामं नीयते। द्रियते। रुष्य
ते। उह्यते। वोध्यते। मानवकंधर्मः पित्रा। माणवको धर्ममिति वा। भोज्यते मा

दुह्याचपचदण्डरुचिप्रच्छ चिञ् शसजिमंछ मुखौम् २ ह्य २

गौरा प्रधानकोरात्ते च्छेपेत्यर्थः ३

इणवदिटोभावेसि
कित् १

चमि ३

द्विकर्मकाणां तु
गौ लो कर्मणि लादयो
च्छ ३ नवनीत्य
चयः ४= २
गौ लो वा प्रधाने इ
त्यर्थः ३
मुखे कर्मणि द्विती
यात्वात् गौ लो तु
प्रथमा मता ४=

लीत्रप्रापणो। कृषि
विलेखने। वरुप्राप
णो। बुधप्रवगमने।
भुजफलनायवहा
रयोः ३ गत्यर्थः
एकर्मकर्तृकरोती
नां २=

सि० चं० नु०

मसं दत्तेन २

५३

इति भावकर्म प्र
क्रिया ४ =

यकं आत्मनेपदं
इरा इरावदिटः सुः

स्वयमे बहुधेगोः ३

उहस् इरावदे

त्यर्थः २

अहमा निष्वा

दयतीत्यर्थः १

एवकः। ओदनं। ओदनेमाणवकं वा। वेदमध्यायते देवदत्तः। वेदो देवदत्तं वा।
देवदत्तो ग्रासंगम्यते। प्रकर्मकाणां कालादिकर्मकाणां कर्मणि भावे चलनं
कारः। मासो मासं कुर्वन्। कुर्वन् प्रास्यते। अन्ता तु प्रयोज्ये प्रत्ययः। मासमास्यते।
मानवकः। यदासौ कर्मातिशयं द्योतयितुं कर्तव्यापारेण विवक्ष्यते। तदा
कारकांतराण्यपि कर्तृसंज्ञा लभन्ते। साध्वै सिद्ध्यन्ति। काष्ठा निपचन्ति। स्या
लीपचति। पच्यते ओदनेन। निद्यते काष्ठेन। लेनोक्तं कर्मकर्तारि यगादिणि
एवदिटः। पच्यते ओदनः। निद्यते काष्ठं। अघाचि। अनेदि। सकर्मकाणां
अर्जग्रासं नयति। दुहिपच्योः। सकर्मकयोर्वा। दुहस्तु न मां कर्मकर्तारि यगि
णो न। गौः पयो दुग्धे। स्वरान्तानां कर्मकर्तारि इणव्यानि दुहश्च। प्रकारि। अकृत
अदोहि। अकं कृत। अदुग्ध। उदुं वैर। फलं पच्यते। लुक् सो रातिनेट्। प्रस्तुते। प्रस्ता
विष्ट। प्रास्तोष्ट। नमते दंडः। अनंस्त। सजेः अहोपपत्ते कर्तारि च। सृज्यते। सृजं न।

देवदत्तोऽसिना
साधुद्धिना निश्च
त्रकर्तृदेवदत्तस्या
विवक्षायां कारका
ंतराणि ५

तत्र
कालः उदम्बरः फलं
पचति इति स्थिते गो
राकर्मणः उदम्बर
स्य ५ उ कर्तृत्व
विवक्षायामिह
कर्मवशावः २ =

आत्मनेपदमेवम
वतीत्यर्थः २=

क्ताः असर्जिः पुजेर्वाः पुज्यते ब्रह्मचारी यो गं पुनक्ति वा ॥ नृषा वाचिनां किरा
दीनां सांतानां च यगिणि एव दिटो न ॥ अलं कुरुते क ॥ न्या ॥ अलं प्रकृत ॥ अ
वकिरते हस्ती ॥ अवाकीर्ण ॥ गिरते ॥ अगीर्ण ॥ आद्रियते ॥ आदृत ॥ अद्रियते ॥ अध
त ॥ पृच्छते ॥ अप्रष्ट ॥ विकीर्षते कटः ॥ अचिकीर्षिष्ट ॥ जिभिर्भूज अथिग्रंथ्या
दैकर्मकाणां यगिणो न ॥ कारयते ॥ अचीकरत ॥ उद्युयते दंडः ॥ उदशिश्चिप
तं कुरुते कथा ॥ अवोचत ॥ ग्रंथते ग्रंथः ॥ अग्रंथिष्ट ॥ विकुर्वते ॥ सेंधवाः ॥ अक
रिष्ट ॥ अकृत ॥ कुपिरंजोः कर्मकर्तरि वा ॥ आत ॥ अवाटौ ॥ कुष्यति ॥ कुष्यते वा
पादः रज्यति रज्यते वस्त्रं ॥ अर्केषि ॥ अरंजि ॥ इति भावकर्मप्रक्रियाः ॥ ॥
॥ स्मृतिवाचिस्तु पपदे भूतानद्यतने धातोर्लटलङोपवादः ॥ स्मरसि ह्रस्वगो
कुले वत्स्यामः ॥ पद्योगे ॥ उक्तं न ॥ अभिजानासि ह्रस्वयठने ॥ मुञ्चहि ॥ उत्तमपुरु
षे चित्तविह्वे पादिना परोक्षं ॥ सुप्तो हं किल विललाप ॥ अत्यंतापद्रुवे लिट् ॥ क
स्मृतिवाचिनी तु कुरुते चेतयसे इत्यादि प्रयोगे विभवेति एषा भविप्रकरणादिना स्मृतिवाचित्वात् स्मरसीत्यादि अत्र यश्च मृगो
भावतीति व द्वावकार्यस्यापि कर्मता बोध्या ॥ अजीत्यादि अत्र लङ् ॥ वनतुल ॥ उत्तमपुरुष इत्यादि अत्र यद्यपि तु ली द्विष्यशरी
रादितरुघात यस्तु यत्पकुरुता मनः प्रत्यक्षं तेन तया विनदत्तमादिभिः चित्तविह्वे कश्चित्त्वगतमेव वेति पश्चादप्येभ्यः
कृता प्रयुक्ते स्म

य
अवीजिकथां देवदत्तः
कुषनिष्करणे

अभिज्ञावचने इत्यनुव
र्तते अभिज्ञास्मृतिः २=

मदस्वापादिभिश्चित्त
व्याक्षेपः १

देशकर्मणाः कर्मः
६

इतिकर्मकर्तरि प्रक्रि
या ४=

कृतस्याकार्यस्य गोप
नमपद्रुवः २
अत्यन्तापद्रुवेति अ
पद्रुवोपलापः २

अनयो रूपपदयोर्लि
ङ्विषये लङ् लिटौ १०

स्मेत्यव्ययं भूत
कालद्योतकम् ३

सि० वं० उ०

५४

अस्य पूर्वप्रतिवचनं
मध्यमपदलोपी स
मासः ५

असिर्वर्तमानक्रिया
नत्समीपे २

लिंगेषवात्सीः। नाहंकलिंगं जगाम। हशंश्च तोर्लिङ् विषये लङ् लिटौ। इति।
हाकरोत्। शश्चदकरोत्। चकारवा। आसन्नकाले ^{वर्तमानान्} एष्यमाने च लिङ् विषये
लङ् लिटौ। अगच्छत्किं जगाम किं। अनासन्नेतुर्कसं जघान किं। स्मे लङ् लि
टौ पवादः। यजति स्म युधिष्ठिरः। भूतानद्यतने लङ् स्मयोगे। एवं स्मपिता ब्रवी
ति। ननौष्टुष्टप्रतिवचने भूते लङ्॥ अकार्षीः किं ननु करोमि नो नन्वोर्वा। अ
कार्षीः। किं न करोमि नाकार्षी। अहं नु करोमि न्वकार्षी। पुराशब्दयोगे भूतान
द्यतने वालुङ् लटौ न तु स्मे। ^{स्मयोगे} वसंतीह पुरा छात्राः। अवात्सुः। अवसन्। इषुर्वा
स्मेति किं। यजति स्म पुरा। यावत्पुरा निपातयोर्भविष्यलङ्। यावद्भुक्ते। पुराभुं
क्ते। कदा कर्ह्योर्वा भविष्यति लङ्। कदा कर्हिवाभुंक्ते। भोक्ष्यते। भोक्ता। व
र्तमाने समीपे भूते भविष्यति च वर्तमानवद्वा। कदागतोसि। अयमागच्छ।
मि। अयमागमम्। कदागमिष्यति। एषः। गच्छामि। गमिष्यामि। द्विप्रवच

अवसन्निति अन
द्यतने भूते लङ् उ
चरिति पते से भूते
लिङ् ५
निश्चितं भोक्ष्यते
इत्यर्थः
इदानीमागमनमि
त्यर्थः २

५४

अयमागच्छामीति वर्तमाने उत्तमपुरुषे
कवचने पते भूतानद्यतने अयमागमं

क्षिप्रपर्वी वस्यापि ग्रहणं ननु स्वस्वरूपे जातु गति का मिति गति मित २ अथ यो र्थे जे ल द्स्यात् १ = कथं शब्दे उपपदे

गर्हाणां गम भाता
माधातो. लिङ्. न. ने २

नेत्तुं दृष्टिश्चेतद्विप्रमाशुत्वारितं। यायास्यति शीघ्रं वत्स्यामः॥ गर्हाणां लङ् अपि
जात्वोः कालत्रये॥ अपि जायां त्यजसि जातु गणिका मादत्से॥ कथमि लिङ्.
लेटो गर्हाणां कालत्रये॥ कथं धर्मस्य जेः त्यजसि वा॥ जातु यत पदापदिवोगे
लिङ्. लिटोपवादः॥ जातु यत पदापदिवत्वाद्दृशो हरिं निंदेत नावकल्प
यामि। नमर्षयामि। उता यो र्वा र्थो र्थो र्थो लिङ्॥ उत्तप्रपि वाहन्यादघं हरिः स्वा
भिप्राया विष्करणे गम्ये लिङ्. ननु कश्चिति। कामो मे भुंजीत भवान् हेतु हेतु
मतीर्भविष्यति लिङ् वा॥ कस्मिन्नमेवेत्सुखं यायात्॥ कस्मिन्नस्यति चेत्सुखं या
स्यति॥ कामप्रवेदने इच्छार्थो लिङ्. लेटो वर्तमाने र्थे॥ इच्छामि। भुंजीत। भुं
क्तां भवान् इच्छेत् इच्छति कामयते। कामयेत्। पौनः पुन्ये न शार्थे च धा
तोर्लोट् सर्वलकार विषये लोटो हि स्वोऽसर्वतु वा दि विषये तद्ध्वमो र्बिषये च
क्रियासमभिहारे ङित्वं तस्यैव धातो रनुप्रयोगश्च॥ अनेक क्रियासमुच्च
पुनः पुनर्भावः पौनः पुन्यं न शार्थे इति शार्थः। एतद्विशिष्ट क्रिया वचनानुधातो रित्यर्थः ३ सकल पुरुष वचन विषये स
धमपुरुषैकवचनं स्यादिति २ सर्वस्मिन् आद्ये लोट् विधाने लोट् प्रकृति भूत एव धातुरनुप्रयोज्यः १८

तुल्यार्थयोः समर्थ
योः ५ =
हेत्वर्थे हेतुमर्थे
वर्तमानाज्ञातोरिति
शेषः ६ कश्चिदिति
किं कश्चि जीवति मेमाता

कर्मणि
परस्मैपदि हि आत्मने
पदिभ्यः स्वाभाविक मर्मक
र्तृपुंशति विवेकः २
हित्वो इति शेषः २

तुः कारणं हेतुमफलं त
गर्थे जे इत्यर्थः ५

न न हेतुः फल प्राप्तिः
फलम् ५

कामश्च प्रवेदनं च तस्मि
न काम इच्छा प्रवेदनं च
काशनम् ५

पौनः पुन्ये न शार्थे च
त्यर्थः १

पुनः पुनः विवर्तिष्यते
वा २

एवं न पुरीमवस्कन्दलुनीहिनन्दनमुवात्तारजा निहरामराजः विगृह्य चक्रे ननु विविधावशीयस्य मत्वा स्य महर्षिः
दिव इत्यादि व्याख्यायम् अवस्कन्दलुनावेत्यादि पनुवास्तदेवादिभिरतिशयेन पुनः पुनर्वाचकत्वेत्यादिव्याख्यातं तदसत् ।
अनेकक्रियासमुच्चये क्रियासमन्वितारस्यानुक्तेः लोडन द्वित्वापत्तेश्च १

पुनः पुनः विवर्तिष्यते
चः पुनः कखादती
त्यभ्यवहरतीति ४

सि० चं० उ०

५५

ये वा लोटे तस्य हि त्वोत ध्वमोर्विषये वा सामान्यर्थस्य धातो रनुप्रयोगः प्र
नुप्रयोति वादयः । पाहिया हीति । याति । यातः । यांति । यासि । यात । यातेति य
यं । याय । पाहिया हीति यास्पति । अयासीत् । अधीष्ठाधीष्टेत्यधीयते ॥
अधीष्ठा मधीध्वमिति पूय मधीध्वे ॥ स ^{कुरु} विधानाः । खादेत्यभ्यहरति
॥ पिवत खादतेत्यभ्यवहरय । अन्नं तु ह्यदाधिकमास्वादस्वेत्यभ्यवह
रते । भुग्धं । आसादध्वमित्यभ्यवहरध्वे ॥ इति श्री रामाश्रमविरचिता
यां सिद्धांतचंद्रिकायां आख्यातप्रक्रियासमाप्ता ॥ ॥ शुभं भवतु ॥
॥ श्रीरस्तु ॥ ॥ मंगलं भवतु ॥ ॥ पादुशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं म
या ॥ यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते ॥ १ ॥ ॥ पूर्वलिप्यनुसारे
ण लिखितं निश्चितं तथा ॥ क्लृप्तादासस्य दासेन क्लृप्तादाबुसे विना
॥ १ ॥ ॥ श्री ॥ राधा कृष्ण भ्यां नमः ॥

वध
सक्तुपानादीनिकरो
तीत्यर्थः ४

५५

सि० चं० नु०

५६

श्री॥ संवत् ॥ १८५९ ॥ वर्षे आषाढ वदि ३० ॥ कुनवासरे ॥ लिखितं ॥ ह्वा
दौसामध्ये तीरमावसानेन ॥ शुभं भवतु ॥ श्रीराधाकृष्णभ्यां नमः ॥ श्रीश्री
॥ सिद्धांतचंद्रिकाव्यातः पूर्णतः पकारणशमस्तु ॥

५६

॥ श्रीपुस्तकसिद्धांतचंद्रिकाकृतदासकृतसजीवनयोः परिसं १३९ ॥

॥ श्रीपूर्वाह्नपत्र ५७ ॥

50232
~~20232~~

।श्री कृतं त पत्र २६।

सि० चं० कु०

कुट कौटिल्ये कु
टादे निरुद्ध
र्जः प्रल कोटित
३

॥६०॥ श्रीगणेशायनमः॥ अथ कृतप्रक्रियानिरूप्यते॥ ॥ कृतकर्त्तरि॥
वक्ष्यमाणः प्रत्ययाः कृतसंज्ञास्ते च कर्त्तरि॥ तबुलौ॥ धातोः कृतः वसादेः कृतइ
ट॥ भविता॥ कुटिता॥ गोपायिता॥ गोपिता॥ गोप्ता॥ सहिता॥ सोटा॥ एषिता॥ एष्टा
॥ पुवोरनाकौ॥ पाचकः॥ पावकः॥ दायकः॥ घातकः॥ जनकः॥ घटकः॥ दरिद्राय
कः॥ कोटकः॥ सामकः॥ निर्धामकः॥ क्रमेः॥ कर्त्तर्यादिषया कृतइ एन॥ प्रकं
ता॥ नाम्युपधात्कः॥ रूपः॥ बुधः॥ वृतः॥ प्रीकृज्ञाभ्यश्च॥ प्रियः॥ किरः॥ ज्ञः॥ न
पसर्गि आदंतात्॥ प्रदः॥ सुग्लः॥ पचिनंदिग्रहादेर्युणिनि॥ पचादेरः नंदादेर्पुः
ग्रहादेर्णिनिः॥ पचः॥ वदः॥ चलः॥ पतः॥ चरः॥ चरिचलिपतिवदीनां वाहित्वं॥
पूर्वस्य आकं अत्रत्यये॥ चराचरः॥ चलाचलः॥ पतापतः॥ वदावदः॥ हंतेर्ह
स्य घत्वं च॥ घनाघनः॥ पाटेर्जिलुकचोक् दीर्घश्च पूर्वस्य॥ पट्पटः॥ हनः॥ न
दनः॥ वमनः॥ वामनः॥ दूषणः॥ साधनः॥ वर्द्धनः॥ शोभनः॥ क्षोभनः॥ रोचनः॥ रा

गकभात्यर्कैः कृतमपि
अंघर्वे

नया चतीति नवदती
ति

नाभिनेम्योरनीलेका
ष्टानि अरस्तसदृशा
कारत्वाद्वास्तान् विन्द
तिलभते इति अरविन्दं
कमलं ४ तपतीति ३
नशादने १ ईशदश
नोकनयोः २

वणः सहनः ^{तपनः} पतनः ^{मदनः} दमनः जल्पनः लवणं एत्वं निपात्यं कोचणः कुचणः स्ने
हः प्रवक्तेशये स्नेहनः ग्राही उत्साही ^{जाह दीतो} उद्गासी ^{छो छेदने} छापी ^{आतोयुक्} पापी यंत्री मंत्री अ
पाची ^{प्रवादी} अपराधी दशादेशः दशपाद्याध्याधेदांशः शितिचतुर्वत् चतुर्षु
तिवादिर्येत्कार्यमुक्तं तद्धितिपरे भवति पश्यः धमः धयतीति धयः जिघ्रः
पिवः घृसंज्ञायाम् व्याघ्रः अनुपसर्गेभ्यो ^{५३} लिंप ^{धारयादिभ्यस्त्वयुगुणायादेशे} विंद वेद्यदेजिचेति धार
पारिसातिसाहिभ्यः ^{५३} शः ^{११} लिंपः ^{५३} विंदः ^{११} धारयः ^{५३} पारयः ^{११} वेदयः ^{५३} उदेजयः ^{११} चेत
यः ^{५३} सातिसुखे ^{११} सातयः ^{५३} साहयः ^{११} नोलिंपेः ^{५३} निलिंपाः ^{११} गवादिषु विंदेः ^{५३} संज्ञायाम्
॥ गोविंदः ^{५३} गां विंदति ^{११} अरविंदं ^{५३} नधानोर्वा ^{११} ददः ^{५३} दधः ^{११} ज्वलादेर्णः ^{५३} ज्वा
लः ^{५३} तापः ^{११} पातः ^{५३} दायः ^{११} ददाति ^{५३} दधाति ^{११} धायः ^{५३} कार्यः ^{११} ए ^{५३} कर्मण्युपपदेधातो
रण् ^{५३} कुंभकारः ^{११} ह्वावामाभ्यश्च ^{५३} सर्गहायः ^{११} तंतुवायः ^{५३} न्यमायः ^{११} शीलिका
मि ^{५३} नद्याचरिहमीहिभ्यो ^{११} णः ^{५३} मांसशीला ^{११} मांसकामा ^{५३} शीलसमाधौ ^{११} मांसम

पञ्चसंकोचने २

लिपनुपदेहे विद्वान्ना
ने धृजधारणयोप्रसा
योः एतज्जपालनपूरण
योः विद्वज्ज्ञाने एज
कं यने चितीसंज्ञाने
सातसुखे षट्मर्षणे
एभ्यः शः प्रत्ययः ५
ज्वलादेर्धातोर्णः ४
षट्मर्षः ४
ज्वलदीप्तोचुतादेर्भि
स्वर्गे ह्ययतीति २
तन्नेवयतीति २
माङ्माने धान्मा
मतीति २ आत्वेक
ने आतोयुक् २

सि० चं० क०

उहि ज्येति संप्रसारणम्

२

य४

आवधो हानौ जिनानी
तिरे नृस्यर्षायां राये

दया कल्याणचरा सुखप्रतीका बहुकृमा आतोडः कर्मणुपपदे आदंतात
उः गोदः धनदः पार्श्वित्रः नास्मि च नास्मि कार्यचोऽभयपदे धातोडः छिपः
गहस्थः गिरिशः पादपः शुचः अद्रे शुचंद्रवति अद्रे नरसोलोपो मुम्बा
डांतेगमौ नरंगः नरगः विहासो विह मुम्बा डांतेगमौ विहगः विहंगः भुज
तुरयो मुम्बा भुजंगः भुजंगः भुजो कौटिल्ये तुरगः तुरंगः प्रसारणिभ्यो
उः कोपवादः प्रज्यः आहः प्रहः तुंदशोकयोः परम जापनुदोरालस्य
सुखाहरणयोः कः तुंदपरिमजो अलसशोकापनुदः सुखस्यो हर्ता मूल
विभुजादेकः मूलानि विभुजति मूलविभुजोरथः कुंघ्रः महीघ्रः गिलः ग
हृक् सामगः सामगी पिवते सुराशीध्वोः सुरापी शीघ्रपी अटौ नास्मि
कार्यचाकारटकारौ प्रत्ययौ अस्थिहरति अस्थिहरः श्वा कवचहरः
कुमारः धनुर्हरः कुरुचरः पुरःसरः अग्रेसरः पार्श्वशायः शक्तिप्रहः प्र

दासां मुखमुंडायां पिवति

शोकमपनुदतीति
सुखाभिजातीत्यर्थः ५
कुंघ्रिणी धरतीति ४
गेशदे ४

शक्तिरुक्तातीति

२

जार्हः। संवेरमः। हस्ती। कर्णजपः। अचकः। यशस्करीविद्या। आहकरः। आ
 हकरी। वचनकरी। कर्मकरी। वचनकरः। कर्मकरः। दिवाकरोति। दिवा
 करः। इतिवि॥ नाम्निकार्येचवितिपदस्यविदंतेपरंनम्यस्यपूर्वपदस्यमु
 म्॥ शकृत्करिः^{वत्सः}। संवकरिः^{ब्रीहिः}। फलानिगृह्णातिफलेगृहिः। फलस्येदंतत्वंनि
 पातनात्^{हा}। इतिहरिः^उ। नाथहरिः^{नाथनासारजः}। देवापिः। वातापिः^{खिलः}। सर्वकषः। कूलकषः^{नदः}। मूलं
 कषः। रथः। वाचंयमादयोनिपात्याः। वाचंयमः^{मौनव्रती}। पुरंदरः। द्विपंतपः। परंतपः॥
 कुहिंभरिः^{स तो प्रा}। उदंभरिः^{मोति}। आत्मंभरिः॥ आशितेभुवोभावकरणयोः। खः॥^{पुरुषेण} आशि
 तेनभूयते^{मौति} आशितंभवं। अशितंभवः^{उदनाः}। आशितोभवत्सनेनेतिवा। एतांखश
 जन्मेजयः। पंडितंमन्यः। मुंजंधयः^{धेदु}। कूलमुद्रजः^{पात्रे}। कूलंधयः^{धेदु}। खशंतेपूर्वपदस्य
 अनम्यपस्यकृत्खः। मुष्टिंधयः। मुष्टिंधमः। नाडिंधयः। नासिकंधयः। कूलमुद्र
 हः। अरुंतुदः। दारवाहनोणंतस्यचटः। संज्ञापाहनोघत्। दारवाघाटः। चा

दाशेनुपपदेसतिआडु
 पूर्वःहमः। एप्रत्ययः। अ
 तस्यटआदेशः। वरुवि
 शेषः। दाशेआहंतिचा
 रौआहंतीतिपदसंहति

अरुंतुदकुर्मस्यजित्यमरः१ आत्मानंदिवाभन्यते
 अनम्यस्यकिमुदिवाभन्या इतिदोषाभन्यतइति१
 सन्निःदोषाभन्यतइति१

आशित५शब्देउप
 पदेनवर्तेःखःस्या
 त्र५

नाडिंधमः नासि
 कंधमः२

पदा संहंतीति पद
संघातः प्रसंघातः
२

(स० चं० क०)

३

शिल्पिनिकं
शमनुपशमेमानो
घातोः प्रशान्

गुहं अनुकूलचरणेना
नंदमतीत्यर्थः ३
शंशब्दः प्रतिलोमे
दुलोमं कष्टं कृत्रं पुः
प्रतिलोमं कष्टं ३

रौनपपदेतकारस्य वाटः। चार्वाघातः। चार्वाघाटः। कर्मणि संपूर्वाच्च। वर्त्म
संघातः। जायापत्योष्टकलरुणवतिकर्त्तरि॥ गमांस्वरे॥ हनोघ्रे। जायाघ्नः। प
तिघ्नी॥ प्रमनुष्यकर्त्तृकेच॥ पतिघ्नीपाणिरेत्वा। पाणिघताउद्यौशिल्यनि॥
पाणिहंतीति। पाणिघा^{घः तः}ताउद्यौ^{घः तः}। भजाविण। वेर्लोपः॥ प्रह्माक। सुखभाक्
तुराषाट्। भारवाट्। अमृततद्रावेकम्बस्तियोगेनाम्रश्चिः॥ चोदीर्घश्चा
स्य। चोपरे। प्रवर्षस्य ईदुतोदीर्घः। मिथुनीकरणं। शुक्लीभावः^{घनभावः}। सहायीसा
त। शुचीभवति। हेतुकृतं। चोसलोपः। सुमनीभावः^{अरु कर्मस्थानं}। अरु करोति। चरुक
रोति। सुचेतीभवति। विरहीभवति। विरजीभवति^{करोति}। क्वचित् तडा। दुः। वाकरो
ति। सुखाकरोति। शंवाकरोति^{शं वं}। द्विगुणाकरोति। बीजाकरोति॥ अव्ययस्य
चावीत्वंन। दोषाभूतमहः^{दोषा दोषा भूयतेत्यर्थः}। दिवाभूतारात्रिः^{दिवसभूतारात्रीतिभावः}। हसात्परस्यापत्यपकारस्य
लोपश्चो। गार्गीभवति^{री}। रीङ्कृतः^{रीङ्कृतः}। मात्रीकरोति॥ चिद्विषये सातवासात्प

१२

वर्त्मसंहंतीति वर्त्मसंघा
टः १
हन्तेष्टकं दिलोपो
घत्वेच निपात्यते ३

राजघश्च राजानं हती
मिजयः ३

वेर्लोपः ६

स्वामिनं पीडयतीत्यर्थः
४
बीजेन सह करोति ३
बीजं वपनसहितं
लेखनं करोति बीजा
करोति ३

३

पराशक्ति किंद
सिंहच १

नामः सपद्यु
योगेसादा ११

दायोः सस्यषत्वंन । अग्रिसाद्वति । अग्रीभवति । संपदायोगेच । जलसात्संपद्य
ते । अधीनिराजसात्संपद्यते । राजसात्करोति । देवेनाच । विप्राधीनं विप्रत्राकरोति
विप्रत्रासंपद्यते । विप्रसात्करोति । देवमनुष्यपुरुषपुरुषमर्थेभ्योवात्रा । देवत्रावं
दे । देवंवंदे ॥ मुद्करणे ॥ आद्यसुभगस्यूलपलितनग्रांधप्रियेषु चार्थेषु
पदेषु कृत्तः करणार्थे मुद्प्रत्ययः ॥ अनाद्यमाद्यं कुर्वत्यनेनाद्यं करणं ॥ भुवः
विष्णुबुकनौकर्त्तरि ॥ अनाद्य आद्योभवति इति । आद्यं भविषुः । आद्यं भा
वुकः ॥ आतोमनिपूर्वनिपूर्वनिपः ॥ नाम्निउपपदे आदंतादातोरेतेप्रत्ययाः भ
वंति । सुष्टुददाति । सुदामा । स्यामी ॥ तादौ किति दोसोमास्यामिर्भवति ॥ शाखोर्वा
॥ अपिहाधागैहाक्पिवतीनामी कितिहसेक्पिवानतुक्चपि । सुष्टुपिवति
सुपीवा ॥ घतपीवा ॥ अनादंतादपि ॥ सुकर्मा । इत्थस्यपितिकृतितुक् । प्रातए
ति । प्रातरित्वा । वनिपिनमस्यात्वं । विशेषेण जायते । विजावा । ओण । ओणती ॥

अभूतद्विषयतः
वेमुत्पत्तिः ४ =
सुभगंकरणं स्यूल
करणां पलितं
करणं नूनं कर
णं अर्थं करणं

जनीश्राद्धावे

अपनयने

एतस्यात्वेऽत्रादेशः
सो दीर्घनलोपो १

सि० चं० क०

जमांतस्योपधायादीर्घो
न वति कौमुदीकृति ३

४

आ ४

तं

अत्र सेवायां ५
न हि वतीति पूर्वस्य दी

४

४

४

ति। अवावा। पारं पश्यति। पारदृष्ट्वा। राजानं। योधयति। राजपुध्वा। सुनोति। सुत्वा
दधाति। धीवा। पिवति। पीवा। क्षिप्रधातोः। कर्म करोति। कर्मकृत्। मोनोधा
तोः। प्रकर्षेण शास्मति। प्रशान्। अप्रिचित्। सोमसुत्। सोमपाः। सर्वदृक्। दिश
ति। दिक्। क्षिपिवचिप्रयंतस्तु कटपुजुश्रीनां दीर्घोः संप्रसारणं च। कृतिग
सेकौ न मे च ह्यशो व स्य कः। वक्तीति। वाक्। वाचौ। तत्त्वप्राट्। तत्त्वप्राशौ॥
आयस्तोति। आयतस्तः। आयतस्तुवौ। कटपूः। जुगतौ। जुवीति जः। कटपु
वौ। जुवौ। अयति श्रीः। आयतेः। क्षिपि संप्रसारणं। सुधु आयति। सुधीः। गमा
दीनां नमस्य लोपः। क्षिपि क्वपि वा। अंगगत्। परितः। तनोति। परीतत्। संयै
छति संयत्। सुधु नमति। सुनत्। ऊङ्। अग्रे गच्छति। अग्रे गः। अग्रे भ्रमति॥
अग्रे भ्रः। अग्रे ग्वौ। अग्रे भ्रुवौ। कृतिगमि जुहोतीनां क्षिपि द्वित्वं। द्योतति।
दिद्यत्। गच्छति। जगत्। जुहोते दीर्घः। जुहूः। पदांतस्यां नितेर्न स्यणत्वं न पसर्ग

१ जरा काशे सरस्व
स्यां विशाखं जव
ने स्त्रियाम् ६

यमुत्पसमे ४

अमुचलने ३

४

रागसुखद्वयाम्

स्यान्निमित्तात् प्रकर्षेण श्रानिति हे प्राण ॥ शासेरिः मित्राणि शास्ति मित्रशीः
 आशासः कावुपधाया इत्वं आशीः गीः प्रः इस्मनत्र किपुछादेः इत्थः
 तनुष्ठत् अरुच्यः राक्षोर्लोपः मः मुरो धः धरो इह को यो तादेशश्च का
 मडुघा दशे एकसकौ चोपमाने कार्ये उपमाने कर्मणुपपदे एकसकौ चो
 त्विप्र ॥ आसर्वादेः एषु परेषु सर्वादेहेरात्वं अन्या दशः अन्या दहः अन्या दक्
 ता दशः ता दक् किमिदमः कीशः दक् दश दहेषु की दशः ई दशः भवा द
 शः या दक् अदसोः मः अदसोः म स्यात् दक् दहेषु अम दशः मा दशः
 त्वा दशः अस्मा दशः युष्मा दशः णि निर् रतीते धातो
 रतीतेशीले च णिनिः अग्निष्टोमेनायाहीत् अग्निष्टोमयाजी पितृव्ययाती
 उष्मभोजीव्रती स्यं डिलेशायी किष्पनिपडाः धातो रतीतेशीले चेतै व्रसहा
 भ्रणहा व्रहा सुकृत कर्मकृत पापकृत अग्निचित सोमसुत जन्वा सर

इत्योत्वेगीः प्रः २

दशे ४

दतादरुः

स्यं डिलेशे ते वृत्तार्थ
 इति स्यं डिलेशायी

नोपधायाः
 राजयुध्वाराजक
 त्वा सुत्वा सोमं
 लताविशेषं

जनेडि १ प्रजास्या।
सन्ततो जने १ नैजा
यतेइत्यजः द्विजातो
द्विजः १=

सि० चं० हु०

५

एभ्यः कर्तरिक्तः स्यात्
भावकर्मणोश्च ५

निधयप्रागल्भ्यते
धृष्टान्ति धर्षितः धर्षि
तवान् २

कृतनुः कर्तरि २

उकावितो १ स्वातन्त्र्य
याक्रियते स्म ३ विज्ञा
२

सैजं सरोजं संस्कारजः प्रजा प्रजः द्विजः परितः स्वातापरखा रुक्कवत् ॥ धा
तोरतीते काले एतौ कौभावकार्ययोः स्नातं कृतः कटः विष्णुर्विश्वं कृतवा
न् गत्यर्थादकर्मकात्कर्तरिक्तः भावकर्मणोरपि गंगागतः स्थितः जमां
तस्य कृतिमसे दीर्घः कौवा शांतः दांतः श्लिषशीरः स्यात् आसवसजनर
हजीर्यतिभ्यः सीतामा^{हरिः} क्लिष्टः शेषम^{कृतः} धिशायितः स्वर्गम^{दादरः} धिष्ठितः हरमुपा
सतः^{शासिव सी नो यत्वं} हरदिनमुपोषितः तमनुजातः वषमा^{पंचुः} रुदः जगदनुजीर्णः कौवा
सेट्^{पा} उडुधासेट् कौवाकित् घटितं चोतितं प्रमुदितः प्र^{प्रकृते मुदिहर्ष} दितः साधकः
शीरः खिदिमिदिद्विदिधृषमषपूडं सेटौ रुक्कवत् कितौ न शायितः
शायितवान् प्रखेदितः प्रखेदितवान् मषहंतौ मर्षितः मर्षितवान् पूडो
वाकितस्तस्येत् पवितः पूतः पवितवान् कितः उवर्षांता दवर्षांतात्
श्विभिभ्यां च परस्परकितं इन्न भूतः कृतः श्रितः श्वयतेः संप्रसारं स्पदीर्घः

दांतकर्मणोश्च ५

आश्लिष्यते स्म इति
श्लिष्य आलिङ्गने ५
अधिपूर्वाणां शीरः
स्यात्सामाधारः कर्म
शेषमधि शोते स्मेति ५

पूतवान् २

शा ५

प्रत्ययस्य १ भ्रयते स्मेति वृत्तः
स्तस्य मतकारस्य १

२३

^{वेभ्रसंवरणे} **भ्रनः** **वेभ्रो** **इत्थः** **उतम्** **आदीदितः** **आदितर्दितश्च** **क्तवत्वोर्ने**
जीतांतकवर्तमानेपि **जीतां** **धातूनां** **मतिबुद्धिपूजार्थानां** **चवर्तमानेपि**
तक्तस्तस्यनोदश्च **दकारात्परस्य** **किततकारस्य** **नत्वं** **दकारस्य** **च** **मिन्नं** **भावेक**
र्तरिचा **दितः** **क्तवत्वोरिट्वा** **मेदितः** **प्रस्विन्नः** **द्विषः** **द्वेदितः** **प्र**
दोजकः **कितितकारे** **जग्धं** **रः** **रेफा** **कितस्तस्य** **नत्वं** **कीर्त्तः** **जीर्णः** **ल्वा**
द्योदितश्च **ल्वादेरो** **दितश्च** **धातोः** **कितस्तस्य** **नोभवति** **लूनः** **लूनवान्** **जी**
नः **प्रायः** **पीति** **किति** **पीनः** **भुजो** **भुग्नः** **हीनः** **सूनः** **सूनवान्** **हूनः** **उडी**
नः **दीनः** **लीनः** **रीणः** **धीणः** **दुग्धो** **दीर्घश्च** **हूनः** **गूनः** **द्विषो** **दीर्घश्च** **क**
र्तरि **क्तवत्वोर्नत्वं** **च** **हीणः** **हीणवान्** **कर्तरि** **किं** **हितं** **यत्नसंयोगादे**
रादंता **कितस्तस्य** **नत्वं** **डोणः** **लानः** **लानः** **नुद** **विदो** **दं** **त्रा** **ग्राही** **निर्वाभ्यो**
वा **त्रातः** **त्राणः** **घ्राणः** **घ्रातः** **झी** **झीणः** **नुत्तः** **नुन्नः** **वित्तः** **विन्नः** **उंदी**

दुडुगतो। गुपुरीषोस
 गो४ लीणः ४
 स्पन्तरीलं सुतं सुत
 भित्पमरः ४

अतं गालं रक्त
 मिति न पुंसके १

मेद्यतइति ३
 प्रस्वेदितः ४
 जिह्मिदागा ३
 प्रसरणे ४=

एतेस्वादयनोदितः
 ५ डी३-विहायसागतो

भावकर्मणोस्तुक्षि
 तः कामोमया ३=

विदविचारणे १

घ्राणघ्रातो दिग्धमिमे
 तः
 झीणझीतो तुल्यते उद्यतेस्ते विल्वितो विचारिते १

नेलोपः

सि० चं० रु०
 ६
 क्लेदने० उत्तः० उन्नः० निर्वीणो मुनि-न्यावेदो निर्वीतस्तु गतेः० निले० दोदत्ति॥
 दाइत्यस्य दत्कितितकारेन तु पितः० दत्तः० दत्तवान्॥ स्वरा० तौ वा० स्वरा० तादुप
 सर्गादुत्तरस्य दाइत्यस्य तो वा कितितकारेन तु॥ पितः० प्रत्तः० प्रदत्तः० अवत्तः०
 अवदत्तः० नामंतोपसर्गस्य दीर्घोदादेशेतकारे॥ सूत्तं० नीत्तं० धा० जोहिः० किति
 ते० निहितः० ध्या० व्या० ए० मूर्छि० मदी० भ्यो० न० नत्वं॥ ध्यातः० व्यातः० पू० र्तः० मूर्त्तः० प्रत्तः०
 यजः० इष्टं० उप्तं० कृ० दः० वे० वी० तः॥ हे० भू० ह० तः० उ० दितः० उ० क्तः० व० स० ति० रु० धो०
 रि० ट्का० क० क० व० त्नां० उ० पितः० रु० धितः० सु० सः० क० चि० हे० टः० क० क० त्वो० र्ने० र्त्० उ०
 वृ० ष्त्वं० वृ० क्तः० अ० च० वे० पू० जा० या० मि० ट्० अ० चि० तः० अ० न्य० त्र० स० म० क्तः० जा० तः० प० चो० वः०
 क० क० व० त्वो० स्त० स्य० प० क्तः० प० क्त० वान्० द्रा० यो० मः० द्रा० मः० द्रा० म० वान्० प्र० स्यः० सं० प्र
 सार० णं० किति० ते० तस्य० मो० वा० प्र० स्ती० मः० प्र० स्ती० तः० शु० षं० कः० शु० ष्कः० शु० ष्क० वान्॥
 स्फो० यः० स्फी० ति० किति० स्फी० तः० धे० र्त्० धी० तं० गी० तं० पी० तं० दो० दि० तं० सो० सि० तं० मि

वीत्तं ४

मूर्छितस्मेति ५ रा च्छो
लोपः ५

गते नु अक्तः ४-

६

तं। सेटोः कृत्तं वत्त्वोर्भिलोपः। चोरितः। चोरितवान्। पाचितः। कर्णेर्निर्दृ। कर्णितः।
 इवस्य काठिन्यः। स्पर्शे चार्थे श्येनुः। संप्रसारणं कितस्तस्य नत्वं च न तु स्पर्शे। शीनं
 घृतं। स्पर्शे तु। शीतं। ^{जलं} अंचेः कितस्तस्य नत्वं नत्वं पादाने। समकः। अन्यत्र। उदं
 कमुदकं कूपात्। दिवोः विजिगीषायां। ^{नत्वं शीलादित्यर्थः} ग्राघूनः। विजिगीषायां तु। द्यतं। अनु
 पसर्गात्कुल्लक्ष्मीव कृशोन्नाधानिपात्यते। ^{फलनिष्पत्तौ} फुल्लः। फुल्लवान्। क्षीरं मदे। क्षीवः।
 कृशस्तनुः। लाघुशोषणालमर्थयोः। उल्लाद्यो निरोगः। उपसर्गात्तु। चरफं
 लो रत उत्तिरुति। ^{कृतः} प्रफुलितः। प्रक्षीवितः। प्रकृशितः। प्रोल्लाधितः। नैस्फुल्लसं
 फुल्लौच। वित्तो। भोग्यप्रतीतयोः। ^{प्रसिद्धः} वित्तं। धनं। वित्तं। पुरुषः। अन्यत्र विन्नः। नि
 त्तं। सैकलं। निन्नमन्यत। ^{स्वीकारेण} रुतं माधर्म्ये। रुतं मन्यत। कृष्णं स्वांतर्ध्वांतलमं
 स्निष्टं विरिद्धं फांटवाटानि मंथं मनस्तमः। सक्तं। विस्पष्टं स्वरांनाया सभ्रशेषु॥
 रुध्वः। मंथः। त्वनशष्टे। स्वांतः। मनः। ध्वांतं। तमः। लग्नं। सक्तं। स्नेहं यमक्ते॥

श्येनुः गतो एषा यते
 इति २

सीवादिषु कृत्प्रत्यय
 स्वेवतलोपः सीवो म
 तः कृशतनुत्वे ला
 घुशो लो उत्पर्वः कृ

नृणां घो निर्गतो गद्य
 इति मरः ३

उत्पर्वः फलनिष्पत्तौ
 फुल्लेति निपात्यते सं
 पूर्वाच्च विरक्तः ४
 भित्तं शकलत्वं देवा
 रुम ३ इत्यमरः ४

चरफ लो रत उत्पत्त
 तादौ किति ५

भोग्यप्रतीतयोः वि
 त्तः निपात्यते ४
 एवाते हृष्टे प्रतीत इ
 त्यमरः ४ विदीर्ण
 प्रित्यर्थः ३ अथम
 दुश्च प्रदं रूणमस्य
 सो घमर्णी। सत्पभा
 व आधमर्ण्य ३-

सि० चं० क०

प्रभुः समर्थे निपात्या ५

उः खहेतु रित्यर्थः ६
उरवगाहमित्यर्थः ७
राष्ट्रेन प्रकटीकृता
मिश्रायमित्यर्थः ५
क्षीरं शृतं स्वयमेव
प कं ४ प्रापाके

शरे। सिद्धं रेभशरे। विरिध्यः। स्वरः। फांटम नायासैसाध्यः। कषायविशेषः। वा
हप्रयत्ने। वाटं। भशं। अन्यत्। रुभितं। मंथितं। स्वनितं। ध्वनितं। लगितं। स्नेहितं।
विरेभितं। फणितं। वाहितं। निध^{प्राप्त}पा। धपृशस्तावविनये। धष्टः। शप्। विशस्तः
अन्यत्र। धर्षितः। विशसितः। दृहृदं हि दृहो। दृटः। स्थूलबलयोः दृहितो दृहि
तोः न्यः॥ दृहृदं हि दृहो। प्रभौपरिदृटः। परिदृहितः। परिदृंहितः। कृष्टुगहन
योः। कष्टं। कष्टोमोहः। कष्टं शास्त्रं कषितं मन्यत। घृष्टो विशष्टने। फष्टारज्जुः
अविशष्टे किं। कषितं वाक्यं। अभ्यर्त्तमा विदूर्ये। अभ्यर्दितमन्यत। क्षीरह
विषोः पाके। शृतं। अन्यत्प्राणं श्रूयितं वा। दांतादयो वा निपात्यन्ते। दांतः।
दमितः। शांतः। शमितः। पूर्णः। पूरितः। दासदाने। दास्तः। दासितः। स्पष्टः॥
स्पाशितः। छदअपवर्णं। छन्नः। छादितः। जप्तः। जपितः। रुष्टः। रुषितः। आंतः।
अमितः। तर्णः। त्वरितः। संघष्टः। संघषितः। आत्मांतः। आस्वमितः। हृष्टं। ह

विशेषेण दूरं वि
दूरंततोऽन्यदवि
दूरंतस्य भावे ५०

युक्तिः ५० कने १

आस्पतेः स्मित्या
सितमासनमित्यर्थः
पायतेः स्मित्या
तं मार्गः भुज्यते स्मित्या
लिति भुक्तभोजन
मित्यर्थः ३=

स्तः कृतिस्तरेयः २

षितं। अपचायितः। अपचितः। प्यानः। पीनः। झादीमुखेच। झादो ह्रस्वः। कि
तिते। प्रकृतः॥ निनदीभ्यां स्नातेः सस्यषः। कौशले। निष्नातः॥ नदीस्रः॥ स्वेयगति
भरुणार्थेभ्योः धिक्करणेपिक्तः॥ मुकुंदस्यासितमिदमिदं पातरमापतेः॥ मुक्त
मेतदनंतस्येत्सुचुर्गोप्योदिदृक्वः। जीर्यतेरत्। जरन्। जरंतो। कसुकानौणवे
वत्॥ धातोरतीतेकाले एतौ भवतः। तौ च यथाक्रमं एव वत्। द्वित्वं। चक्रवा
न। चक्रुषः। चक्रवर्त्मा। चक्राणः। वज्रज्वान्। द्वित्वे सत्ये कस्वरदादंतात्। आ
दिवान्। वस्योत्वेऽउभावः। आदुषः। आरिवान्। दारदिवान्। ददिवान्। ज
ह्रिवान्। जगमिवान्। जगन्वान्। जघ्रिवान्। जघन्वान्। जक्रुषः। विविदिवान्।
विविद्वान्। विविशिवान्। विविश्वान्। ददृशिवान्। ददृश्वान्। ददृशुषः। इ
णः। कितिणादौ पूर्वस्य दीर्घः। ईषिवान्। सेदिवान्। ऊषिवान्। शुक्रवान्। श
दृशनौतिसेवतक्रियायां॥ क्रियायां गम्यमानायां धातोः शतशानौ भवतः।

नदीस्नानः नदी
स्नाने कुशल इ
त्यर्थः २

जजागवान्
घसेश्वरसोरित्ना
न्यस्मात् गमहनवि
दविशदृशां वा व
भूवान् भुवोनुक्
वभूवुषः ६
वि २

सिं-वं-०-०-०

६

आ-क्रोशो निन्दा ५
मा-डि-सिरे व ५
अ-र्जना र्थे वा स इत्य
र्थः अर्ज प्रतियत्ने
ता क्लील्यंतत्त्वो
वता वयोवनादिः
शक्तिः सामर्थ्यं
पथे सुकर्तारि आ
नश ५
प्रशंसायां किम् आ
हतिवधं चौरः १६

तौ च तिस्रो वत् पचन्नास्ते मुगानेतः पचमानः पचति मन्वानः कुर्वाणः पीय
मानः सोमो भवता दीयमाना गो आसेरान ई आसीनः वां दी पौ शतुः तुदत्
तुदती तुदंती कुले स्त्री वा अप्ययोरान्नित्यं भवत भवन्ती दीयत् दीव्यंती
ददत् दधत् विदेवा वसुः वेत्ते परस्य शतुर्वा वसुरादेशः विद्वान् विदन्
माया क्रोशे माजीवन लक्षण हेत्वोः क्रियायाः प्रज्ज प्रतियत्ने शयाना मुं
जंते पचनाः प्रज्जयन् वसति भविष्यति स्पृशत् शान परः करिष्यन्
करिष्यमाणः तौ च्छी ल्यव्यो वचन शक्ति घानश भोगं मुं जानः कवचं
विभ्राणः कवचं धारयितुं समर्थो वयः शत्रु निघ्नानः शत्रु हनन समर्थः
इड् धार्यो रक्छिणि कर्तारि शत प्रधीयन् धारयन् नरुष्टुकं हं विद्यते
स्पको र्थः प्रनायास कर्तारि द्विषः शत्रौ द्विषन् प्रहं पूजायां प्रहन्
शीलेतन् कर्त्ता हर्त्ता नेता इत्युत्तुक्र शीले प्रले करि सुः निरा करि

करोति हरति नेयति

नस्या
आसेः परस्योतः ईर

ल सतेऽनेनेति लस
रं चिह्नम्
क्रियाया ल सतो हे
तौ वार्थे वर्तमाना
शतोः शतशानो ५

मुन क्लीति मुं जानः ५
अरुद्धि लिकिम्
रुद्धेणाधीते ३
अधीते धारयती
तिविग्रहः ३
उधातोः ३

६

अजायत इति १=

आतो युक् ५
स्या युको पिह तो या
मे ५ जानुकं भविकं
भ सं ५
स्य स द म स प श्चु
रा द वो ५ द न्तो ५

शमुनपशमे। तमुकां
कीयां। दमुश मनायां
अमुतपसि खेदेव।
अमुअनवस्थाने। रु
मूषसहने। कमुला
के। मदी हर्षे। शमा
दयो ५ ह्यो ३

सुः प्रजनिसुः जिनुवोर्नेहणो सौजिसुः नसुः सासुः वसुः गध्रः धसुः
दिसुः पाकोकणः शीलेर्यपाकउनुकरणः प्रत्ययाः जल्यकः मिहयाञ्च
पां मिहकः कुहछेदे कुहकः लुंठचोर्य लुंठकः वराकः मिहया
त्रायां लामेः लामेव मिहते मिहः आशंसुः शंसु चिकीर्षु लषला
पुकः पादुकः पातुकः स्यायुकः भावुकः वषुसेचने वर्षुकः घातुकः का
मुकः गामुकः शारुकः श्वंयोरारु शारु वंदारुः सहिगहिपतिदपि
निद्रातंशप्रदाशीइभ्यः आलुः सहयालुः गहप्रहणे गहयालुः पतयालुः
शयालुः दयालुः निद्रालुः तदोनांतत्वं निपात्यते तंशालुः श्रं डालुः शमा
दिभ्यो धिनुए मांता नां नवृद्धिः शमी दमी तमी अमी भ्रमी दमी क्लमी
प्रमादी चजोः कगौ धिति चकारजकारयोः वंकारगकारौ धिति संपर्की
संसर्गी योगी विवेकी त्यागी रागी भागी विंकाषी लस श्लेषण क्रीडन

प्रपूर्वस्वम पुजसमाधौ १
दोरीधीनि विचिरपथ
पात्यते २
त्यजवयो रंजरणे १
हानौ भजसेवायो १
कषहिंसायो १

त्रिधवाप्रागल्भ्ये

स्माजल्यकस्त
नाचालः २

हनोद्यत् ५
शरारुबीनुकोहिं
सः वराहरमिवा
दक इत्यमरः ६

अतप्रतिशयेन द
धातिट
मानस्य सेटोन
हृदि इन् हन् ३
तिनियमकारणा
त ३

सि० चं० ह०

ए

अभिभवन्ती करणं
अनुदात्तेति किं
मृमविता ५ =
हस्तादेः किमृ
धिता प्रकर्म
का किंवसिता ५
जिअभिभवे ५
दुदामृदाने दोऽव
खण्डने देडू पाल
ने एषाग्रहणम् ५

योः॥ विला^{सी}प्रलापी॥ प्रसारी॥ प्रमाथी॥ प्रवासी॥ निंदादेर्वुज्ज॥ निंदकः॥ हिंसकः॥
परिहंसकः॥ प^रएवादकः॥ चलनशार्थादकर्मकाद्यः॥ चलनः॥ चुपमं
दायांगतौ॥ चोपनः॥ कपिकिंचिच्चलने॥ कंपनः॥ शब्दशब्दने॥ शब्दनः॥ रि
गितौ॥ ज्योतिषिरंगति॥ रिङ्कुणः॥ अनुदात्तेतो हसादेरकर्मकात्^{यः}॥ वर्तनः॥
रमुक्तीडायां॥ रमनः॥ ज्वादेश्च॥ जुगतौ वेगेच॥ जवनः॥ सरणः॥ गर्हनः॥ क्रोध
नः॥ रोषणः॥ मडिभूषायां हर्षेच॥ मंडनः॥ भूषालंकारे॥ भूषणः॥ ज्यादेरिनिः॥
जयी॥ प्रव्रवी॥ दंरी॥ रुयी॥ दादेरुः॥ दारुः॥ धारुः॥ सेरुः॥ सघसदः॥ कमरः॥ वि
दिभिदिष्टिदेः॥ कुरः॥ विदुरः॥ भिदुरं॥ छिदुरं॥ इणशजिसर्तिभ्यः॥ करटप् इत्व
री॥ नश्चरः॥ जित्वरः॥ सत्वरः॥ गमेर्लोपश्च॥ गत्वरः॥ जागर्त्तैरुक्कैः॥ जागरुकः॥
पड॥ ऊकः॥ यजजपदंशवदेभ्योपड॥ तेभ्यः॥ ऊकः॥ शीले॥ लुक्॥ ऊकेसतियडो
लुक्॥ यायजकः॥ जंजपूकः॥ दंदमूकः॥ वावदूकः॥ भियः॥ कुकुक्कु

चल कंपने २ =
रचराः रुशदे ३
चतुर्वर्तने ४ =
कुधं क्रोधे रुष
रोषे ५

संमरः घमरः अमरः
५ जंजनासमिदोक्
रः मंगुरः भासुरः मे
दुरः पू चजोः कगाविति
जागरुको जागरि २
ता ३

ए

भीरुभीरुकभीलु
काः

धल्लकृ

आचरुचनयोः स
माहारः तस्मात् ५
वागतिगन्धनयोः
वातीति ३ पायुर्गु
दवारभलोपावा
ने इत्युभयो यहा
त्वादुर्मिष्टम् सा
धुस्तदन्तः प्राशुः
शीघ्रम् २

अस्त्रीचादुश्च ५ः स्त्रा
चाप्रेष्णामिष्णविक
त्यनमितमरः

काः भीरुः भीरुकः भीलुकः नमादेरः नम्रः कं प्रः पिड इषड सने स्मेरः
नभूर्वोजसिः क्रियासात्यते ^{जसो कृते} जसं ^{कम का मो} कम्रः ^{हिसायां} हित्वः दीप्रः ^{प्रत्ययः} बिंदुइषुए
तौ निपात्यो वेत्ति तच्छीलो बिंदुः ^{इषु इषा वा} इष्टीषुः स्वपितृषिधवेन जिडः स्वप्रक्
तल्लकृ ^{इषु इषा वा} स्यादेवरः स्यावरः ईश्वरः भास्वरः पैस्वरः कसगतौ कसति
कस्वरः आहतः किर्दिश्वभूते ^{इषु इषा वा} आदंता ददंता जनिगमिनमिभ्यः सासहि
वा वहि वा चलि पापतिभ्यः किप्रत्ययो भूतेशीलेधातोश्च द्वित्वं किर्त्तिड
द्वाच्यः रामः सोमं पयिर्यज्ञे ददिर्गाश्च क्रिरडु तं याजकान् च विराजद्भिः
पौंडरीके महाहि जान् ^{पायुः} जतिः ^{ओषधं} नेमिः ^{जुभिजप्ररूपे लो} जमिः सासहिः कादेरुए कारुः
वातीति वायुः ^{पायुः} जिग्रभिभवे जायुः ^{ओषधं} मिनीतीति मायुः ^{जु} घटप्रास्वादने
त्वादुः साधकः प्राशुः दीर्यतेति दारुः ^{काद} सानुः ^{शित्वरः} जनेर्जुए ^{जु} जानुः ^{को तं} चारुः च
टगतौ चारुः ^{शित्वरः} किंश्रणातीति किंशारुः ^{वृद्धः} ज रामेति जरायुः ^{वृद्धः} त्रोरस्पलः त

दीवी दीप्तो

पिसप्रवयवे आसरीशो

यन्तः ५ तेभ्यः ५
अथोलादयः संज्ञासु
धातुरूपाणि प्रत्ययाश्च
ततः परे कार्यदिश्याद
नूवेधमेतच्छास्त्रमुत्त
दिषु ४॥ करोतीति
इष्टं करणो ४-
मायुः पितृकफः स्त्रे
व्या ३
जंघातुप्रसूता जानुः
अनुवेधद्वयसामर्थ्यात्
गर्भाशयोजरायुः स्त्रा
त् २

सहस्रवक्रमुष्टिः ३ =
 तनुः स्वल्पं तनुविः
 धनुः शस्त्रविशेषः ३
 मनुः किन्नरः ३

सि० चं० रु०

अणशंष्टे अस्मात् ३ =
 प्रत्ययः स्मात् ३ =

वटवेष्टने वटती
 तिवड्डिजसुतः
 कटेवर्षीवरलोडु
 शररायुधकोप
 योः ४ स्वस्वर्षजं ४
 सिधुर्नासरिति वि
 याम् ५ मन्वते इ
 तिमधुः ५

निपात्यते

याप्रायरोभञ्भ
 रलो अस्मान् कुप्र
 त्ययः धातोश्च हि
 त्वं भरतीति वधुः ३

पटगतोऽप्यन्तः रागमप्रहृत्येशदे मनुमानेजनीमाडुर्जावे रभायथाक्रमं घटिना किं धनं इत्यादेशाभवन्ति ६ = ५ =

रंत्यने नवर्षा इति तालुः रुकेवचः कश्च रुकेन गलेन वक्तीति रुक
 वाकुः प्रादेशः प्रियंतेऽस्मिन् मरुः शशुः तैरुः चैरुः तरुः अग
 तौ तैरुः तैनुः धनुशब्दे धनुः मयुः अणुः वटवेष्टने वटुः कंदुः अ
 णाति शरुः स्वरुः त्रपुः असुः वसुः हनुः बंधः मनुः विंदुः स्पंदे संप्र
 सारणं धश्च सिंधः उंदेरिच्छादेः उनसि इंदुः स्कंदेः सलोपश्च कंदुः स
 जेरसुमसलोपश्च रुजुः फलेर्गुक् फलुः पाटेः पटिः पाटयति पटुः
 मनेर्धः मंधः जनैस्तुः जायते जंतुः वलेर्गुक् वलुः नमेर्नाकिः नम्यते
 नेन नाकुः वल्मीकं पुंनपुंसकं नाकुः श्यतेः कुः सवच्च शोतनूकरणे
 शिशुः पाभ्रोर्द्विश्च ययुः वचः व्यधः कुः विधः ह्योहरड् कुरुः
 गुरुः रपव्यक्तायां वाचि रपेरस्पेत् अनिष्टं रपतीति रिपुः अर्ज्ज अर्ज्ज
 ने अर्ज्जिह शिकम्पमिपशिवाधाम् जिपशितुकृधकृ दीर्घहकारश्च

रुक्वाकुर्मरुवे
 त्रिकोशान्तरमृक
 कवाकुस्तात्र चैड
 इत्यमरः १ =
 मरुर्निर्जलदेशः २
 शोते इति शोपुरज
 गरः २ तत्सर्वसः
 चरन्ति न स यन्ति
 देवाः मुमिति च गुरु
 रणा कल्पम् २ =
 अस्पतिश्चिपति श
 रीरमित्यसुः प्राणाः ४
 रुजुर्वक्त्रे कदेशः ४
 मनुर्मन्त्रायां भुवादि
 श्वविदुर्विद्वान् ४ =

स्याह लीरश्च नाकुश्च
 वल्मीकं पुंनपुंसकं =
 स मन्वपवदित्वम् ४ =
 संप्रसारणं च ३
 विरहितं विध्यते
 इति विधुश्च ३ =

चान्मादे १० रुः

गुणो
लघिभोजननिवृत्तौचावं
हिकृष्टौ

परंश्रुणातीति ह
मन्दिवाशिमयिचतिचेंक
किम्यउरप्रत्ययः स्यात्
मदिल्लत्पादो
मंथादेरुः ४
वाजिशला

महुरादयश्च उरतन्ता
निपात्यनेमाघतेगुक्
मज्जोमत्स्यनेदः ३
कोकतेवीकुक् २
अवरंशरांमहपूजायाम्
अविषइतिराजासमुद्र
श्चमहिषोमहान्दित्यात्
ईप्रमहिषीराजपत्नी

अर्जयतिगुणान् रुजुः । सर्वाङ्गप्रविशेषेणपश्यतीतिपशुः । कंतुः । असुरो
अंधः । पशिगतिशासनयोः पांशुः ^{ताछलो} ^{उने} बाधतेवाहः । प्रथिमदिभ्रस्त्रांसंप्रसा
रणं सलोपश्च ^{मादेरुः} दृष्टुः ^{गती} मृदुः ^{रुगलोः} न्यंकादेः कुः ^{रुगलोः} न्यंकुः । अज्जतितपसा । नृपुः । लं
घिवं ह्योर्नलोपश्च । लघः । बालमूललघ्वंगुलीनांबालमपरः । रघः । बहुः
कर्मोतेर्नलोपश्च ^{कर्मप्रत्ययः सन्निध्यः} ऊरुः । महतिहृत्विश्च । उरुमहत । आडपरयोः त्वनि
मृम्याडि च ^{हिंसायां} ^{कुः} प्राविनतीत्यावुः ^{डित} ^{उगती} परशुः । डोश्चडुः । शतधाद्रवतीति । शतदुः
मगध्यादयोनिपात्याः ^{रुनेकप्रत्ययान्ताः निपात्यन्ते} मगयातीति । मगयुः ^{माधः} शंकुः ^{मंथविलोडनेचतन्ता} नीलंगुः ^व मंथादेरु
रः ^{मदीहर्षे} मंदुरा ^{है} मथ्यतेरपवोपस्यामथुरा ^{ते} चततेचतुरः ^{रुगागमः} अंकुरः ^{बंधबंधने} मज्जुरादयो
निपात्याः ^{असेसरने} माघतीतिमंजुरः ^{आतिअसुरपरसंग} कर्ववरणे ^{मोमुसेरव} कर्वुरः ^{असुर} बंधुरः ^{असुर} बंधरः ^{असुर} कुकआ
दाने ^{असुर} कुकुरः ^{असुर} कुकुरः ^{असुर} असुरः ^{असुर} मसी ^{असुर} मसुरः ^{असुर} शावशौराशौ ^{असुर} शुद्रति ^{असुर} अम्वर्ध
असुरः ^{असुर} अविमह्योरपद् ^{असुर} अविषः ^{असुर} महिषः ^{असुर} अमेदीर्घः ^{असुर} अमिषं ^{असुर} रुहेवृ

पतिपत्योः प्रक्तः प्वशुः श्वसुरस्तपितातपोः मसुरा मसुरात्रीहिप्रमेदेपरापयोषिति २ अमिषं त्वस्त्रियां मांसे तस्यास्याज्ञोपवस्तनि १

ईर्तुन्धातोरेवमह
तिवाच्चेकुः स्यात्धा
तोर्नुलोपरस्वोच ५

नियतमंचनीति ३
कवर्गदेशः ३

नपनेदः ४

खनखनने ५
नीरतीः अगिर्माताविन्यस्मा
शतलजनदी तकुः नेदी

कमिजंतवः ७ शंकुर्नी
शंकतेः स्यात् कीलश
अंकपदे लरुणे च

रुहेविवर्तविशेषेचक
वुरश्चोत्तरक्षसोः ३

अम्वर्धे पशो २
वधाते ऊरोरो वंधुरवं
धुरोस्याता नमसुन्दरयो
स्त्रिषु ३ इतिरंतिदेवः
माकमरा ने अस्माड
इचूनलोपरचमकुरो
दपराः ३

रत्नविरखदिराः निः २
कुट्टकौटिल्येकमु
कान्तौऽप्राप्तादिलः
पश्चान्तादेशः ५

हिः। रौ। शिषः। किल शैत्ये। किलेर्बुक्। किल्विषं। मद्यादेः। किरः। मदिग

॥ मुदिरः ॥ मंदिरं ॥ तिमिरं ॥ मिहिरः ॥ रुचिरं ॥ रुधिरं ॥ वधिरः ॥ सुधिरः ॥ अजिराट्

[illegible]

महपूजायां॥महिला॥कोकिला॥कुंदिलः॥कर्मिकपिलः॥मथ्यतेरप
वोःत्रमथिला॥कुवेराद्योनिपात्याः॥कुवेरः॥कह्वरलेकपोतः॥

^{जातीति भाष्ये} भातेऽवतुः॥ ^{भवान्} भवान्॥ ^{किशोरदयः} किशोरदयः॥ ^{किं शृणातीति} किं शृणातीति॥ ^{किशोरः} किशोरः॥ ^{कठक} कठक॥
^{पुजिर्वने} पुजिर्वने॥ ^{कठोरः} कठोरः॥ ^{चक्र} चक्र॥ ^{चकीरः} चकीरः॥ ^{कपि} कपि॥ ^{कपोलः} कपोलः॥ ^{पटोलः} पटोलः॥ ^{मीनातेरु} मीनातेरु॥

रः॥ मयूरः॥ स्पंदेः॥ सप्रसारणं॥ सिंदूरं॥ स्यादे॥ स्तुः॥ सिनोति॥ सेतुः॥ तत्तुः॥ म
स्तुः॥ शक्तुः॥ धातुः॥ क्रोष्टा॥ अर्त्तस्तुक्॥ र्तुः॥ संतुः॥ जंतुः॥ चापः॥ किः॥
॥ केतुः॥ वस्तुः॥ आगारेणित्॥ वास्तुः॥ रुमः॥ कतुः॥ क्रंतुः॥ जीवैरात्

उपधायादित्वं रलो
 पश्च प्रत्ययरेकस्य ल
 त्वम् इ = स्यात्साधो
 णिलोपः स्थिरं निस्त्वं
 लें ३
 अस्मादो न प्रत्ययः पश्च
 क्तिभ्यर्वस्य शृणाते णि
 लोपः किमो न्यलोपाः
 किशोरः अश्वसावः ५
 कपि षडिभ्यामो लच्
 कपीतिति दृशा न्नलोपः
 तनोति ३ ॥ १ ॥
 धिन्बन्धने ३
 स्तुः स्त्री पुष्पकालयो
 डारुक् करलोक नोः
 कित्वा ३ गुणा भावः

मरुते चने सच्यते इति सक्तुः २ वसन्निवासे १

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

दत्तउपशमे १२ मुकी जायाम् १ खनु अवहारतो १ प्रमृगत्यादिषु १ कवर्गदिभ्यः ३ कित्त्वात् गुड् अत्यन्तेशदे २ स्यादेतल्लु २

तमिविशिविडिम
ति कुलिकपिपलि
वंचिभ्यः कालमत्ययः
३=

सि० चं० क०

पतंमस्मिन्नधर्मे
लोतिपातालम् ३
१२

तमुकाशासम् ४
विशप्रवेशने ४
विड आकोशो ४=

अहिंसायां अस्माक
रुसु तनुद्व
भजोग कित्तु तस्यनुद
एवनेमुखमनेन ४
मुदहर्ष
दरद्वयकलेयोः ४
हरणतेः सुकरुस्वर

सोमः होमः २
सोमः संघातः सोम
स्वः होमो घंता
वाहूतिः २=

उः ^{दंडः} ^{रंडः} ^{विंडः} ^{मंडः} ^{अंडः} ^{गंडः} ^{चंडः} ^{कवर्गदिभ्यः} ^{किच्च} ^{पुपुरीवो}
^{सर्गे} ^{मुंडः} ^{कुण्डः} ^{काण्डः} ^{पुणभ्रमणो} ^{पुण्डः} ^{स्यादेतलः} ^{स्यालं} ^{स्या}
^{ली} ^{पतिचंडिभ्यामालज} ^{पातालं} ^{चंडिकोपे} ^{चंडालः} ^{तमादिभ्यः} ^{कालः}
^{तमालः} ^{विशालः} ^{विंडालः} ^{विंडमैदने} ^{मणालं} ^{मणहिंसायां} ^{कुलालः} ^क
^{पालं} ^{पलीलं} ^{पतादिभ्योऽङ्गः} ^{पतंगः} ^{तरंगः} ^{लवंगं} ^{विडादेः} ^{कित्} ^{विडा}
^{तौ} ^{विडंगः} ^{मदंगः} ^{गमादेर्गः} ^{गंगा} ^{छागः} ^{खडीनेदने} ^{खड्गः} ^{भंगादयः} ^भ
^न ^{भंगः} ^{अग} ^{शार्ङ्गः} ^{पूगः} ^{मुद्गः} ^{शरदादयोः} ^{दिप्रत्ययांताः} ^{शृ} ^{शरत्} ^ह
^{णाते} ^{दरत्} ^{दृषत्} ^{त्यजेः} ^{तद} ^{तनेः} ^{तद्रयजेः} ^{यद्} ^{इण} ^{एतत्} ^{जिय} ^{पु}
^{कद्रुत्वः} ^{जिषक्} ^{पुष्पसिभ्यामदिक} ^{पुषसौत्रेः} ^{पुष्पदू} ^{प्रस्मद} ^{स्त्वादेर्मः}
^{लोमः} ^{धर्मः} ^{दौमं} ^{आमः} ^{पामः} ^{वामः} ^{यामः} ^{यत्तनेमः} ^{पद्यं} ^{जिह्वाद}
^{यः} ^{हाक्} ^{जिह्वः} ^{प्रसुप्रदने} ^{ग्रामः} ^{सिमः} ^{शुष्मं} ^{श्वेङ्गतौ} ^{श्यामः} ^{धूमः}

भादीसोभामः
आदित्यः २
जिलकुटिलमन्दो
सप्रत्ययवहित्वा
लोपमवद्वम् १३
ग्रसेराच
अतोमः धा
लोराकारएव
विजवंधने शुष शोषलो
सिमः सर्व
नामगरो
सीअप्रापतो २ धृक्केपने

बुधने २
छिद्यतेयसार्धमि
निष्ठागः ६=

होररीभ्यो कित् ६
अणानेशशकुनी
नाचोगराप्रत्ययः
ज्यजितनियजिभ्यो
उत् अदिप्रत्ययः ४
तस्यनुदशाङ्ग ५
वामः शोभनहु ७
योः वामः प्रहरः २

१२

अधिरुचिनिजां कुंश्च
हन्तेहि च निजाः सुते
दः

अवजित्येके पृथ्वी
पृथिवी पृथ्वी इति श
यात्विः २
गुरुश्रुत्वा इडागमः
लिह्या स्वादने लकार
स्मजकारः गुणाभावः
गिरत्यनपायीवा
प्रतिदीप्यतीति प्र
तिदिवा दिवसः ४
इत्युगादिषु प्रथ
मः पादः ५ =
हस्यघः अत्रुगाग
मश्चमघवा इहः
कुयनिष्कवे ३ ४
मेशष्टे गाथा २

तत्पुत्रमतरणयोः
रिचिपुत्रे चने धनम्
निवानागमयोस्ती
धमविजुष्टेनलेगुते

इन्द्रोऽग्निर्गतिरुद्योः उभसेचने ह

^{रुचिदी लो} युगं ^{हन् हिंसा} रुक्मं ^{जिनी मये} तिगं ^{चेचने} हनहिमं ^{गुसप्रदने} नीमः ^{प्रथमरूपाने} नीषाः ^{विन्नातनी} घृहरणदिसोः ^{विशप्रवेशने} घर्मः ^{निपासने} प्रसेः ^{कन} प्रीमाः
^{निपासने} प्रथेः ^{कन} धिवः ^{कन} संप्रसारणं ^{कन} पृथिवी ^{कन} अश्वादेः ^{कन} कः ^{कन} अश्वः ^{कन} खटकाहायां ^{कन} खडा
^{कन} विश्वः ^{कन} सर्वादिरयं ^{कन} स्वादेर्वः ^{कन} सतमनेन विश्वमिति ^{कन} सर्वः ^{कन} गर्वः ^{कन} शर्वः ^{कन} प्रीवा
^{कन} यः ^{कन} प्रीवा ^{कन} लिहं सनया निह्या ^{कन} द्यादेनुकं ^{कन} पुवा ^{कन} वृषा ^{कन} तक्षा ^{कन} राजा ^{कन} धविगतौ ^{कन} ध
^{कन} न्या ^{कन} प्रतिदिवा ^{कन} षपसमवाये ^{कन} सप्पसं ^{कन} यां ^{कन} बुहं ^{कन} सप्त ^{कन} अष्टन ^{कन} नमिजहातेः ^{कन} अहः
^{कन} द्यादयः ^{कन} श्वयति ^{कन} श्वा ^{कन} उह्रा ^{कन} पूष ^{कन} वृहो ^{कन} पूषा ^{कन} श्रिहगतौ ^{कन} वेहते ^{कन} स्त्रीहा ^{कन} मुखस्य
^{कन} स्मिन्नाहते ^{कन} मर्ही ^{कन} मज्जत्सस्थिषु ^{कन} मज्जा ^{कन} अर्थपूर्वोमाइ ^{कन} अर्थमा ^{कन} मातर्यंत
^{कन} रिहं श्वयति ^{कन} मातरि श्वा ^{कन} महपूजायां ^{कन} मयवा ^{कन} रुहन् एणुः ^{कन} करेणुः ^{कन} हरेणुः
^{कन} कुषादेः ^{कन} वस्यः ^{कन} कुहं ^{कन} रथः ^{कन} कासदीप्तौ ^{कन} काहं ^{कन} अवभथः ^{कन} उषादे ^{कन} स्यः ^{कन} को
^{कन} हः ^{कन} ओहः ^{कन} गाथा ^{कन} अर्थः ^{कन} शोथः ^{कन} सत्तैर्लित ^{कन} सार्थः ^{कन} निशीयादयः ^{कन} निशीथः
^{कन} तीर्थः ^{कन} रिक्थं ^{कन} सिक्थं ^{कन} एहं ^{कन} गथं ^{कन} श्रथं ^{कन} पुइ ^{कन} प्रोथः ^{कन} स्फायोदेरकु ^{कन} स्फारं

सगतो अर्थः २ अगतौ रघुकीर्णयो ३ अंगस्य अङ्गागः ४ सगतो सार्थविराजसमहस्यात् २ शीघ्रस्वमेति पूर्वः नितरं शोतेः
विचिरसौरलो १ एषु सेचने २ गुहरीयोसर्ग ३ उमिप्रलो १ पुङ्गुगतौ १ =

द्यधातोर्मगुराश्च
निपात्यते
ग्रसते निपातो यम्
मेतुं बोधे प कुं बोधाः
अशङ्क्यासो १
सौकार्ये केलिमः
मिंदेलिमकाष्टम्
पंचेलिमा मायाः २

इदितो नुमर्
अशङ्क्यासो ५ =
कनप्रत्यये परे ५
ओहाकृपागे
आतो लोपः ५
लीहा कुक्षिवा
धिः ६
करं रार्जजयोवा
यामिति हेमः ४ =

पापाने गावः पितंति
यस्मिन् सः लोवीधः २
स्मिन् २ =
यस्य लोवीधः १

तीर्त्तिगतिमाप्तिप्रनन
को सप्तनखादनेषु
२

सि० चं० क०

अनेवीवीरा। म२
अर्द्धगती आर्द्धनित
चनेदसा १३ त्र ३८

अनुअनिकांक्षायां

वप्रआकारः ६
वजगती ६
शेडगती स्वेपशयेह
अहरतो २

रंजरागेरंजयती
ति४ = हुकी अ३
मविनिमये कधि
कः केता ३

अजेरज्जवीजाववा
धनार्थे २

दहं चानुर्ये दक्षिणा १

तंचगतौ। तक्रं। वंचवक्रं। शक्रः। छिप्रः। रुद्रः। चंद्रः। उंदी। उंद्रः। श्वितः। श्वि
त्रं। वृत्रः। वीरः। नीरं। छिद्रं। सुत्रः। मुत्रं। अमितमोदीर्घः। अम्रः। ताम्रं। नि
द्रादयः। णिद्रि। निद्रा। अर्ह। प्राहं। मुचं। म्रुद्रः। दुःखेनयते। इरं। कृतीछेद
ने। रुछं। कुडशहे। क्रुरः। रोदयतीति। रुद्रः। जीरः। स्वादेः कः। सुरः। सरः। धी
रः। गध्रः। म्ररादयः। मुसौत्रः। म्ररः। सि। सीरं। वि। चीरं। वाविंधेः। वीधं। रुहि
वहं। वप्रः। इंद्रः। अग्रं। वचं। दुवप्। विप्रः। उचंसमवाये। उग्रः। जिनी। जैरी
मुचगतौ। मुक्रः। मुल्लः। गुडः। गौरः। इण। इरा। माला। कुं। शिल्पिसंज्ञयोः॥
रंजकः। पंचमकणे। चषकं। कुहविस्मापने। कुहकं। कृतकं। मेषकः। कि
पइकः। क्रयिकः। श्यास्ताहनादिभ्यः। इनः। श्येनः। स्येनः। हरिणः। वजादेः
कित्। वजीवर्जने। वजिनं। अजेर्भिन्। अजिनं। दो। दिनं। द्रविणं। दहृष्ट
होशीप्रार्थेच। दक्षिणः। अर्त्तः। किदिर्व। इरणं। वेपितुहोईस्वप्न। हुवे

दुगतौ २

अमृगत्यादिषु
तमुकांक्षायां २

कृते श्लेषच ३

जगतौ ईकारश्चा
न्नादेशः ४ = ॥

विप्रवः इंधीदी
शोवीधं विमलं ५

पक्षे लः मेली ६

जोरात्वात् डीष ६

इलो गृणा भावः ५

इरा मधे च वारिलि

कृतछेदने

शिल्पिनिअनिधे

ये सत्ता योग प्रमाना

कः स्यात् ५

कठारे कुडिदाहे

कठिना तलिनं कुडिनर

नलिंगधो नलिना

१३

कठरुजीवने

रस-आस्वादने रस
त्यास्वादयतीति र
सना ५ =

रुचदीप्तौ ६ रोदनः ६

अतृप्त्ययान्तानि
पात्यन्ते ५ =

विपूर्वोऽन्तेष्टि
लोपः ४ नमापो
त्रोदोहिअश्च ३ =
आजतेर्जलोपः

आतो २ =
सूपपद-असुक्षे
परोऽत्यस्मात् ३

^{रुचश्च} ^{रुहायद्वौ तुहि-अर्दने}
 एकंपने। ^{वि}पिनं। ^{तु}हिनं। ^{तल}प्रतिष्ठायां। ^{तलि}पुलिभ्यांच। ^{तलि}नं। ^{पुलि}नं
 पुलमहत्वे। ^{रुहेः}। ^{रोहिणः}। ^{आप्नोतेः}किप्ररुत्वश्च॥ ^{आपः}। ^{अद्रिः}। ^{मानु}
^{दिभ्यां}डौ। ^{स्योः}। ^{नुद}। ^{नोः}। ^{रातेर्दे}। ^{राः}। ^{रायो}। ^{गमेर्डो}। ^{गोः}। ^{अमे}। ^{इः}। ^{भ्रः}। ^{दमे}
^{डोस}। ^{दोः}। ^{दोषो}। ^{पणोरज}। ^{आदेर्वः}। ^{वणिक}। ^{अशोरसादेशो}पुःप्रत्ययः। ^र
^{सना}। ^{उंदर्नलोपः}। ^{ओदनः}॥ ^{गमेर्गदेशः}॥ ^{गगनं}। ^{अत्येभ्यो}पिपुः। ^{स्येदनः}
^{तैचनौरंजिकोः}क्युः। ^{रजनं}। ^{रु}। ^{किरणः}॥ ^{धवेर्धिषू}। ^{धिषणा}। ^{धान्}॥
^{निधनं}। ^{एषदादयः}॥ ^{एषुसेचने}। ^{एषंति}। ^{एषत}। ^{वंहत}। ^{महत्}। ^{जगत}।
^{विपूर्वः}हन्। ^{विहत्}। ^{नष्टनेष्ट्वष्ट}होत्पोत्भ्रात्जामात्पितृदुहितृरुत्
^{एते}निपात्यंतेतप्रत्ययांताः। ^{नपत्यनेनेति}। ^{नेषा}। ^{नी}। ^{नेष्टा}। ^{त्विष}। ^{त्वष्टा}। ^{हो}
^{ता}। ^{पोता}। ^{भ्रात}। ^{भ्राता}। ^{जायांमाति}। ^{जामाता}। ^{माता}। ^{पातीति}। ^{पिता}॥ ^{दुहि}
^{ता}। ^{रुदभरुणे}। ^{रुता}। ^{सावसेरुः}॥ ^{असु}। ^{स्वसा}। ^{प्रतेर्वृद्धिः}। ^{प्राता}। ^{नजिनं}

लेहर्षसये २
अनुअनवस्थाने ३

स्यहप्रश्नवलो ५

त्रिधमाप्रागल्भेधलो
ति ६
वंहतीति ५

मातृ
नयतेषुकच ३

पातेराकास्येच १२
निपातनात् २ =
रुहप्रराले इदं
राभावश्च नि
पात्य २

दुर्गादि समस्तैः कृता
 यामपि सेवायां न न
 रतीति न न न्यातु
 स्वसापत्न्यरित्यमरः

सि. चं. क.

अग्नेर्वीतिः २
 रंजरागे अनिप्रत्य
 यः नलो १४ पोपि ३

गुप्तदीप्तो ४ =

इरागता वित्तस्य
 त्रै उ। स्रुति चो ह
 दिः आयादेशः ५
 निघट्टरस्य जगलः ६
 जभः सूर्यः ७ भः
 रुद्रः ५ लस्यते ३ ने
 नेतिलं हं रं नापि ४

कृतेः सप्रत्ययः ३
 यागतिनिवृत्ता वित्त
 स्योत्वे प्रत्ययस्य रात्वे
 च स्य रात्वे न वेरमनु
 श्च शर्ष १ कुज्जोषः
 दीर्घश्च १

देः न नंदति न नंदा न नंदेत्येके दिवे रुः देवा देवरो नयतेर्दित नानरो
 अर्त्थादेरनिः अरणिः सरणिः धरणिः धमनिः अशनिः अवनिः त
 रणिः रंजनिः अर्चादेरिस् अर्चिः शुचशोके शोचिः हविः रोचिः स
 पिः एकतेरादेर्जः ज्योतिः जनादेरुस् जनुः अरुः परुः वपुः पनुः ए
 तेर्णित प्रायुः धीवरादयः स्वरप्रत्ययांताः दुधान् धीवरः शर्वरी निष
 ह्रः पीवरः इणादेर्नक इनः जिनः दीनः कंसः वंधेर्वधवुधौ च व
 ध्रः वुध्रः धादेर्नः धाना ए परं वस्त्रः श्रोणः लक्ष्म दर्शनां कनयोः
 लक्ष्म नस्य अट् मटो लक्ष्मणं लक्ष्मणः रास शष्टे रास्नादयः रास्ना शास्ना
 स्य रा वीणा कृती कृत्स्नं तिज तीक्ष्णं श्लिष श्लक्ष्णं मनादेर्पुः मनुः
 दसुः जसुः मडः सुक् मसुः सत्तेरघपूः सरयूः सरपूः पादेः पः पापं
 न्यादेः कित नीपः सपः कुड शष्टे कूपः शिल्पादयः शील शिल्पं

लीज्वापरो २ सुत्रे निषेव स्रुजो न न स्रुपवो १

निपात्याः पप्रत्ययान्ताः समाधौ १

रुगतौ सगत्तौ ध
 अधरतो अशभो
 जने अवस्तरा
 नृ जवनतरायाः
 रुतानादनयोः रु
 चिदीमावभिप्री
 नौचस् प्रगतौ ३
 जनीप्रादुर्भावे रुग
 तौ एपालने दुवश्
 वीजतनुसंताने पज
 देव रंजादि ४ ४
 श्रु हिंसायो ५ =
 मरु विशरणादौ
 निष वीदस्मात्सरः ५
 रुम विलेपने अस्मा
 हर्तो वाचेन क ह
 इत्युणादिषु हि
 तीयः पादः २
 श्लिषे रचोपधायाः ३
 अप्रूप्रयुप्रत्ययोस्तः २
 पातिरक्ष त्यात्मानमि
 ति पापम् १४

चर्च २
 शर्वमिति वाहुलकाऽ
 त्वेपरेश्वस्तोऽनंस्त
 र्चमस्त्रिषाम् १-
 यनुदीतरिविकानेभा
 नूराश्मिदिवाकरो २-

॥ शागतिनिवृत्तौ ॥
 रीतिरेषणयोः ३॥
 एकेमुख्यान्पकेवला
 नेकोमणूकमेवयो
 रिति विष्णुः ४-

पर्जन्यः शक्रमेघयोः
 अमृगत्यादिपुः ३-

हिंसायां शब्दवालात्तुलो लोडने अश्रुपातः रूपं स्वभावैर्लोप्ये
 शसु शष्प वाध वाष्प रु रूपं मृ सृ ^{सूर्यः} सृ ^{पात्रे} सनादेर्ज्यतादिभुः ^{उजः} सनयितुः
 गदयितुः ॥ दामाभ्यां नुः ^{दाता} दानुः ^{सूर्यः} भानुः ^{पात्रे} धेदुः ^{विषलयात्रो} धेनुः ^{तदानेर्षी अर्चये} सुवः कित् ^{पात्रे} सनुः ^{उजः} स्या
 रीभ्यां एः ^{गती} स्याएः ⁼ रेणुः ^{नि} विषेः कित् ^{नव} विष्णुः ^{केशये} आदेः कः ⁼ कर्कः ^{पात्रे} राका ^{विष्णुतागे} अर्कः
 कलसंख्याने कल्कः ^{गती} इण ⁼ एकः ^{नि} नेकः ^{नव} काकः ^{केशये} पाकः ⁼ हाक् ^{पात्रे} निहाका
 षड् नौ सदेर्डित् ^{गती} निष्कः ⁼ शकेः ^{नव} ननं नंतं नंति ननिप्रत्ययाः ॥ शकुनः ^{केशये} शकुं
 तः ^{पात्रे} शकुंति ^{विष्णुतागे} शकुनिः ⁼ हस्याभ्यामितः ^{गती} हरितः ⁼ श्वेतः ^{नव} सहेरस्यलोवा ^{केशये} रोहि
 तः ^{पात्रे} लोहितः ^{विष्णुतागे} आदेरापः ⁼ अवापः ^{गती} एहायापः ⁼ एज ^{नव} एण्यः ^{केशये} वरेण्यः ^{पात्रे} अ
 र्हेरण्यः ^{विष्णुतागे} अरण्यः ⁼ एषुसेचने ^{गती} पस्पजः ⁼ पर्जन्यः ^{नव} वदेरापः ^{केशये} वदान्यः ^{पात्रे} अ
 मादेरत्र ^{विष्णुतागे} अमत्रं ⁼ नरुंगतौ ^{गती} नरुत्रं ⁼ कलत्रं ^{नव} पतत्रं ^{केशये} वरत्रा ^{पात्रे} आदेरतः ⁼ भरतः
 पर्वपूरणे ^{विष्णुतागे} पर्वतः ⁼ एषिरंजिभ्यां कित् ^{गती} एषतः ⁼ रजतं ^{नव} शपादेराथः ^{केशये} शपथः ^{पात्रे}
 शमथः ^{विष्णुतागे} दमथः ⁼ अवसथः ^{गती} संवसथः ⁼ रमादेरसः ^{नव} रजसः ^{केशये} वेज ^{पात्रे} आत्वाभा

स्तनगददेवशब्दे
 स्तनयितुर्वलाहकः
 धेदुः धेनुस्स्यान्नव ॥
 सृत्तिकेत्यमरः २ ॥
 ज्वालिप्रसवे अर्का
 अस्यासचकित् २=
 कर्कधवलचोटक ३
 निहाकागो धिकासमे
 एते चत्वारस्तुः ५

श्वेतः गती ६
 वदान्यस्यागिवाग्निनो

शशआक्रोशे २
 रभसोवेगहर्षयोः १

कलमः करिशावकं
सि.चं.हं

१५

कपाटमरंतुल्ये ४-
हेमन्तः शिशिरोऽधि
याम् ४ अंगारोला
तडल्मु कमित्यमरः
कडारः कपिलः पिंग
शृङ्गिणायां नृपगुक्
रुत्तश्चर्द्ध तयारकु
हिन्निहिमकासारस्
रलीसरः ५-
विटः वाकुक्चर
विशप्रवेशनेविष्ट
पंतुवन्नंजगत् ४
कृत्तिमिदिसहिभ्यः
किन् ३ असुक्षेपके
संजसंगे २

वस्तु वेतसः दिवः कित् दिवसः कादेरभः हुं करभः शृ शरभः क
लभः गर्दशष्टे गर्दभः रुषिगतौ रुषिवृषिभ्यां कित् रुषभः वृषभः रा
सभः बल्लग्राष्टादने बल्लभः विशादेरंतः वेशंतः वसंतः जयंतः हतेर्हि
मुट्च हेमंतः अर्त्यादेरः अरं भ्रमरः चमरः देवरः वासशष्टे वास
रः कुवः कित् कुवरः अग्यादेरारः अंगारः मंदारः गडसेचने गडेः क
डः कडारः अंगारादयः शृ अंगारः मंगारः मज्ज माज्जारः कम् कुमा
रः तुषारः कासारः सत्तैरपः पुक् सधपः विटपादयः विटशष्टे विट
पः विष्टपं कुणशष्टे कुणपं वल्ल उउपं उलपं वृतादेस्तिकः वर्तिका
कृत कृत्तिका इष्यशिभ्यांतकः इष्टका अष्टका वीपतिभ्यांतनः वे
तनं पत्तनं अर्त्यादेर्मः अर्मः हर्दर्मः गृ गभ्रः इणः कित् इभः अ
सिसंजिभ्यां मिथः अस्थि सविथि शुषादेः किसः शुद्धिः कुद्धिः अशु

शुषशोमरो शुद्धिर्वातः कुवनिक्करो

शलचलने शलभः
१ कलशालसंवरण
योः १
करसुः करभोवहिः

रुगतौ भ्रमुचलने
चमुअदने दिवुक्की
यां कुं विग्राष्टादने
अगिगतौ मदिस्तुतिने
दमदस्वप्रकांतिगति
बु ४ मंदारः पारिजात
कः ५ विटपादयः
कपप्रत्ययान्ताः ५
वर्तिकाशकुनोप्राचो
वीगत्यादिषु पत्त
पत्तने ३ इष्यतीत्य
महशिष्टः २
इभस्तंवेरमुपेयी
त्यमरः २

१५

लक्ष्मिपुष्पपापा
नीति २ अश्वत्थो

इत्युत्तरादौ तृतीयः
पादः ३

सलक्ष्मीसम्पत्ति
शोभयोः २

अंजुअलिच ३
अतेरिथिन ३
अचप्रत्ययः ४

यत्नपतने अस्या
दिनिःचरन्त्या
देशः ६

दूषीकाने त्रयोम
तम् ४ = अन
प्राणनेहमतुष्टो
आभ्या ईकस्यात्
रुविक्षेपे करीषो
स्त्रीपुष्कजोमये
स्थितिं सायाशिरी
षो हृष्टने ६ २

अहिः इषेः कसुः इरुः अविहस्तं त्रिभ्यः ईः अवीः तरीः स्तरीः धूमः
तंत्रीः लक्ष्मीर्मुद्वच लक्ष्मीः वातप्रम्यादयः वातप्रमीः प्रप्रीः स्त्यादयः रुः
स्त्रीः अजः अंजलिः मदी मस्यः अत् अतिथिः अगि अंगुलिः कौतेः
कवचं पु पवासः रुश रुशानुः स्वादेः करु शर्करा पुषः कित् पुष्करं
गमेरिनिः गमिष्यति गमी परमेस्यः कित् परमेष्टी मंथश्नः कित् मंथा
मंथानौ पतस्यच पंथा पंथानौ बलाकादयः बलाका पताका ख
जमंथने खजाका पन पिनाका पिनाकः तडः प्राघाते तडाकः इषेरीकः
इषीका अनिहृषिभ्यां कित् अनीकं हृषतुष्टो हृषीकं अलीकादयः
अलीरूपणादौ अलीकं बलीकं पुण्णमुभकर्मणि पुंडरीकं इषीका
कादेरीषः करीषः त तरीषः आदेः कीषः शिरीषः पु पुरीषं अर्जं अर्जः
रुजीषं अविशब्दे अंवरीषो निपात्यः अंवरीषः कादेरीरः करीरः मृ
रुजीषं पिष्टपचनं १ अविशब्दे अस्पस्तडागमश्च १ रुविक्षेपे १

अवरक्षणादौ अवी
नीरीरजस्वला १ =
मासाने धातोरी प्रत्य
यः आतो धातो नीपः २

याप्रापणे पापाने
आभ्यामिः कित्सा
त् द्वित्वं च धातोः २

योमपुष्करममरं ४

आकप्रत्ययान्ताः नि
पात्यन्ते ६

हृषीकं विषये द्विपम
इषगता वित्यस्मादि
रास्पडः प्रत्ययस्य
स्तडागमश्च पुण्ड
रीकं सितो भोजे ३
अर्जं अर्जने अस्प
स्तजादेशः २ =

मृहिलायां शीर्षतेऽ
निशरीरम्
एते प्रत्ययाः चत्वारः

सि० चं० क०
शीलं स्वभावे सधृतेः
१६

मणते वर्षा कालेऽ
अशूऽ व्यासावस्यर
शादेशः ५-
वह प्रापतो श्रिभूले
वायां सुमिश्रणे कु
तो न्ने हर्मस ये द॥

सूः प्राणिप्रसवेऽ

गमृगतो ईरप्रत्ययः
भकारोन्तादेशश्च
पक्षे मुम्च २

गमृहनेत्युपजायालोपः वशकांताविन्यस्यादीरः संप्रसारणे च १

शरीरं गभीरादयः गमृ गभीरः गंभीरः वशः उशीरं घत्तः क्षीरं शीडोक्षः
कलक बलबलन्वालाः शीधः शीलं शेवालः शेवालः शेवालं
शेपालं उलूकादयः बलः उलूकः शम् शम्बूकः शलः शालूकः मेडि
मेडूकः नियोमिः नेमिः अर्तेरुः कर्मिः भुवः कित् भूमिः आश्रोते श
च रश्मिः स्वादेर्निः कित् सणिः वृस्मिः अंगेर्नलोपः अप्रिः बहर्निः व
रिः श्रोणिः योनिः डोणिः श्रानिः घण्यादयः घणिः सृष्टिः एषु पा
र्शिः पातेर्डतिः पतिः शकेरुत् शकृत् हंतेरतिरंहच हंति दुरितमन
या अंहतिः सडादेः क्रिः सरः भरिः अदिः रादेः त्रिः रात्रिः शत्रिः
अन्निः पन्निः पतेरत्रिः पतत्रिः मर्डूचिः मरीचिः वेनोडित् वीचिः
पुरः कुषः पुरः अग्रगमने पुरुषः हुनहिकलिभ्यः नुषः परुषं नहुषः
कलुषं पीयेरूषः पीयइतिसौत्रः पीयूषं मत्तेर्नुमचं मंजूषा गडेः

कलुषं हजिनेनोघइत्यमरः पीरुषममत्तं सुधा सलोपः १

शमृशमेः ऊकप्रत्यये
वुगागमश्च ३
अर्तेरकारस्य ऊकृति
प्रत्यये रुक् ष भवन्ति
देः भूता न्यस्यामि
ति भूमिः एषिषी
चणरुरणदीप्तोः ६
एषु सेचने एवेर्द्विः

एपालनरुरणयोः
राहवंधने कलश
इ संख्या नयोः २-

१६

गउसेचने

गडि वदनै करेशे
शक्ति न तप्यः १=

कुपकोधे अस्माकिं
वकारश्चा न्यादेशे
विकल्पेन तलुवायः
कुविन्दः स्थात् ३=

वज्रोः कजो धिति परेभि
प्रिते सति
वध्ने रश्मि क मां सत्पात्
लागेरिदो कुस
लेखने

विबुत नुसलाने अ
स्माच्चदुः देहत्वे च स
चीत स्त्री वनं प्रयेदी
स्तवकः पुष्पगुहः

डुमि अ प्रशे परो
जनी प्रादुर्भाविका
रस्यत कारः ३=
कुसले वरो अस्मा
हुन उमर्द दत्त
ते प्रत्ययाः २=

मंडुषः शकादेरटः शकटः ककिगतौ कंकटः कैरटः कलिकर्छोर
मः कलमः कर्क कुसितशब्दे कर्हमः पुल्यादेः किमटः पुलिंदः कुपेवी
वचैः कुपिंदः कुविंदः नैषं जेर्घथिः नितरां सजंति वाणाः अस्मिन् निषं
घथिः सर्हैर्लित सारथिः त्वर्जीदेरूरः त्वर्ज्यमथने त्वर्जरः कर्पूरः व
ल्लूरं लंगोर्दृष्टिः लांगलं कुसलः कुवश्चट दीर्घश्च कूची सिवेष्टेरुव
सची शमेवः शंवः उल्वादयः उचसमवाये उल्वं शुल्वं स्यात्तवः स्त
वैकः शाशपिभांदः शौदः शष्टः अद्यादयः अवतीति अदः कुंदः
मलिवलितनिभः कपः बलैयं मलधारणे मलयः तनयः हनौदुक हे
दयं मिनोतेरुः मेरुः जन्नादयः जत्रुः अशु रुरुः शातयतीति शत्रुः कु
शोरुं भो मेदेताः कुशुंनः कुसुमं कुसुमं कुसीदं कुंसितः तंडुलादयः तंड
आघाते तंडुलः अकिलरुणे अंकुशः चष चषालः पल्वलं निध

उलप्रत्ययो नुगागमश्च

पापाने अस्माहलः लुगागमः इस्व
त्वेच

हृविशेषे करटः १

पुल्लमहते २

कुविआह्लादने
कूचीचित्रले खनिका ५

चम्पलत्वे गुराभाकर
असप्रत्ययस्तादेशश्च
लं वोगुहः ६
कुशले नुमच ५
द्वियते विषयेरिति
हृदयं मनः ४=१
कुशसंश्लेषले ३
एते सप्रत्ययाना
निपात्यन्ते ३=१
चममक्षरो आल
प्रत्ययः चषालो
पपकटकः १=

त्रिधया प्रागल्भ्ये रुका
रस्य इकारः सप्रत्यय
श्च धिस्म स्यात् न प्र

ये चिन्तायां ये इ ह्रस्वो आभ्यां कनिष्ठात् धातोः सम्प्रसारण लीला कर्म करः पीवा पृष्टः ४

बंध बंधने संसर्वा
धातोर्व क आतो लो
पः संध्या ३

सि० चं० क०

१२
यवपीर्वसेहकारेच
लोपः ४
कृष् विलेखेने रुयी
गतो द

शितिर्मेचकश्रुत्वा
योः स्तिभिः समुद्रः ५

पा^{यप्रत्ययः} धि^{वसत्समे २} सं शल^{सु३-बंधनेश} संचलने^{अप्रतोने} शल्यं^{सु३-बंधनेश} मू^{अप्रतोने} सक्^{अप्रतोने} मविभ्यः^{अप्रतोने} कः^{अप्रतोने} मूल^{अप्रतोने} कः^{अप्रतोने} अस्त्रः^{अप्रतोने} अवि
गतौ^{अप्रतोने} अं^{अप्रतोने} ब्रः^{अप्रतोने} मादेर्यः^{अप्रतोने} माया^{अप्रतोने} धीया^{अप्रतोने} समुसं^{अप्रतोने} स्पं^{अप्रतोने} पुन^{अप्रतोने} सवं^{अप्रतोने} जनेर्यक्^{अप्रतोने} जाया^{अप्रतोने}
अष्टादयः^{अप्रतोने} हन^{अप्रतोने} अघ्रा^{अप्रतोने} कनीदीसौ^{अप्रतोने} कन्या^{अप्रतोने} वंध्या^{अप्रतोने} अस्तीदेवन्^{अप्रतोने} अर्वा^{अप्रतोने} ए
पर्वा^{अप्रतोने} आप्ययोः^{अप्रतोने} संप्रसारणं^{अप्रतोने} धीवा^{अप्रतोने} पीवा^{अप्रतोने} येइ^{अप्रतोने} वृहो^{अप्रतोने} अदेर्यः^{अप्रतोने} अघ्रा^{अप्रतोने} धातो^{अप्रतोने}
रिः^{अप्रतोने} यजिः^{अप्रतोने} वदुवेष्टने^{अप्रतोने} वरिः^{अप्रतोने} जनिः^{अप्रतोने} बोधिः^{अप्रतोने} हरिः^{अप्रतोने} वर्तिः^{अप्रतोने} नामुपधात्किः^{अप्रतोने}
रुषीः^{अप्रतोने} रुषिः^{अप्रतोने} शुचिः^{अप्रतोने} लिपिः^{अप्रतोने} तूलनिष्कर्षे^{अप्रतोने} तूलिः^{अप्रतोने} कमितमिशतिस्तेनाम
तः^{अप्रतोने} क्रिमिः^{अप्रतोने} तिमिः^{अप्रतोने} शितिः^{अप्रतोने} स्तिभिः^{अप्रतोने} मनेरतनः^{अप्रतोने} मुनिः^{अप्रतोने} वर्सेवलिः^{अप्रतोने} वर्सिः^{अप्रतोने}
सोत्रः^{अप्रतोने} वलिः^{अप्रतोने} वपादेर्यन्^{अप्रतोने} वापिः^{अप्रतोने} राजिः^{अप्रतोने} वारिः^{अप्रतोने} नहोभः^{अप्रतोने} नाभिः^{अप्रतोने} जानिः^{अप्रतोने} आ
जिः^{अप्रतोने} आतिः^{अप्रतोने} अशेरुद्^{अप्रतोने} राशिः^{अप्रतोने} वातेर्दित्^{अप्रतोने} विः^{अप्रतोने} नीव्यादयः^{अप्रतोने} निपूर्वा^{अप्रतोने} वैन्^{अप्रतोने} नी
विः^{अप्रतोने} हप्रहिः^{अप्रतोने} समानं व्यायते जनेरिति^{अप्रतोने} सत्वा^{अप्रतोने} आइ^{अप्रतोने} पूर्वो^{अप्रतोने} अिहनी^{अप्रतोने} अश्रिः^{अप्रतोने} अ
हिः^{अप्रतोने} कादेः^{अप्रतोने} किः^{अप्रतोने} ह^{अप्रतोने} कि^{अप्रतोने} रिः^{अप्रतोने} गृ^{अप्रतोने} गिरिः^{अप्रतोने} पृ^{अप्रतोने} पुरिः^{अप्रतोने} मन्^{अप्रतोने} धातोः^{अप्रतोने} कर्म^{अप्रतोने} चर्म^{अप्रतोने} न

संबं दहिता वामयोः २

मन्यते जानतीति मुनिः
वलि र देशो वा ५

मे ३
आमिजसडित आडे
रुच्यश्च २

१३
सर्वधातुमो जन प्रत्य
यः क्रिय इति कर्म १

स्थायतेःनेनेतिनाम
 संज्ञा २=सिनेनेदीर्घ
 वेमापटसाधने३
 हनहिंसागत्योःम
 शशदेलेबहुते
 हेनेदेशे५ सर्वधा
 तुभ्यस्त्रः५

नैकीत्यतरं पुनाती
 ति।७=स्थायतेःस्थां
 क्रशोणिते ७डित्वादि
 लोपःयलोपःदिवा
 दीप्रस्त्रीकात्ता ५=
 अशरुद्व्याप्तेरवमा
 दिभ्यःइत्रःत्रैङ्पाल
 नेरवमादिभ्यउत्रः४

सभत्सदीप्तोः। भस्म^{अग्निने} जन्म^{जनिः} छया^{हले} सुत्रामा^{इत्रः} वृहेर्नस्यप्रः। ब्रह्म। मामादयः। न्ना।
 अभ्यासे। नाम। पित्र्वंधने। सीमा। व्येज्जतंतुसंताने। व्योम। रुशदे। रोम। पापा^{प्रणामे}
 वेज्ज वेमा। अतेर्मनिण। आत्मा। हनिमंशिभ्यांसिकः^{५३}। हंसिका। मशशदे। म
 रुका। कोररः^{कुशदे} कवरः। गिरुडः। गरुडः। इंदेःकमिर्नलोपप्र। इंदपरमेश्वर्ये
 इदम्। कायतेर्दिम्। किम्। धातोइः। वसनिवासे। वस्त्रं। अस्त्रं। छत्रं। सिविमु
 व्योहैरुः^{५३}। सूत्रं। मुचमोचने। मूत्रं। अमादेःकः^{५३}। आंत्रं। चित्रं। मित्रं। उष्ट्रः। पूजो
 रुचिः। पुत्रः। स्थायतेडुर्। स्त्री। गमेरा। गात्रं। चरादेर्णित्रः^{५३}। चारित्रं। वादित्रं। य
 शित्रादिभ्यःइत्रोत्रो। अशित्रं। वहित्रं^{ध्रज}। धारित्री^{इष्ट}। अमित्रः। त्रैडः। त्रौत्रं। चित्तेःक
 ण्डकश्च। चिक्कणं। सूचेःस्मः^{सूत्रो}। सूचयेस्चने^{कुत्वं}। सूक्ष्मं^{बत्वं}। पातैर्दुम्सुः^{५३}। पाति। पुमान्
 भुजादेः^{५३}किष्पः^{५३}। भुजिष्योदासः। वसादेस्तिः^{५३}। वस्तिः^{गुदं}। शास्तिः^{विध्ये}। अगमस्यति। अ
 गस्तिः। लहादित्वाहिलोपः। वौतसृहये। वौतसेः। वितस्तिः। पत्तिः। दृणातैर्दु

आकाशं २ तन्त्रस
 हंरोमलोमेत्यमरः२
 पापानेपुगागमश्च३
 असुसेपरो अस्त्रं
 शसुहिंसायांशसं५
 विवृतनुसन्ताने।
 सुचलमोक्षरोआ
 योष्टःटेरुकारदेशः५
 अमृगतिशष्टसंविम
 क्लिष्टचित्रचयनेजि
 मिदास्तेरुनेउषगंतोई
 वदव्यकावांवाचि ५=
 अमृगतौ इत्रःसचदि
 त्४चितीसंज्ञानेअ
 स्मात्कराप्रत्ययःक।
 श्चान्यादेशः४=
 तसुडपक्षयेआस्मा
 निः१पदगतौ१

विष्णवे रुवि। से पे
किरीटं मुकुटं १ =

अशब्द व्याप्ति संघाते च यशः कीर्तिस्समस्तो चेत्यमरः २

तृप्त वनतराकोः ति
रीटं सुवर्णं १ =

सि० चं० कृ०
सुगन्तो पीडः पाने २

१८
सुगन्तो रीडः प्रवतो ४
सुमागमो धादेशश्च ५
आप्तः व्याप्तौ ५

सुडागमश्च चेत्युक्ते
सत्यवत् ४
न उपपदे सति अति
स्यात् धातोरे हादेशश्च
उरः शब्दे उपपदे ३

स्वः॥ दृतिः॥ कृत् कृत् कृत् पिभ्यः^{५३} कीटः॥ किरीटं॥ तिरीटं॥ कृपीटं॥ धातोरसुः॥ चेतः॥
सरः॥ पयः॥ अशो^{५१} पुट् स्फुटौ^{५१} यशः॥ उज्ज्वलं^{५१} वल्लोपः॥ ओजः॥ अजः॥ शिरः॥ कि
च॥ शिरः॥ अर्त्त^{५१} सरः॥ उरः॥ व्याधौ^{५१} युट्॥ अर्शः॥ उदके^{५१} नुट्॥ अर्त्तः॥ इण^{५१} प्रागसि^{५१}
एनः॥ सुरी^{५१} भ्यां तुट् च॥ स्रोतः॥ रेतः॥ पाते^{५१} रुदके^{५१} युट्॥ पाथः॥ अदे^{५१} न के धो नुम च॥
अंधः॥ आप^{५१} नुदके^{५१} कृत् नुम्भौ॥ अंभः॥ नहे^{५१} र्दि विभः॥ नभः॥ इण^{५१} प्रागपराधे
प्रागः॥ अमे^{५१} हुक्॥ अंहः॥ रमे^{५१} अ॥ रंहः॥ देशे^{५१} हं च॥ रमंते^{५१} स्मिन् रंहः॥ रंज्यादेः
कित्॥ रजः॥ भुवः॥ भुवसी॥ वसे^{५१} र्णि च॥ वासः॥ चंदे^{५१} रादे^{५१} अछः॥ छंदः॥ वचादेः
सुट्॥ वरुः॥ परुः॥ नमि^{५१} हन एह च॥ अनेहा॥ अनेहसौ॥ विधा^{५१} नो वेध च॥ वेधाः॥
चंद्रे^{५१} मा डोडित्॥ चंद्रमाः॥ पुर^{५१} सिधा नः॥ पुरोध्याः॥ उषः॥ कित्॥ उषः॥ दमे^{५१} रुन
सि॥ दमु^{५१} नाः॥ वसे^{५१} क नसि॥ उशनाः॥ अंगिरा^{५१} दयः॥ अंगि॥ अंगिराः॥ अपूर्व^{५१} सतिः॥
अप्सराः॥ पुरु^{५१} पूर्वी रौति॥ पुरु रवा॥ अदि^{५१} नुवो डुतः॥ अद्भुतं॥ गुधे^{५१} रुमः॥ गो

चिती सं चेतने १
उज्ज्वलं वे २
शिरः आदेशोऽस्य
त्ययः किंच २ =
अर्त्तः पानीयमि
त्यर्थः ३

आकशवाचे सतिजः ५
हकारश्चा न्यादेशः ६

इह गमश्च अंगते
रत्न २

अदीति अत्र इत्यमरं आकस्मिकार्थे तस्मिन् उपपदे अथा
तोऽतः स्यात् डित्वाटिलोपः अद्भुतमाश्चर्यं
इत्युणादौ चतुर्थः पादः १ गुच्यते वरिवेद्यते प्राप्ति निरिति को

१८
धमः १

किंवास्तुनासिक
लोपः सरतः २=

दसिदंसनदर्शनयोः
नकारस्य चात्वं १दा
सः सेवकश्च ५योः १

मसिपरसंगमे हिंसायां

दाशः २

उ५

अप्रत्यये सत्या ५=
क्लिशविवाधनेन
स्मादः ४

पञ्चाके

धसः॥ मसेरूरः॥ मसरः॥ तहेः॥ क्रोहलोपः॥ तणं॥ दंसेष्टोने॥ आच॥ दसिमाने॥ दो
सः॥ दंशेष्टोने॥ सौरमेक्तः॥ सोर्दीर्घः॥ सरतः॥ पूजोपोणुक॥ रुखंश्च॥ पुण्यं॥ संसतेशि
र्यस्य कित्वं कुटच॥ शिक्यं॥ अर्त्तेः॥ क्युर्त्तं॥ नुरणः॥ उदिहणातेरु॥ उदोदलोपश्च
उदर॥ खनेर्मुदुप्रत्ययः॥ मुख॥ अमेः सः॥ अंसः॥ मुहेः॥ लोमूर्चः॥ मूर्चः॥ नहेर्हलो
पः॥ नखः॥ शीडोर्द्वचः॥ शिखा॥ माउ॥ ऊखोमयच॥ मयूखः॥ गलेः॥ फगस्योच॥ गु
ल्फः॥ एशोः॥ शुश्चशैष्टेच॥ पर्णुः॥ पार्श्वः॥ शमनिश्चिजोडु॥ शमनशष्टोमुखं वाची
मुखं प्रयते॥ शमशुः॥ जनेर॥ जंघच॥ जंघा॥ हंतैशरीरावयववैष्टेच॥ जघनं॥ क्लिशोर्त्त
स्यलोपश्च॥ केशः॥ फलेरितः॥ फस्यपः॥ पलितं॥ कृजोदेवुः॥ कंरकः॥ कंटकः॥ न
दकः॥ कुरशब्दे॥ कोरकः॥ चीकयतेराद्यंतविपर्ययः॥ चीहृशब्दे॥ कीचकः॥
पूचि॥ मच्योः॥ रितः॥ पेचकः॥ मचकल्कने॥ मेचकः॥ जनेररष्टच॥ जठरं॥ हर्षतेः॥
कर्मः॥ हिरन॥ हिरण्यं॥ कृजः॥ पासः॥ कर्पासः॥ ऊर्णोदः॥ ऊर्णं॥ दधातेर्योनुदच

शिरादेशः २

खः
गलत्रदने अस्मा
तर्फकस्यात् धातो
रकारस्योत्वं गुल्फः ५

देहावयववेवाच्चे हन्ते
रंप्रत्ययः धातोश्च दितं
डुरु अकरा कटेव ५=
वीवररायोः नृनये ४

हर्षगतिकान्त्योः २

विवर्तितनादिकमि
 लिशवाधायां कप्रत्ये
 यः उपधाया इत्वे लस्य
 लोपः नामागमश्च
 कीनाशो यमोददिः ३
 स. च. क.

१६

यायो उपपदे ४
 इत्तुरादि षुपे
 चमः पादः ५ =
 यस्मात्तोस्तुमादि
 लोहा व्याक्रियासा
 अर्थः प्रयोजनयत्ना
 सा क्रिया जित्तत्वात्
 कृत्कर्तृकमविष्प
 दर्शनकर्तृकं दर्शन
 प्रयोजनं यानमित्य
 यः ४ =

वशकान्तौ कान्ति
 रिच्छावशयातु
 रपीच्छार्थकः २

धान्यं तनोते ईनुः सवच्चतितनुः अर्भकादयः रुधः अर्भकः प्रथ पृथुकः
 पिचतेः पाकः वदेर्निभियतं ^{कृत्स्नेः च} प्रवद्यं ^{वत्स्यपक्षेः} प्रवतेरमः प्रवमः पहे अधादेश्च ^{विव} लि
 श्च ^{धायां} कीनाशः चतेरुस चत्वारः हंतेरै र्घरच घोरं रुमेरुलोपश्च द्वा तर
 तेः द्विः त्रयः त्रीन् ग्रहेरै निः ग्रहणिः प्रथैरै मः प्रथमः चरेश्च चरमः मगिग
 तो मगिसर्पसो मंगेरलः मंगलं सदोणादयः सर्वस्मिन्कालेनुरणादयः न
 णादयोः परिमिताः प्रयोगमनुसृत्य प्रयोक्तव्याः ॥ तुमर्तदर्थ्यायां भविष्यति
 ॥ धातोर्भ विष्यतिकाले तुमप्रत्ययस्तदर्थ्यायां क्रियायां प्रयुज्यमानायां भो
 क्तुं व्रजति पठितुमिष्टे तुमर्थे वुण कृस्मै दर्शको याति कालसमयवेलासु ॥
 अथेतुंकालः स्तोतुंसमयः भोक्तुं वेला इच्छार्थे ध्वेक कर्तृके पूषपपदेषु धा
 तोस्तुम् इच्छति भोक्तुं वाष्टि वांछति वाशक धपज्ञा घट रभलन क्रमस
 हाहात्स्यर्थेषु ^{तुमत्प्रत्यय} शक्नोति भोक्तुं ^{देव} धलोतीत्यादिः पूर्यतावाञ्चिषु सामर्थ्यार्थे

प्रथैरुक्तं १ प्रथप्र
 ख्याने एषुकः बालः १
 रुधुवृत्तौ धातोर्वु ० प्र०
 मकारश्चान्त्यादेशः १

अधमः २ अर्त्तवित्त
 रुगणौ प्रती २

संज्ञासुधातुरूपाणि
 प्रत्ययाश्चततः परे
 कार्य्यदिदध्नवंध
 मेतच्छास्त्रमुणादि ९
 सरवधात्वर्थः प्रयो
 जनं यस्यासाद =

एकेति किंपुत्रस्य
 पठनमिच्छति पुत्र
 कर्तृके पठनमित्यर्थः

१६

वचनेष्वपपदे १ तुम् १

^{तुम्}षु। पर्याप्तो भुक्तं। प्रवीणः। कुशलः। पूर्णतैति किं। पर्याप्तं भुक्तं। घनभावे ^{कर्मरहिते} पा
 कः। त्यागः। भावः। दायः। संज्ञायाम् कर्त्तरि च। कर्त्तवर्जिते कारके भावे च घ
 नसंज्ञायाम् संज्ञायां च ^{प्रतिकार्यः दीयते} प्रत्याहारः। दीयतेऽस्मै। दायः। विक्रियतेऽनेन। विका
 रः। उपाध्यायः। घनर्थकः। विघ्नः। गोघ्नः। सुघ्नः। स्वरादः। भावादौ। घनोपवा
 दः। चयः। नयः। विघ्नः। विषयः। स्तवः। लवः। हु। करः। गृगरः। द्याद्यपसर्ग
 हीनस्य छादे ईत्वा प्रप्रत्यये। प्रच्छाद्यतेऽनेनेति। प्रच्छदः। द्यादिकिं। अन्वप्र
 छादः। समवपरिच्छादः। मदां। मदादीनामप्रत्ययो भावादौ ^{हर्षे} मदः। पणः। प्रम
 थः। संमदः। शमः। अमः ^{शमनं शमं अमत्प्रसिद्धे च} मत्तौ घनः। काठिन्ये परिच्छेदै हंते रप्रत्ययो घनादे
 शश्च। दधिघनः। सैधवघनः। हनो व ^{हन्ति सायां} धोऽप्रत्ययश्च। वधः। हितोऽयुः। हितो धा
 तो रथुर्भावादौ। दुवेष्टकंपने। वेपथुः। नंदथुः। श्वयथुः। दितस्त्रिमकृतकृते
 ॥ दितो धातोस्त्रिमक् धात्वर्थेन तत्कृतेऽर्थे। करणेन निर्वृतः। कृत्रिमः। पत्रि

उपसर्गमिगत्वाग्रधी
यतेयस्मात्सः ४

दुर्गतिमद्वोर
दुर्गतिमद्वोर
द्वोरः २

सि० चं० कृ०

२०
कापानेपातेन दकेपुट

खित्वा नुम ५=

दुदान्दाने दानेइष्ट
ति दित्ति। इसेः पतः

मः॥ नडुकी॥ धातोर्नडुकी एतौ प्रत्ययो स्तोभावादौ॥ यज॥ यज्ञः॥ याञ्चा॥ यत्नः॥ प्र
ष्टविष्टौ शनेः संप्रसारणं च॥ प्रश्नः॥ विष्णुः॥ रक्षपालने॥ रक्षणः॥ स्वप्नः॥ अंत
र्हिः॥ प्रादिः॥ ^{आतो न पि}प्रधिः॥ पाथोधिः॥ वारिधिः॥ पुट्भावे॥ ज्ञानं॥ करणं॥ साधनाधार
योर्पुट्॥ पच्यतेः नेन पचनोपिः॥ पच्यतेः स्यां पचनी॥ स्याली॥ ईषत्तुः सुषुख
त्वत्॥ ईषदादिषु प्रयुज्यमानेषु खल्यू इति स्तोभावादौ॥ ईषद्भवः॥ दुर्भवः॥ सुक
रः॥ दुर्घो धनः॥ दुःशासनः॥ कर्त्तृकर्मणोऽप्यर्थयोरीषदादिषु चोपपदेषु
भृक्तु नो खलु॥ अदुराद्येन दुराद्येन भ्रयते॥ दुराद्यं भवं भवता॥ अस्वाद्याः
स्वाद्याः क्रियते॥ स्वाद्यं करः॥ तन्मानीयो भावकार्ययोः॥ एधनीयं॥ आसित
व्यवस्तेस्तव्यः॥ कर्त्तरिणिच्च॥ वसतीति वास्तव्यः॥ कैलिमः॥ पचेलिमा॥ मि
देलिमा॥ स्वराद्यः॥ स्वरान्ताद्वातोर्धः॥ चयं॥ जेयं॥ नेयः॥ तन्माद्योपि॥ चेतव्यः॥ दि
त्स्ये॥ ईचातः॥ आदंताद्वातोर्धः॥ आकारस्य ईकारः॥ देयं॥ ^{रायं}जेयं॥ स्नेयं॥ पुशका

धातोः कैलिमन् ३

चयनीयः २

२०

ह। पवर्गतात् शकादेश्वयः प्रत्ययः। शयं। यमं। जयं। शकं। सयं। रुहसात्थ
 ण। रुवर्गताद्दसांताच्चधातोर्घण। कार्यं। हायं। वाहं। घातं। पाकं। रोमं। वा
 क्यं॥ घणिकचिकुत्वाभावः॥ घाज्यं। पाचं। वाचं। सेचं। अचं। ओरावश्य
 के॥ उवर्गतादावश्यके^ओघण। उदोतोर्थः स्वरवत्। ओकारोकारयोर्निमि
 त्तयः प्रत्ययः स्वरवत्॥ लुपेदवश्यमः कृत्येतुं काममनसोरपि॥ समोवाहि
 तततयो मांसस्य पचिषुट्घजोः॥१॥ अवश्यं लाभः। अवश्यं लाभः। भोक्तुं का
 मः। भोक्तुं कामः। श्रोतुं कामः। श्रोतुं मना। श्रोतुं मना। संहितं। सहि
 तं। संततं। सततं। मांसपचनं। मांसपचनं। मांसपचनं। मांसपाकः। मांसपाकः।
 मांस्याकः। हनो^हवधादेशौ^हयै^ह। बधं। रुदुपधात्क्यप्। रुकारोपधाद्घातोः क्यप्
 । कृत्यं। रृत्यं। रृत्यं। कृपिचत्योर्न। कल्या। चतदीप्तौ। चर्त्यं। मर्जोर्वा। मज्यं। मा
 र्ग्यं॥ भुवोभावे। नासुपदे भुवोभावे क्यप्। ब्रह्मणोभावः। ब्रह्मभूयं^{रातः}। नामि^{रातः}

पुट्घञप्रत्ययान्ते प
 चतावित्पर्यः ६८

अवश्यं लभ्यते इति

रुपेतेलः कृपूसाप्रथे
 २ कृत्यं २

पर

सि० चं० ह०
से२

२१

विष्णुसंराधोसिधंति
कार्याणि यस्मिन् इति

समजन्त्यस्यामिति
समज्यासमाञ्जग
तो ३ =

किं० भवं० इणस्तु वृहभृशासजुषत्वनः क्यप्॥ इत्यः॥ स्तुत्यः॥ वृत्यः॥ दृडः॥ आधा
रे॥ दृत्यः॥ भृत्यः॥ शारिः॥ शिष्यः॥ जुषीप्रीतिसेवनयोः॥ जुष्यः॥ स्वनइत्वं क्यपि॥ खे
यं॥ मिद्योध्यो नदेऽप्रथे निपात्येते॥ भिनत्ति कूलमिति मिद्यः॥ उरुति जलमि
सुम्यः॥ कृवृषोर्वा क्यप्॥ कृत्यं॥ कार्यं॥ वृष्यं॥ वार्यं॥ पुष्यसिध्यौ न कृते॥ पुसं
ति कार्याण्यसिन्॥ पुष्यः॥ सिध्यः॥ राजसूयादयः॥ राजसूयः॥ स्वरतिसूर्यः
तव्यादयोः हेर्ये विधौ शक्तौ च वाच्याः॥ दर्शनार्हो द्रष्टव्यः॥ दर्शनीयः॥ दृश्यः॥
त्वाध्यायोऽधेतव्यः॥ अध्ययनीयः॥ अध्येयः॥ श्रोतव्यः॥ मंतव्यः॥ निदिध्यासि
तव्यः॥ भारो॥ बोदव्यः॥ वहनीयः॥ तव्यादीनां कृत्यसंज्ञा॥ स्त्रियां यज्ञां भावे॥ य
जादेहीतोः स्त्रियां भावे क्यप्॥ इत्या॥ व्रज्या॥ समज्या॥ निषद्या॥ निपात्या॥ मन्या॥
सुत्या॥ शीत्या॥ भृत्या॥ इत्या॥ कृत्या॥ कृजोपगवा॥ अयकि॥ क्रिया॥ इषेरिष्टे
ति निपातः॥ इष्टा॥ सत्तर्गुणः॥ परिसर्या॥ अटाद्या॥ आस्या॥ जागर्तेर्गुणः॥

सू० प्राणगर्भे राजभिः
सूर्येति यस्मिन् राजस
यः ५

निषदनं॥ निपतनं॥
मननं॥ स्तवनं॥ सव
नं॥ शयनं॥ शय्यावा॥
भरणं॥ अयनं॥ क
रां॥ अत्र जायते
२३ २१

हवप्रतिप्रहवती
तयोः २

क्रिणाति। गणाति
लुनाति। धुनोति। ३

गुरोः किं नक्तिः रुसः
किं नीतिः ४ अनुकर
लो ३

जागर्षा। हनस्यः। हत्या। क्तिः॥ धातोः क्तिः स्त्रियां भावे ^{क्रियते} कृतिः ^{बोधति} बुद्धिः स्मृतिः
नमांतस्य दीर्घः शान्तिः दांतिः कांतिः दांतिः हवत्योर्नेट संशीतिः प्रहा
दीनामिदं निगृहीतिः स्नादेनिः स्नानिः स्नानिः त्वस्तेर्वस्योत्वं ^{त्वरति} तर्णिः ^{कृत्वा} कृत्वा
दिभ्यः क्रेन्ः कीर्णिः ^{की} कीर्णिः ^{बोते} गीर्णिः ^{जी} ल्निः ^{लपते} धूनिः संपदादेः क्विप्वा ^{सं} संपत् ^{पेतति} संप
त्तिः कर्त्तरि क्तिः संज्ञायां प्रकुरुते इति प्रकृतिः॥ षिद्धिदामड् षितो धातो
भिदादेश्च स्त्रियामड् पचा ^{पचति} मजा ^{मा} रूतोऽडि गुणः ^{जी} जरा ^{जी} भिदा ^{जी} छिदा ^{जी} क्षिपा
गुहा गुरोर्हसात् गुरुमतो हसांतात् स्त्रियामड् नक्तिः ईहा ऊहा कुडिदा
हे कुंडा प्रत्ययांता स्त्रियामड् चिकीर्षा लोलपा कंडूपा पुत्रकाम्या इ
कस्तिपौ धातुनिर्देशो पचिः पचतिः॥ अंतात्प्रथमं प्रथमं घटवं दिचिदिर्णिषि
भ्यः स्त्रियां पुः ^{१३} कारणा ^{११} अर्थइ पाचने ^{अर्थय} अर्थना ^{ति} आसना ^{आस्यतेऽस्यमि} अंथना घटना वं
दना वेदना एषणा इज्जनादिभ्यः आजिः आतिः आदिः आ ^{१३} क्रोशेन

मिद्यते इति मिदाभि
निर्याविदारणमि
त्यर्थः ६

इवेरनि कार्यस्य
पुः इ कार्यस्य चि
वेरु-हेत्येव ३२
आ-क्रोशः शापः २

नमिउपपदेनिः॥
स्पादाकोशो १=॥

सि. चं० ह०

२२

समानशब्दोरक
पर्यायः ४= उपस
र्गपूर्वकत्वे सति ४=

धातोः परस्परैरप्य
भवतिरञ्जित्वा
चरिषन्सर्वीन् अ
रुत्वाविमलं पशः
आदत्ताविनमार्थिभ्यः
कथंजीवतिभूतः

न्यनिः॥ अजननिः॥ अकरणिः॥ इकं कृष्णादिभ्यः॥ कृषिः॥ गिरिः॥ किरिः॥ पूर्व
कालैर्त्वा॥ धातोः॥ त्कासेरुकिन्नवर्तित्वा॥ शयित्वा॥ मउ मूट गुधकुषक्लिश
वदवसत्त्वपिप्रछिरुदविदमुषग्रहिभ्यः कित्॥ मउ सुखने॥ मडित्वा॥ मदि
त्वा॥ गुधित्वा॥ कुषित्वा॥ क्लिशित्वा॥ उदित्वा॥ उषित्वा॥ त्वपित्वा॥ पृष्टा॥ रुदि
त्वा॥ विदित्वा॥ मुषित्वा॥ गृहित्वा॥ नोपधास्यफांताद्वाक्कित्॥ ग्रंथा॥ ग्रंथि
त्वा॥ ग्रथित्वा॥ गुंफित्वा॥ गुफित्वा॥ अलंखत्त्वोः प्रतिषेधे॥ अलंभुत्का॥ ख
लुहत्वा॥ उदितः॥ त्कोवेट्॥ एषित्वा॥ इष्टा॥ भ्रमित्वा॥ भ्रांत्वा॥ अदोजकः॥ ज
गध्वा॥ समासेक्यप्॥ समासेसतिपूर्वकालेक्यप् समा नकर्तृके धातो प्रबुज्य
माने॥ संभृत्य करोति॥ प्रणम्य गच्छति॥ अनेनः पूर्वः काले इत्येके॥ अकृत्वा
क्यपिलेकपूर्वात्परस्यजेरय् परिणमय्य॥ परिगणय्य॥ लघुपूर्वस्य किं
संप्रधार्य॥ अज्ञोतेर्वा॥ प्रापय्य॥ प्राप्य॥ क्यपीत्वाभावः॥ प्रदाय॥ प्रस्थाप॥ प्रसा

लघुः पूर्वोयस्माद्वर्गि जेरयादेशोवा स्यात्क्यपि
त्रेधुर्बवर्गीत्येत्येत्य

मददीदे। गुधतरिवेष्टे।
कुषनिष्कर्वी। क्लिशुविवाधा
पी। वदवसत्त्वायाचि। वस
निवासे। भिषपशये। प्रच्छरी
प्सायां। रुदिरुग्रप्रविनेच
ने। विदज्ञाने। मुषस्तेयेग्रह
उपादाने। इत्यः सेट्त्वा
कित् ३=

अलंखत्त्वोर्योगे
धातोस्काट्

अमांतस्योपधायादी
र्घः कौजसादोहेच
कित् १

ननेभिन्नेनभसट्
शंअव्ययमितियाव
तत्तत्पूर्वपदंयस्यस
मासत्येतिआचष्टे ३

२२

यदेव हसति तदेव
नेत्रे सन्निवर्तयती
त्यर्थः १-

पौनः पुन्येद्योत्ये २
चात्त्वा प्रत्ययः २
पीता पीता गच्छ
तीत्यर्थः ३-
एष पदे सु कथमा
दीमा प्रेयः ४-
अन्ये मो मो कृ म्
एवं चत्वा ब्रजती
त्यर्थः ६-

अथ
करोति ह्वा रणे २

य। विधाय। तत्कालेपि क्वचित्। नेत्रे संमील्य हसति। मुखं आदाय स्वपति। पौनः पु
न्येणम्पदं द्विष्टम्॥ समानकर्तृकेषु धातुषु पूर्वकाले धातोर्णममांतस्य पदस्य द्विर्व
चनं। पायं पायं गच्छति। भोजं भोजं। स्मरं स्मरं। गमं गमं। लभं लभं। लाभं
लाभं। कथमादिषु स्वार्थेषु कृ भोणम्॥ कथंकारं। अन्यथाकारं। अन्यथा कृत्वा
एवंकारं। एवं कृत्वा। इत्थंकारं पठति। एवं पठतीत्यर्थः॥ अग्रे प्रथमं पूर्वेषूपपदे
पुत्कारणमौवा॥ अग्रे भोजं व्रजति। अग्रे भुत्का। प्रथमं भोजं। प्रथमं भुत्का। पू
र्वं भोजं पूर्व भुत्का। पदे अग्रे भुंक्ते ततो व्रजति। अभिरुणे। तु पूर्व एणित्यमेवण
म्। भोजं भोजं व्रजति। वर्णात्कारः। प्रकारः। ककारः। रादि। को वा। रेफः। रका
रः। लोकाच्छेदशस्य सिद्धिर्यथा मातरादयः। कर्मण्यौ क्रौशौ कृ भः। ख। मुम्। चौरं।
कारमाक्रौशति चौर शष्टमुच्चारयति। इत्यर्थः। अर्थेषु स्वार्थेषु कृ भोणम्।
स्यादेककर्तृकयोः। पूर्वकाले पूर्वपदस्य मांतत्वं निपात्यते। अत्वांहीत्वा जं कृ

गजादेर्द्विर्वासा मि ३
अन्तानामिणिरामि
चवादीर्घः पितो रुस्व
इति ह्स्वत्वे कृते वारी
र्घ इत्यर्थः ३

स्मृत्वा स्मृत्वेत्यर्थः ३
लभे रित्ता मोर्नुम्वी ३

एषु त्रिषु पपदेषु ५

एवं प्रतिषेधेन ५-

कर्मण्युपपदे आ
क्रौशे गम्ये ३-॥

दी २

यथाकारमिति
 एमनहः सनयदिष्ट
 कृतितदिदमुत्तरं ३

सि. चं. ६०

२३

सिद्धाप्रयोगे किं सिद्धं कृतं
 मुंके ४ कर्मण्युपप
 देणमूल्यात् ४ =
 विद्वानेविद्वाने
 विद्विचारणे इति
 त्वर्था नृपणीतो च
 व्याचष्टे ५ = यावत्ती
 वतितावदधीते ५
 यावता गोष्पदादि
 रणेन वतितावद
 दः ३
 यावता चैलं कृतं
 यते आशीभवति
 तावद्वः २ =

त्वामुंके। त्वाहुंकारं मुंके। संपन्नंकारं। लवणंकारं। संपन्नलवणशब्दो त्वाहुप
 र्णीयो। त्वा। पि। त्वाहुं कृतत्वा मुंके। यथातथयोरस्यप्रति
 वचने कृतः। सिद्धाप्रयोगेणम्। यथा कौरमहं भो ह्येतथा कारं भो ह्ये किंतवाने
 न। कर्मणि ह शिविदोः साकल्ये। कन्यादर्शवरयति सर्वा कन्या इत्यर्थः॥
 ब्राह्मवेदं भोजयति। यं यं ब्राह्मणं जानाति लभते विचारयति वा तं सर्वं भोज
 यति इत्यर्थः। यावति विंद जीवोः। यावद्विंदं मुंके यावन्नभते तावदित्यर्थः
 यावज्जीवमधीते। कर्मणोश्च मेदिरयोः पूरेः। चर्म पूरं स्तृणाति। नृदर पूरं
 मुंके। कर्मण्युपपदे पूरे रूलौपश्च वा वर्ष प्रमाणे गमे गोष्पदं प्रवृष्टो देवः
 गोष्पद पूरं। मूषिका विलपं मूषिका विलपूरं वा। चैलार्थेषु कर्मस्यपपदेषु
 क्रोपे वर्ष प्रमाणेणम्। चैलं क्रोष्टो देवः। वस्त्रं क्रोपं। वसनं क्रोपं। निमूलनसम
 लयोः कषः। अत्र प्रकरणे पूर्वकालो न संबध्यते। निमूलनकार्षं कषति। सम

निर्गतं मूलमस्य

सहमूलो न सम

यथातथयोरस्यप्रति
 वचने कृतः। सिद्धाप्रयोगे
 त्वयः स्यात् २ =

यो यो कर्मोपपत्ति
 तां तां सर्वं वरयति ४
 यावच्छब्दे उपपदे
 विंदते जीवते रच।
 धातोर्लमूल्यात् ४
 चर्मोदरयोः कर्मवा
 चिनो रूपपदयोः क
 रयते इति ५
 निमूलनसमलयोः
 शब्दयो रूपपदयोः
 कषते इति ५

२३

कषादिषु यथा अनुप्रयोगः
 प्रयोक्तव्यः १

हस्तवाचिनि करणे
उपपदेवर्तयते म
स्मृते श्रुधातोर्गम

अधिकरणवाचिमुपपदे
वधातेर्द्धातोर्गमस्मृते

स्मिहते सिच्यते के दकादिनात स्मेहनं
स्मेहवाचिनि करण उपपदे पिबेर्द्धातोः
राम् स्मृतात् ३=

समल्लान्तजीवेषु
एष उपपदेष यथा सं
ख्यहन् रुग्हिमो धा
तुभ्योराम् २=

पिष्टसंचूर्णने

कावंकषति। निमूलं संमूलं कषतीत्यर्थः। शुष्कचूर्णरूढेषु कर्मसु पिषः। शुष्कपे
षं पिनष्टि शुष्कं पिनष्टीत्यर्थः। चूर्णपेषं। रूढपेषं। संमल्लान्तजीवेषु कर्मसु ह
नृहन् ग्रहाणाम्। समूलघातं हन्ति समूलं हन्तीत्यर्थः। स्मेहने पिषः। उदकपेषं पि
नष्टि उदकेन पिष्टीत्यर्थः। हस्तार्थे करणे वर्तिग्रहोः। हस्तवर्तवर्तयति। करव
र्तहस्तेन गुलिकां करोतीत्यर्थः। हस्तग्राहं गृह्णाति पाणिग्राहं। धनार्थे करणे पु
षः। धनपोषं पुष्णाति। स्वपोषं। गोपोषं। आधारैर्वंधः। चक्रबंधं वधाति चक्रे
वधातीत्यर्थः। संज्ञायां वधातेः। कौंचबंधं बद्धः। मयूरकाबंधं बद्धः। अटालि
काबंधं बद्धः। बंधविशेषा नाना संज्ञारताः। कंत्रो जीवपुरुषयोर्न शिवहोः।
जीवनाशं नश्यति। जीवो नश्यतीत्यर्थः। पुरुषवाहं वहति पुरुषो वहतीत्यर्थः।
ऊर्ध्वकेंतरे शुषिपूरोः। ऊर्ध्वश्रोत्रं शुष्यति। ऊर्ध्वः शुष्यतीत्यर्थः। ऊर्ध्वपुरं पूरय
ते। ऊर्ध्वः पूर्यते इत्यर्थः। उपमाने कर्मणि केंतरे च। घटनिधायं निहितं जलं॥

अकृतं करोतीत्यर्थः।
अकृतं कारं करोति। जीवग्राहं
गृह्णाति जीवतं गृह्णातीत्यर्थः।
करोतु हन्। पादघातं हन्ति पा
देन हन्तीत्यर्थः ३

जीवपुरुषयोः शब्दयोः
कर्तृवाचिनो रूपपदयो
र्यथा संख्यमनेयोर्गम

राशिः प्रेदरीने। वह प्रा
पतोऽ

धृष्टादिरूढवतिश्च न
शुष्यति २ ऊर्ध्वमुखं
वद्यदिः वयो दकादि
नाशने भवतीत्यर्थः २

उर्ध्वशब्दे कर्तृवाचि
मुपपदे शुषिपूरो
र्गम २

उपमाने यनेन तद
पमानेन तस्मिन् उप
माने कर्मण उपप
दधातोर्गम २=

दाने अस्मा।
पूर्वोक्ततीयान्त
उपदेशम् २२

निमलसमलयोः
कवइत्यारम्भः

सि. चं. क०

२४

पुतमिवसुरहितमित्यर्थः। अजनाशंनष्टः। अजश्चनष्टइत्यर्थः। कंषादिषु यस्मा
समं विहितः। स एवानुप्रयोक्तव्यः। तथैवोदाहृतं। उपदेशस्तृतीयायां। इतः प्र
नृतिपूर्वकाले इति संबध्यते। मूलकोपदेशं मुक्ते। मूलकेनोपदेशं। इत्यमा
नस्य समूलकस्य मुजिप्रतिकरणत्वात् तृतीया। यद्यपि उपदेशिना सह साष्टः
संबंधः। तथापि मुजिनार्थोऽस्मैव। हिंसार्थानां च अनुप्रयोगात्
नां समानकर्मकाणां तृतीयं ते उपपदेदं डोपघातंगाः। कालयति। दंडे नोप
घातं। दंडताडं। समानकर्मकाणां किं। दंडेन चोरमाहं त्यगाः। कालयति। सप्तम्यां
तृतीयां चोपपदेत्तुपपीडरुधकर्मः। पार्श्वोपपीडं पार्श्वोभ्यामुपपीडं शोते पा
र्श्वयोः पीडं। वृजोपरोधंगाः। स्थापयति वृजोपरोधं। वृजेनोपरोधं वा। पाण्युपक
र्षधनाः। संग्रह्णाति। पाणा वुपकर्षं। पाणिनोपकर्षं। तृतीया सप्तम्योरुपपद
योः सन्निकर्षधातोः। केशग्राहं। युज्यते केशेषु गृहीत्वा। हस्तग्राहं। हस्तेन गृही

कालयति कलवि
लोपे चुरादिः प्रेरय
तीत्यर्थः इ=

२४

युज्यते

उपशब्दः प्रत्येकम्
निसम्बध्यते ४२

प्रमाणाया मोदे
 चो १२५० हुत्योः स
 नाहारः ४ हुत्यं च
 ते नोत्र ह्यपरिच्छे
 द इत्यर्थः १२

गुरीनुद्यमेऽस्यैवोत्वाणा
 मामि ४ अप्रसिद्धप्रगियेन
 त्याघपुष्पतीत्यर्थः ४
 जुवंविनाजीवनं न नवले
 व ५

सर्वतोवाध्यमानेह
 द्वितीयात्ते उपपदेति
 श्वादिभ्यो राभ ४२

त्वा। तृतीयासप्तम्योः प्रमाणागम्येधातोः॥ अंगुलोत्कर्षत्वं डिकांश्चिनत्ति।
 अंगुलेन अंगुलेवोत्कर्ष। अपादाने द्वितीयायां च
 त्व रायांगम्यायां धातोः॥ शय्योत्थायं धावति। यष्टिग्राहं युध्यते। लोकां ग्राहं।
 प्रपगुरोवाणम्योतः॥ प्रस्पपगोरं युध्यते। प्रपगारं। अक्रवेत्वांगे द्वितीयां
 ते धातोः॥ अक्रवेत्पंकथयति। अक्रवेत्पंकं। अक्रवेत्किं। शिर उत
 द्विष्य। येन विना जीवनेन तद्भवं। परित्किश्यमाने द्वितीयां ते। त्वांगे धातोः। उ
 रः। प्रतिषेयं युध्यते। कृत्स्नमुरपीडयंते इत्यर्थः। उरोविदारं प्रतिचत्करेन त्वे
 क्रवार्थमिदं। द्वितीयां ते विशिष्यति पदि त्कंदं व्याप्यमानसे व्यमानयोर्गम्य
 योः। गेहादिद्रव्याणां विश्यादिक्रियाभिः। साकल्येन संबंधो व्याप्तिक्रियायाः
 पौनःपुण्यसमासे वा। गहानुप्रवेशमास्ते गेहं गेहमनुप्रवेशं। एवं गेहानुप्रया
 तं। गेहानुप्रपदं। गेहानुत्कंदं। असमासे तु गेहस्यणमृतस्य पर्यायेण द्वित्वं का

अपादाने द्वितीयात्ते
 तोपपदे त्वरायांगम्य
 मानायां धातोर्लभ्य
 यष्टिग्राहीत्येत्यर्थः ३

यस्मिन् न द्वे द्विने प्रा
 लीनमियते तदधुनं

गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशमर

कालेषु कालवाचि
 सु २ = क्रिया व्यवधाने
 ने क्रियान्तरे १ =

सि. चं. क०

द्वहत्तर्वर

२५

तिर्यग्शब्दे उपपदे स
 मासौ गम्यमानायां
 तिर्यक् कृत्वा अन
 नेत्वा द्यतः स्थितं
 पार्श्वतः कृत्वा गत इ
 त्यर्थः ४८
 तस्य प्रत्यये स्वाङ् उप
 पदे करोते हीतो न वते
 श्चत्वाणामौ यथा स
 व्यञ्जने ष्यते ३ =

लैषु। द्वितीयांतेषूपपदेषु क्रिया व्यवधाने वर्तमानयोरस्य तितपोः। ^{दिवसद्वयं प्रति क्रमः} घहासास
 गाः। पाययति। घहमत्यासंघहंतर्षे। अत्यसनेन तर्षणेन च गवां पानक्रिया व्य
 वधीयते। अथ पाययित्वा अमंति क्रम्यपुनः। पाययतीत्यर्थः। नामिद्वितीयां
 ते आदिशिग्रहोः। नामदेशमाचष्टे। नामग्राहमाहूयति। ^{अवयवे =} अथयानिप्रेताख्या
 ने कृजंत्कारणमौ॥ अथयानिप्रेताख्याने नाम। अप्रियस्योच्चैः। प्रियस्य निचैः। कथ
 नं उच्चैः। कृत्य उच्चैः कृत्वा। उच्चैः कारंवा प्रियमाचष्टे। नीचैः कृत्य। नीचैः कृत्वा
 नीचैः कारंवा प्रियं वृते। तिर्यच्युपपदे समासौ कृजः त्कारणमौ तिर्यक् कृत्यगतः
 तिर्यक्कारं समाप्यगत इत्यर्थः। समासौ किं तिर्यक् कृत्वा काष्टं गतः। ^{त्कारणमौ}
 स्वांगेत स्यत्यये कृन्वोः। मुखतः। कृत्यगतः। मुखतः कृत्वागतः। मुखतः कारं
 मुखतो भ्रम्यगतः। मुखतो भ्रत्वा। मुखतो भावं। नानार्थप्रत्ययांते चार्थकृन्वोः
 त्कारणमौ। अनानानाना कृत्वा। नाना कृत्य। नानाकारं। विना कृत्य। विनाकारं।
^{नाना कृत्वा} ^{अविचिना कृत्वा}

नामशब्दे द्वितीया
 त उपपदे आदिशोः
 ग्रहस्थधातोरी म३

अवयवे उपपदे ४ =

नीचैर्नाम अप्रियं वा
 च्यं वा यदि उच्चैर्ना
 मप्रियं वा अत्र आदि
 वाच्यं यत्तु तयोर्विप
 र्ययेण कथनेन त
 दयथा निप्रेताख्याने

नार्थो धार्थश्च प्रत्य
 यो यस्मात्स एव मु
 ष्यते २ =
 धा २

२५

सिन्धुः क०

॥ २६ ॥

नानाभया नानाभूत्वा नानाभावं एकधं कृत्वा अनेकद्रव्यमेकं भूत्वा
एकधाभूय एकधाभूत्वा एकधाभावं एकधा^{एकधा कृत्वा}कृत्य एकधाकारं प्रत्ययग्रह
णं किं हिरूकृत्वा एयभूत्वा तस्मीं शष्टेभुवः त्कारणमौ तस्मीं भूयगं तस्मी
भूत्वा तस्मीं भावं अगं शष्टेभुवः त्कारणमौ अनुकृत्येगमे अन्वभयास्ते अन्व
भूत्वा अन्वभावं अग्रतः पार्श्वतः एषतोवानुकूलो भूत्वा प्राप्ते इत्यर्थः आ
नुकृत्ये किं अन्वभयास्ते अन्वभूत्वातिष्ठति एषतोभूत्वा इत्यर्थः वर्णित
कारः प्रकारः ककारः रादिफोवा रेफः रकारः लोकाच्छेषस्य सिद्धिर्यथा
मातरादेः ॥ ॥ इति श्रीरामभद्राश्रमविरचितायां सिद्धांतचंद्रिकायां कृतं
उत्तरार्धः ॥ अबताहोरुपग्रीवः कमलाकर ईश्वरः सुरासुरनराकारमधपापी
तपत्कजः १ श्रीसत्पुरुषाष्टादशमुदि १३ मंगल पूर्वलिप्यनुसारेण लिखितं
निश्चितं तथा ॥ कृष्णदासस्य दासेन कृष्णपादाब्जसेविना ॥ छादोसामध्ये लीलाम

ततीरयावृत्तिः स
मासा ४ =

॥ २६ ॥

20333

50232

॥ श्रीसिद्धांतचंद्रिकाकृतसदासा
॥ स्वेयं परिसंख्या ॥ १३०॥

Acc. no. ~~50232~~
50232

(व्याकरण) —

सिद्धान्तचन्द्रिका

Acc. no. 50232

S. comp.
letter

50232

क्रम-संख्या

~~50232~~

ग्रन्थ-नाम

वैयानकसिद्धान्त-तट्टिका

ग्रन्थकर्ता

रामचन्द्राचार्य

विषय

वैयानक

लिपि

देवनागरी

पत्र-संख्या

.....

पत्र-प्रमाण

..... X ..... मि० मि०

पंक्तियां

.....

अक्षर

.....

पाठ-संख्या

.....

पूर्ण/अपूर्ण

.....

प्रारम्भ :—

